V. Diakov - S. Kovalev

İlkçağ Tarihi

CİLT: 2

Roma

Fransızcadan çeviren
Özdemir İnce

2. BASIM

Yordam Kitap

V. Diakov - S. Kovalev

İlkçağ Tarihi

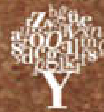
CİLT: 2

Roma

Fransızcadan çeviren
Özdemir İnce

2. BASIM

Yordam Kitap

YORDAM KİTAP

İLKÇAĞ TARİHİ-2

Roma

V. Diakov - S. Kovalev

Fransızcadan Çeviren
Özdemir İnce

Yordam Kitap: 48 • **İlkçağ Tarihi** - 2 • V. Diakov - S. Kovalev
ISBN-978-9944-122-40-5 / 978-9944-122-38-2 (takım) • *Çeviri:* Özdemir İnce
Düzeltme: Özlem Maruf - Tuğçe Turcan • *Kapak ve İç Tasarım*: Savaş Çekiç
Sayfa Düzeni: Gönül Göner • *Birinci Basım*: Haziran 2008
İkinci Basım: Kasım 2011 • *Yayın Yönetmeni*: Hayri Erdoğan

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 Cağaloğlu 34110 İstanbul
T: 0212 528 19 10 **F:** 0212 528 19 09 **W:** www. yordamkitap. com
E: info@yordamkitap. com

İLKÇAĞ TARİHİ-2

Roma

ROMA

KIRKINCI BÖLÜM

ROMA TARİHİNİN KAYNAKLARI VE TARİH YAZICILIĞI

I. İtalya ve Roma’nın eski tarihinin kaynakları (M.Ö. III. Yüzyıla kadar.) İtalya ve Roma’nın toplumsal ve siyasal örgütlenmesinin ilk dönemlerinin incelenmesi, kaynaklarımızın son derece az olması nedeniyle, büyük güçlükler sunar. Eski İtalyalılardan, Grek toplumunun kendi kaynaklarına yerleştirilebilmesi için son derece bol malzeme sağlayan Homeros’un şiirleri türünden, eski sözel halk geleneğinden bir tek yapıt bile kalmadığını hemen belirtmeliyiz.

Varlıkları bilimsel olarak kanıtlanan (özellikle Niebuhr tarafından XIX. yüzyılda), eski Roma yıllıkları *(annales)* da aynı şekilde kayıptırlar. Yalnızca, bunların ilk taslaklarının çok erken dönemlerle (M.Ö. V-IV. yüzyıllar), toplantı günlerinin, katılan konsüllerin (*Consul*) adlarının, meydana gelen olayların ve senatonun aldığı kararların yazıldığı kronolojik çizelgeler olan vakayınâmeler (*Fasti*, Romalıların olgular takvimi) biçiminde ortaya çıkmış olduklarını biliyoruz. Vakayinâmeler, yılda bir seçilen konsüllerin adıyla adlandırılıyordu. Bu zaman çizelgeleri, genel olarak *Pontifex*’ler (Roma rahibi) tarafından yalnızca pratik amaçlarla, bir ticari işlemin, borç sözleşmesinin, ya da toprak alım ve satımlarının ne zaman yapıldığını anımsamak için tutuluyordu.

M.Ö. 320 yılında, Roma senatosu büyük rahibi *(pontifex maximus)*, isteyenin görüp bilgi edinmesi için *Basilica*’da (mahkeme, divan, ticaret odası) sergilenecek resmî vakayı nâmeler hazırlamakla görevlendirdi. Ve o dönemden sonra “rahiplerin çizelgesi” yıllık olarak yayınlanmaya başlandı.

Bu çizelgeler *(albüm)* dolunca arşive konuluyordu. M.Ö. 130 yılına doğru büyük rahip Publius Mucius Scaevola, arşivde saklanan eski çizelgeleri *Büyük Yıllıklar (Annales maximi)* adı altında 80 kitaplık bir derleme olarak yayınladı. Günümüze ulaşmamış olan bu vakayınâme ve yıllıklar, kapsadıkları efsaneler ve aile söylenceleriyle birlikte, bunlardan yararlandıkları için *yıllık yazarı* (yıllıkçı, *annalist*) olarak tanımlanan ilk Romalı tarihçilere temel kaynaklar oluştururlar. Ama ne yazık ki bunların da yapıtları kayıptır.

İlkçağ (Antiquité) vakayınâmeleri ve yıllıklarından doğrudan bilgi sağlayan ve *"eski kuşak yıllıkçılar"* adıyla anılan M.Ö. III. yüzyıl sonu ve II. yüzyıl başı Romalı tarihçilerin yapıtlarının yok oluşuna ve İkinci Kartaca Savaşı'nın çağdaşı senatör Fabius Pictor'un Grekçe yazdığı ilk düzenli Roma tarihinin yitmiş olmasına özellikle üzülmek gerekir. Censor[1] Marcus Porcius Cato'nun (234-149) yazdığı (M.Ö. 160'a doğru) ilk Latince tarih kitabı *Origines* de bazı parçalar dışında ne yazık ki kayıptır. Cato, bu yapıtında, yapıtının adından da anlaşılacağı üzere, yerel kronik ve belgelerin incelenmesine, eski yazıtlar ve topografyaya dayanarak ve Grekler'in günümüze kadar ulaşmamış olan İtalya tarihi *(İtalica)* ile ilgili çalışmalarından yararlanarak, İtalik[2] halkların ve kentlerin tarihinin kaynakları ve ilk dönemleri konusunu ele almaktadır. Bu kitap, daha önceki Romalı tarihçilerin yapıtlarının güzelliğini bozan yapay söz sanatlarından arınmış, çok yararlı, açık ve seçik bir dille kaleme alınmıştı.

Bazı kısa parçaların dışında, *"yeni kuşak yıllıkçılar"*dan, yani Valerius Antias, Licinius Macer, Quintus Aelius Tubero, vb., II. yüzyılın sonu ve I. yüzyılın ilk yarısı yazarlarından bize hiçbir şey kalmadı. Romalılar döneminden itibaren eleştirilere uğrayan, kendi dönemlerinin ilişki ve düşüncelerini eski zamanlara taşımak için yaptıkları tehlikeli tahminlere ve hatta bu amaçla masallar uydurmalarına karşın, bunların yapıtlarını bilmek bizim için çok değerli olurdu. *"Büyük yıllıklar"*dan geniş ölçüde yararlanmışlardı. Licinius Nacer, kimsenin kullanmadığı eski "keten kitaplar" (büyük bir olasılıkla arşiv belgeleri) "bulgulamış" olduğu konusunda güvence vermektedir. Derin ansiklopedik bilgisiyle her konuda kalem oynatan büyük yazar Marcus Terentius Varro'nun kuşkusuz çok ciddi bir yapıtı olan *Roma Eski Zamanlarının Kırk Kitabı* günümüze ulaşmadı.

Bununla birlikte, bu yitik kitapların bazı yansımaları, bağımsız araştırıcı oldukları kadar kendilerinden önceki yapıtların derleştiricileri olan Augustus dönemi tarihçilerinin çalışmalarında yer almaktadır. Burada, yapıtları başkalarına göre daha iyi korunmuş, Roma ve İtalik İlkçağı'yla ilgili bilgiler edinebileceğimiz üç yazardan (M.Ö. I. yüzyılın sonu) söz etmek istiyoruz: Roma'da yaşayan iki büyük Grek bilgini, Sicilyalı Diodoros ile Halikarnasos'lu Dionysios ve kente yerleşmiş olan Patavium doğumlu Titus Livius.

Caesar ve Augustus'un çağdaşı olan Diodoros, M.Ö. 30 yılına doğru, *Biblietheke Historike (Tarih Kitaplığı, Tarihsel Kitaplık)* adlı büyük bir evrensel tarih yazdı. Kırk kitap tutan bu yapıttan günümüze ilk beş kitap, II. kitaptan 20.'ye (dahil) kadar olan kitaplar ve ötekilerden parçalar kaldı. Mısır, Mezopotamya, Hind, eski Hellas ve en eski zamanlardan itibaren Roma tarihi anlatılmaktadır bu kitaplarda. Hiç kuşkusuz bu kadar geniş bir yapıtın, yalnızca, yazarın kişisel araştırmalarının sonucu olması olanaksızdır. Diodoros, kendisine kaynaklık eden özel tarih yapıtlarının bir derleştirmesini, az değişik kopyalarını vermektedir yalnızca. Görünüşe göre, Roma'nın ilk zamanlarının tarihini Fabius Pictor'a göre yazmıştır. Esinlendiği metni çok yakından izlemek alışkanlığında olduğu bilindiği için, Diodoros'un biraz değişiklik yaparak, bu Romalı eski yıllıkçıdan büyük ölçüde malzeme sağlamış olduğu tahmin ediliyor.

M.Ö. 29 yılında Roma'ya yerleşmeye gelen, Diodoros'un çağdaşı Halikarnasos'lu Dionysios *Romaike Arkhaelogia (III. yüzyılın ortalarına kadar eski Roma tarihi)* adlı Grekçe bir yapıt yazdı; on biri aşağı yukarı bütünüyle, geriye kalanları özet halinde toplam yirmi kitaptan oluşan bu yapıt, öğretmenliğini yaptığı konuşma sanatının örnekleri olan tumturaklı söylevlerle doludur. Halikarnasos'lu Dionysios, Fabius Pictor'un dışında başta genç kuşak yıllıkçıların yapıtları olmak üzere başka kaynaklardan ve özellikle Marcus Terentius Varro'nun yapıtlarından yararlanmıştır. Bu sayede, yitik Roma tarih literatürünün başka kaynakları Dionysios'un yapıtında korunmuştur.

Nihayet, Titus Livius'un (M.Ö. 59-M.S. 17) ünlü yapıtı, "kuruluşundan *(ab urbe condita)* Augustus dönemine (M.Ö. 9) kadar Roma tarihi", Roma tarihinin en eksiksiz bilgi kaynağını oluşturmaktadır. Bu 142 kitaptan

oluşan büyük yapıtın tam olarak günümüze ulaşan ilk on kitabı Roma'nın kuruluşunu işlemektedir. Bunun dışında, 21'den 45. (dahil) kitaba kadar olan bölüme, ötekilerin parçalarına, kısaltılmış bölümlerine ve özetlerine sahip bulunmaktayız.

Titus Livius da Dionysios gibi gerçek bir tarihçi değildir, Roma'da ders veren bir söz bilimcidir. Tarihi, kişilerin ağzından ustalıkla söyletilen uzun söylevlerle süslüdür. "Yeryüzünün en birinci ulusunun görkemini insanların belleğinde devam ettirme"yi ve aynı zamanda, kendi döneminde başlayan ahlaki çöküş tehlikesini haber vermeyi, yani "nihayet, ilacı da hastalık kadar dayanılmaz olan bu bunalımları yaratan disiplin çöküşünün acımasız ilerleyişini izleme"yi (Titus Livius, *Giriş*, 3-9) kendisine amaç edinmiştir. Görüldüğü gibi Titus Livius ahlakçı ve yurtsever yanı ağır basan bir tarihçi. Bu nedenle ilk kaynaklara gitmekten kaçınıyor. Yalnızca, kendisinden önceki tarihçilerden öğrendiği bilgilere göre geçmişin olaylarını edebi ve çekici bir biçimde anlatmaya özen gösteriyor ve zaten, genel olarak "çoğunluğun düşüncesini paylaştığı"nı kendisi de kabul ediyor. Özellikle, Valerius Antias, Licinius Macer ve Tuberon gibi "yeni kuşak yıllıkçılar"ın yapıtlarından yararlanmıştır.

İtalya ve Roma'nın en eski tarih döneminin incelenmesi için modern bilimin elinde bulunan yazılı metin belgeleri son derece sınırlıdır. Bu nedenle, bütün bu eski kaynakları "aşırı eleştiri"nin yıkıcı süzgecinden geçiren kimileri, Roma'nın gerçek tarihinin ancak M.Ö. III. yüzyıldan itibaren yazılabileceği kanısına varmaktadırlar. Bununla birlikte, arkeolojik, dilbilim, budunbilim (etholoji) ve karşılaştırmalı tarih alanlarında son zamanlarda yapılan bulgular, tarih bilimine, eski Roma kaynaklarını denetleme olanağı veren ölçütler (kriterler) sağlamakta ve bize Roma tarihinin en eski geçmişiyle ilgili bilgiler sunmaktadır.

Rus eski tarih okulunun en ünlü temsilcilerinden biri olan V. Modestov, *Roma Tarihine Giriş*'inde (iki bölüm, 1902-1904), bu olanağa dikkati çeken ilk uzmanlardan biri olmuştur. Arkeoloji, budunbilim ve dilbilimin, Roma tarihinin en eski dönemlerinin incelenmesi için bile çok verimli bir inceleme alanı açtığını ileri süren bakış açısı, günümüzde, bilimin egemen görüşü durumuna gelmiştir. Aslında, Modestov, XIX. yüzyılın ikinci yarısı İtalyan arkeologlarının (Orsi, Pigorini, vb.) çalışmalarından yola çıkıyordu.

O zamandan bu yana, İtalya'nın tarih öncesi arkeolojisi ve eski tarihiyle ilgili belgeler önemli ölçüde çoğalmıştır.[3] İtalya'daki en eski Grek kolonilerinin (örneğin, Posidonia-Paestum) kalıntılarını ortaya çıkartan birçok kazılar, başta İtalya tarihinin ilk dönemlerinde önemli bir yer tutan Etrüsk ulusunun uygarlığının incelenmesi olmak üzere bu alana birçok yeni katkılar getirdiler.

2. M.Ö. III. Yüzyıldan I. Yüzyıla kadar Roma Cumhuriyeti'nin ve İmparatorluğun tarihinin kaynakları. Tarihçi, daha yeni dönemlerin, Cumhuriyetin yükselişi ve düşüşü, Roma İmparatorluğu'nun doğuşu ve gelişmesi dönemleriyle ilgili incelemeler alanında çok daha elverişli koşullara sahip bulunmaktadır. Bu dönem boyunca, Roma, çok gelişmiş bir tarih yazarlığı düzeyine erişmiş bulunan ve Roma tarih yazınının etkisinde oluşup geliştiği Grek dünyası ile çok yakın ilişkiler kurmuş bulunuyordu. Aynı zamanda, bu dönemle ilgili bol yazıtbilim kaynakları vardır; nihayet, birçok yapı ve gündelik eşya gibi şeyler ya hazır durumdadır ya da yapılan arkeleojik bulgular sayesinde bilgi alanımıza girmektedir.

Grekler, Romalılarla yaptıkları ve sonuç olarak Hellas'ı Roma'nın kesin boyunduruğu altına sokan savaşların başından itibaren onunla özellikle ilgilenmeye başladılar. Romalılar, kendi yıktıkları Akha (Akhaia) Birliği'nde önemli bir siyasal rol oynadıktan sonra kendi başkentlerinde rehine olarak on yedi yıl yaşayan Polybios'u (201-120 dolayları) 40 kitaplık çok önemli *"Historiai" (Tarihler)* adlı yapıtını kaleme almak üzere görevlendirdiler. Polybios'un kendisinin de söylediği gibi, bu yapıtın başlıca amacı "Roma'nın hangi araçları ve nasıl bir başarılı yöntem kullanarak, elli üç yıllık bir süre içinde, bütün dünyanın efendisi durumuna geldiğini göstermek"tir (Polybios, I, I). Birinci sınıf Grek ve Roma kaynaklarından yararlanarak (özellikle Fabius Pictor) ve Thukydides'ten sakınım ve eleştirel bir bakış açısı içinde esinlenerek, bunları kullanıp olayların temel nedenlerini ortaya çıkarmak amacıyla, Polybios, bütün Akdeniz havzasının M.Ö. 264 ile 146 yılları arasında uzanan dönemi kapsayan geniş bir tarihsel tablosunu yaptı; yazar bunu yaparken, Romalıların M.Ö. II. ve III. yüzyılda gerçekleştirdikleri fetihlere belirgin bir dikkat gösterdi. Yazar, yapıtının gelişimi içinde, Roma'nın siyasal yapısını

ve ordusunu anlatmakta ve çok önemli bazı uluslararası belgeleri de (Romalıların Kartacalılarla yaptıkları ilk antlaşmanın metni gibi) anmaktadır. Genellikle, olaylara getirdiği yorum, döneminin Roma patricilerinin (soylularının) görüşünü yansıtsa da yapıtı büyük değerinden çok şey yitirmemektedir. Ancak beş kitabının tam olarak, öteki otuz beşinin ise dağınık bölümler halinde günümüze ulaşmış olması çok üzücüdür.

Grek tarih yazarlığının etkisi altında, Roma yıllıkçılarının yapıtları yüksek bir yetkinlik düzeyine ulaşmaya başladı. Thukydides ve Polybios'a bilinçli olarak öykünmeye dikkat eden ilk Romalı tarihçi Caius Sallustius Crispus (M.Ö. 86-35) idi. Ateşli bir Caesar yandaşı olan ve Prokonsüllük (Eski Roma'da Konsül yetkisi olan vali) yaptığı Numidia'da rüşvet yoluyla büyük bir servet yapan Sallustius çok fırtınalı bir hayat yaşadı. Yaşamının sonunda, Ceasar'ın ölümünden sonra, devlet hizmetinden ayrıldı ve kendisini –kendi dediğine göre– "Roma halkının anımsanmaya değer bulduğum işlerini anlatmak" amacına adadı. *Coniuratio Catilinae (Catilina İsyanı)* ve *Bellum Iugurtinum (Jugurtha Savaşı)* gibi kendisine en yakın dönemin bazı en göze çarpan olayları arasındaki ilişkiyi ele alarak işe başladı (M.Ö.43-41'e doğru). Bu yapıtlarında, yönetici aristokrasinin ahlak bozukluğunu genel çizgileriyle betimler ve "halkın gerçek şefi" Marius'u aristokrasinin içinden gelen "komplocu" Catalina'nın karşısına çıkmaya çalışır. Daha geniş boyutlu, beş kitaplık *Tarihi*'nde, Sylla'nın ölümünü izleyen yıllar içinde (78'den itibaren) demokrasi hareketinin en göze çarpan dönemini anlatmak ister. Yazarın en önemli yapıtının, ne yazık ki, ancak bazı bölümleri günümüze ulaştı. Psikolojik nedenleri ön plana çıkarmak istemesi, Sallustius'un yapıtlarının en belirgin özelliğidir.

Bu dönemin Romalıları, anı, mektup, ünlü kişilerin öz yaşam öyküsü, yaşam öyküsü ve devlet işleriyle ilgili konularla dostlar arasında yazışma türlerini de gene Grekler'den aldılar. Bu çok sayıda ürün arasında, Cicero'nun dostları (Atticus ve özellikle Brutus) ve tanıdıkları (Pompeius ve özellikle Caesar) ile yaptığı ve Cicero'nun da içinde yer aldığı, M.Ö. 60 ve 40 yılları arasındaki dönemin olaylarını değerlendirmek konusunda en önemli kaynaklardan birini oluşturan yazışmalarına sahip bulunuyoruz. Sayısız söylevleri de güncel olaylardan esinlenilmiştir. Anılar arasında, Julius Caesar'ın *Commentarii De Bello Gallico*'sunu *(Callia Savaşı)* ve

bunun yanı sıra, *Commentarii De Bello Civil (iç savaş)* adıyla yazdığı Hirtius ve başka vekilleri tarafından sürdürülen yapıtı sayabiliriz. Caesar'ın bir çağdaşı olan Cornelius Nepos'un (32'ye doğru öldü), Roma tarihinin bazı önemli kişileriyle (Atticus, Genç Cato) ilgili olarak yazdığı yaşam öyküleri son derece yüzeyseldir. Cumhuriyetin son zamanlarına özelliğini veren yoğun düşünsel etkinlik sayesinde, Roma tarihinin bu dönemini, bu yazınsal zenginliklerin pek azının bize ulaşmış olmasına karşın, öteki dönemlerinden daha iyi biliyoruz. Titus Livius'un çağdaşı ve tanığı olduğu olayları anlattığı, yapıtının son onluk bölümlerinin yitmiş olmasına ne kadar üzülsek yeridir.

İmparatorluğun ilk zamanları, Roma'da tarih biliminin gelişmesi için çok olumsuz koşullar yarattı. Çok etkili bir insan olan Asinius Labienus yapıtını tamamlamadan bırakmak zorunda kaldı. Labienus'un ve Tiberius döneminde Roma monarşisinin kaynaklarını düşman bir bakış açısı içinde inceleyen Cremutius Cordus'un yapıtları Senatus'un (Senatonun) buyruğuyla yakıldılar. Titus Livius ve Halikarnasos'lu Dionysios'un Augustus döneminde yazılan resmî yapıtlarının dışında, Julianus hanedanından Claudius hanedanına uzanan dönemle ilgili olarak, elimizde ancak Velleius Paterculus'un *Historia Romana (Roma Tarihi)* adlı küçük yapıtı var. İki kitaptan oluşan bu yapıtın ikinci kitabı, M.S. 30'a kadar, yazarın Tiberius ordusunda bir subay olarak yer aldığı olayları anlatır. Yazar, genel kanının tersine Tiberius'un savaş kahramanlıklarını yüceltir ve kişisel erdemlerini över.

Ancak Antoninus'lar ve Flavius'lar döneminde, imparatorluk rejiminin güçlenmesi ve imparatorların kamuoyuna karşı daha iyi niyetli davranması üzerine, tarihin yeniden gelişmeye başladığı görülür. Romalılar topluluğunu benimseyen ve imparatorun klient[4] ve gözdesi sıfatıyla Flavius adını alan Yahudi bilgini Josephe (Doğumu: 37; Dominianus döneminde ölmüş olabilir) Grekçe birçok önemli yapıt yazdı: *Yahudilerin Romalılara karşı Savaşının Tarihi* (7 kitap), *Yahudiliğin Eski Zamanları* (20 kitap), bir *Öz yaşam öyküsü*, vb.; yapıtlarında, aynı zamanda, özellikle Neron, Vespasianus ve Titus dönemleriyle eşzamanlı, Grek ve Roma tarihleriyle ilgili birçok belge bulunmaktadır.

En büyük Romalı tarihçi Cornelius Tacitus’tur (55-120 dolayları). Roma’nın M.S. I. yüzyıl tarihi alanında temel yapıtlar olan ve ikisi de 16’şar kitaptan oluşan *Annales (Yıllıklar)* ve *Historiae (Tarihler)*, Trajamus döneminde, 105 ile 117 yılları arasında yazıldı. İki küçük kitabı, Britannia fatihi *Agricola’nın Hayatı* ve *Germania* (tam olarak Germenlerin törenleri) öteki iki kitaptan önce (98’e doğru) yazılmıştır. Bu kitaplar Bretonlarle, Germenlerle, Finlerle, Venetlerle ve başka Avrupa uluslarıyla ilgili çok değerli bilgiler içermektedir.

Tacitus’un Atlılar Sınıfı’ndan olması en yüksek devlet görevlerine gelmesine engel olmamıştır: 97 yılında consul ve 113 yılında Asya Proconsul’u olmuştur. Döneminin, imparatorluğa karşı olan ve eski Roma Cumhuriyetini yücelten senatus muhalefetinin sözcülüğünü yaptı. Engels, bu nedenle onu, eski patrici düşüncesinin “son temsilcisi” olarak tanımlar. Bu nedenle, *Annales*’inde, ilk imparatorları kana susamış yırtıcı canavarlar gibi gösterir ve her yerde uyguladıkları şiddetin neden olduğu bayağılık ve dalkavukluk havasının, eskiden alabildiğine bağımsız ve onurlu olan senatus düzenini soysuzlaştırdığına üzülmeyi bırakmaz. Ve gene bu yüzden, geçmişi “öfkeye kapılmadan ve yan tutmadan” *(sans ira et studio)* anlatmak istemesine karşın, yargılarına bir öznelcilik, bir aşırı abartı ve bir ahlakçı üslubu egemendir.

Ama, Romalıların yaşam biçimlerinin, sarayın şatafatlı ve sefih hayatının, aşarcıların ve vurguncu işadamlarının gücünün, uzak sınırlarda terk edilmiş askerlerin zor yaşam koşullarının ve isyanlarının, sokaklarda, tiyatroda ve sirkte (arenada) görülen hırpanî Romalı plebin, 64 yılı korkunç Roma yangınının, vb., geniş bir tablosunu çizer. Tacitus bu metinlerinde, İlkçağ tarihçileri arasında bir benzeri bulunmayan bir yaşam betimleyicisi durumundadır. Ama onun yapıtları da bütünüyle bize ulaşmadı. *Annales*’in orta bölümü (7-10. ve 5, 6 ve 16. kitaplar) eksiktir; elimizde *Historiae*’nin ancak ilk dört kitabı ile beşincisinin bir bölümü var. Demek ki yapıtının üçte ikisi yitik durumda.

İki büyük tarihçi ve yaşam öyküsü yazarı, Grek Plutarkhos ile Romalı Suetonius, Tacitus’la aşağı yukarı aynı zamanlarda yazmışlardır; bunların yapıtları, özellikle Suetonius’unkiler, Tacitus’u düzeltecek ve tamamlayacak niteliktedirler. Ünlü bir eğitimbilimci ve ahlakçı olan

Khaironeia'lı (Boiotia) Plutarkhos (46-125) kendini, zamanın pek moda olan ethik ve din sorunları incelemesine vermişti. Ama değişik konularda kaleme aldığı yapıtlarında, özellikle de *Moralia*'sında *(Ahlak üzerine)*, tarihçilerin gözünde önem kazanmasına neden olacak biçimde, çok sayıda tarihsel belgeye yaslanır. Kötülük ve erdemin bu insanların eylem ve yazgıları üzerinde yaptığı etkiyi göstermek amacıyla kaleme aldığı, Grek ve Roma dünyalarının ünlü kişilerini konu edindiği *Bio Paralleloi (Paralel Hayatlar)* bakımından son derece değerlidir. Plutarkhos, kahramanlarının özel yaşamını anlatırken küçük ayrıntılar içinde sık sık kendini yitirir ve küçük öykülere büyük bir ilgi gösterir. "Biz tarih değil, öz yaşam öyküsü yazıyoruz" der. Ama genel olarak kaynağını belirterek yitik kitaplardan sık sık aktardığı bilgilerin çokluğu bu öz yaşam öykülerine büyük bir tarihsel önem kazandırmıştır. Roma alanında, Camillus, Fabius Maximus, Flamininus, Gracchus'lar, Marius, Sylla, Crasus, Pompeius, Caesar, Cicero ve Brutus gibi Cumhuriyet dönemi devlet adamlarının portrelerini ona borçluyuz; yazdığı imparator yaşam öykülerinden Galba ve Otho'nunki bize kadar ulaşmıştır.

Caius Suetonius Tranquillus (70-160 dolayları), Taciuts'un tersine, yaşadığı çağdan hoşnut insanlar tayfasındandı. Bir asker ve sivil memur ailesinden (dedesi sarayda görevliydi, babası lejyon subayıydı) olan Suetonius, Adrianus döneminde, gözde bir görev olan imparator mühürdarı yazmanlığına kayrılarak ulaştı. Görevi gereği sarayın gizli arşivlerine girebildiği için, bu verilerden yararlanarak, Jules Caesar'dan Domitianus'a kadar, *On İki Caesar'ın Hayatları*'nı yazdı. Ayrıca, sarayın eski hizmetkârlarının anı ve öykülerinden yararlandı; bu *Hayatlar*'ı, M.S. I. yüzyıl imparatorluk sarayının tarihiyle ilgili sayısız belgeler sunmaktadır. Bununla birlikte, siyasal konulara kayıtsızlık, öykü ve imparatorların özel yaşamlarının ayrıntılarına karşı merak, Suetonius'un yapıtının en önemli özelliğidir. İmparatorluk rejimini olumlu karşılar ve ondan "yüz yıl sürecek mutluluk ve refah dönemi" bekler. Ama Suetonius'un anlayışı ne kadar yüzeysel olursa olsun, Roma toplumunun öteki katmanlarının yaşam durumunu yansıtmaktan uzak değildir ve bu bağlamda, Tacitus'un I. yüzyılın olaylarını aktarırken düştüğü yan tutar tutuma karşı bir düzelticilik niteliğine sahiptir.

M.Ö. II. yüzyılın ortasında yaşamış olan İskenderiye Grekleri'nden Appanos, taşra işadamlarının ve kültürlü çevrelerinin görüşlerini temsil eder. Yüksek yönetim görevlerinde (imparatorluk hazinesi avukatı, sonra vali) bulunan bu kişi de imparatorluk rejimini iyi karşılıyordu. Taşra okurları düşünülerek kaleme alınmış geniş soluklu bir yapıtı vardır: Grek dilinde yazdığı ve krallardan başlayarak Trajanus'a kadar uzanan dönemi konu alan 24 kitaplık *Romaika (Roma Tarihi)* adlı kitabında, Roma devletinin kuruluşunun tüm tarihini özetler. Planı çok karmaşıktır: İlk üç kitapta Roma'nın kaynaklarını ve İtalya'nın baş eğmesini açıkladıktan sonra, çeşitli eyaletlerin Roma tarafından fethedilip imparatorluğa bağlanışlarını, bunların her birine bir kitap (Sicilya, İberia, Libya, Makedonia, Syria, vb.) ayırarak anlatır. Bununla birlikte, Roma'yla ilgili ve bütün imparatorluğu ilgilendiren olaylara birkaç kitap ayırmak gereğini duyar; Annibal (VII. Kitap) ve Mithridate (XII. Kitap) ile yapılan savaşları işleyenler bunlardan ikisidir. Gracchuslar'dan ikinci triumvirliğe kadarki dönemde olan iç savaşları anlattığı beş kitap yapıtının en ilginç bölümünü oluşturmaktadır.

Böylesine geniş bir tablonun derinlik göstermemesi oldukça doğaldır; Appianos kaynaklara kadar gitmez ve ikinci elden belgelerle yetinir. Bunun sonucu olarak, birçok ad ve tarih yanlışının yanı sıra olayların sıralanmasında da yanlışlıklar vardır. Bununla birlikte, yapıtı, özellikle iç savaşları işleyen beş kitabı, bizim için büyük bir önem taşımaktadır. İlkin, Appianus, örneğin Asinius Pollion'un *İç savaşlar Tarihi* ve Sulla'nın, Augustus'un, vb., gibi günümüze ulaşmamış olan yapıtlardan birçok alıntılar yapmıştır. Bu da, Engels'in de belirttiği gibi çok önemlidir: "Roma cumhuriyetindeki mücadelelerle ilgili bütün eski kaynaklar arasında yalnızca Appianos, bize, gerçekte neyin, yani toprak mülkiyetinin, söz konusu olduğunu söylemektedir."[5] Appianos'un "...bu iç savaşların köklü maddi nedenini bulmaya çalıştığı"nı[6] söyleyen Marx da bu görüşü doğrulamaktadır. Bu bakımdan, Appianos'un yapıtı, ahlakçı ve söz bilimci eğilimleri bir yana, olumlu bir değer kazanmaktadır.

Nihayet, Severus'lar döneminde, Consul Senator'luk, Afrika Proconsul'luğu ve Dalmatia valiliği yapan Grek kökenli Dio Cassius'un (155-235 dolayları) kendi anadilinde yazdığı 80 kitaplık *Romaike*

Historia’sını (Roma Tarihi) anmamız gerekir. Aenea’dan başladığı öyküsünü kendi zamanına kadar sürdürmektedir. M.Ö. 68’den başlayarak Claudius’a (M.S. 45) kadar uzanan zaman dilimi içinde meydana gelen olayları anlatan 36-59. kitaplar arasındaki bölüm günümüze eksiksiz ulaşmıştır. Öteki kitapların parçaları ve özetleri elimizde bulunmaktadır. Dio Cassius, Thukydides ve Polybios’a öykünmek istemektedir, ama klasik dönem tarihçilerinin gerçekçiliğinin çok uzağında kalmaktadır.

Doğaüstü olaylara karşı sarsılmaz bir inancı olan yazar, bütün kehanetleri, bütün mucizelere bütün ayrıntılarıyla aktarır ve olgular arasındaki nedensel ilişkileri kurmaya çalışmaksızın, her şeyde Tanrının iradesini ve alınyazısının cilvelerini görür. Savaşlar ve saray olayları geniş yapıtında baş köşeyi tutar; halk yığınları onun yapıtında ancak ayaklanmalar dolayısıyla ve ezilmesi gereken karanlık ve kaba bir güç olarak yer alır. Senator soylularından olmasına karşın, imparatorluğa karşı çıkmaktan vazgeçti, barışçı ve iyi yürekli hükümdarların yönetiminde, danışma görevi yapacak olan bir Senatus düşlemekle yetindi. Bununla birlikte, bize parçalar halinde ulaşmış olmasına ve bütün yanlışlarına karşın, Dio Cassius’un yapıtı, Cumhuriyetin sonu ve İmparatorluk’un M.S. iki yüzyıllık döneminin tarihi için önemli bir kaynak olarak kalmaktadır.

Yaşadığı dönemde büyük bir kültür çöküşüne tanık olan Ammianus Marcellinus (330-400 dolayları) Roma’nın son büyük tarihçisi oldu. Grek kökenli (doğum yeri Antiokheia: Antakya) ve meslekten asker olan yazar, imparator Julianus’un birçok seferine katıldı ve yaptığı sayısız yolculuklar sırasında birçok şeye tanık oldu. 390 yılına doğru, Tacitus’un yapıtının devamı olması gereken, 31 kitaplık bir *Tarih* yazdı. Latince yazarken, düşüncelerini Grekçe’den bu yabancı dile çeviriyormuş izlenimi uyandırır. Bu nedenle, son derece karışık ve karanlık, üstelik özentili bir üslubu vardır. Ama katıldığı savaş sahnelerini, ilişki kurduğu birçok ulusun yaşam biçimi ve geleneklerini betimleme yeteneğine sahip, son derece gözlemci bir yazardır. Tarihsel kaynaklardan olumlu bir şekilde yararlanır ve son derece canlı tablolarda ya da doğruluk oranı yüksek portrelerde bu kaynakların tanıklığının bireşimini yapabilmektedir. Olayları değiştirmek kadar unutmanın da namussuzluk olduğu kanısında olduğu için, tarafsız ve doğrucu olmaya çalışır. “Bilinçli olarak olayları görmezlikten gelen tarihçi,

olmamış olayları uyduran tarihçiden daha az yanıltmaz." (XXIX, I.,5). Tarihin görevi, ona göre, olayları sıralamakla yetinmez, bunları büyük olayların çevresinde gruplandırması gerekir. Kendisine en yakın dönemin son derece ayrıntılı bir dökümünü yapar ve tarihinin bize ulaşan 18 kitabı (14-31), yalnızca, 353-358 yılları arasındaki 25 yıllık süreye kapsar.

İmparatorluk döneminin öteki yapıtlarının büyük bir önemi yoktur, ama daha emin kaynaklar bulunmadığı için bunlara başvurmak zorundayız. Bunların arasında, özellikle, Roma'da yaşayan (170-241 dolayları) İskenderiyeli Grek Herodianus'un *Roma İmparatorları Tarihi*'ni (238'e kadar) anabiliriz. Severus'lar dönemiyle ilgili olarak elimizde bulunan ender kaynaklardan biridir bu yapıt.

IV. yüzyılda, Eutrope, halk için tarihle klasik bir el kitabı arasında bulunan, 10 kitaplık *Kısa Roma Tarihi*'ni yazdı. Açık ve belirgin bir dille yazılmış olan bu yapıt, içerik bakımından son derece yoksuldur. Altı yazarın, Suetonius'un *Hayatları*'nı öykünerek kaleme aldıkları, II. ve III. yüzyıl imparatorluklarının yaşam öyküleri kitabı *(Scriptores Historioe Augustoe)* da pek işe yaramaz sayılmaz. Elimizde bulunan bir IV. yüzyıl sonu değişkesinde (versiyonunda) bir yığın katma metin, tümüyle uydurulmuş olaylar ve düzmece belgeler yer almaktadır; bu nedenle son derece şüpheli ama III. yüzyılın bazı karanlıkta kalmış dönemleriyle ilgili olarak elimizde bulunan tek kaynaktır. 360 yılında *Caesarlar* genel başlığı altında kaleme alınan, Constantinus'a kadar imparatorların kısa yaşam öykülerini kapsayan bir kitap, IV. yüzyılın ikinci yarısı imparatorluk yüksek memurlarından Aurelius Victor'a mal edilmektedir.

Nihayet, Hristiyan yazarların yapıtları, İmparatorluk Roması'nın incelenmesinde başvurulması yararlı olan kitaplardır. Büyük kilise bilgini Kaisareia'lı (Kayserili) Eusebe (263-340), hem Hristiyan söylenceleri ve Kilise yazarlarının yapıtlarından, hem de, yaşam öyküsünü yazdığı imparator Constantinus'la olan dostluk ilişkileri sayesinde devlet arşivlerinden yararlanarak ilk evrensel *Kilise Tarihi*'ni yazdı. Bu nedenle, onun kilise tarihi, sivil tarihle ve özellikle III. yüzyıl (324'e kadar) olaylarıyla ilgili pek çok değerli bilgiyi içermektedir. İspanyol asıllı rahip Paul Orose, V. yüzyılda (417), Hristiyanlık anlayışı içinde, Adem'den başlayıp 410 yılında sona eren *Evrensel Tarihi*'ni yazdı; paganlara (puta

tapar) karşı yazılmış olan bu 7 kitaplık tarihte, yazar, paganizmin bir kanlı savaşlar ve kesintisiz karışıklıklar dönemi olduğunu, oysa Hristiyanlığın “Tanrının krallığı”nın barışçı egemenliğini simgelediğini göstermeye çalışmaktadır. Piskopos Augustinus’un, aynı şekilde V. yüzyılın başında yazılmış olan *Tanrının Kenti* de aynı anlayış içinde kaleme alınmıştır.

Roma uygarlığının çöküşüyle Roma tarih yazarlığının yoksullaşması oranında, Roma tarihi incelemeleri alanında, arkeoloji, yazıtbilim, papyroloji ve nümismatik gibi tarihin yardımcı bilim dallarının sağladığı belgeler daha çok önem kazanmaktadır.

Roma imparatorluğu dönemi arkeolojik yapıtlarından birçoğu ayakta kalmıştır; her gün giderek daha da yaygınlaşan kazılar sayesinde bunların sayıları daha da çoğalmaktadır. Örneğin, imparator Trajanus ve Marcus Aurelius’un savaşlarını eksiksiz bir biçim ve şaşırtıcı bir gerçekçilikle yansıtan sütunların görkemli kabartmaları, Titus ve Contantinus’un zafer kemerleri, Treves’in “Portanigra”sı (Kara kapı), su kemerleri ve amfitiyatro kalıntıları, Hristiyan kiliselerine dönüştürülen eski Roma tapınakları (Pantheon gibi), birçok mezarları, freskleri ve duvar kabartmalarıyla Roma’nın katakombları (yeraltı gömütlükleri), çok önemli tarihsel tanıklıklar oluşturmaktadırlar. Roma uygarlığı, ekonomisi ve gelenekleri tarihiyle ilgili çok daha ilginç belgeleri kazılar sağlamaktadır; örneğin, imparatoriçe Livia Drusilla’nın Roma’daki sarayı, Adrianus’un Tibur’daki villası, Roma kentleri (Pompei, Ostia sığınağı, Afrika’daki Lambessa ve Timgad, Fırat kıyısındaki Dura-Europos, Roma sınırlarında birçok müstahkem kent, kale ve stratejik yol bulgulandı. Bunlara sayısız silahları, ev eşyalarını, süs eşyalarını, mezar kapaklarını, vb., katabiliriz.

Her zaman olduğu gibi yazıtlar da önemlidir. Bunların en eskileri krallar zamanından kalmadır: Forum’da bulunan “kara taş”, Duenos vazosu, Preaneste (Palestrina) tokası, vb., yazıtlarıdır. Ama bunlar son derece azdır. M.Ö. III. yüzyıldan itibaren, Scipion’larınki gibi mezar yazıtları, II. yüzyıldan itibaren de kararnameler ve yasalar (M.. III yılı, “Thoria yasası”) görülür. Sayıları I. Yüzyıldan itibaren çoğalarak artar ve kamusal, toplumsal ve ekonomik yaşamın ve özel yaşamların olgularına açıklık getiren bol miktarda arşiv oluştururlar. Ancyre (Ankara) yazıtları (“Kutsal Augustus’un kararları”), Claudius’un Lyon söylevi, Trajanus dönemi Veleia beslenme

çizelgesi, Hadrianus'un askerlere Lambessa'da yaptığı konuşma, Afrika'da Saltus Burunitanus imparatorluk mülkü sütunları yazıtı, Diocmetianus'un fiatlarla ilgili kararnamesi, vb., bazı yazıtlar birinci sınıf belgeler sağlarlar. Bunlara, ayrıca, birçok onursal, kutsama, izin (asker tezkereleri), mezar, vb. yazıtları katabiliriz. İkinci basımı 1893'te yayınlanmaya başlayan *Corpus inscriptionum latinarum* (Latin yazıtları kitabı), 16 kalın ciltten ve yeni bulunan yazıtların içinde yer aldığı birçok eklerden oluşmaktadır. Kuzey Karadeniz kıyılarında bulunan yazıtlar, çok önemli çevirileriyle birlikte V. Latychey tarafından *Inscriptiones antiquoe oroe esptenttrionalis Ponti Euxini* adıyla yayınlandı.

Son on yıllar içinde, papirüslerin incelenmesi ve özellikle Mısır papirüslerinin bulgulanması, Roma tarihiyle ilgili çok değerli bilgiler sağladı. Örneğin, taşra halkına yurttaşlık hakkı veren 212 tarihli Caralla fermanının metni, Romalılar döneminde Mısır'ın mâli yönetimine ilişkin çeşitli belgeler ve özellikle, hesap pusulası, iş mektubu ve sözleşmeler ve hatta öğrencilerin ev ödevleri gibi ev düzeni ve gündelik hayatla yakından ilgili birçok belge bulundu. Zaman içinde, yitmiş olan bazı tarihsel yapıtların bulunacağı da umut edilebilir: Örneğin, Titus Livius'un bazı kitaplarının yeni bir içerik açıklaması bulundu.

Tarihsel kaynak olarak paraların da büyük bir önemi vardır; paraların üzerinde bütün imparatorların portrelerinin dışında, ünlü sanat yapı ve yapıtlarının da resimleri yer almaktadır. Ayrıca, büyük olayları anmak, savaşta başarı kazanmış lejyonları onurlandırmak için de para basılıyordu. Paralar üzerindeki yazılar bazen bir program açıklaması gibi oluyordu: Örneğin, Neron'un intiharından sonra, imparator Calba üzerinde, "Roma halkına özgürlük", "Roma'nın yeniden doğuşu" gibi yazılar bulunan paralar bastırıldı. Paraların ağırlıkları, nitelikleri ve öteki özellikleri, bir ülkenin ekonomik durumunda meydana gelen değişiklikleri değerlendirmemize olanak sağlarlar.

3. Tarih yazıcılığı. Roma tarihinin incelenmesine Rönesans'tan itibaren başlandı. Oluşmakta olan burjuva sınıfının sözcüleri olan hümanistler, kendi sınıflarına özgü özellikleri aramak amacıyla, İlkçağ Roma devlet örgütü ve hukukunun incelenmesine büyük bir istekle giriştiler. XVII ve XVIII.

yüzyıllarda, Avrupa'da mutlakiyetçi yönetimin yükselişiyle birlikte, bilginlerin dikkati özel olarak Roma İmparatorluğu'nun siyasi tarihine yöneldi. Roma imparatorluk dönemini konu edinen ilk iki büyük yapıt bu evrede yazıldı: Fransız rahip Tillemont'un, 1690-1739 yılları arasında yayınlanan 6 ciltlik "*Kilisenin ilk altı yüzyılında hüküm süren imparatorların ve kralların tarihi"*, ve İngiliz Gibbon'nın 1776-1788 yılları arasında yayınlanan 7 ciltlik *"Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ve düşüşü.*" Tasarılarının ilginçliğine karşın, bu yapıtlar, Tillemont ve Gibbon'ın küçük eleştirel bakış açısından yoksun safça bir güvenle yaklaştıkları eski metinlerin bir aktarmasından başka bir şey değildirler.

Ama XVIII. yüzyıldan itibaren "eski düzen"e karşı kurulmakta olan burjuvasının yürüttüğü mücadelenin artan saldırısı nedeniyle, ilkçağ kaynaklarıyla ilgili olarak yeni ve eleştirel bir bakış açısı oluşmaya başladı. İtalyan Vico, uluslararası ortak özelliklerine ilişkin olarak kaleme aldığı (1724) *Yeni Bir Bilimin İlkeleri* adlı yapıtında, tıpkı bütün öteki uluslar gibi tarihlerinin başlarında Romalıların da bir "dinsel" evre ve bir "kahramanlık" evresinden geçtiklerini ve bunun sonucu olarak, kuşaktan kuşağa aktarılan bilgi kaynaklarının III. yüzyıla kadar uzanan dönem içinde mitoslardan ve şiirsel yapıtlardan başka bir şey olamayacağını kanıtladı. Fransız Beuafort 1738 yılında, eski Roma tarihinin, tutkulu Roma soylu sınıfının ve ihsan peşinde koşan "belâgat muallimleri"nin uydurmalarından başka bir şey olmadığını savunduğu *Roma'nın ilk beş yüz yüzyılının belirsizliği üzerine bilimsel inceleme*'sini yazıyordu. Bu yeni akım, tarihin bir bilimsel eleştiri yöntemiyle zenginleşmesine katkıda bulundu.

İlkin reformlar Prusya'sının ünlü devlet adamı, daha sonra Berlin ve Bonn Üniversiteleri profesörü Georg Niebuhr (1776-1831) bu bilimsel eleştiri yöntemini ilk uygulayan ve bunun sonucu olan İlkçağ Roma'sıyla ilgili eski ve saf yürek görüşlerin yıkılmasını ve Roma ulusunun geçmişinin doğru kurulmasını sağlayan kişidir. *Roma Tarihi* (3 cilt) derslerinde eski Roma tarihinin incelenmesi alanında yeni temeller attı. Niebuhr, Roma'nın epik çağının kalıntılarında ve ilk Roma yıllıklarında (annales) saptadığı Roma ilkçağ geleneğinin kaynaklarına kadar ulaşmaya çalıştı. Roma geleneklerinin daha sakınımlı (ihtiyatlı) incelenmesinin örneğini verdi ve bunlardan bazı doğru öğelerin çıkartılabileceğini gösterdi. Böylece,

tarihlerinin başlangıcında Romalılarda bir klan örgütünün bulunduğunu saptayan ilk kişi oldu. Bu gözlemi büyük bir başarı olarak nitelendiren Engels bu konuda şunları yazmaktadır: “Gens’in özelliği hakkında yaklaşık bile olsa bir fikir sahibi olan ilk tarihçi Niebuhr oldu...[7]”

1854-1856 yıllarında Theodor Mommsen’in başlangıçta üç cilt olan ünlü *Roma Tarihi* yayınlandı. Roma incelemelerinde bir çığır açan bu yapıt, aralarında Rusça da olmak üzere hemen bütün Avrupa dillerine çevrildi. Mommsen yalnızca büyük bir bilgin değildir; 1500 dolayında bilimsel çalışması vardır, bunların arasında en önemlisi devsel *Roma Kamu Hukuku* adlı yapıtıdır. Ayrıca, Roma üzerine incelemeler ve *Corpus inscriptionum latinarum* da belirtmemiz gerekir; Mommsen çok etkin bir politik rol oynadı. Yazarın çok parlak ve çok ayrıntılı bir şekilde açıkladığı bütün Roma tarihi, her şeyden önce (Alman burjuvazisinin siyasal ülkülerine uygun olarak) bölünmüş İtalya’nın Roma tarafından “hayırlı birleştirilmesi”ne, çöküntüye uğramış ya da evrimleşme yeteneğinden yoksun Akdeniz havzası uluslarının karşısında Roma’nın kazandığı büyük zafere ve dahi Caesar’ın “askerî monarşi”yi kurmasına indirgenmektedir. Yazar Caesar’la ilgili olarak şunları yazmaktadır: “Caesar daha ilk gençliğinden itibaren bir devlet adamıydı ve amacı, insanın bağlanabileceği en yüce amaçtı.” Aşırı burjuva öznelciliği, ahlakçı eğilimleri ve kendi döneminin burjuva toplumunun kuruluş ve ülkülerinin geçmişe taşınmasına yol açan çağdaşlaştırma konusundaki yan tutuculuğu, Mommsen’in geniş boyutlu yapıtına damgasını vurmuştur. Ekonomik olgular dikkatini pek az çeker, kölelerin rolü onun tarihinde tamamen unutulmuştur ve ayaklanmaları önemsiz isyanlar gibi sunulur; Spartacus, ona göre, “büyük bir haydut reisi”dir. Bu nedenden dolayı, Mommsen’in *Roma Tarihi*, günümüzde, ancak içerdiği geniş belgeler sayesinde bir ilgi konusu olabilir, buna karşılık yapıt tümüyle ciddi bir eleştiriye karşı koymaz.

XIX. yüzyılın ilk yarısının Rus bilginleri, Roma tarihinin belli sorunları üzerinde çalışmalar yaptılar, ama bu çalışmalarında, çağlarının yansıması, Rusya’da köylülerin özgürlüklerine kavuşma mücadelesinin yansımasından daha az değildir; bu da, bu bilginlerin Roma halkının ezilen katmanlarına karşı gösterdikleri ilgiye bir açıklama getirmektedir. Moskova Üniversitesi profesörü D. Krioukov (1845’te öldü) ilkçağ Roma’sında pleblerin

durumuyla ilgili sorunları inceledi; P. Koudriavtsev, günümüzde de sevilen *Romalı Kadınlar - Tacitus'a göre tarih sahneleri* (1856) adlı bir yapıt kaleme aldı; S. Echevski, acımasızca sömürülen Roma eyaletlerinin ve Roma devletinin merkeziyle olan ilişkilerinin tarihiyle ilgilenen ilk yazardır. Ayrıca, *Apollinaris Sidonius, V. Yüzyıl Gallia'sının yazınsal ve siyasal tarihinin bir evresi* başlıklı, çok ciddi bir yapıtı vardır (1855). Rusya'da reform öncesi dönemin bilimin gelişmesi için son derece elverişsiz olmasına karşın, tarih okulu kendi kanatlarıyla uçuyordu.

K. Marx ve F. Engels'in yapıtlarının (özellikle Marx'ın *Kapital'*i ve Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*) yayınlanması, tarihin bütün öteki dönemleri için olduğu gibi, Roma'nın gerçekten bilimsel bir tarihinin oluşması yönünde çok etkili oldu. Engels, Marx'ın bilim tarihindeki önemini çok iyi tanımlamaktadır: "Darwin'in organik dünyanın evriminin yasasını bulması gibi, Marx da insanlık tarihinin evriminin yasasını buldu, yani son zamanlara kadar ideolojik alüvyonların altında saklanmış olan şu basit olguyu: İnsanlar, siyaset, bilim, sanat, din, vb., şeylerle ilgilenecek duruma gelmeden önce, en başta yemek, içmek, oturacak bir yer sağlamak ve giyinmek zorundadırlar... bunun sonucu olarak ve gene aynı olgu nedeniyle, bir ulusun ya da bir dönemin ekonomik evriminin her aşaması bir temel oluşturur ve bu insanların dinsel düşüncelerine varıncaya kadar, devletin kurumları, hukuk anlayışları ve sanat bu temele göre gelişirler, ve bunların, şimdiye kadar yapılmış olduğunun tam tersine, bu temele göre açıklanmaları gerekir."[8] Marx bilim tarihine, ekonomik ve toplumsal yapılar anlayışını "belli üretim ilişkilerinin bir bütünü olarak ve bu yapıların gelişiminin doğal tarihin bir süreci olduğunu ortaya koyarak[9] getirdi. Engels, Roma klanının parlak bir çözümlemesini yaptı ve Roma'da devletin oluşum sürecini ortaya çıkardı (*Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, VI. Bölüm "Roma'da Gens ve Devlet"); ayrıca, Hristiyanlığın doğuşunun ve yayılışının toplumsal koşullarını ve nedenlerini ortaya koydu *(Bruno Bauer ve İlkel Hristiyanlık, İlkel Hristiyanlığın tarihi).*

Burjuva "bilimi", tarihi maddeciliği ilkin görmezden gelmesine, sonra da "saptırmaya" ve "çürütmeye" çalışmasına karşın, içinde yaşadığı bunalım kapitalizmi de, tarihin öteki dönemlerinde olduğu gibi eski Roma tarihinde

ekonomik olgulara ve toplumsal ilişkilere giderek artan bir dikkatle yaklaşmak zorunda bıraktı. Roma'nın ekonomi tarihi üzerine bir dizi incelemenin yayınlandığı görüldü (Örneğin Max Weber'in 1891 yılında yayınlanan *Roma'nın Tarım Tarihi*). Mommsen 1895 yılında, *Roma Tarihi*'ne ek olarak ve ilk ciltten ayrı bir planda yazdığı V. Cildi yayınladı. Bu yeni yapıt, temel olarak yazıtlardan kaynaklanmakta ve İmparatorluk dönemi Roma eyaletlerinin ekonomik hayatının ve yönetim örgütlenmesinin son derece ayrıntılı betimlemelerini içermektedir. G. Salvioli, *Eski Dünyada Kapitalizm* (1906) başlıklı bir kitap yazdı. Bir başka İtalyan bilgini Guiglielmo Farrero, *Roma'nın Büyüklüğü ve Çöküşü* (1901-1907) adlı büyük yapıtında, M.Ö. II. ve I. yüzyıllar Roma tarihinin ekonomik ve toplumsal olgularına büyük ölçüde yer verdi. Ama eski tarihi çağdaşlaştırmakta Mommsen'den de ileri giden bu yazarların hiçbiri, Roma toplumunun köleci özelliğini kabul etmeye yanaşmadı. Tersine, Ed. Meyer'in görüşlerini *(İlkçağda Kölelik, Eski Dünyanın Ekonomik Evrimi)* paylaşan bu yazarlar, ilkçağ Roma'sında köle sayısının abartıldığı ve genel olarak, köle emeği ile ücretli emek arasında belirgin hiçbir fark bulunmadığı kanısını ileri sürerek Marx'ın anlayışına karşı çıkmaktadırlar. Bu yazarlar, en güzel ifadesini Ed. Meyer'inkinin yanı sıra R.Pöhlmann ve J. Beloch'un çalışmalarında bulan ve kapitalizmi toplumsal ve ekonomik evrimin en yüksek aşaması kabul eden "çevrimler" kuramıyla yetinmektedirler.

Rus tarih bilimi de kendi yolunda yürüdü. Petersbourg Üniversitesi profesörü I. Grevse, *Roma'da Toprak Mülkiyetinin Tarihi Üzerine Denemeler*'ini 1899 yılında yayınladı; yazar bu yapıtında, Augustus, Horatius ve Pomponius Atticus dönemlerinin tipik malikânelerini betimlemektedir. Aynı üniversitenin profesörü olan V. Modestov, bugün de değerini yitirmemiş olan *Roma Tarihine Giriş* (I. ve II. Bölümleri, 1902-1904) adlı çok önemli bir kitap yayınladı. Modestov, İtalya ve Roma'nın ilk dönemleri için, elimizin altında bulunan sayısız arkeolojik belge yığınından yararlanmanın gerekliliğini belirten ve tarihe yardımcı öteki bilimlerin (arkeoloji, yazıtbilim, nümismatik) verileriyle kaynakların incelenmesini birleştiren yeni bir Roma tarihi okulunun temellerini atan ilk tarihçilerden biridir. Modestov, aynı zamanda, yazınsal olguların, Roma'nın genel,

toplumsal ve siyasal tarihiyle yakın ilişkiler içinde sunulduğu geniş bir *Roma Ebediyatı Tarihi* yazdı. Profesör E. Grimm'in *Roma'da İmparatorluk Yönetiminin Tarihi Üzerine Araştırmalar*'ı (iki cilt, 1900 ve 1902) ve profesör I. Nietouchil'in *Roma Tarihine Toplu Bakış*'ı ve *Roma Devletinin İlkçağları Üzerine Deneme*'si (1-3 fasiküller, 1894-1902) aynı dönemde yayınlandı. Moskova Üniversitesi profesörleri olan R. Vipper ve D. Petrouchevski, Caesarlar'ın Roması'nın incelenmesine önemli bir katkıda bulundular. R. Vipper'in 1905 devriminden az sonra yayınlanan *Roma İmparatorluğu Tarihi Üzerine Denemeler*'i (1908, 2.baskı 1923), Cumhuriyetin yıkılması ve Augustus'un *Principatus*'u *(İmparatorluk)* ile sonuçlanan ekonomik değişikliklerin ve şiddetli toplumsal mücadelelerin bir tablosunu sunmaktadır. Yazarın düşünceleri, tarihi maddeciliğinkine yakındır, ama o da, amacı gerici tarihçilerinkine taban tabana zıt olmasına karşın, kapitalizmi yeniden saygınlığına kavuşturmak amacıyla değil, ama onun geçersizliğini göstermek için, geçmişi çağdaşlaştırmaktadır. *Ortaçağ'da toplum ve devletin tarihi üzerine denemeleri*'inde (1907, 5. basım 1922), D. Petrouchevski, ekonomik evrim ve özgür çiftçiliğin ortaya çıkışı ve köleliğin çeşitli biçimleri, vb., üzerinde ayrıntıyla durarak, Roma İmparatorluğu'nun, özellikle de çöküş döneminde, toplumsal ve ekonomik tarihini sergilemektedir. Bütün bu XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başı Rus bilginleri hiç kuşkusuz Marksist değildirler ve Marksist toplumsal ve ekonomik yapılar öğretisini kabul etmiyorlardı, ama bununla birlikte, gerçek şu ki, birçok sorunu işleyiş biçimlerinde, maddeci ekonominin düşüncelerine tutunuyorlardı. Onların bu tutumları, yaptıkları çalışmaları, bilimsel düzey bakımından, pek belirgin bir idealizmle yola çıkan batılı burjuva tarihçilerinin yapıtlarından daha yüksek olmalarını sağlamıştır.

V. Lenin'in klasik yapıtları (*Materyalizm ve Ampriokritisizm; Devlet Üzerine* ve ötekiler), Sovyet tarihçilerine, ilkçağ toplumunun köleci niteliği, köle ayaklanmalarının rolü ve önemi, devletin görevleri, vb., bağlamında maddeci bir anlayışa ulaşmak için, açık ve belirgin bir yön verdi. Çalışmalarını bu doğrultuda yürüten Sovyet tarihçileri, Engels'in "Tarihin incelenmesi onun tümüyle yeniden yapılmasını gerektirmektedir,"[10] temel kuralını başlıca görev bildiler ve bu bakımdan, Roma tarihi alanında epeyce önemli şeyler yaptılar. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Akademi üyesi S.

Jebelev'in *Eski Roma*'sı (I. Bölüm, 1922; 2. bölüm, 1923) yayınlandı; bu yapıt, olaylarla ilgili kısa açıklamalarla yetinmekle birlikte, kaynakların eleştirisi ve tarih yazarlığıyla ilgili çok ilginç düşünceler içermektedir. Bundan bir süre sonra, burjuva biliminin pek önemsemediği, ilkçağda kölelerin ayaklanmaları tarihi üzerine bir dizi araştırma başlatarak, S. Jebelev, *Son Parisades ve Bosphoros İskitleri'nin ayaklanması* adlı önemli incelemesini (GAIMK[11] yıllığı, 1933) yayınlandı. 1936 yılında, profesör A. Michouline'in çok önemli kitabı *Spartacus Ayaklanması* yayınlandı; ve böylece İlkçağın bu büyük köle hareketi ilk kez ayrıntılarıyla incelenmiş oldu.

1937 yılından itibaren, Sovyet bilginlerinin Roma tarihine ilişkin sorunlar üzerine yazdıkları makaleleri ve bunların yanı sıra İlkçağ yazarlarının Hellas ve Roma'yla ilgili yapıtlarının çevirilerinin yayınlandığı *Eski Tarih Yıllığı* çıkmaya başladı. 1938 yılında, Profesör V. Sergueev, Roma'nın eski tarihi üzerine denemelerini (I.bölüm, *Cumhuriyet*; 2. bölüm, *İmparatorluk*) yayınladı; bu *Denemeler,* Batı İmparatorluğunun yıkılışına kadar, bütün Roma tarihinin canlı ve herkesin anlayabileceği bir dille yazıldığı ve metot bakımından ayrıntılı ve doğru bir açıklamayı içeren, Rus dilinde yazılmış ilk bilimsel yapıttır. 1950 dolaylarında, Roma tarihi üzerine yazılmış başka önemli yapıtlar yayınladı. Örneğin, Moskova Üniversitesi profesörü N.Machkine, bu alanda önemli bir başvuru kaynağı durumuna gelen, *Roma'nın Eski Tarihi*'ni (I.baskı, 1947; önemli ölçüde genişleyen ikinci baskı 1949; 3. baskı, 1956) yayınladı. Leningrad Üniversitesi profesörü S. Kovalev, meslektaşının yapıtından aşağı kalmayan Roma Tarihi'ni 1948 yılında yayınladı. Bu iki kitapta da ayrıntılı bir bibliyografya indeksi vardır. 1949 yılında, N. Machkine'in, Roma İmparatorluğu'nun ekonomik ve toplumsal kaynaklarının ve doğuşunun en önemli nedenlerinin incelendiği, geniş monografisi *Augustus'un İmparatorluğu* yayınlandı; yazar, bu süreçte, kölelerin büyüyen hareketinin oynadığı rolün önemini göstermektedir. Gene 1949 yılında, A. Ravonovitch'in *I. Yüzyıldan III. Yüzyıla kadar Roma İmparatorluğu'nun Doğu Eyaletleri* adlı kitabı yayınlandı; yeni arkeolojik, yazıtbilimsel ve nümismatik belgelerinden yola çıkan yazar, bu kitabında, İmparatorluk sistemi içinde çok önemli bir yeri olan bu eyaletlerin toplumsal ve ekonomik hayatını incelemektedir.

O. Koudriavtsev'in 1954 yılında yayınlanan *M.S. II. Yüzyılda Balkan Yarımadasındaki Hellenik Eyaletler* adlı kitabı, Roma İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan ulusların tarihinin incelenmesi alanında yapılmış önemli bir katkıdır. Sovyet bilginlerinin birçok araştırmaları, Roma toplumunun düşünceler tarihini kendisine konu edinmiştir. Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü tarafından yayınlanan bu araştırmaların en önemlileri arasında, S. Outtchenko'nun *Cumhuriyet'in Yıkılışından Önce Roma'da Düşünceler ve Partiler Mücadelesi*'ni (Moskova, 1952), R. Vipper'in *Roma ve İlk Hristiyanlık*'ını (Moskova, 1954), anabiliriz. Bu yayınlara, Profesör N. Deratani yönetiminde, Moskova Üniversitesi tarafından yayınlanan *Roma Edebiyatı Tarihi* eklenebilir. Aynı şekilde, *Evrensel Tarih*'in (SSCB Bilimler Akademisi yayını, M. 1956) II. Cildinde, Roma tarihine önemli bir yer ayrılmıştır.

Batı tarih yazıcılığı alanında son otuz yıldır belirgin bir durgunluk gözlemleniyor. ABD'ye göç etmiş olan Petersburg Üniversitesi eski profesörü M. Rostovtsev, *Roma İmparatorluğu'nun Toplumsal ve Ekonomik Tarihi* (1926 yılında İngilizce yayınlandı, daha sonra İtalyanca ve Almanca'ya çevrildi) adlı oylumlu kitabında, yan tutan amacına uygun olarak, halk hareketlerini "kültürün kıyıcı" gücü olarak sunmaktadır. İtalya ve Almanya'da, faşist rejimler döneminde, Roma tarihi incelemeleri ırkçılık ve saldırganlık lehine açık bir propagandaya dönüştü, kanlı diktatör Sulla gibi "barış getiriciler" ve "düzen kurucular" ülküselleştirildiler. Bu düşüncelerin etkisi kendini Fransız, İngiliz ve Amerikalı bilginlerin çalışmalarında hissettirdi. Örneğin en ünlü Fransız tarihçilerinden biri olan J. Carcopino (Pétain hükümetinde bakan), Roma'da monarşi kurmak fırsatını kaçırıp diktatörlükten kendi isteğiyle çekildiği için Sulla'yı eleştirir; Caesar üzerine yazdığı bir başka kitabında, kahramanını göklere çıkartır. Carcopino ve İtalyan faşisti Pais, Gustave Glotz'un yönetiminde yayınlanan devsel *Genel Tarih*'in yazarları arasında yer aldılar, ve Roma Cumhuriyeti tarihiyle ilgili hemen hemen her şeyi yazdılar (1926-1936). Aynı dönemde hemen hemen aynı oylumda ve altı cildi Roma'ya ayrılmış olan (VII-XII, 1928-1939) *The Cambridge Ancien History* İngiltere'de yayınlandı. Çok değişik görüşlere sahip ve çok değişik yöntemler kullanan birçok yazarın kaleminden çıkmış olan bu derleme (çünkü aslında bir

derlemedir), bir anlayış birliğinden yoksundur. Bu yayınlar, özellikle, bol bibliyografya belgeleri ve sayısız resimleriyle, başvuru yapıtı niteliklerine sahiptir. Pauli-Wissova ve Krolle’un yönetiminde, 1894 yılından bu yana Almanya’da yayınlanan *Klasik İlkçağ Biliminin Pratik Ansiklopedisi* bu bağlamda, hâlâ yararlı bir başvuru kaynağıdır.

Batı tarih biliminin düşüşü, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra daha da yoğunlaştı. Ekonomik ve toplumsal sorunlarla ilgili araştırmalar, Batı Avrupa ve Amerika’da yayınlanan birçok tarih dergisinin sayfaları arasında bile yer almaz oldular. Buna karşın, dış politika tarihi ve özellikle askerî tarih ön plana geçti. Örneğin, ünlü Batı Alman tarihçisi Fransız Altheim, iki ciltlik *İlkçağ Dünyasının Sonu* (Frankfurt am Main, 1953) adlı kitabında, imparatorluğun parçalanmasını, “Barbar” ulusların kullanmaya başladığı ağır silahlı süvariler karşısında, ünlü Roma lejyon piyadesinin güçsüz kalmasına bağlamaktadır. “Bir iç bunalımı ancak bir dış bunalım doğurur!” diye yazmaktadır Altheim. “Öncelik her zaman dış politikadadır!” İngiliz tarih okulunun en ünlü temsilcilerinden biri olan, Londra Üniversitesi profesörü Scullard, inatçı bir yan tutarlıkla, bütün Roma tarihini dış politika olaylarına indirgemektedir. Scullar, *Roma Dünyasının Tarihi* (Londra, 1951) adlı kitabında, Roma’nın “savunma emperyalizmi” olarak nitelendirdiği M.Ö. III. ve II. yüzyıllar saldırgan politikasını ne pahasına olursa olsun haklı göstermeye çalışmaktadır; ona göre, Romalılar bu politikayı, boyun eğdirdikleri, geri kalmış ya da “toplumsal kargaşalar”ın pençesinde kıvranan (tıpkı M.Ö. III. ve II. yüzyıl Hellas’ı gibi) ülkelerin iyiliği için izliyorlardı. İlkçağ tarihçilerinin dikkati son yıllarda, özellikle, dinler tarihine, çeşitli mistik öğreti ve akımlara, filozof imparator Marcus Aurelius’ün eylemlerine ya da “isapostol” Constantinus’a (çağdaş batı tarihçileri, Hristiyanlara kucak açtığı için bu imparatoru göklere çıkaran sayısız monografiler yazmışlardır) çevrilmiş bulunuyor. Genel olarak günümüz batı bilimi, dilbilim, filoloji, felsefe, siyaset, sanat, vb., alanlarında, eski Roma tarihine ilişkin çeşitli ayrıntılar düzeyinde çok değerli araştırmalar yayınlıyor, ama, genel görünüm olarak, aynı zamanda hem verimli hem de doğrucu olmaktan uzak bulunuyor.

Batıda yayınlanan ve genel olarak Roma tarihi bağlamında yapılan son bulguları çok ayrıntılı bir şekilde haber veren ve son çıkan kitap

yayınlarının eleştirel özetlerini yayınlayan, uzmanlık alanı olarak İlkçağ tarihini seçmiş birçok derginin yakından izlenmesi kesinlikle gerekmektedir; bu dergiler ayrıca, Roma tarihiyle ilgili bazı sorunlar üzerine çok yararlı makaleler yayınlıyorlar. Bu alanda şu yayınların izlenmesi yararlı olacaktır: *Journal of Roman Studies* (Londra), *La Revue archéologique* (Paris), *la Revue des études latines, la Revue des études anciennes* (Bordeaux), *I'Antiquité classique* (Brüksel), *Bibliotheca classica Orientalis* (Berlin), *Gnomon* (Münih), ve *Anzeiger für die Altertumswissenschaft* (Viyana). Nihayet, henüz yavaş da olsa, Batı ülkelerinde yeni ve ilerici bir tarih biliminin belirtileri görülüyor. Bunların temsilcileri arasında, İngiliz Gordon Childe'ın *(Avrupa Uygarlığının Kaynaklarında),* İtalyan bilgini X.Giulio Luzzato'nun (*İtalya'nın Ekonomik Tarihi*) adlarını anabiliriz. Halk demokrasileriyle yönetilen ülkelerin birçok tarihçisi arasında Kazarow, Danov ve Daicoviciu dikkati çekiyor.

1 Roma'nın önceden konsüllük yapması gereken en yüksek devlet memuru. (Ö.İ.)

2 İtalya'ya M.Ö. 1200 yıllarında iki dalga halinde gelmeye başlayan halk. (Ö.İ)

3 İtalya ve Sicilya'nın tarih öncesi arkeolojisi alanında, Gorion Childe'in Avrupa Uygarlığının Kaynaklarında adlı kitabında yapılan bulguların bir özeti bulunabilir.

4 **Klientler:** Roma'da oturan ve vatandaşlık haklarından hiçbirine sahip olamadıkları için, bir koruyucuya gereksinimi olan yabancılar: Korunuk, Korunuklar (Ö.İ).

5 F.Engels, *Ludwing Feuerbach et la fin de la philosophie classique allemande*, pp. 43-44

6 Marx and Engels, 27 Februar 186I. Marx K. Und Engels Fr. Briefwechsel, III Band: 1861-1867. Moskau, 1937, S.19.

7 F. Engels. L'origine de la famille, de la propriété et de l'Etat, P. 155, rem I.

8 Engels Fr., Rede am Grabe von Karl Marx, Marx K. Und Engels Fr. Ausgewahte Schriften, Band II, Moskau, 1950, S. 156.

9 V. Lénine, Oeuvres, t.I. Editions sociales, Paris. Editions en langues étrangères, Moscou 1958, p. 157.

10 Engels an Schmids, London, 6. August 1890. M.E. "Ausgewähte Schriften in zwei Banden", Bd. II, M. 1950, S.457.

11 GAIMK –Gossoudarstvennaia akadémia istorii matérialnoi koultoury (Académie nationale d'histoire de la culture matérielle– Maddi Kültür Tarihi Ulusal Akademisi).

KIRK BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ İTALYA

I. Apeninler yarımadası: Coğrafi özellikler. İtalya, üç tarafı Adriya (Mare Hadriaticum), İyon (Mare Ionium) ve Tiren (Mare Tyrrhenum) denizleriyle çevrili Apeninler yarımadasında bulunmaktadır. Kuzeyde, aşılması güç Alp Dağları İtalya'yı Avrupa'nın geri kalan bölümünden ayırır. Eski coğrafyacı Strabon, pek haklı olarak, Alpler'in ve denizlerin, İtalya'yı istila etmek isteyen düşmanlara karşı "emin bir tabya" oluşturduğunu söylemiştir. Ama, deniz aynı zamanda, İtalyalıların Akdeniz havzasının öteki ulusları ile erkenden ilişkiler kurmalarını ve bunların kültürlerini özümlemelerini sağlayan, bütün yönlere açık bir yoldu.

İtalya'nın bir başka özelliği de uygun iklimdir. Kış aylarının ortalama ısısı artı 6 santigrad derece (ocak, Roma) ile artı 11 santigrad derece (Sicilya) arasında değişir; bu da hayvanları bütün yıl otlakta bırakmaya olanak verir. İtalyalılar, en erken ilkçağdan itibaren, tahılın (arpa, sert buğday, darı) dışında bağ, kestane ve dut yetiştiriyorlardı; Grekler ve Fenikeliler daha sonra İtalya'ya zeytin, hurma ve nar ağacı vb., getirdiler. İklimin yumuşaklığı, örneğin giysinin (gömlek, cübbe) yanı sıra, üstü açık, havuzlu bir "atrium"un (iç avlu) çevresine inşaa edilmiş, Grek evine akraba olan, İtalik konutun güney tipi gibi, İtalya'nın eski uluslarının hayatının başka görünümleri üzerinde de etkisini gösterdi.

Ama bu doğal koşullar arasındaki benzerliklerin yanı sıra, İtalya ile Hellas'ın coğrafi yapılarındaki farklılıkları belirtmemiz gerekir. İlkin, İtalya'nın 300.000 km. kare olan yüzölçümü Hellas'ın yüzölçümünün beş katıdır ve bunun sonucu olarak da nüfusu çok daha fazladır. İtalya'da gözlemlenen bütün olguların en "büyük" ölçeklisi buradan

kaynaklanmaktadır. İkinci farka gelince: Apeninler yarımadası Balkanlar gibi dağlık bir ülke olmasına karşın, Apeninler dağ zinciri daha az sarp ve ulaşılması daha kolaydır ve kolları, Hellas'ın sarp dağları gibi İtalya'yı birbiriyle ilişkisi olmayan bölgelere bölmezler. İtalya'nın akarsuları da, aynı zamanda, ulaşımı kolaylaştırırlar: Doğuya akan, gemi ulaşımına elverişli Padus ya da Eridan (bugünkü Pô) ve batı kıyısının nehirleri: Arnus (Arno), Tiber ve Volturno. Bununla birlikte, bunların aşağı kesimleri, Arno'nun ağızlarında malarya yuvası Toskana Bataklıklarını, Latium kıyılarında ise insanların yaşamı ve liman yapımı için elverişli olmayan Pontins Bataklıkları'nı oluşturan kumlu alüvyonla kaplıdır. İtalya kıyıları, genellikle, ayça ya da "V" biçiminde körfez ve koylarla kaplı Hellas kıyıları kadar deniz ulaşımına elverişli değildir.

Nihayet, kayalık ve verimsiz Hellas'ın tersine, Apenninler bir tarım ülkesidir. İlkçağ yazarları İtalya toprağının verimliliğine daha o zamanlar şaşırmışlardır. Bu alanda Po vadisi (Gallia Cisalpina) ve bunun yanı sıra Etruria, Latium ve Campania'yı kapsayan batı ovası dikkati çekerler; Campania yılda üç kez ürün verir. Alp Dağlarındaki otlaklar ve akarsu ağızlarındaki zengin bitki örtüsüyle kaplı bataklık arazi hayvancılığın gelişmesine yardımcı oluyordu. Bruttium'a (Calabria), büyük bir olasılıkla İtalya sözcüğünün geldiği ve "danalar memleketi" anlamına gelen Vitelieu adı verilmişti. Bu ülkenin tarımcı özelliği, ülkenin, gerçekte çeşitli halklar ve nüfusun çeşitli katmanları arasında yapılan toprak mücadelesinden başka bir şey olmayan iç tarihini her zaman etkilemiştir.

2. İtalya'nın ilkel (tarihöncesi) uygarlıkları. Arkeolojik araştırmalar, Apenninler yarımadasında Balkanlar'dan çok daha önce insanların yaşamaya başladığını göstermektedir, yarımada eski Taş Çağı'nı (Liguria dağlarındaki paleolitik resimli mağaralar) yaşadı, oysa Balkanlar'ın Paleolitik dönemi yaşadığı şimdiye kadar kanıtlanmadı. Aynı şekilde, bütün yarımadada, Sicilya ve Sardinya'da (M.Ö. IV yüzyıldan itibaren) Neolitik dönemin izlerine bol bol rastlanmaktadır. Bol yaban hayvanı kemik yığınları ve deniz kabuğu katmanları, neolitik yerleşim yerlerinde, bu dönemde, avcılık ve balıkçılığın egemen olduğunu kanıtlamaktadır. M.Ö. III. Binden itibaren, taşın yanı sıra bakır (çeşitli eşyanın yapımında)

kullanımı (Kalkolitik dönem) başlamıştır; aynı zamanda, hayvancılığın ve özellikle küçük baş hayvancılığının (koyun, keçi, domuz kemiklerine kazılarda bol bol rastlanmaktadır) başlangıçları gözlemlenmektedir.

Bronz Çağı'nı (M.Ö. II.bin), kuzey İtalya'da, Terremare adı verilen uygarlık temsil etmektedir: Bu uygarlığı kuranlar, kazık temeller üzerinde tahkim edilmiş yerleşim yerlerinde yaşıyorlardı; bunların humuslu topraktan ("terra marna" deyimi "yağlı toprak" anlamına gelmektedir) oluşan yamuk şeklindeki tepeleri günümüze ulaşmıştır. İlk zamanlarda, taş ve kemikten aletler yapmayı sürdüren sakinleri, giderek, bakır ve bronzu yaygın bir şekilde kullanmaya başladılar. Baskın etkinlikleri olarak devam eden avcılık ve balıkçılıktan başka, aynı zamanda, hayvancılık da yapıyorlardı; tarım doğuyordu. Ölülerini yakıyorlar, küllerini içine koydukları kavanozlarını, yerleşim yerlerini çevreleyen tabyaların dışında bulunan mezarlıklara sık sıralar halinde gömüyorlardı.

Orta ve güney İtalya'da, M.Ö. II. binlerde, Bronz Çağı uygarlığı, Girit-Mykenai uygarlığıyla birleşti. Terremare uygarlığından belirgin bir şekilde daha yüksek düzeyde olan bu uygarlığa "Apenninler Uygarlığı" adı verilmiştir. Büyük drenaj çalışmaları (Latium'da) devsel duvarlar ve Mykenai'ninkilere benzeyen bezeli seramik bu uygarlığın en belirgin özellikleridir. Kuzeydekinin tersine, burada ölülerin gömülmesi geleneği egemendir.

Apenninler yarımadasında Birinci Demir Çağı, M.Ö. I. binde başladı. Özellikle kuzey ve orta İtalya'da çok sayıda merkezleri vardır. Orta İtalya'da M.Ö. 1000 yılı dolaylarında ortaya çıkan ilk Demir Çağı'nın temsil ettiği uygarlığa, Bologna yakınlarında bulunan bir yerleşim yerinin adına dayanarak Villanova uygarlığı adı verilmiştir; bu yerleşim yerinin yakınlarında, 1853 yılında, "bikonik" adı verilen özel tipte kavanozlar bulunan büyük bir mezar anıt bulundu. Özellikle Umbria'da yayılmış olan bu uygarlığın belirgin özelliği, henüz bronzun egemen olduğu bir dönemde, ilk demir aletlerin ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Kent tipi yerleşim yerlerinin ortaya çıktığı görülür; ekonominin tarım ve hayvancılık evresine geçişi kesinlikle tamamlanmıştır. Kütükten yapılan ve iç duvarları kille sıvanmış yuvarlak konutlar, kendi işletmeleri olan ailelerin hayatına uydurulmuştur. Büyük hazineler, bunların aralarından bazılarının

zenginliğini kanıtlamaktadır; burada rastlanan Grek seramik eşyaları ve Fenike malları (cam, fildişi), komşularla yapılan ticari mübadelenin başlangıcını göstermektedir.

3. İlkel İtalya'nın nüfus sorunu. Apenninler yarımadasının en eski sakinlerinin, Ligurlar ve bunların akrabaları olup neolitik zamanlardan itibaren ve Bronz uygarlığı süresinde orta ve güney İtalya'da yaşamış olan öteki uluslar olduğu sanılıyor. II. binlerin başlarında, Alpler'in ötesinden, İtalyalıların muhtemel ataları olan, Tuna ve Karpatlar bölgeleri halklarının göç hareketi başladı. Terramare uygarlığı bunların öncü öğelerine mal edilmektedir (II. binden itibaren). Bu yeni gelenlerin ilk kolu Apenninler'i aşıp güneybatıya doğru yayıldı ve Latium'a *(Latinler),* Campania'ya ve Bruttium'a *(Sikullar)* geldiler. M.Ö. 1200-1100'e doğru, ilk gelenlere etnik bakımdan komşu olan ulusların, "Umbro-Sabeller" ve "Osklar"ın yeni bir dalgası kuzeyden gelip Apenninler'in özellikle dağlık bölgelerine yerleştiler. Umbroların Villanova uygarlığının kurucuları oldukları tahmin ediliyor. Picentinler, Sabinler, Samnitler ve Lucanlar, bunların güney kollarını oluşturdular. Büyük bir olasılıkla, yarımadanın eski sakinlerinden bir bölümü istilacılarla kaynaştılar; ötekiler daha az elverişli bölgelere çekildiler (örneğin, Ligurlar, Apenninler'in kuzey bölümüne ve Sikuller de Sicilya'ya).

Daha sonra, İllirya ulusları (Venetler, Iapygler) ve Tyrrhenler ya da Etrüskler (X. yüzyıldan itibaren) yarımadaya yerleşmeye geldiler ve bunlardan da sonra Keltler ve Galler (Gallialılar) yarımadanın güney kesimini işgal ettiler; bu nedenle, bugünkü Fransa olan Gallia Transalpina'ya karşıt olmak üzere bütün Pô vadisi Gallia Cisalpina (Alpler'in bu yanı) adını aldı.

Bu göçler ve etnik karışımların sonucu olarak, Apenninler yarımadasında, tarihsel dönemde, çeşitli ulusların kendi içlerinde çok farklı lehçeler konuşmaları bir yana, birbirinden farklı on iki kadar dil konuşuluyordu. Güneyden başlayarak sayacak olursak, bir dizi ulusal bölgeler oluşmuştu, bunların en önemlileri: Bruttim (Calabria), Lucania, Apulia, Samnium, Campania, Latium, Picenum, Umbria, Etruria ve Gallia Cisalpina idi.

Bu etnik mozaik Eskileri şaşırtıyordu. İlkçağ yazarları ve çağdaş tarihçilerin büyük bir çoğunluğu bu durumu göçlere bağlamaktadırlar. Ama genellikle, İtalya'nın ilk halklarının kökenleri ve bölgelerinde arkeoloji tarafından bulgulanan uygarlıklarla olan ilişkileri, çözümlenmesi gereken sorun olmak özelliklerini günümüze kadar sürdürmüşlerdir.

KIRK İKİNCİ BÖLÜM

KLAN DÖNEMİNDE İTALYA VE ROMA (M.Ö. X.-VII. YY)

I.Anaerki kalıntıları. İtalyalılar, kalkolitik dönemde ve Bronz Çağı'nın başlarında ve özellikle de Terramare uygarlığı zamanında, ilkel topluluk düzeninden (anaerki) geçtiler. Gelişmemiş ekonomileri (av, balıkçılık, küçükbaş hayvancılığı ve özellikle kadınların işi olma özelliğini sürdüren çapa tarımı), büyük topluluk ortaklıkları içinde güç birliğini gerektiriyordu. Bu ilkel toplulukların anaerkil tipi, ilk önce, en erken ilkçağdan itibaren varlığını koruyan toplumsal gruplar biçiminde ve "curia" (Greklerin phratriai'si –ya da kardeşler birliği–) adı altında, İtalyalılarda görülen bu örgütün kalıntılarında gözlemlenebilir. Örneğin, tarihsel zamanlarla, bütün Roma halkı 30 Curia'ya bölünmüştü. Her curia mitossal atasının adını (Titia, Fautia, Damna, vb.) taşıyordu. Curia üyeleri, zaman zaman, eski mal ortaklığı ve ortak yemeklerin devam eden kalıntısı olan şölenlerde bir araya geliyorlardı. Rahip yetkilerine sahip olan Curia başkanları, ya da Curia'lar, yabancıları kendilerinden uzak tutmaya dikkat ediyorlardı. İkincisi de şu: Birçok gelenek (Romulus'un arkadaşlarının Sabin kızlarını kaçırması gibi) anaerki döneminin ortak evliliğinin uzak izlerini taşımaktadır. Nihayet, bazı İtalik halkların adlarında ve Roma'da kutsal sayılan bazı hayvan (yılan, kurt, kaz, vb.) kültünde de anaerkine özgü totemciliğin izleri bulunmaktadır.

2. Ataerkil klana geçiş. Latium ve Roma'nın kökenleri. Ekonomideki ilerlemeler, avcılık, balıkçılık ve kadınların yaptığı çapa tarımının, yavaş yavaş, erkeklerin yaptığı büyükbaş hayvancılığa ve sapan tarımına yol açtı. Bu olgu, eski avcı ve balıkçı topluluklardan daha az yaygın güç birliği

gerektiren, daha dar sınırlı ekonomik birliklerin oluşumunu kolaylaştırdı. Bunun sonucu olarak, Bronz Çağı'nın doruk noktasında, Anaerkinin yerini ataerki aldı. İtalya'nın tarım ve hayvancılığa uygun koşulları nedeniyle, ataerki çok erken zamanda ortaya çıktı ve çok uzun süre var gücüyle devam etti. Latium'un, özellikle de Roma'nın ataerki toplumunun örgütlenmesine ilişkin bilgilerimiz var.

Bataklık ve engebeli bir ova olan Latium (2.000 kilometre kare dolaylarında) İtalya'nın batı kıyılarının ortasında bulunmaktadır. Buraya yerleşmeye gelen Latinlerin ataları, uygarlık düzeyi bakımından, buraya kendilerinden önce gelmiş olan Apenninler uygarlığının temsilcilerinden daha aşağıda bulunuyorlardı. Drenaj çalışmalarını bıraktılar ve bataklıklar genişledi; erken dönemlerin Latinleri tepeler üzerinde sefil kulübelerde yaşıyorlar ve en kurak vadilerde hayvancılık ve ilkel tarımla uğraşıyorlardı (geleneğin aktardığına göre, kendilerine bağlı bölgelerle birlikte otuz yerleşim yeri vardı). Bunların arasında en önemlisi, Jupiter Latiaris (Latin Jupiter) ortak bayramı için otuz kanton halkının toplandığı ve dinsel merkez olarak kabul edilen Albalonga'ydı.

M.Ö. 1000 yılına doğru kurulan, Etrüsk ve Sabin ülkesi sınırında bulunan, en kuzeydeki Latin kasabası daha sonra Roma adını aldı. Tiber'in ağzına yirmi kilometre uzaklıkta, nehir boyunca uzanan bir tepe dizisinin üzerine kurulmuş, sık bir orman ve çamurlu bataklığın ortasına dağılmış yedi çoban köyüdür. Roma, Palatinus tepesi üzerinde ortak kale düzenleri olan bu "Yedi tepe", çok erken dönemlerde bir konfederasyon oluşturdu. Velia adlı en yakın tepenin üzerinde ortak ataların ("penatlar": Evlerin kilerinde yaşayan ev tanrıları) ve halk ocağının tapınağı, "Vesta" bakirelerinin sürekli ateş yaktıkları yuvarlak Vesta tapınağı yükseliyordu. Arkeoloji ve dilbilim, bize Roma'nın başlangıçlarını bu gösterişsiz görünümler altında sunmaktadırlar. Roma'nın kökenleri çağcıl bilimsel eleştirinin ışığında, Remus ve Romulus tarafından kurulmasıyla ilgili çok sayıda ilginç söylenceler, rahiplerin uydurmaları ve ilkçağ biliminin, özellikle de M.Ö. III. ve II. yüzyıl Grek tarihçilerinin saf yürek varsayımları olarak görünmektedir. Roma'nın kuruluşunu 754 ve 753 tarihleri arasına yerleştiren, Caesar'ın çağdaşı, Romalı bilgin Varro'nun hesaplarına, daha sonra gelen tarihçiler uzun süre ve haksız yere saygı duydular.

Sonradan Roma'yı oluşturacak olan köyler, deniz gemilerinin Aventinus tepesine kadar gelebildiği, Latium'un tek büyük nehri olan Tiber kıyılarında bulunuyordu. Ayrıca, kıyının tuzlu bataklıklarına ulaşan eski Via Salaria (yolu) Palatinus'un eteklerinden geçiyordu ve çok eski zamanlarda, Tiber üzerine, kazıklar üzerine bir tahta köprü kurulmuş ve bu köprü, daha sonra Roma'nın en önemli papazlar birliği olacak olan "pontifex"ler (köprü kurucular) kurulunun koruma ve bakımına verilmişti. Sabin tüccarlar, komşu tepe Quirinalis'i kendilerine mekân seçmişler ve burada kıyıya egemen olan Kapitol (Capitolium) tepesinin üzerine kendi kalelerini dikmişlerdi. "Yedi Tepe", bu uygun konum sayesinde, VIII. ve VII. yüzyıllardan başlayarak, bölgenin en güçlü kasabaları, Latin halklarının askerî ve dinsel merkezi durumuna geldiler ve topraklarını genişlettiler; Quirinalis'teki Sabin yerleşim yeri güvenlik gerekçesiyle "Yedi Tepeler" kentine katılıp birleşti ve Aventinus'daki Ligur kasabasına güç kullanarak boyun eğdirildi; sonra, söylencenin aktardığına göre, Albalonga ele geçirilip yıkıldı ve Juppiter Latiaris bayramının başkanlığı, yükselmeye başlayan ve bazı tarihçilerin tahminine göre, o sıralar konfederasyon üyeleri arasında Velia adıyla anılan ilk Roma'ya geçti.

3. Roma klanı. Patriciler ve Klientler. Plebler. İlkel Latium'un toplumsal örgütlenmesi, belirgin bir ataerkil özellik göstermektedir. Roma halkı, çok eski zamanlardan beri, kapalı bir ekonomi, yani yalnızca hayvancılık yapan bir klanlar (gentes: gens'ler) ortaklığı yaşıyordu. Hayvan sürülerinin ve ortakların ortaklaşa kullanılması bu "çobanlar"ın topluluklar halinde birleşmesine katkıda bulundu ve bu nedenle toprak da klanın ortak mülkü, ana-babadan kalan malı ya da vatanı *(patria)* kabul edildi. Özel mülkiyet, ataerkil dönemin başında, hayvan, silah, ziynet eşyası, ev aletleri fazlası ve 2 jugerum'luk (1/2 hektar kadar) küçük bahçe–bostanla sınırlıydı. Hiçbir Gens'in malı olmayan kullanılmayan topraklar bütün halkın malı (*ager publicus*: Devlete ait arazi) sayılıyordu; herhangi bir Gens'in üyeleri bu toprağı tarıma açmak ve böylece kendi *possessio*'larına (zilyetlerine) almak için, *occupatio* (işgal) edebilirlerdi.

Ataerkil topluluğun bir başka birleştirici gücü de, Gens'in silah taşıyabilecek durumda olan bütün üyelerinin, o zamanlar özel bir ekonomik

etkinlik biçimi olan savaşa (ganimet ve özellikle hayvan ele geçirmek için komşulara baskın yapmak, düşman saldırısını püskürtmek için silaha sarılmak) katılma zorunluluğuydu. Öç almak da klan milislerinin görevleri arasında bulunuyordu.

Tıpkı anaerkil toplulukta olduğu gibi, ideolojik bir etken ataerkil klanın birleşmesine katkıda bulunuyordu: Mitossal mezarı, genel olarak, Gens'in bütün üyeleri için kutsal bir yer, klanın yeraltı mezarlığının ve atalar kültünün merkezi olan ortak atanın soyundan gelenlerin bozulmaz kardeşliği düşüncesiydi bu ideolojik etken. Gens'in bütün üyeleri, kökenlerini kanıtlamak için aynı ortak adı taşıyorlardı: Jule'nin soyundan gelenler, Julii (ler); Clausus'un soyundan gelenler Claudii (ler) adını alıyordu.

Yaşlı'nın ya da Pater Familias'ın, bütün gens üyeleri üzerinde, hayat ve ölüm hakkı da aralarında olmak üzere, mutlak bir yetkisi vardır. En eski zamanlarda, yeni doğan çocukları gense kabul ediyor, kızları kocaya ve erkek çocukları köle olarak satılıyor, ataların geleneklerini çiğneyenleri sürüyor ya da cezalandırıyor, ortak mal ve emeği canının istediği gibi, denetimsiz kullanıyordu. O dönemde "dıştan" olan evlenme (exogamique), nişanlının kaçırılması ya da satın alınması yoluyla oluyordu; klanın yabancısı olan evli kadınlar eski gens adlarını koruyorlar ve hiçbir haktan yararlanmıyorlardı.

Üretim güçlerinin gelişmesi ve savaş ganimetlerinin birikmesi sonucu özel mülkiyetin büyük ölçüde yaygınlaşması, gensler arasında bir servet farklılaşmasına ve ayrılıklara yol açtı; genslerin bir bölümü "büyük" (söylenceye göre 100 tane), bir bölümü ise "küçük" (V. yüzyılda 160 adet) olarak tanımlandılar. Gens içinde de temel ilke olan eşitlik bozuldu. Başkanları *(patres)*, başkanların kardeşleri, oğulları ve soyundan gelenler, artık doğuştan soylu bir sınıf oluşturdular ve *patriciler* (patricii; "babalar"ın –patres– çocukları) adını aldılar. Gens içindeki ayrıcalıklı yerlerinden yararlanan patriciler, gensin tapınakları gibi o zamana kadar ortak mülk olan topraklara ve başka mülklere sahip çıkmaya başladılar. Gensin öteki üyelerin, kendi buyrukları altına girmiş "klientler" durumuna indirgediler; klientler, topraklarını patricilerden almak ve onları (babanın yerini tutan) "efendiler"i saymak, onlara hizmet etmek, buyruklarında savaşa gitmek,

tutsak olurlarsa fidye ödemelerine, kızlarına çeyiz hazırlamalarına yardım etmek zorundaydılar. “Patronlar”a gelince, klientlere adil bir şekilde yardımda bulunmayı ve kısacası, her alanda koruyucuları gibi davranmayı üstleniyorlardı. Yabancılar ve azadlılar da aynı şekilde, gens içinde, klient sayılıyorlardı.

Bu farklılaşma, klan düzeninin yıkılmasının ilk belirtisi oldu.

Başlamış olan çöküş sürecinin daha belirgin işareti, klientlerden daha kalabalık olan ikinci bir alt katmanın, yani *pleb* sınıfının ortaya çıkmasıydı. Tarihçiler, ilkel Roma halkının bu kesiminin kökeni ve yaşam koşullarıyla ilgili olarak değişik düşüncelere sahipler. Boyundurluk altına girdikleri sırada galiplerden daha yüksek bir kültür düzeyinde bulunan, ama fetihten sonra büyük ölçüde sarsıntı geçiren eski Latium halkının, pleblerin çoğunluğunu oluşturduğu sanılıyor. Bu temel öğeye, İtalya’nın çeşitli yerlerinden kolonlar katıldılar. Klan düzenine sahip bulunmayan plebler, topluluk düzeninde değil, özel ekonomi, aile ekonomisi düzeninde yaşıyorlardı. Pleb ailelerinde kadınların çok daha bağımsız konumları vardı; patricilerle pleblerin evlenmelerinin yasaklanmasının nedeni, belki de, bu durumdu. Plebler, atalar kültünü bilemiyorlardı; en önemlisi tanrıları, tapınağı surların dışında, Aventius tepesi üzerinde yükselen bolluk tanrıçası Ceres idi.

Plebler, ataerkine oranla çok daha ağır bağımlılık durumunda bulunuyorlardı. Plebler, genel olarak, küçük çiftçiydiler; aralarından bazıları, ayrıca, zanaat mesleklerinden birini ya da küçük ticaret yapıyordu. Otlakları, işlenmeye elverişli toprakları bulunmadığı için, patricilerin kiraya verdikleri *ager publicus* (bu devlet topraklarını yalnızca patriciler edinebiliyorlardı) parçalarını onlardan kiralamak zorundaydılar; patriciler, bazen, tohum ve hayvan, vb., yardımında bulunuyorlardı. Her kötü hasat, her yakıp yıkan istila, ya da başka bir felaket, borcunu ödeyemeyen pleb çiftçinin alacaklısının kölesi durumuna gelmesine neden oluyordu. Ve eğer birden fazla alacaklı varsa, On iki Levha yasasına göre (III, 6), bu alacaklılar, “borçlunun vücudunu paylaşabilirler”di, “şu ya da bu şekilde parçalara ayırmaları kendilerini suçlu durumuna sokmaz”dı. Ayrıca, plebler, Engels’in belirttiğine göre, üzerinden bir “vergi” alınan “kişiler” sayılıyorlardı. Genslerin milislerinde yer almadıkları için, savaş ganimeti

paylaşımına katılamıyorlardı. Bu nedenle, eski yazarlar, patricilerin sultası altında pleblerin “köle durumu”na indirgenmiş olduklarını yazmaktadırlar.

Roma toplumunun ve büyük bir olasılıkla, M.Ö. I. binin başlarında, ilk Latin ve İtalik toplumunun ayırt edici özellikleri bunlardı; anaerkil klanın gelişmiş düzeni, ataerki, buna bağlı toplumsal katmanların ortaya çıkışı: Mülksüzleşmiş ikinci sınıf akrabalar, klientler ve her zaman köleleşme tehditi altında bulunan “atasız” plebler.

4. İlkel Roma’nın siyasal kurumları ve uygarlığı. Roma’da en eski zamanlarda üç organın varlığı saptanabilir: Kral *(rex)*, senato ve halk meclisi (*comitia*).

Roma kralları, sözcüğün bugünkü anlamıyla hükümdar değil, ama daha çok klanların ortak çıkarlarını temsil eden tribü başkanlarıydılar. Birleşik milislere komuta ediyorlar, öç almaya engel olmak için uyuşmazlıkları yargılıyorlar ve kültü doğa olaylarıyla (Vesta, vb.) ilişikli olan ortak tanrıların başrahipliğini yapıyorlardı. Krallık kalıtsal değildi, gens başkanları ve “Roma halkı” tarafından seçiliyorlardı.

Geleneğin aktardığına göre, krallar Roma’yı M.Ö. 510 yılına kadar yönettiler. Adı günümüze kadar ulaşan yedi kraldan ancak üçü, Tarquinius Priscus (Eski Tarquinius) Servius Tullius ve II. Tarquinius Superbus tarihsel kişiler olarak kabul edilebilirler; bazılarının adlarına Etrüsk yazıtlarında rastlanıyor. Bunlardan önce gelen dört kral –kentin efsanevi kurucusu Romulus, Roma kültürünün örgütleyicisi kabul edilen Numa Pompilius, Tullus Hostilius ve Ancus Martius– mitoloji alanına girerler ve hükümdarlıklarının tarihi söylencelerden kaynaklanmaktadır.

İktidarın ikinci organı, senato *(Senatus)*, yani genslerin başkanlar ya da “yaşlılar” (*senex*-yaşlı) kuruluydu; bu nedenle, senatörlere aynı zamanda “babalar” *(patres)* denilmektedir. Geleneğe göre senatörlerin sayısı başlangıçta 100’dü, sonra topluluğa yeni genslerin alınmasıyla sayıları 300’e (gens başına bir senatör) ulaştı.

Halk Meclisleri (Comitia), Roma’da, en eski zamanlardan kalma bir kuruluştu: Roma topluluğunu oluşturan “halk”, eski geleneğe göre curialara (comitia curitia) bölünerek burada toplanıyordu. Krallar, iktidar yetkilerini ve büyük başkan (imperium) haklarını bu curia meclislerinden alıyorlardı.

Comitiaları kral topluyordu ve comitalarda, otuz curianın her birinde adam başı oylanarak, savaş ve barış yasalarının kabul edilmesi, topluluğa yeni genslerin alınması, vb., konularında karar veriliyordu. Oylamaya yalnızca patriciler ve klientleri katılıyordu, “atasız plebler”in oy hakları yoktu.

Temelde, ilkel Roma henüz sınıfsız bir toplumdu, kamu işlerinin yönetiminin bir ataerkil, topluluğa ve devlet öncesi döneme özgü nitelikleri vardı. Ama klientlere ve giderek köleleşen pleblere karşı durum alan bir yönetimin ilk biçimleri ortaya çıkmaya başlamıştı.

İlkel Romalıların ve Latinlerin kültür düzeyi henüz oldukça düşüktü. Kasabaları, ağaç dallarından yapılmış ve iç duvarları çamurla sıvanmış yuvarlak kulübelerden meydana geliyordu; çömlekçi çarkı kullanmayı bilmiyorlar ve özellikle ağaç kaplar kullanıyorlardı; başlangıçta hayvan derisi giyiyorlardı, daha sonra ev işi gömlek ve yün ihram ortaya çıktı, yiyeceklerinin temelini süt ve öteki hayvansal ürünler oluşturuyordu.

Dinlerinde animizm egemendi sayısız cinler, perilere tapıyorlardı. Örneğin, kapı perisi Janus (Kapı-tanrı Janus); tarla sınırlarının perisi, sınır taşı tanrı Terminüs; içecek perisi Potina, vb., vardı. Bunlara ölmüş ataların ruhlarını da ekleyebiliriz: (Yol ağızlarını ve evlerin içini koruyan cin-tanrılar olan) Larlar, (ölü ruhları) Manlar, (aile ocağını koruyan) Penatlar, Lamialar gibi vampir büyücüler, kötü ve kurnaz cinler, Lemurler (düşman ölüler), vb. Bu kötü cinlerin kötülüklerinden korunmak ve bunları yatıştırmak için, çeşitli yabanıl dinsel törenlere, kehanete, büyücülüğe ve şeytan kovma ayinlerine başvuruyorlardı. Bu boş inançların bazıları tarihsel zamanlara kadar yaşadılar.

KIRK ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ROMA KLANLAR DÜZENİNİN DAĞILMASI (M.Ö. VII-VI YÜZYILLAR)

I. Latium ve Roma'da ekonomik ve toplumsal ilerleme. *Greklerin ilk etkileri.* İtalya, VII. yüzyıldan itibaren İkinci Demir Çağı'na girdi, bu dönemde maden kullanımı üstünlük kazandı. Aynı zamanda, çömlekçi çark ve fırını yaygınlaştı; bu da zanaatın tarımdan ayrılmaya başladığını göstermektedir. Kare şeklinde yeni bir yeraltı konutu tipi, yerleşik tarım ekonomisine geçişi kanıtlamaktadır. Mezar eşyalarının incelenmesi mübadelenin (yabancı kaynaklı amber ve fildişi eşyalar, Fenike çini ve cam eşyaları) geliştiğini göstermektedir. Belli bir ağırlığı olan bakır külçeler *(as libralis)* halinde yeni bir mübadele ölçüsü hayvanların yerini almaktadır. Ataerkil klan, aile ekonomisinin yararına, önemini açıkça yitirmişti.

VIII. ve VII. yüzyıllarda, yarımadasının batı ve güney kıyılarını kaplayan Grek kolonisi ağı (Cumae-Kyme-, Rhegion-Rhegium-, Sybaris, Herakleia-Heraklea-, Taras-Tarentum, vb.) ekonomik ilerlemelerin hızlanmasına katkıda bulunan bir etken oldu; Sicilya'nın güneyinde bu ağ daha da yoğundu (bu kentlerin en önemlisi Syrakusai-Syracusae- idi). Grek kolonlar, zamana göre çok ileri olan teknik yöntemlerini, beğeni ve geleneklerin yerli halka aktardılar. Orta İtalya'da, Khalkis kolonisi Cumae'nin etkisi çok erken başladı; önce Etrüskler ve onların aracılığıyla da Latinler, aslında Khalkis alfabesinin bir değişkesi olan alfabelerini Cumae'den aldılar (ilk Latin yazıları M.Ö. VI. yüzyılın ortalarına aittir). VI. yüzyılda, Roma kazılarında birçok Attika seramik parçalarının bulunmasına bakılırsa, Latium ve Roma üzerinde önemli bir Atina etkisi vardır. Grek

üsluplu ilk Roma tapınağı (Demeter-Ceres tapınağı), Aventinus tepesine V. yüzyılın başında dikildi. Cumae sanatçıları, büyük bir olasılıkla aynı dönemde Kapitol'ün (Capitolium) ünlü dişi kurdunun dökümünü yaptılar. Hellenik maddi ve manevi kültürün etkisi, hiç kuşkusuz, Roma'nın ekonomik ve toplumsal hayatının gelişmesini hızlandıran bir etkidir.

2. Etrüskler ve uygarlıkları. Kuzey komşuları olan Etrüskler, Latium ve Roma'ya daha çok etkide bulundular. Bilim henüz Etrüsk sorununu çözümlemiş değil. Bu ulusun adı bile kesinleşmemiş durumda: Grekler bunlara *"Tyrrhen"*ler ("*Tyrsen*"ler), Mısırlılar "*Turss*", Romalılar "*Tusci*", diyorlardı; Halikarnasoslu Dionysios'un tanıklığına ve Etrüks yazıtbilimine göre de bunlar kendi kendilerine *"Raseni" ("Rasenna")* adını veriyorlardı. On binden fazla Etrüsk yazıtının bulgulanmış olmasına rağmen, dilleri hâlâ bilinmiyor. Ne olursa olsun, Etrüskler, İtalyalı (İtaliot) adı verilen uluslar topluluğundan değildi. Herodotos (I, 94), bunların Küçük Asya kökenli oldukları kanısındaydı, ve çağdaş bilginlerin çoğunluğu da aynı görüşü paylaşmak eğiliminde. Bazıları bunların Troya kentinin düşüşünden ve Küçük Asya'da Troya devletinin yıkılışından sonra orta İtalya'ya göç eden Troya kolonları oldukları kanısındalar.[12] Ve, gerçekten de, Etrüsk uygarlığında birçok Küçük Asya, Ege ya da Girit-Mykenai öğesi görülüyor.

VII. ve VI. yüzyıldan itibaren, Etrüskler'de zanaat ve ticaret gelişmeye başlamıştı, kentleri (Targuinii, Caere, Vetulonia, Veii, vb.) vardı, sınıflı toplum kurulmuştu. Hem askerî, hem dinsel aristokrasinin, dağların tepesindeki müstahkem şatolarında silahlı adamlarıyla birlikte yaşayan, köle ve büyük bir olasılıkla toprak sahibi *lucumon*'ların varlığı, Etruria'da toplumun sınıflara ayrılmış olduğunu kanıtlamaktadır. VI. yüzyıl mezar odalarının şatafatına bakarak bir yargıya varacak olursak, lucomonlar büyük bir bölümü kendi topraklarının işletilmesinden kaynaklanmayan ama yağma savaşının ve korsanlığın ürünü olan büyük zenginliklere sahip bulunuyorlardı.

Etruria, Umbria ve Pô vadisinin orta kesiminin Etrüsklere boyun eğmiş halkları, lucomonlara karşı değişik düzeylerde bağımlıydılar: Bu uyrukların bazılarına *lautni* adı veriliyordu; ötekilerin, kuşkusuz daha çok sömürülenlerin adı *hetera* idi. Bu boyun eğmiş nüfus, çeşitli vergi ve

angarya (kent surlarının, şatoların, lucomonların mezarlarının, kanalların, vb. yapımı) ile yükümlüydü.

Etrüsklerin siyasal kurumlarıyla ilgili elimizde pek az bilgi var. Hiç kuşkusuz bazı kentleri krallar *(larla)* yönetiyordu, ama daha da yukarıda, seçimle gelen bir "krallar kralı" *(zilat)* vardı; en eski on iki kentin oluşturduğu federasyonun başında bulunan zilat, bu kentlerin temsilcilerinin toplandığı meclise başkanlık ediyordu, "krallar kralı" aynı zamanda büyük rahipti. Kişiliği büyük bir onur ve şatafatla (erguvanî ihram, kırmızı ayakkabı, fildişi *curulis* sandalye) donanmıştı; bir değnek demeti içinde balta taşıyan on iki *lictor* (muhafızları, emir çavuşları) refakatinde yürüyorlardı.

Etrüsk dininde, büyük tanrılar üçlemesi –Tinia (Jupiter), Uni (Jono) ve Mnerfa (Minerva)– en önemli yeri tutuyordu. Büyük göksel tanrılar ve ikinci dereceden başka tanrılar kültü ile sayısız iyi ve kötü cin inancı, Etrüsk dininde yan yana bulunuyordu. Tanrıların yardımını sağlamak, kötü cinlerin oyunlarını boşa çıkarmak için rahipler cin çıkarmaya ve büyüye başvuruyorlardı. Tanrıları ve cinleri yatıştırmak için, ayrıca, insan kurban ediliyordu. Cin çıkarma ve büyünün yanı sıra kuşların uçuşuna, hayvan bağırsaklarına, şimşek ve gök gürültüsüne göre yapılan kehanetler, rahip ve lucomonların gizli sanatını oluşturuyordu. Demek oluyor ki, egemen azınlığın halkın çoğunluğunu acımasız bir biçimde sömürmesine ekli sınıfların ortaya çıkışıyla ilişkili olarak, askerî ve rahip aristokrasinin yardımı olmadan, halktan bir insanın, tanrıların yardımını elde edemeyeceği, kendini kötü cinlerin belasına karşı savunmayacağı düşüncesi canlı tutuluyordu.

3. Fatih Etrüsk kralları döneminde Roma. Çağdaş etrüskolojinin bulguları ve özellikle günümüz İtalyan arkeologlarının (Ducati, Pallottino, vb.) çalışmaları, Roma'nın ilk dönemlerinin tarihini biraz aydınlattı. Artık, örneğin, M.Ö. VII. yüzyılda, Etrüsklerin özellikle Latium ve Campania'nın önemli bir kesimini kapsayan geniş bir imparatorluk kurmuş oldukları biliniyor. Etrüsklerin egemenliğine giren eski Yedi Tepe köyleri bir Etrüsk kentine dönüşüp Etruria'nın Latin eyaletinin başkenti oldular. Roma adı da büyük bir olasılıkla Etrüsk kaynaklıdır. Roma, galiplerin etkisi altında, bir

zanaat üretimi ve ticaret merkezi oldu, surlarla çevrildi ve kanalizasyonu yapıldı; Romalılar burayı baş tapınakları olarak kabul ettiler. Latin ve Romalıların bu dönemde, ekonomik yaşam ve gelenekler alanında Etrüsklerden aldıkları etkiler, maddi ilerlemelerine (daha gelişmiş bir sapan, meslek ve yapı teknikleri, Atriumlu yeni bir ev tipi, para, alfabe) ve üretimin gelişmesine (köle emeğinin daha yaygın kullanımı) katkıda bulundu.

Roma geleneğinin aktardığına göre, M.Ö. VI. yüzyılda, Roma'da üç Estrüsk kralı egemenlik sürdü: Roma söylencelerinde yalnızca "Lucomon" adıyla geçen Lucius (ya da Cneius) Tarquinius Priscus (Eski Tarquinius) günümüze ulaşan bir Etrüsk freskine ve üzerindeki yazıya bakacak olursak, Eski Tarquinius'u deviren Etrüsk savaşçısı Mastarna'dan başkası olmayan Servius Tullius ve nihayet, Roma geleneklerinin bir kan dökücü despot, bir cellat ve halkı ezen bir zalim olarak aktardıkları II. Lucius Tarquinius ya da Tarquinius Superbus (Görkemli Tarquinius). Bütün olasılıkları göz önünde tutacak olursak, Etrüsk fatihi bu üç hükümdarın yönetimi, ülkenin eski krallarının yönetimine kesinlikle benzemeyen despotik bir özellik taşımaktaydı.

Geleneğin aktardığına göre, "Servius Tullius'un reformları" bu dönemde yapıldı. Roma krallarının değişik zamanlarda aldığı önlemler dizisi bu krala mal edilmektedir. Engels, bu önlemlerin özellik ve ilkesini şöyle tanımlamaktadır: "Demek ki, Roma'da da, daha sözde "krallık" kaldırılmadan önce, kişiler arasındaki kan bağına dayanan eski toplumsal düzen yıkıldı ve onun yerine, yeni toprak dağılımına ve servet farkına dayanan yeni bir devlet kuruluşu getirildi."[13]

Hiç kuşkusuz bu değişikliklerin temel nedeni, üretimin gelişmesiyle güçlenen plebler ile Etrüsk egemenliği döneminde üstünlüklerinden çok şey yitirmiş olan patriciler arasındaki mücadelenin yoğunlaşmasıydı. Klanlar düzeninin yıkılışının hızlanması bu mücadelenin doğal sonucuydu. Öte yandan, yabancı efendilerin çıkarları da eski yapının ortadan kalkmasına yardımcı oluyordu, çünkü soylu patricileri de sıradan plebler gibi kendi uyrukları olarak görüyorlardı. Bunun sonucu olarak, halk içinde, genslerle ilişkiye göre değil, yalnızca servet durumuna göre bir farklılaşma başladı. Her beş yılda bir *(lustrum)* nüfus ve mal sayımı *(census)* ve yurttaşların

servetlerine ve ödedikleri vergilere göre yer aldıkları beş “sınıf” içindeki dağılım sayımları yapılıyordu. Bu sayımda ilerici bir ilke söz konusuydu, çünkü genslerin mülkü değil fakat kişisel mülk hesaba katılıyordu.

Tarım egemen olduğu için, temel mülk biçimi topraktı. Toplam olarak 20 jugerum (5 hektar) toprağa sahip olanlar, en yüksek, birinci sınıf *census*’a (vergi) yazılıyordu. Daha sonra, M.Ö. III. yüzyılda, as’ın (bakır sikke birimi) değeri iyice düşüp, yarım kiloluk bir bakır külçenin değeri küçük bir bakır düzeyine inince, bu normal pay 100.000 as’a yükseldi. Bu payın dörtte üçüne (75.000 as) sahip olanlar ikinci sınıfa, yarısına (50.000 as) sahip olanlar üçüncü sınıfa, dörtte birine (25.000 as) sahip olanlar dördüncü sınıfa ve nihayet sekizde birine (12.500 as) yani 2 jugerumluk (1/2 hektar) sahip olan küçük mülk sahipleri beşinci sınıfa giriyorlardı. Hiç toprağı olmayanlar ve bunların yanı sıra, “sınıf dışı” sayılan meslek erbabı ve tüccarlar, tam deyimiyle “proletarii” (proleter) denilen yoksullarla birlikte census listesinde ancak “kelle hesabı” yer alıyorlardı.

Servete göre yapılan bu yeni sınıflamadan, başta askerlik hizmeti *(militia)* ve vergi *(tribut)* olmak üzere çeşitli yükümlülüklerin sınıflandırılmasında yararlanılıyordu. Kent, banliyösüyle birlikte, dört bölgeye (tribut) bölünmüştü; her tributun özel olarak seçip görevlendirdiği yaşlılar, yükümlülükleri, mensup oldukları sınıfları dikkate alarak bu bölgelerin sakinleri arasında para ve hizmet olarak pay ediyorlardı. Patriciler olsun, plebler olsun, herkes artık askerlik hizmeti yapmak zorundaydı; herkes toprak serveti oranında, kendi hesabına silahlanacaktı. En zenginlerin savaşa atlı katılmaları gerekiyordu ve atlılar 18 centuria (100’lük takım) oluşturuyorlardı; birinci sınıf yurttaşlar hafif zırh (40 centuria) giyiyorlardı; hiçbir savunma zırhı taşımayan üçüncü, dördüncü sınıf yurttaşlar, örneğin, sapancı er (50 centuria) olarak görev yapıyorlardı ve nihayet, topraksız yurttaşlar ve proletariiler saf dışı beş centuria (borucular, silahlı işçiler) oluşturuyorlardı. Roma ordusunun iki lejyonu *(legio)* böylece 193 centuria’dan meydana geliyordu.

Bu yeniden örgütlenme, genslerde ister yer alsın ister almasın eski Roma nüfusunun bütün öğelerini birbirine karıştırıyordu. Plebler, bu konuyla ilgili geleneğe göre, eskiden yapmadıkları askerlik hizmetini yapmak zorunluluğu getiren yeni yükümlülüklere karşın, kendilerini bu alanda

patricilerin eşiti durumuna getiren “Servius Tullius reformu”nu doğuştan soylu sınıfa karşı kazandıkları ilk zaferlerden biri olarak kabul ettiler ve bu kralı, bir “velinimet” sayıp uzun süre büyük saygı gösterdiler.

Daha sonra “comitia centuriata”ya dönüşecek olan kuruluşun tohumları büyük bir olasılıkla bu dönemde atıldı. Bununla birlikte, başlangıçta bunların daha sonra kazandıkları halk meclisi nitelikleri yoktu, yalnızca askerî (toplanma, geçit töreni) özellikleri vardı, çünkü Etrüsk krallarının despotik iktidarlarını sınırlandırabilecek bu kuruluşu kabul etmiş olacaklarını düşünmek hemen hemen olanaksız.

4. Etrüsk egemenliğinin yıkılması ve krallık döneminin sonu. Roma tarih yazıcılığı, Etrüsk egemenliğinin çöküşünün tarihi olarak M.Ö. 510 yılını gösteriyor. Bu tarih kesinlikle doğru kabul edilmese de, Etrüsklerin M.Ö. 500 yılı dolaylarında Roma’dan kovuldukları kuşku götürmez.

Ayaklanma, büyük bir olasılıkla, Etrüsklerin eski düşmanları olan Grek kolonilerinin (Cumae) desteklediği Latium kentlerinin ayrılmasıyla başladı. Etrüskler bu savaşta yenildiler ve Roma’da, patricilerin başında bulunduğu ama bütün halkın katıldığı bir ayaklanma patlak verdi; Etrüsk hükümdarlarının, doğuştan gelen ayrıcalıklarını ellerinden almış olmasından hoşnutsuz olan patrici sınıfını, son Etrüsk kralı II. Tarquinius’un koyduğu vergi ve angaryaların ağırlığı altında ezilen halk destekledi ve II. Tarquinius silahlı adamlarıyla birlikte Etruria’ya kaçmak zorunda kaldı.

Roma tarihinin “krallık dönemi” ve onunla birlikte, toplumsal evrimiyle bütün bir dönem böylece sona ermiş oldu. Klanlar düzeni çöküş evresindeydi: Yeni bir dönem, klanlar düzeninin kalıntılarının ortadan kalktığı ve onun yıkıntıları üzerinde sınıflı bir toplumun kurulduğu ve bununla bağlantılı olarak Roma devletinin yapılarının yavaş yavaş ortaya çıktığı yeni bir dönem başlıyordu.

12 Prof. Vl. Guéorguiev. Sur l’origine des Etrusques, Annales d’histoire ancienne No: 4, 1852, pp.133-141

13 F. Engels. L’origine de la famille, de la propriétè priveé et de l’Etat. p.120.

KIRK DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ TEHLİKELER KARŞISINDA ROMA, BAĞIMSIZLIĞIN İLK ZAMANLARI (M.Ö. 500-350 YILLARI) TOPLUMUN ASKERLEŞMESİ VE GELENEKLER

I. M.Ö. V. Yüzyılda Roma ve komşuları. Roma, Etrüsk boyunduruğundan kurtulduktan sonra, yakın komşularıyla bir dizi kanlı savaşlar yapmak zorunda kaldı. Titus Livius'un *Tarih'*inde, bu savaşlarda ünlenen kahramanların savaş başarılarıyla ilgili birçok öykü vardı.

Romalılar, hiç kuşkusuz Latium ve Roma'yı yitirmeye katlanmayan Etrüsklerle yüz yıla yakın süre (V. yüzyılda) savaştılar. Ama artık Roma da saldırıya geçti; 396 yılında, Etrüsk kenti Veii alınıp yerle bir edildi ve bunun sonucu olarak, savunma hattı Roma surlarının 30 kilometre ötesine taşındı.

Romalılar bir yandan Etrüsklerle savaşırken, V. yüzyılın birinci yarısı boyunca, kuzeydoğudan Latium'a karşı saldırıya geçen Sabinler'i geri püskürtmek zorunda kaldılar. Doğudan ve güneyden, dağlı Volsclar ve Aequler, genel olarak yaz aylarında ve hasat sırasında Latium ovasına sürekli akınlar yapıyorlardı. Roma, dört bir yandan saldırıya geçen düşmanlara karşı, ancak, eli silah tutan bütün erkekleri her yıl silah altına toplayarak kendini savunmayı başarabiliyordu.

Roma, V. yüzyılın başında, başlarında Latin Aricia kentinin bulunduğu Aricia Federasyonu ve Etrüsklerin saldırı tehditi altında bulunan Herniclerle ittifak kurmayı başardı. Latinlerle, savaş durumunda sürekli karşılıklı yardım antlaşması (493) yapıldı.

Birbirine akraba olan ulusları birbirleriyle sıkı sıkıya birleştiren bu üçlü antlaşma, aynı zamanda, M.Ö. IV. yüzyılın başlarında orta İtalya'da ortaya çıkan uluslararasındaki ilişkilerin genel dengesini sağlayarak, Roma'nın kendisini savunmasına ve bağımsızlığını güçlendirmesine yardımcı oldu.

Ama bu yüzyılın ilk on yıllarında, kuzey ve orta İtalya, Atlantik Okyanusu'ndan Tuna'nın orta ve daha sonra aşağı kesimlerine kadar bütün batı ve orta Avrupa'da yaşayan Keltlerin ya da Gallerin (Gallialıların) istilasının neden olduğu büyük felaketle altüst oldu. V. yüzyılın sonunda, bazı Gallia ulusları (Boiiler ve Cenomaniler, vb.) Alp dağlarının boğazlarını aşarak Pô ovasını işgal ettiler ve burayı Gallia Cisalpina yaptılar. Keltler-Galler, buradan güneye doğru yürüdüler, Umbria'yı istila ettiler ve Etrüsk kentlerini ele geçirmeye başladılar. "Hiç görülmemiş bir düşman, Okyanus'tan, dünyanın öbür ucundan ilerliyordu", diye yazıyor Titus Livius. Galler, geleneğin belirttiğine göre Brennus'un (büyük bir olasılıkla bir özel ad olmayan Brennus, Keltler'e başkan anlamına gelen sözcüktür) komutası altında, Roma ordusunu Roma'ya on beş kilometre uzaklıkta Allia ırmağı ağzında büyük bir yenilgiye uğrattılar. Lejyonların bazı küçük artıkları Veii kentine sığındı. "Allia günü" Roma tarihinin en acı anılarından biri oldu. Galler, üç gün süren savaştan sonra Roma'yı işgal ettiler, ateşe verdiler ve halkın büyük bir bölümün kılıçtan geçirdiler (Roma geleneğine göre 390, Aristoteles'e göre 387 yılı). Bir tek Kapitol *(Capitolium)* dayandı, buraya küçük bir birlikle birlikte sığınan Roma hükümeti altı ay süren kuşatmaya başarıyla karşı koydu. Geleneğin aktardığına göre, 1.000 altın lira fidye alan Galler, Roma'yı ve Roma topraklarını boşaltmaya razı oldular.

Keltlerin akınları kırk yıl daha sürdü. Zayıf düşen Roma, Latium'daki egemenliğini yitirdi ve eski durumunu kazanmak için tekrar mücadele etmek zorunda kaldı. Ancak M.Ö. IV. yüzyılın ortasında, saldırıyla karşılık verebilmek için yeterli güç toparlayabildi. Bu yüzyılın 50'nci yılı dolaylarında, Aequler ve Volsclar kesinlikle yenilgiye uğradılar ve Romalılar aynı dönemde Etrüsk kenti Caere'yi ele geçirdiler. Gallerin Latium'a saldırıları 349 yılından itibaren sona erdi. Roma ve müttefiklerinin toprakları 6.000 kilometre kareye ulaştı.

Bununla birlikte, bütün Roma tarihinde, bağımsızlığının ilk 150 yılında yaşadığı tehditler ve tehlikeler dönemine benzer bir başka dönem yoktur, ancak bütün gücünü son sınırına kadar kullanarak bağımsızlığını savundu ve küçük toprağını koruyabildi.

2. V. ve IV. yüzyılların askerî reformları ve Roma ordusunun üstünlüğünün başlangıcı. Aşağı yukarı 150 yıl kesintisiz devam eden yıkıcı savaşlar, Roma'nın yüksek bir gelişim düzeyinde bulunan komşularıyla ticari ve kültürel ilişkilerine engel oldu. Maden ve tahıl eksikliği kendini hissettirdi ve kıta Hellas'ından tecim malı ithali durdu. Etrüsk egemenliği döneminde gelişmiş olan zanaat ve ticaret bu nedenle geriledi. Buna karşılık, toprak sahiplerinin ve tarımla uğraşan katmanların ve hepsinden önce, eskiden gensler tarafından verilen toprakları, ortalama 20 jugerumluk (5 hektarlık) kalıtsal aile mülklerine dönüştüren patricilerin önemlerinin arttığı görüldü. Tiber nehrinin sağ kıyısı boyunca, Roma'nın güneyinde Albanus tepelerine kadar, Pontins Bataklığı'na yeni tribülerin topraklarına, toprağı işlemek amacıyla kolonlar yerleşmişlerdi. Toplam olarak, oluşan on yedi kırsal tribü, eski dört kentsel tribünün karşısında üstünlük kazandı. Romalılar, büyük bir çaba harcayarak bataklık toprakları kurutmayı başardılar ve bütün Latium'u ortaçağın başlarına kadar devam eden bir çiçek bahçesine dönüştürdüler. Geleneğin aktardığına göre, "baba senatörler" bile topraklarını bizzat işlemeyi ve drenaj kanalı açmayı hor görmüyorlardı. Bir ağırbaşlı "kırsal sadelik", bir basit olguculuk (pozitivizm) ve bir pratik düşünüş biçimi, o zamanlardan itibaren, İlkçağ Roması halkının atalarından kalma özelliği ve kendine özgü erdemi olarak kabul edildi.

Bundan başka, bu halk bütün gücünü, bağımsızlığını ve özgürlüğünü korumak için, ölümüne savaşmaya ayırmıştı. Bunun sonucu olarak, Roma ordusu, Engels'in sözlerini tekrarlayacak olursak "...henüz barutun bilinmediği bir çağda bulgulanan en kusursuz piyade taktiği sistemini"[14] yarattı.

Eskiden iki lejyondan meydana gelen Roma ordusunun çekirdeği, saldırıya uğrayan çeşitli yerlerde aynı anda askerî harekât yapılması gerektiği için, şimdi dört lejyonu kapsıyordu. Her lejyonun yarıya indirilen

mevcudu, süvarilerin, çalgıcıların, hizmetkârların ve muharip olmayan öteki öğelerin dışında, savaş düzeninde, 1.200'ü hafif silahlı olmak üzere şimdi ancak 4.200 savaşçıyı buluyordu. Ama temel savaş birliğinin bu ikiye bölünüşü, bunlardan her birine, genellikle süvarisi iki katına çıkmış aynı sayıda müttefik birliklerin katılmasıyla dengelenmişti. Ayrıca, dağlık ve engebeli bir ülkede savaşıldığı için, çok hareketli bir düşman karşısında, her lejyon bağımsız hareket yeteneği olan küçük birliklere, manipulus'lara, bölünebiliyordu; her lejyonda, her biri iki centuria'dan (100 kişilik birlik) oluşan ve kendi boru takımı, kendi bayrağı olan otuz manipulus vardı. Lejyon, bu durumuyla, bağımsız hareket yeteneği olan, ancak belli bir savaş planına göre, Grek falanjları gibi tek bir kitle halinde savaş düzenine girmeyen, ama manipuluslar arasında belli bir mesafe bırakarak dama tahtası düzenine giren küçük savaş birliklerinin oluşturduğu çok eklemli ve çok karmaşık yapıya sahipti. On manipulusluk birinci saf mızraklı *hastati*'lerden oluşuyordu; bunların arkasına, birinci safın bıraktığı boşluklara, savaşa alışkın askerlerden *(principes)* oluşan on manipulus diziliyordu; nihayet üçüncü *(triarius)* manipulus hattını, deneyimli, seçkin askerler oluşturuyordu. Saflar savaşa sırayla giriyordu; ilk iki hattın yıpratıp güçsüz düşürdüğü düşmanın işini, üçüncü hattın diri ve deneyimli birlikleri bitiriyordu. Romalılar savaşın kesin sonuca götüren anını tanımlamak için "Triarius'lar saldırıya geçirildi" deyimini kullanıyorlardı. Titus Livius bu son derece gelişmiş savaş tabyasının parlak bir betimlemesini yapmaktadır (VIII, 8, 3-19).

Gene bu dönemde, lejyon askerlerinin silah donanımı değişti ve özellikle, maden kıtlığı nedeniyle savunma silahları, metal parçalar en aza indirilerek, tabaklanmamış kalın ve dayanıklı köselerden yapılmaya başlandı. Ama bu zorunlu önlem Roma birliklerini daha hareketli, uzun yürüyüşlere ve düşmanın geri hatlarına yapılacak akınlara daha yatkın duruma getirdi.

Saldırı silahları da geliştirildi. Ok ve mızrak silahlarının niteliklerini birleştiren, hem kargı hem de mızrak özelliklerine sahip olan ağır mızrağın kullanılmaya başlanması en önemli yeniliklerden biriydi. Ucu su verilmiş çelikten yapılan çift ağızlı kısa kılıç (60-75 cm), hem ağzı, hem de ucuyla iş görüyordu.

Romalılar gene bu dönemde, ordugâh kurmak için, kesinlikle benimsemiş ve yetkin bir yerleşim planını, iki yolun ortasında kesiştiği kare planını kabul ettiler. Dört bir yanı çevreleyen hendek ve bir sahra tahkimatı niteliğinde olan kazık duvarlarla sarılı toprak tabya planın iki temel bölümünü oluşturuyordu.

Ordunun moral ve eğitimine büyük bir özen gösteriliyordu. Disiplin bozucu hareketlere ve askerî göreve ihanete çok ağır cezalar veriliyordu. Askerlerin kahramanlıkları, toplu birliklerin önünde verilen söylevlerle övülüyor, en iyilere değerli ödüller ve nişanlar veriliyordu.

3. Askerî cumhuriyet ve M.Ö. V. yüzyılın başında patriciler. Savaş sorunlarının ağır basan önemi, yönetim aygıtının, tam ve eksiksiz askerleşme yönünde, köklü bir yeniden örgütlenmesine yol açtı. Etrüsk hükümdarlarının mutlak iktidarının sona ermesi üzerine (rahiplerden biri kral sıfatını korudu), devletin yönetimi, bütün halkın işi *(res publica)* durumuna geldi ve bu nedenle, Roma devleti cumhuriyet (respublica) adını aldı. Ama sonu gelmez savaşlar döneminde, "halk" kavramıyla, silahlı halk, Romalıların ordusu *(exercitus)* eş anlamlıydı. Bu nedenle comita centuriata'lar –ya da gündemde olan askerî sorunlarla, özellikle savaşa girmek ya da barış yapmakla ve bunların yanı sıra yıllık general seçimleriyle ilgili olarak hep birlikte bir karara varmak için centurialardan oluşan bütün ordunun toplanması– yönetimin en üst organı durumuna geldi. Bu toplantılar başlangıçta, ilkbahar ve sonbaharda olmak üzere yılda ancak iki kez, kentin dışında ve Tiber kıyısında bulunan savaş tanrısına adanmış Mars Alanı'nda *(Campus Martius*) yapılıyordu.

Halk meclisini (comitia) toplayan başkan bir söylev veriyor ve konuşmasını, orduya "Falanca ya da filanca halka savaş açmak ister misiniz, emir buyurur musunuz?" sorusunu *(rogatio)* sorarak bitiriyordu. Aynı zamanda, birliklere komuta etmek için salık verilen kişileri de belirtiyordu.

Bunun üzerine birlikler geçit yapmak için yürüyorlardı ve her centuria geçit yaparken oyunu açıklıyordu (centurialarda özel oy sayıcılar vardı). İlkin 18 atlı centuria (oylarını ilkin bunlar verdiği için bunlara "ayrıcalıklılar" adı verilmişti) oy kullanıyordu. Bunların ardından, birinci

sınıfın (ağır silahlı piyade) 80 centuriası geliyordu. Bunlar da atlılar yönünde oy kullanırlarsa, çoğunluk sağlanmış oluyordu (98 centuria). Bu durumda, geriye kalan 95 centurianın oyunu açıklamasına gerek kalmıyordu. Tersi durumda, görüşlerden biri kazanıncaya kadar oylamaya devam ediliyordu. Bu yöntemde, en yoksul yurttaşların oyuna pek ender başvuruluyordu ve en iyi silah donanımı olanların yani zenginlerin oyları karar üzerinden kesin ve belirleyici etken oluyordu. Her şeye karşın, askerleşmiş ve vergi esasına dayalı bu halk meclisi, Roma köleci demokrasisinin tohum durumunu temsil ediyordu. Genslere dayalı eski halk meclisleri *(comitia curiata)*, comitia curiata'larda seçilen başkanları onaylamak ve bunlara, usule göre, bir formalite düzeyine indirgenmiş hükümdar *(imperium)* yetkisini vermek haklarını sürdürüyorlardı.

Bir yıl süreyle *(Annuitas)* ve başlangıçta sadece patriciler arasından seçilen iki yüksek devlet memuru *(Magistratus)*, Roma cumhuriyeti yönetiminin ikinci organını oluşturuyordu. Başlangıçta bunlara *praetor* (yargıç), başka bir deyimle komutan (praetor: Önden giden) deniliyordu. Ordunun başkomutanı olan praetor'ların, aynı zamanda, sivil düzende de sınırsız yetkileri vardı. "Yargıcın *(praetor)* buyrultusu"nun *(Edicta Praetorum)* çiğnenmesine ağır cezalara çaptırıyorlardı, yani bu yargıçların göreve başladıklarında yayınladıkları kararnamenin çiğnenmesini acımasızca cezalandırıyorlardı (suçlu sopayla dövülüyor, kafası baltayla uçuruluyordu). Karar, omuzlarında sopa demetine sarılı balta taşıyan ve on ikisi preatora refakat eden *lictorlar* (muhafız) tarafından hemen uygulanıyordu. Lictorlar, yalnızca *comitia* olarak toplanmış halkın önünde, praetorun buyruğu üzerine, halkın egemenliğine ve praetorun yetkilerini veren halka saygının simgesi olarak sopa demetlerini indiriyorlardı.

Bununla birlikte, askerî gerilim azaldıkça ve yasalılığın (meşruiyet) güçlenmesiyle praetorların despotik yetkilerinin sınırlandırılmasına çare arandı. Praetorların her birine, ötekinin aldığı karara müdahale *(intercessio)* hakkı verildi; bu, praetorları aldıkları kararlar konusunda birbirlerinin onayını önceden almak zorunda bırakıyordu. Praetorlar sık sık birbirlerine danışmak *(consilium)* zorunda oldukları için, bunlara "*consul*" (danışman) denilmeye başlandı ve bu sıfat giderek askerî unvanın yerini aldı.

İkinci dereceden yargıçlığın *(Questor)* kuruluşu ve görevlerinin giderek artan bağımsızlığı praetorların yetkilerinin sınırlanmasının ikinci aşaması oldu. Başlangıçta iki olan sayıları daha sonra (421'den itibaren) dörde çıkan Questor'lar, praetor ya da consul'ların vekiliydiler (yardımcılarıydılar). Başlangıçta bu göreve praetorlar ya da consullar tarafından atanıyorlardı, ama daha sonra, V. yüzyılın ikinci yarısından itibaren seçimle gelinen görevler haline geldiler. Questorlar (soruşturmacılar) ceza ve disiplin davalarının soruşturmasıyla görevliydiler, ama aynı zamanda, özellikle ekonomik ve mali nitelikli olmak üzere yönetimsel işlere de bakıyorlardı. Questorların bilgisi dışında consullere bile hiçbir para ödemesi, yapılmazdı. Görev alanları, giderek, haraç ve vergi toplama, para cezası, savaş ganimeti ve tutsağı satımı ve para basımını, vb., kapsayacak şekilde genişledi. Bunların yanı sıra consul vekili (yardımcısı) görevleri de sürüyor, consullerin savaşta yaralanmaları ya da hastalanmaları durumunda onların yerine geçiyorlardı.

Yüksek yargıçların yetkilerinin en önemli sınırlaması, ölüm cezasına çarptırılan yurttaşın halk meclisine başvurma *(provocatio ad populum)* hakkının derece derece kabulü oldu. Gelenek, bu başvuru kurumunun başlangıcı olarak 509 yılına kadar çıkıyor, ama *provocatio ad populum*'un tam olarak uygulanmaya başlanmasının çok daha yeni olduğunu kabul etmemiz gerekir. Lictorlar kent merkezine girerken baltalarını bırakırlardı ve ancak yargıç savaşa gitmek üzere orduya katılınca sopa demetiyle birlikte baltalarını da alırlardı. Bununla birlikte, dışarıdan ya da içeriden kaynaklanan olağanüstü tehlike durumunda, eski yüksek askerî yargıcın (komutanın) mutlak yetkisi bir *dictator*'a veriliyordu; seçkin patriciler arasından seçilen dictator, 6 ay süreyle, bütün yetkilerin mutlak sahibi oluyordu; Grek yazarları, bu nedenle, dictatorları *otokrator* adıyla anmaktadırlar. Bu göreve atanmasını zorunlu kılan nedenlerin ortadan kalkması durumunda, geleneğe göre, dictator'un görev süresi sona ermeden olağanüstü yetkilerini bırakması gerekiyordu.

Yönetim aygıtının askerîleşmesi aynı şekilde senatoyu da etkiledi: Görevleri sona eren yüksek askerî yargıçlar (komutanlar) senato üyesi olmaya başladılar. Senatonun toplantılarında söylev vermek ve önlem önermek için söz alma hakkı artık sadece bu ("consularis", "preatorius",

“quaestorius”) senatörlere aitti; öteki senatörler (“babalar” sadece oylamaya katılabiliyorlardı, bu nedenle bunlara şaka yollu “piyade” lakabı takılmıştı.

Böylece askerîleşen senato, bütün magistratus’ları (yüksek devlet memurları: Yargıç-komutanlar) kendisine bağlamakta gecikmedi; bunlar senatonun aldığı kararların *(senatus consultum)* uygulayıcıları oldular. Demek ki, Roma cumhuriyeti, daha ilk andan itibaren, senatonun askerî ve ataerkil aristokrasisinin egemenliğini temsil ediyordu.

Savaş sancakları, resmî yapılar ve resmî belgeler üzerinde yer alan ve herkesçe kabul edilmiş simgesi olan dört kutsal harf, yani “S P Q R” (Senatus populus que Romanus),[15] bu rejimin niteliğini bütün açıklığıyla dile getirmektedir. Bu simgesel kısaltmada, senatoyu temsil eden harf, Cumhuriyetin ilk zamanlarının toplumsal gerçeğini tümüyle açıklayacak şekilde, halkın simgesinin önünde yasal bir biçimde yer alıyordu.

14 F. Engels, “Army”, The New American Cyclopaedia, vol. II, No: 4, 1858. p.128.

15 Yani “Populus”un “P”sinin önünde (Ö.İ.).

KIRK BEŞİNCİ BÖLÜM

KLANIN KALINTILARININ ORTADAN KALDIRILMASI VE ROMA'DA SINIFLI TOPLUMUN VE DEVLETİN KURULUŞU

I. Pleb ayaklanması ve pleb örgütlenmesinin başlangıcı. Klan'ın kalıntılarının ortadan kaldırılması, tıpkı Hellas'ta olduğu gibi Roma'da da, "Servius Tullius Reformu"ndan çok sonra devrimci bir yöntemle gerçekleşti. Roma tarihinin bu dönemine ilişkin kaynaklar çok yetersizdir. Halikarnasoslu Dionysios ve özellikle Titus Livius'un yapıtları, yıllıkçıların (annalist) ve önceki dönem şairlerinin fantastik uydurmalarının yanı sıra, Roma'nın ünlü ailelerinin atalarının "kahramanlıkları"nı anlatan kasıntılı geleneklerle doludur. Bu devrimin başlangıç dönemiyle ilgili olarak, Engels'in de belirttiği gibi, "Yalnızca, pleb ile populus (patrici sınıfı) arasındaki mücadelelerin buna neden olduğu kuşkusuz ileri sürülebilir."[16]

"Roma halkı"nın egemen katmanı, yani gensler ve curialar halinde örgütlenmiş olan patrici sınıfı, atadan kalma ayrıcalıklarını korumaya çalışıyordu. İktidarı birkaç on patrici ailesinin (Fabia, Valeria, Claudia gensleri) elinde toplamak için krallığın düşüşünden yararlanmıştı. Patriciler, aynı zamanda, gens'ın eski ekonomik topluluğunu da sürdürmeye çalışıyorlardı, ama ne var ki Roma toprakları üzerinde bu düzenin yeri giderek daralıyordu; çünkü, gens'ın topraklarından ayrılıp geçici olmak koşuluyla gens üyelerine ve bunların klientlerine verilen otlaklar ve tarlalar, zaman içinde, özel, kalıtsal ve devredilmez mülk niteliği kazanmışlardı. Bunun sonucu olarak, gens topluluğu ekonomik varoluş nedenini yitiriyor ve gerçekte dağılıyordu.

Bu koşullar altında, patricilerin gensler arasında paylaşılmış ya da fetih yoluyla ele geçirilmiş *ager publicus* topraklara karşı ilgisi zorunlu olarak büyümek zorundaydı ve patriciler, bu topraklardan yararlanma tekelini kendilerine veren kalıtsal haklarını giderek artan bir inatla savunmak zorundaydılar.

Aynı zamanda, hali vakti yerinde, kentli bir pleb katmanının oluştuğu görülüyordu. Zengin pleb aileleri (Licinia, Minucia, Sempronia gensleri), artan bir direnmeyle, patricilerle eşit siyasal haklar, pleblerle patricilerin evlenmelerine izin ve yüksek memur (magistratus) olma hakkı istemeye başladılar. Pleblerin aşağı katmanlarını borçlar sorunu kızdırıyordu. V. yüzyılda, pleblerin, patricilerin *eger publicus* topraklarına çiftçi olarak yerleşmiş bir bölümü, borç yüzünden köle durumuna düşmüştü ve geri kalanları da aynı yazgı tehdit ediyordu.

Kentli plebin başını çektiği mücadele, pleblerin, geleneklerde sık sık sözü edilen ayrılma, “göç”, “geri çekilme”leri biçimini aldı. Kaynaklar bunların 494-342 yılları arasında birkaç kez tekrarladığını belirtiyorlar. Lejyonların pleb bölümünün silahlı ayaklanmaya dönüşecek gibi görünen isyanları, iktidardaki patrici oligarşisi için tehlikeliydi. Esas olarak pleblerden oluşan isyancı ordu, askerî bakımdan tehlikeli anlarda, savaşa girmeyi kabul etmiyor ya da mevzilerden ayrılıp kente yöneliyordu. Hoşnut olmayan pleblerin toplantı yeri her zaman, pleb tanrıçası Ceres’in (Demeter) tapınağının bulunduğu, Roma’nın liman mahallesi Aventinus’tu. Asiler burada kendi seçtikleri başkanların komutası altında “kutsal tabur” halinde toplanıyorlardı. And içerek ve lanetleme törenleriyle (“törenler” ya da “Ceres”e yakarılar) birbirlerine bağlandıktan sonra, kentin içinden geçerek Collina Kapısı (doğu kapısı)’ndan çıkıyor ve kent surlarının üç bin adım ötesindeki, daha sonra “kutsal” sıfatını alan tepenin üzerinde ordugâh kurmaya gidiyorlardı. Bu “geri çekilme” süresince kentin ekonomik hayatı duruyor, tarlalar kendi haline bırakılıyor, ordu erzakını patricilerin mülklerinden zorla sağlıyor, bazen patrici konakları yağmalıyordu. Düşmanlar, savunmasız kalan sınırlardan akınlar yapıp Roma topraklarını yakıp yıkıyorlardı.

Patrici yöneticileri ve ordu komutanları, asilerle uzlaşma sağlamak için ödün vermek zorunda kalıyorlardı. Senato, tanınmış ve hizmetleriyle

seçkinleşmiş kişilerden oluşan bir kurulu Kutsal Tepeye gönderiyor ve kurulun aracılığıyla iki taraf bir anlaşmaya varıyordu. Böyle patricilerden kopartılan bir dizi ödünler sayesinde, plebler programlarını gerçekleştirmeyi aşamalı olarak sürdürüyorlardı.

2. Pleb meclislerinin kuruluşu ve tribunatus (tribunus'luk). "Pleb meclisleri" *(concilia plebis),* yani iktidarda bulunan patricilerin de kabul ettiği ve pleb durumunda bulunan herkesin katıldığı toplantılar, V. yüzyılın başından itibaren, yukarıda sözü edilen ayrılmaların ilkinden sonra ortaya çıktı; aldıkları kararların *(plebiscita)* bütün pleb topluluğu için zorunlu bir niteliği vardı. Bu "Pleb meclisleri", tüccar ve köylülerin bir araya geldikleri Pazar günleri *(nundines)* panayır yerinde *(forum)* yapılıyordu.

Büyük bir olasılıkla, geleneğin 471 yılı olarak gösterdiği ikinci "geri çekilme"den sonra, pleb meclisinde, tribus'lar tarafından oylanma usulü başladı. O zamandan sonra, bütün halkın meclisi olmayı amaçlayan *concilia plebis tributa* (Pleb tribut meclisi) adını aldı.

Geleneğin aktardığına göre, 449 yılında, patrici consulleri L. Valerius ve M. Horatius, concilia plebis'in aldığı kararların *(plebiscita)* bütün Roma halkı için yasa gücüne sahip olduğunu kabul eden bir yasayı comitia centuriata'lardan oylatmak zorunda kaldılar. Gerçekten de, 445 tarihli ve patricilerle plebler arasındaki evliliğe izin veren Canuleia yasası gibi birçok concilia plebis tributa kararı yürürlüğe girdiler. Ama bu meclislerin, yasama gücüne sahip "comitia tributa"lara dönüşmesi çok daha sonradır ve IV. yüzyıldan önce olmaması gerekir.

Gene geleneğin aktardığına göre, ilk ayrılma döneminde (494), plebler "Kutsal Tepe" üzerinde halkın ilk tribunus'larını, daha doğrusu pleb sınıfının tribunuslarını (*tribuni plebis*: Pleb meclisinin başkanları) seçtiler. Bu başkanların kişilikleri "dokunulmaz ve kutsal"dı ve bunlara karşı koyanlar Capitolium (Kapitol) tepesindeki Tarpeia kayasının üzerinden aşağı atılıyordu. O zamandan itibaren, Concilia plebis tributa tarafından bir yıl süreyle seçilen tribunusların görevleri, pleb çıkarlarına zararlı olmaları durumunda, bütün patrici yöneticileri, hatta konsüller karşısında, kararlarına "aracılık" yoluyla ya da "veto" ederek pleblerin lehine müdahalede bulunmaktı. Tribunus bütün hukuki işlemleri durdurabilir ve davayı kendi

mahkemesine aktarabilirdi. Önerilerini görüşüp karara bağlamak için toplantıya çağırmak yetkisine sahip olduğu pleb meclislerine ve toplantılarına başkanlık ediyordu. Böylece, plebler, tribunus'un kişiliğinde, patrici sınıfının keyfi yönetimine karşı, olağanüstü geniş yetkilerle donanmış savunuculara kavuşmuştu.

Bununla birlikte bu yetkilere ciddi sınırlamalar getirilmişti. Birincisi, tribunuslar imperiumluk, yani askerî komutanlık yapmıyorlardı. İkincisi, pleb tribunuslarının kentin surlarıyla sınırlı yetkileri, kırsal yerleşim yerlerini kapsamıyordu. Tribunus, yıllık görev süresi boyunca, kentten ayrılmamak ve yardıma gereksinimi olan herkesin her zaman kendisine başvurabilmesi için kapısı her zaman açık olması gereken evinden başka bir yerde gecelememek zorundaydı. Ancak bir dictator'un göreve atanması ve sıkıyönetim ilan edilmesiyle tribunusun yetkilerini kullanması askıya alınabilirdi.

Halk tribunuslarının başlangıçta iki olan sayısı daha sonra dört ya da beşe ve nihayet ona çıktı. Yetkilerini giderek diledikleri gibi genişlettiler (para cezası, tutuklama, vb.); hatta senatus'un kararlarını denetlemeye başladılar; kapının yanında ayakta durarak ya da yanlarında getirdikleri iskemlenin üzerine oturarak, senatusta yapılan görüşmeleri ve alınan kararları izliyorlardı. Eğer alınan kararlar pleblere zararlı ya da düşmancaysa, tribunuslardan biri ayağa kalkıp "veto"sunu bildiriyordu.

3. Decemvirler ve On İki Levha Yasası. Roma pleblerinin en büyük başarılarından biri yazılı yasa oldu. Gens'in geleneksel hukuku (*mos maiorum*: "Ataların geleneği") patrici sınıfının gizli yöntemini oluşturuyor, bu da consullerin yargılama yetkisine alabildiğine geniş bir keyfilik alanı açıyordu. Buna bir çare bulmak için, tribunuslar kurulunun direnmesi üzerine, V. yüzyılın ortalarında senatus yasaların yazılıp yayınlanması yöntemini kabul etti.

Geleneğin aktardığına göre, bu reform ancak, yasaların derlenmesi yandaşları ile patricilerin eski durumunun sürmesini isteyenlerin bir bölümü arasında elde silah çatışmalara kadar varan mücadelelerden sonra kabul edildi.

Comitia centuriatalar, 452 yılında, yasaları yazmakla görevli ve diktatörce yetkilerle donanmış on üyelik (decemvirler) bir komisyon seçti. Bu komisyon iki yıl çalıştı. Komisyon 451 yılında yalnızca patricilerden oluşuyordu, ama 450 yılında, patrici sınıfının ünlü temsilcilerinden biri olan Appius Claudius'un başkanlığında komisyonda beş partici ve beş pleb görev yapıyordu. Çalışmalarının sonunda, tunç levhalar üzerine yazılı bir yasa yayınlandı. Bu yasa özgün durumuyla bize kadar ulaşmadı, ancak daha sonraki dönem Roma hukukçularının yapıtlarında yer alan bazı madde alıntılarını biliyoruz. Bu yasanın birçok maddesi eskil (arkaik) bir nitelik göstermekte ve eski geleneksel hukukun önlemlerini sadakatle yansıtmaktadır. Örneğin, hukuk yargılama usulünde, yargılama taraflar arasında ancak arabulucu rolü oynuyordu. Davacının, davalıyı "el koyarak" (I. Levha, I. Madde ve sonrası) zorla yargıç huzuruna getirmek hakkı vardı. Davacının kendisi tanıklarını göstermek zorundaydı. Ceza hukukunda kıssas ilkesi egemendi: Birinin vücudunu sakatlayan kimsenin aynı şekilde sakatlanması gerekiyordu. Ölüm cezası sadece kundakçıya ya da geceleyin başkasının tarlasına zarar verene değil, aynı zamanda, "hasadı büyüleyen"e, "uğursuz büyüler okuyan"a da veriliyordu. Bazı cezalar dinsel lanetleme özelliği gösteriyordu, vb.

Ama bununla birlikte On İki Levha Yasası'nın bazı önlemleri ilerici eğilimlerden esinlenmişti, örneğin, amacı özel mülkiyeti savunmak olanlar gens başkanlarının keyfi yönetimlerini zayıflatmayı ve borçlarla ilgili yürürlükteki eski yasaları yumuşatmayı hedef almıştır. Borcunu ödeyemeyeceğini bildiren borçluya otuz günlük süre tanınmıştır; hapse atılacak olursa, alacaklının ona açlık cezası vermeye hakkı yoktur; vurulacak lale ve prangaların ağırlığı yedi buçuk kiloyu geçmez. Borçlu altmış günden fazla alıkonulmaz; isteyenlerin kurtulmalık ödeyerek kurtarabilmelerini sağlamak için Pazar günleri foruma götürülmek zorunluluğu vardır.

O zamanlar bile eskimiş durumda olan atadan kalma "geleneksel hukuk"un önemli kalıntılarına karşın, yasanın ilerici yanının bulunduğunu kabul etmemiz gerekmektedir.

4. Plebler ve patriciler arasındaki mücadelenin sonuçlanması: Koşulların eşitlenmesi, tek bir köle sahibi sınıfının oluşumu, devlet aygıtının örgütlenmesi. Decemviri Legibus Scribundis'ten (yasaları yazı ile saptamak için kurulan on kişilik komisyon) sonra, belki de klientlerin de saflarına katıldığı plebler, sınıflarının zaferiyle sonuçlanan mücadelelerini sürdürdüler.

İlkin pleb sınıfının üst katmanının lehine olan yasalar kabul edildi. 445 yılında, tribunus Canuleius'un girişimiyle oylanan yasa patriciler ve plebler arasındaki evliliğe izin verdi. 444 yılından itibaren, plebler *consulatus*'a (consul'lük) göz dikince, consullerin bütün yetkilerine sahip olan ama senatusa girmeyen, consul yetkileriyle donanmış (genellikle altı kişi) asker trubunuslar seçilmeye başlandı. 390 yılından itibaren ve 367 yılına kadar, askerî tribunusluk, consullüğün hemen hemen tamamen yerini aldı. Bu yüksek memurlar arasında zorunlu olarak birçok pleb vardı.

Bununla birlikte, patriciler siyasal ayrıcalıklarını inatla savunuyorlardı. Böylece, 443 yılından itibaren, beş yılda bir on sekiz ay içinde iki censor (sensor) seçilmeye başlandı; konsüllük görevinde bulunanların en seçkinleri arasından seçilen censorlar, sınıf ayrımlarını yapabilmek için, yurttaşları ve mallarının sayımı işiyle görevliydiler. Sayım Mars Alanı'nda (Campus Martius) toplanan halkın önünde yapılıyordu. Bütün mal bildirimleri titizlikle denetleniyor ve yurttaşların hal ve gidişine özel bir önem veriliyordu. Kınanacak bir davranış (özentili ve sefih bir yaşantı, vb.) bir sınıf gerilemesine yol açabilirdi. Gencorlar, senatus listesini yapıyor ve "yaraşmaz"ları listeden çıkartabiliyorlardı. Gencorların törelerin denetimini ilişkin bu çok geniş yetkileri, patrici sınıfının elinde, toplumsal ilerlemeyi engelleyecek güçlü bir araç durumuna geldi. Ayrıca, kamu toprakları ve madenleri, yol, su kemeri, kamu binası, vb. yapımıyla ilgili bütün sorunlarla yargı yürütme yetkisi de kısa bir süre sonra censorlara verildi. Bunun sonucu olarak, işadamlarının önemli bir bölümü censorlara bağlanmış oldu ve bu da censorlara, patrici sınıfının en tehlikeli siyasal rakibi olan pleb sınıfının girişimci üyelerinin siyasal etkinlik ve davranışları üzerinde etki yapmak olanağı verdi.

Pleb sınıfının aşağı katmanlarına gelince, onlar da toplumsal ve ekonomik bağlamda bazı başarılar kazanmışlardı. Yeni ele geçirilen

toprakların dağılımı daha sık yapılıyordu. Örneğin, 393 yılında Veii kentinin alınmasından sonra senatus, bu kentin topraklarının plebler arasında adam başına yedi jugerum olmak üzere dağıtılmasına karar verdi.

Galler'in yıkıcı istilasını (387) izleyen yıllarda mücadele en şiddetli noktasına ulaştı. Kaynaklarımız bu dönemle ilgili olarak "anarşi" deyimini kullanmaktadırlar. Patriciler, halk hareketini, uzun süre diktatörlük olanağını kullanarak boş yere kırmaya çalıştılar ve 367 yılında, dictator ve senatus, iki tribunusun –C. Licinus Stolon ve L. Sextius Lateranus– hazırladıkları ve iki sınıfın, lehinde ve aleyhinde, uğruna on yıldır kıyasıya mücadele ettikleri yasa tasarısını onaylamak zorunda kaldılar. Licinia ve Sextia yasası pleblerin programının üç temel noktasına dayanıyordu: Tarım sorunu, borçlar sorunu ve siyasal sorun. İlk önce, bu yasa uyarınca, bütün Roma yurttaşları kamu topraklarından yararlanma hakkına kavuştu, bu alandaki patrici tekeli kaldırıldı ve sınırlandırmalar getirildi. Geleneğin belirttiğine göre, 500 juerum'dan fazla toprak işgal edilmiyor ya da 500 baştan fazla hayvana sahip olunamıyordu, ama çok yüksek olan bu sayılar gerçekle bağdaşmıyor. İkincisi: Borçlunun ödediği faizler borç ödemesine sayılıyordu. Nihayet, consul yetkisine sahip askerî tribunusluk kaldırıldı ve biri zorunlu olarak pleb sınıfından olmak üzere bir yıllığına iki consul seçilmeye başlandı.

Aynı zamanda, patrici sınıfına bir ödül olmak üzere, patricilere ayrılmış ayrı bir adli görev kurmak için praetorluk (yüksek Roma memuriyetlerinden ikincisi) consulluktan ayrıldı. Başlangıçta sayıları iki olan praetorlar, consullardan sonra geliyorlardı. Patriciler için yeni bir yüksek memurluk, *aedilis curulis* ("curul aedilleri" yani senatoda fildişi –curul– sandalye hakkı olan) kuruldu: Bunlar dinsel bayram ve halk oyunlarının düzenlenmesi ve kentte düzeni sağlamakla görevliydiler. İki yıl sonra, 365 yılında, curul aedilliği yolu pleblere de açıldı; plebler daha sonra praetorluk ve aralarında dıctatorluk da olmak üzere bütün görevlere gelmeyi başardılar.

Yoksul plebler, 357 yılında, en yüksek faiz oranını %10 olarak saptattılar ve nihayet 326 tarihli ve borç için kölelikle ilgili poetelia yasası iptal edildi ve daha önce bu nedenle köleliğe indirgenmiş Roma yurttaşları özgürleştiler.

Böylece, bu mücadelenin sonucu olarak, eski Roma toplumunun kalıntılarının çoğu ortadan kaldırıldı; patriciler ve plebler artık bir tek egemen sınıfı, özgür Roma yurttaşları sınıfını *(cives Romani)* oluşturdular. Yurttaşlar artık aile kökenleri nedeniyle değil, ama servetleri ve görevleri dolayısıyla ayırtediliyorlardı. Bundan sonra artık “pleb” kavramı, kentin yoksul nüfusunu ve özellikle de yerli kentlileri *(plebs urbana)* tanımlamaya başladı. Patrici ve pleb sınıflarının üst katmanlarından gelen yeni aristokrasi sınıfı kendisini soylu sınıf *(nobilitas)* ya da soylular *(nobiles)* olarak tanımlamaya başladı, yani “tanınmaya layık”, “ünlü” *(nobiles)*, daha sonra da “en iyiler” *(optimati)* sıfatlarını kullanmaya başladılar. Her Roma yurttaşı, yüksek memurluğa ulaşmayı başarırsa, kökeni ne olursa olsun soylu olabiliyordu.

Ayrıca köle *(servus)* sınıfı oluşuyordu: Ekonomik nedenlere dayanmayan, doğrudan tutuklulukla (savaş tutsakları, haydut ve korsan tutsakları, vb.) ilgili kölelerin oluşturduğu sınıf. On İki Levha Yasası’nda köleler ve azatlılar birçok kez anılırlar. Bu tür yabancı tutsak tam anlamıyla bir mülk idi; savaş ya da eşkıyalık yoluyla elde edilen her ganimet gibi ele geçiren kişinin malıydı; mübadele edilebilecek, satılabilecek, yok edilebilecek bir nesneydi. Daha sonraki dönemlerin Roma hukukunda bile “Köle ya da hayvan” koşutluğuna rastlanmaktadır. M.Ö. V. ve IV. yüzyıllarda, doğal ekonomi henüz geniş ölçüde devam ettiği için, Roma’da ev köleliğinin egemen olduğunu varsaymamız gerekmektedir.

Roma’da sınıflı toplumun kurulmasıyla, yönetim aygıtı biçimini aldı. Askerî yapısı ve saymaca demokrasisi bu köleci devletin en önemli özellikleriydi.

Bu devlette, iktidarın “Roma halkı”ndan, özgür Roma yurttaşlarının tümünün oluşturduğu topluluktan kaynaklandığı kabul ediliyordu. Bütün önemli sorunlarda, “halkın onayına başvurmak” gerekiyordu. Ama gerçekte, Roma’da yönetim halk yönetimi olmaktan uzaktı. İlkin, halk meclisinin kararları ancak genel yönerge (talimat) niteliğindeydi ve ayrıca, ancak magistratusların (yüksek memurların) önerisi üzerine alınıyordu bu kararlar. Halk meclisi hiçbir şekilde yönetim işlerine ve güncel politikaya müdahalede bulunamıyordu. Sonra, üç halk meclisi biçiminin en demokratik olanı *comitia tributa*’lar bile, gerçekte, orta ve büyük toprak

sahiplerinin çıkarlarını temsil ediyordu, çünkü IV. yüzyılda bunlar 17 kırsal ve 4 kentsel tribuslardan oluşuyorlardı ve zaten küçük çiftçiler, başka bir deyişle köylüler, seçimlere katılıp oy vermek için Roma'ya pek ender geliyorlardı. *Comitia centuriata*'lar vergi ilkesine dayanıyorlardı ve çoğunluğu orta ve yüksek sınıfların 98 centuriası sağlıyordu. Nihayet, *comitia curiata*'lar, centuria meclislerinin aldığı kararları onaylamaktan başka bir şey yapmıyordu. Halkın iradesini çarpıtmak için bir yığın olanak vardı. Üstelik, kuş falcılığı yapan yüksek memurlar, bütün kararları askıya almak ya da iptal etmek ve hatta meclisi dağıtmak için her zaman bir dinsel dayanak (uygunsuz bir kehânet, vb.) bulabiliyorlardı.

Yüksek memurlar (*magistratus*'lar) Roma devlet yaşamında daha önemli yer tutuyorlardı: 2 consul, 2 (daha sonra 4) praetor, 2 censor, 2 aediles curulis (curul aedilis'leri), 4 questor, 10 halk tribunusu, 2 pleb aedilis'i, birçok komisyonun ve özel kurulun (para basmak, geceleyin kentin korunması, vb.) üyeleri.

Yönetimin gücünü oluşturan yüksek memurluk görevi, içine "yeni insan" girmesine karşı koyan yeni "mevki" aristokrasisinin, *nobilitas*'ın dışarıya kapalı küçük bir grubunun tekelinde bulunuyordu. Devlet hizmetleri "bedavalık" ilkesine dayanıyordu, yani görevliler hizmetleri karşılığı olarak ücret almıyordu; ikinci bir ilke olarak, bir üst göreve geçebilmek için bir altındaki görevi yapmak gerekiyordu. Ayrıca, bir görevden başka bir göreve yükselmek için gereken süreye ve yaş durumuna çok dikkat ediliyordu. Örneğin, daha önceki bütün aşamaları geçtikten sonra, ancak 43 yaşından itibaren consul seçilebiliniyordu. Böylece, Roma soylu sınıfı, üyeleri bütün görevleri kendi aralarında paylaşan kapalı bir oligarşiye dönüştü ve "yeni bir insan"ın aralarına girmesi çok zordu.

Ayrıca, Roma devletinin gerçek efendisi artık ve hiç kuşkusuz senatus (senato) idi. Hazine, senatonun elindeydi ve bunun sonucu olarak da generaller senatoya bağımlıydılar, çünkü onun buyruğu olmadan erzak sağlanması, lejyon askerlerinin ücretlerinin ödenmesi olanaksızdı. Ekonomiyle ilgili bütün önlemler de senatoya bağlıydı. Ayrıca, yüksek memurlara görev ve yüksek görevlerini senato veriyordu; "proconsul", "propraetor" sıfatları vererek yıllık görevlerini uzatabilirdi; bunların raporlarını senato inceleyip onaylıyordu, başarı ya da başarısızlıklarına

karar veren de senatoydu. Senatörler praetor mahkemeleri ve öteki mahkemelerde savcı ya da yargıç yardımcısı olarak bulunabilirlerdi. Senato, elçilik kurulları gönderip elçilik kurullarını kabul ediyor, antlaşmaları onaylıyor ya da bozuyordu. Hiçbir yüksek memur, senatonun ön onayını almadan, Halk Meclisi'ne yeni bir yasa tasarısı ya da önlem önermeye cesaret edemezdi. Senato, halk tribunuslarının kendisi için tehlikeli olan yetkilerini, bunları kendi içine alıp, kendi üyesi yaparak yol etmeyi başardı.

Çok belirgin askerî nitelik, savaşçılığı çiftçiliğinden geri kalmayan savaşçı köylülerin siyasal örgütü olan Roma devletinin bir başka özelliğiydi. Roma ordusu temelde köylü ordusuydu, çünkü census'un (vergi takdirinin) dayanağı toprak mülkiyetiydi ve lejyonu asker census'la orantılı olarak alınıyordu. Hali vakti yerinde bir kentli, toprağı yoksa savaşçı olmayan kesimlerde hizmet görebilirdi. Atlılar sınıfı, basit köylülerden çok daha zengin olan ve onurlu "süvari" unvanını taşıyan toprak sahiplerine ayrılmıştı. IV. yüzyıl savaşları, kesin bir biçimde, komşulara sürekli saldırarak mal ve maddi servet elde etmeyi amaçlayan bir zanaat niteliği kazandı. Bunun sonucu olarak bütün önemli magistratuslar (censorların ve tribunusların dışında) her şeyden önce, komutanlık yapan ve silah bırakışımı ve savaşlar arasında kalan boşluklarda, sivil görevleri ancak ek iş olarak üstlenen askerî şefler olarak kaldılar. Bizzat senato, sanki askerleşmiş Roma devletinin Genel Kurmay görevini yürütüyordu; halkın bütün öteki işleri ve gereksinimleri, sistemli bir şekilde, savaşın gündelik gereksinimlerine bağlanmıştı. Bütün bu koşullar Roma halkının geleceği üzerinde büyük bir etki yaptılar ve tarihinin daha sonraki dönemini, İtalya savaşları, sonra yarımada dışı fetihler ve Roma Akdeniz İmparatorluğu dönemlerini belirlediler.

16 F. Engels, *I'Origine de la famille, de la propriété privée et de l'Etat*, p.119.

KIRK ALTINCI BÖLÜM

İTALYA'NIN FETHİ VE ROMA İTALYA KONFEDERASYONUNUN KURULUŞU

I. Samnit savaşları. Orta İtalya'nın fethi. Güney ve Orta İtalya'da, IV. yüzyıldan itibaren, üretim güçlerinin önemli oranda gelişmesi nedeniyle, o zamana kadar birbirinden yalıtık klanlar halinde yaşayan savaşçı ulusların federasyonlar oluşturdukları görüldü. 380 yılı dolaylarında, Campania kıyılarından Gargano tepesine ve Adria Denizi'ne kadar olan dağlık bölgeyi kapsayan Samnit Birliği, önemli bir güç kazandı. Samnium'un otlak ve ganimet peşine düşen savaşçı dağlı çeteleri Apulia'nın verimli ovalarına iniyor ve Campania'nın Cumae ve Capua gibi zengin kentlerini ele geçiriyorlardı. Grek kentlerinin (özellikle Syrakusai) hizmetine ücretli asker olarak giren birçok Samnit savaşçısı ülkelerine ganimetle zenginleşmiş, Grekler'den silah sağlamış ve Hellen askerlik sanatını öğrenmiş olarak dönüyorlardı. Samnitler, IV. yüzyılın ikinci yarısında, Volturno'nun güneyinde, bütün İtalya'ya söz geçirmek üzereydiler.

Ama yarımada halklarını birleştirme işini, en geniş topraklara (6.000 kilometre kare) ve en çok nüfusa sahip olan, öteki İtalik uluslara göre daha ileri bir toplumsal ve siyasal örgütleme düzeyinde bulunan, İtalik kentlerinin en önemlisi Roma başardı. Köleliğin oluşması ve zengin pleblerin siyasal etkisi Roma'nın saldırgan bir politika izlemesine yol açtı. Roma, ordusunun kusursuz yapısı ve devletinin asker niteliği sayesinde, bir dizi güç savaştan zafer kazanarak çıktı ve bütün İtalya'nın en güçlü devleti durumuna geldi.

Bu geniş boyutlu saldırgan politika, ilk iş olarak, Capua ve zengin Campania'yı Neapolis (Napoli) topraklarının sınırlarına kadar ele geçirdi (341). Ama Campania'nın ele geçirilmesi, Samnitlerle ilk silahlı çatışmaya yol açtı. Bu küçük çatışmaları düşsel öykülerle süsleyen Roma geleneği, bunları Birinci Samnit Savaşları (343-341) olarak sunar. Sonra, aralarında eski müttefikleri de olmak üzere bütün Latin kent devletleri Roma'ya karşı ayaklandılar. "Latin Savaşı" (340-338) adı verilen ve iki yıl süren bu mücadeleden sonra Roma bütün Latium kentlerini tamamen kendine bağlamayı başardı, bununla birlikte bu kentler "Latin müttefikler" sıfatını korudular.

Gene Campania nedeniyle, Roma, iki kez daha bütün Samnit Birliği'ne karşı savaşmak zorunda kaldı. Daha İkinci Samnit Savaşı (327-304) sırasında, Romalılar bütün güçlerini sonuna kadar kullanmak zorunda kaldılar. Romalılar, zanaatçılara ve işçilere varıncaya kadar herkesi silahaltına almalarına karşın birçok başarısızlığa, birçok yenilgiye uğradılar. Samnitler tarafından Caudium geçitlerinde *(Furculae Caudinae)* sarılan Roma ordusu büyük bir bozguna uğradı, ağır ve utanç verici koşullar altında teslim olmak zorunda kaldı: Silahları elinden alınan ve giysileri çıkartılan bütün askerler hayvanlar gibi "boyunduk"a vuruldular ve düşman tarafından sarakaya alındılar.

Ama hepsinin en çetini Üçüncü Samnit Savaşı (398-290) oldu: Apulia'dan Po (Padus) vadisine kadar bütün orta İtalya ulusları Roma'ya karşı birleştiler. Galler de onlara katıldı. Romalıların Sentinum'da (Umbria) kazandıkları kesin zafer savaşın yazgısını belirledi. Samnuim acımasızca yakılıp yıkıldı ve bütün orta İtalya 290 yılında Roma'nın egemenliği altına girdi. Savaşı, senatoya eylemleriyle ilgili rapor verirken adlarını sayamayacak kadar çok kent almış olduğu kabul edilen consul Manius Curius Dentatus bitirdi.

2. Tarentum ve Pyrrhos'a karşı savaş. Güney İtalya'nın boyun eğmesi. Roma yönetim çevreleri, orta İtalya'nın fethinden sonra, zengin Grek tüccar kent devletlerinin üstünlüklerini koruduğu güney İtalya'ya gözlerini diktiler. Roma birlikleri ve gemileri Lyuconlara karşı Grek kenti Thourioi'ye yardım etmek bahanesiyle Tarentum önüne gelince, güneydeki

en güçlü Grek kolonisinin demokratik yönetimi, Roma'yla bir anlaşma yapılmasından yana çıkan aristokratik partinin şeflerini kovdu ve savaş ilan etti. Makedonyalı İskender'in mirasçılarından biri olan ve kendisi de batı Akdeniz'de egemenlik kurmak isteyen Epierus kralı Pyrrhos'tan yardım istedi. Pyrrhos, 280 yılında, çok iyi eğitim görmüş ve Makedonya usulü silahlanmış yirmi bin kişilik bir ordunun başında Tarentum'da karaya çıktı; yanında ayrıca yirmi tane Hind savaş fili getirmişti. Grek kentlerinin milislerinden başka, Samnitler'in kalıntıları, Lucanlar ve Bruttlar hemen Pyrrhos'a katıldılar ve böylece ordusu kırk bin kişiye ulaştı. Pyrrhos, Herakleia (Heraclea) yakınlarında, konsül P. Valerius Laevinus'un ordusunu yendi ve Roma kapılarına kadar geri püskürttü. Ama Romalılar, Etrüria'daki birliklerini getirtecek zaman buldular, proletarii'lere varıncaya kadar herkesi lejyonlara aldılar ve Pyrrhos Apulia'da geri çekilmek zorunda kaldı. 279 yılında, Ausculum'da ikinci kez savaşa tutuştular; Roma ordusu burada bozguna uğradı, ama düşmana öylesine ağır kayıplar verdirdi ki, söylendiğine göre, Pyrrhos, "Böyle bir şey (zafer) daha kazanacak olursak... bir daha belimizi doğrultamayız" demek zorunda kalmıştır.

Plutarkhos'a göre (Pyrrhos, 33), çağdaşları kralı "en iyi vuruşları yapan ama talihinden yararlanmayı beceremeyen bir oyuncu"ya benzetmektedirler. Pyrrhos, Roma'yla başladığı savaşı bitirecek yerde, kendini artık İtalya'nın efendisi sanıp Sicilya'yı ele geçirmeye kalkıştı. Burada üç yıl kaldı ve Roma ile bir antlaşma yapan Kartacalıların kişiliğinde yeni bir düşman kazanmaktan başka bir başarı elde edemedi. Pyrrhos 275 yılında İtalya'ya dönünce, savaşa iyi hazırlanmış olan Romalılar onu Samnium'un güney sınırlarında, Beneventum yakınlarında kesin bir yenilgiye uğratılar. Kral Hellas'a geri dönmek zorunda kaldı ve yeni bir serüven sırasında ölmekte gecikmedi. Ordusunun, Tarentum'a sığınmış olan ve burada karadan Romalılar, denizden de Kartacalılar tarafından sarılan kalıntıları, Romalılar'a 272 yılında teslim oldular. Böylece Roma bütün İtalya'nın fethini tamamlamış oldu. Romalılar, yarımadanın güneyinde mevzilerini güçlendirmek için Calabria'da Brundisium müstahkem mevkiini yaptırdılar ve burayı askerî bir yolla başkentlerine bağlayıp yol boyunca güçlü koloniler kurdular.

3. Roma'nın egemenliği altında İtalya konfederasyonu. Boyun eğmiş olan İtalya'yı Roma yeniden örgütledi. Kendisi de kentsel ve kırsal tribus birliklerinden oluşan bir tür eski kent-devlet ("polis") örneğine uygun olarak kurulmuş olan Roma, İtalya'yı aynı ilkeye göre, mağluplara zorla kabul ettirilmiş anlaşmalara dayalı, çok karmaşık bir federal sistem içinde birleştirdi.

Söz konusu halkların Roma'ya karşı koymasının şiddet derecesi, Roma'ya karşı o sırada dostça ya da düşmanca davranmış olmaları gibi değişik durumlar dikkate alınmış olduğu için, yapılan antlaşmaların *(foedera)* koşulları çok değişikti. Bunların en elverişlisi "eşit koşullu antlaşma" *(foedus aequum)* idi; buna göre müttefik kent-devletler özerkliklerinin tümünü koruyorlar, ancak kendi hesaplarına savaş açmak ve kendi başlarına dış siyaset izlemek haklarını yitiriyorlardı. Roma'ya eski bir dostlukla bağlanmış olan birçok Etrüsk kenti, Grek kolonileri ve bazı Latium kent-devletlerine bu koşullar uygulandı. Buna karşılık, Samnitlerin, Lucanların, Bruttların topraklarının üçte biri, hatta yarısı ellerinden alındı ve öteki uluslarla dış ilişkiler kurmaları yasaklandı. Bunlar kendi geleneklerini, kendi yasalarını korudular; ama Roma, yüksek memurlarının kendi yandaşları olan aristokrasi üyeleri arasından seçilmesine dikkat ediyordu. Yeniklerin elinden alınan topraklara askerî koloniler kurup buralara Roma yurttaşı ya da ayrıcalıklı "Latin müttefikler"i yerleştirdiler. Ne var ki, Latin kent-devletlerine müttefik *(socii)* sıfatının tanınmış olmalarına karşın, durumları uyruk konumundan farklı değildi.

"Eşit koşullu antlaşma" ile en köleleşmiş "müttefikler"in durumları arasında, birçok ara aşamalar vardı; ayrıca Roma, kendilerine daha iyi bir statü ve bazen de Roma kent-devleti hakkı tanımak için, en usluların, en bağlıların lehine olmak üzere antlaşmaları yeniden gözden geçirmeyi uygun zamana bırakıyordu. Bu "böl ve yönet" *(divide et impera)* politikası, İtalya'da kurduğu federasyon içinde Roma'nın egemenliğinin güçlenmesine katkıda bulundu.

Toprağı olmayan köylülere kolonilerde toprak payları dağıtıldı. En zenginler, fethedilmiş toprağın dağıtılmamış, *ager publicus*'ta toplanmış bölümüne "sahip" olabilir, yani bir kira sözleşmesiyle devletten kiralayabilirdi. Bunun sonucu olarak (güney İtalya'da özellikle hayvancılık

yapılan) büyük işletmeler kurulduğu görüldü. Buna göre, Roma toplumunun birçok katmanının, hatta tümüyle köylü sınıfının fetihlere, yağmaya, yıkıma, daha zayıf ulus ve boyların kökünün kazınmasına bilinçli olarak katılmış oldukları ve "birleştirme"nin ise söz konusu ulus ve boyları Roma'nın uyrukları haline getirdiği anlaşılmaktadır.

KIRK YEDİNCİ BÖLÜM

BATI AKDENİZ EGEMENLİĞİ İÇİN ROMA VE KARTACA ARASINDAKİ MÜCADELE

I. M.Ö. III. yüzyılın başında Roma. İtalya'nın fethi Roma'yı, Akdeniz'in en büyük devletlerinden ve dönemin dünya politikasının en önemli etkenlerinden biri durumuna getirdi. 273 yılında, Mısır kralı Ptolemaios Philadelphos dostluk ve ittifak önermek üzere Roma'ya bir elçi gönderdi ve aynı yıl Roma elçileri bu ziyarete karşılık vermek için ilk kez İskenderiye'ye ayak bastılar.

Ayrıca, Apenninler yarımadasının ticaretle uğraşan büyük kent-devletlerini (Capua, Neapolis, Tarentum, vb.) ellerinde bulundurmaları ve müttefiklerin kendi aralarında ticaret yapma yasakları, Roma'lı tüccarlara bütün İtalya'da aracı ticaret tekelini sağladı. Para işlemlerinin dışında kredi ve faiz işleri de yapan sarraf birliklerinin; Apulia, Lucania ve Bruttium'un devletten kiraladıkları otlaklarında, köle çobanların güdümünde otlayan büyük sürülerin sahibi olan hayvan tüccarlarının; dış ticareti eline geçirmiş ve özellikle Hellas'a, daha önce güney İtalya Grek kentlerinin ticaretini yaptığı tuzlama, yün ve deri ihraç eden tüccarların ortaya çıktığı görüldü.

Kendi önemlerinin bilincinde olan bu yeni tüccar ve zanaatçı öğeler, Roma politikasını kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalışıyorlardı. Bundan dolayı, yandaşlarından biri olan censor Appius Claudius, 312 yılında, bunlara Roma halk meclisinde egemen konumu sağlamayı denedi: Başkent nüfusunu, kentlilerin oyunun her zaman üstün geleceği şeklinde, bütün Roma tribusları arasında yeniden pay etti. Bu

değişiklik onun ardılları tarafından hemen iptal edildi, ama 287 yılında ortaya çıkan ciddi halk ayaklanmaları senatoyu Hortensia yasasını oylamak zorunda bıraktı; senato, bu yasaya göre, o sırada tüccar ve zanaatçı öğelerin artan bir etkiye sahip oldukları comitia tributaların kararlarını onaylama hakkından vazgeçiyordu. Bu kararlar artık senatonun onayı olmaksızın yasa gücüne sahip oluyorlardı.

Roma, ticaretinin gelişmesi nedeniyle, yalnızca yerel mübadelede geçen eski bronz parasını 268 yılında bıraktı ve Greklerde çoktandır kullanılan gümüş ölçüsünü getirdi. Para, Juno Moneta (“Haberci”) tapınağının mahzenlerinde basılıyordu; bu nedenle “para” (“moneta”, “monnaie”, “money.”) sözcüğü “haberci” tanrıçanın adından türemiştir. Üzerinde Roma tanrıçasının başı bulunan gümüş “dinar” para birimi oldu. “Dinar” değer bakımından Grek “drahmi”sine eşitti; dörtte birine “sestertius” (sesters) deniliyordu; “as”, dinar’ın onda biri değerinde mangır (içinde biraz gümüş bulunan bakır –Ö.İ.) oldu; bu nedenle üzerine “X” sayısı basıldı ve *denarius* (dinar) sözcüğü de “On as” anlamına geliyordu.

Gene tüccar ve zanaatçı çevrelerin yararına olmak üzere, Appius Claudius, ticari işlemlere kolaylık sağlamak amacıyla Latin alfabesini büyük ölçüde basitleştirdi ve Appius Claudius’un klienti Cneius Flavius o zamana kadar “pontifex”lerin (Roma rahibi) gizi olarak kalmış olan adli koğuşturmaları yayınladı.

Bu tüccar sınıfının temcilcileri, III. yüzyılın ilk yarısında, öylesine güçlendiler ki, İtalya’nın fethinden hemen sonra, Roma’yı batı Akdeniz havzasındaki büyük rakibi, eski Fenike kolonisi Kartaca’ya karşı savaşa girmeye zorlayacak duruma geldiler. Batı Akdeniz egemenliğini ele geçirmek için yapılan bu Pön (Romalılar, Kartacalılar için Fenikeli anlamına gelen “Poeni” sözcüğünü kullanıyorlardı) Savaşları, İlkçağın emperyalist savaşları olarak tanımlanmaktadır (“Roma ile Kartaca arasındaki savaş ikisi açısından da bir emperyalist savaştı.”); çünkü Roma ve Kartaca’nın sömürgeci (kolonici) ve fatih oligarşileri arasındaki bir çıkar çatışmasından kaynaklanmaktaydılar ve iki devletin halkının yıkımına ve yoksullaşmasına neden oldular.

2. Kartaca. IX. yüzyılda kurulan Fenike kenti Kartaca (Kart-hadtha, başka bir deyişle “Yeni Kent”) Afrika kıtasından bir kıstakla ayrılan bir yarımada üzerinde, olağanüstü elverişli bir konuma sahip bulunuyordu.

Dıştaki, ticaret gemisi rıhtımlarıyla ticarete ayrılmış; içteki, 220 savaş gemisi alacak şekilde düzenlenmiş ve birçok tersane ve dokları kapsayan iki iç limandan oluşan görkemli limanı, Kartaca’nın en önemli bölümüydü. Birkaç katlı evleri, dükkânları, ambarları, konutları ile bir merkez pazaryerinin çevresine konmuş olan Kartaca’yı ve limanını sağlam surlar koruyordu. İlkçağ yazarları (Polybios, Strabon) Kartaca’nın nüfusunu, biraz abartarak, 700.000 kişi tahmin ediyorlar.

Kartacalılar, yaygın deniz ticaretleri tabanına dayanarak, bütün batı Akdeniz kıyılarını ve adalarını kapsayan, büyük bir ticaret ve koloni imparatorluğu kurmuşlardı; koloni ve ticaret acentalarını tam anlamıyla Afrika’ya (Leptis, Utica, Thapsus), bugünkü Fas kıyılarına, güney İspanya’ya (Gades-Cadix- vb.), batı Sicilya’ya (Panormos, Drepana, Lilaeum-Lilybaion-), Korsika’ya, Sardinya’ya, Balear adalarına yaymıştı. Boyun eğmiş halkları her yerde Kartaca’lı valiler yönetiyordu. Fenikeli denizcilerin girişimci ruhları, cesaretleri ve ustalıkları kentlerine büyük zenginlikler yığıyordu: Afrika’nın okyanus kıyılarının zenci köleleri, altın tozu, fildişi, Britanya’nın kalayı, Kuzey Denizi’nin amberi. Polybios, Kartaca’yı dünyanın en zengin kenti sayıyordu.

Kartaca, imparatorluğunu korumak ve genişletmek için, bir bölümü zorla silah altına alınan yerli halktan (Numidialılar, Libyalılar), bir bölümü yarı barbar uluslardan (Ligurlar, Keltler, Samnitler-“Campanialılar”-) ücretli askerlerden oluşan mükemmel bir ordu kurmuştu. Kartacalı komutanların komuta ettiği bu birliklerin donanımı kusursuzdu ve savaş filleriyle takviye edilmişti. Grek tipi üç sıra kürekli kadırgalarından hem çok daha büyük, hem daha hızlı beş sıra sürekli kadırgaları ilkin Kartacalılar denize indirdiler.

Kartaca’da iktidar büyük bir zengin köle sahibi, tüccar ve büyük toprak sahibi topluluğunun elinde bulunuyordu. Tarım bu kentin ekonomik yaşamında önemli bir yer tutuyordu: Verimli Badradas vadisinde, üzerlerinde köle çalıştırılan geniş topraklar uzanıyordu. Bu nedenle, Kartaca’nın iç politikasının büyük bir bölümüne, yönlendirici görevleri ele

geçirmek için hiçbir şeyden çekinmeyen iktidardaki oligarşinin tüccar ve tarımcı kesimleri arasındaki mücadele egemen olmuştu. Aristoteles (*Politika*, II, 8, 5-6) bu konuyla ilgili olarak, Kartaca'da bütün görevlerin satın alındığını bile ileri sürmekteydi. Diktatör yetkilerine sahip olan "Beşler kurulu" ve hemen hemen bütün yüksek memurların –2 kral (suffet), 28 üyeli yüksek kurulları ve başkomutan– bağlı olduğu korkunç "yüz yargıçlar" mahkemesi, en zengin ailelerin (en zengin ve en etkili olanı Magon ailesiydi) üyeleri arasından seçiliyordu. Halk meclisi, halkın hoşnutsuzluğunu çoğaltmaktan başka bir işe yaramıyordu. Yöneticilerinin insanlık dışı eylemlerini aklamak için, rahipler halkın ruhuna bilinçli olarak zulüm tohumları ekiyorlardı: Tanrıça Tanit'e (Fenike'nin Astarte'si) köleler, tutuklular, suçlular kurban ediliyor ve yeni doğmuş çocuklara kadar Bael'e (Moloh) kurban sunuluyor, vücutları putun açık ağzından içeri atılıyordu; zenginler kendi çocuklarının yerine yoksullardan satın aldıkları çocukları kullanıyorlardı (*Plutarkhos*, *Boş inançlar üzerine*, 13). İnsan kurban etme geleneği Kartacalılar'da öteki ilkçağ uluslarına oranla daha uzun sürdü.

Boyun eğmiş uluslara ve boylara yapılan baskılar duyulmamış boyutlardaydı. Libyalılardan (Afrika'nın yerli halkı) alınan vergi çiftçilerin gelirlerinin yarısını aşıyordu. Kartaca ticaretinin en önemli mallarından biri, kendilerine "insan avcıları" lakabının takılmasına neden olan köle ticaretiydi; köle emeği, aynı şekilde, Afrika ve Sicilya'nın birçok zengin mülklerinde kullanılmaktaydı.

Toplumsal ilişkilerin Kartacada çok gergin olduğunu tahmin etmek hiç de güç bir şey değil. Eski yazarlar, oligarşinin fesat ocakları arasındaki mücadelelerle ilgili olarak verdikleri bilgilerin dışında, çeşitli halk ayaklanmalarından söz etmektedirler.

Toplamsal iç çelişkiler, köleliğe dayalı Kartaca devletinin en zayıf yanını oluşturuyordu. Bu çelişkiler, o dönem Roma'sındaki çelişkilerin sertlik düzeyine ulaşmaktan uzaktı ve henüz ilkel olan toplumsal yapısı, bu nedenle, daha bağdaşıktı.

3. Birinci Pön (Kartaca) Savaşı. Roma ile Kartaca arasındaki ilişkiler, Roma'da tarımcı öğelerin üstünlüğü devam ettiği, iki devlet Greklerin ve Etrüsklerin kişiliğinde ortak düşmana sahip oldukları sürece, dostça kaldı.

Ama Roma dış ticaretinin gelişmesiyle birlikte, bu ilişkiler bozulmaya başladı. Roma tüccar ve sanayicileri, Phrrhos'un Sicilya'da uğradığı bozgundan sonra, bütün adayı ele geçirecek duruma gelmiş olan Kartacalıların artan gücünden özellikle tasalanmaya başladılar. Bu nedenle, İtalya ile Sicilya arasındaki boğaza egemen durumda bulunan Messana (Messina) kentinin Kartacalılar'ın eline geçtiği (265) haberi Forum'u çok heyecanlandırdı. Daha önce, 280 yılına doğru, Samnit ücretli askerleri ("Mamertinler" ya da kendi kendilerine taktıkları adla "Mars"ın oğulları) Syrakusai'den (Syracusae) gelerek kenti ele geçirmişlerdi. Syrakusai tiranı II. Hieron'un misilleme yapmasından korkan Mamertinler, Kartacalıları yardıma çağırmışlar, Messana'ya bir garnizonlarını yerleştiren Kartacalılar, böylece, hemen hemen kentin ve boğazın efendileri durumuna gelmişlerdi.

Tüccarların ve sanayicilerin koruyucusu durumunda bulunan etkili Appius Claundius ailesi, kötü duruma düşen İtalik yurttaşlara yardım etmek bahanesiyle "Messana olayı"na karıştı ve bunu savaş olgusuna dönüştürmeyi başardı. Halk meclisi, Senatus'un arzusunun tersine, konsül C. Appius Claudius'a Messana'yı "kurtarmak" görevini verdi. Appius Claudius, kendisine senatus çevrelerinden "Odun kafa" *(Caudex)* lakabının takılmasına neden olan kışkırtıcı bir yöntemle işleri çözümlemeye kalkıştı: Kartaca komutanının garnizonunu Syrakusai'den geri çekmeye zorladı ve savaş ilan etmeksizin, Syrakusaililer ve Kartacalılara karşı askerî harekât başlattı (264). Polybios, *Tarihler* adlı yapıtının birinci kitabında bu savaşın parlak ve ayrıntılı bir anlatısını vermektedir.

Savaş Romalılar için çok iyi sonuçlar verdi, Sicilya'nın en önemli Grek kentlerini ele geçirdiler. Bununla birlikte, Kartaca'nın karşı saldırısının gelebileceği Panormus, Drepana, Lilbaeum (Lilybaion) gibi belli başlı Kartaca müstahkem mevkilerini ellerine geçirmediler. Bu nedenle, Roma, beş sıra kürekli 100 kadırgalık güçlü bir donanma yaptırmak zorunda kaldı. Romalılar kadırgalarını, uçlarında düşman gemilerinin yanlarına takılan kancalar bulunan seyyar merdivenlerle donattılar; acemi kaptanlarının manevralarına güvenemeyen Romalılar bu kancalı merdivenler sayesinde düşman gemilerine rampa ederek, borda bordaya savaşa girebiliyorlardı. Kartacalıları şaşırtan bu taktik sayesinde, yeni filonun başında bulunan konsül C. Duillius, Sicilya kenti Mylae'nin (Milazzo) yakınlarındaki Lipari

adalarının denizinde Kartaca donanmasını ağır bir yenilgiye uğrattı. Senatus onu görkemli törenlerle karşıladı ve bu ilk deniz zaferinin onuruna Forum'a, tahrip edilen düşman kadırgalarının mahmuzlarıyla süslü bir "Deniz zafer anıtı" (Bir deniz utkusunu anmak için dikilen gemi başı biçiminde sütun) dikildi.

Ama Romalılar zaferlerini abartmışlardı. Sicilya'nın güneyindeki Ecnomus (Eknomos) burnu önünde Kartacalıları ikinci bir bozguna uğratan (256) Romalılar, Afrika'ya iki konsül ordusuyla (50.000 kişi dolaylarında) çıktılar ve Bagradas'a kadar bütün zengin Kartaca topraklarını yakıp yıktılar. Bu eyaletin 20 bin insanı Roma'ya köle olarak gönderildiler. Ama bu uzak seferler nedeniyle toprakları bakımsız kalan köylü askerlerin hoşnutsuzluğu yüzünden, Romalılar, konsül M.Attilius Regulus'un komutası altında Afrika'da kırk savaş gemisi ve 15.000 asker bırakarak geri döndüler. Bunun üzerine, yeni ücretli askerler sağlayan Kartacalılar bu küçük orduyu yenilgiye uğrattılar.

Bu yetmiyormuş gibi, Regulus'un ordusundan arta kalanları toparlamak üzere gönderilen 360 teknelik Roma donanması, geri dönerken, Sicilya önlerinde battı. Ve 249 yılında, Drepana'yı almaya kalkışan donanma, komutanı konsül P. Claudius Pulcher'in akıl almaz yönetimi yüzünden Kartacalıların eline geçti. Bunun üzerine Roma donanmasının kaybı toplam olarak 700 adet beş sıra kürekli kadırgaya yükseldi ve deniz üstünlükleri sona erdi.

Kartaca gemileri İtalya sahillerini yakıp yıkmaya başladılar ve Etruria kıyılarına bir dizi müstahkem koloni kurmaları gerekti.

249-241 yılları arasında, savaş şansı Kartaca'ya gülüyor ve Romalılar Sicilya'da da başarısızlığa uğruyorlardı. Drepana ve Lilbaeum (Lilybaion) kuşatmaları uzuyor ve batı sahili kentlerinin demokrat Greklerin garnizonlarını giderek güçlendiriyorlardı. Kartaca başkomutanı Hamilkar ("Yıldırım") Barkas, kuşatılmış kentlerin arkasında ve zorla ele geçirilmez konumda bulunan Eryx tepesini işgal ederek, Romalıların ulaşım olanaklarını hemen hemen kesti. Kendilerini yıkan savaştan uzun süredir bıkmış bulunan Romalı çiftçiler, yenilgiyi kabul etmiş gibiydiler.

Bunun üzerine, bu savaşı kışkırtmış olan ve sonucuyla en çok ilgilenen tüccarlar ve sanayiciler, kişisel bağışlar ve para toplama yoluyla, kendi

hesaplarına, 200 hızlı kadırgadan oluşan yeni bir donanma hazırladılar. Bu yeni filo, 241 yılında, konsül C. Lutatius Catulus'un komutasında denize açıldı ve Kartaca donanmasını Aegates adaları yakınlarında büyük bir yenilgiye uğrattı: 70 düşman gemisi batırıldı ve 50'si tutsak alındı, anakentle ilişkileri kesilen Drepana (Drepanum) ve Lilbaeum (Lilybaion) teslim oldular ve Kartaca, galiplerle görüşme yapmak zorunda kaldı.

241 yılında yapılan barış antlaşmasına göre, Kartaca, Sicilya ve komşu adalardaki topraklarından vazgeçmek, on yılda 3.200 talontonluk savaş tazminatı ödemek, fidye almadan bütün Roma tutsaklarını bırakmak ve İtalya'dan ücretli asker sağlamayı kabul etmek zorunda kaldı. Batı Sicilya ilk Roma "eyaleti" (Provincia) oldu ve batı denizleri artık savaş ve ticaret filolarına, yeni askerî ve ticari girişimlere açıldı.

4. Birinci Pön (Kartaca) Savaşı'ndan sonra Kartaca ve Roma. Kartaca kendisi için felaketle biten bu savaştan öylesine güçsüz çıkmıştı ki Sicilya'dan boşaltılan ücretli askerlerine geri kalan ücretlerini ödeyemedi. Buna kızan ücretli askerler ayaklandılar (241). Acımasızca sömürülen yerli halk (Libyalılar) ve Kartaca çiftliklerinde çalışan köleler bunlara katıldılar; böylece, asilerin sayısı 100 bine ulaştı. Utica'yı ele geçirdikten sonra, Kartaca'yı kuşattılar. Bütün Kartaca tutsaklarını idam ediyor ve Kartaca yandaşı zengin Libyalıların ellerini kesip kente yolluyorlardı. Önderleri olan Libyalı Mathos ile Campania'lı köle Spendius halk tarafından tutulup seviliyorlardı. Bu ayaklanmanın sınıfsal niteliğinin bilincinde olan, Kartaca kentinin düşmanları Hieron ve Roma senatosu Kartaca yönetimine yardıma koştular: Hieron yiyecek gönderdi, Romalılar da İtaliot uluslardan ücretli asker sağlamalarına izin verdiler. Bu ayaklanma üç yıl sürdü ve acımasızca bastırıldı (238). Sicilya savunmasının şanlı komutanı Hamilkar Barkas ayaklanmaya son darbeyi indirdi. Verdiği andı bozarak, görüşmeye gelen Spendius'u ele geçiren Hamilkar Barkas, onu çarmıha gerdirdi, sonra öndersiz kalan Libyalıları ve köleleri ezdi; umutsuzca direnmeyi kırıp Mathors'u tutsak aldı ve onu Kartaca'da idam ettirdi. "Ücretli askerler savaşı"nı Polybios (1, 65-88) ayrıntılarıyla anlatmaktadır; sınıfsal niteliği dolayısıyla, doğal olarak kıyıcı olan bu savaşı, yazar, gördüğü savaşların en acımasızı olarak nitelemektedir.

Ücretli askerler karşısında kazandığı zaferden sonra, Amilkar Barkaes, Kartaca’nın batı eyaletlerinde düzeni yeniden sağlamak ve Roma’ya girişilecek yeni bir savaş amacıyla, İberia’da (İspanya) güçlü bir üs kurmakla görevlendirildi. Amilkar görevini başarıyla yerine getirdi; Sierra Nevada madenlerini ele geçirdi ve dağlı İberler’e boyun eğdirdikten sonra, bunlardan 150.000 kişilik bir ordu kurdu. Onun bir sefer sırasında öldürülmesi üzerine, savaş hazırlıklarını damadı Asdrupal devam ettirdi. Anakentin İspanya’daki en önemli müstahkem mevkii olan Yeni Kartaca’yı (Cartegena: Carthago Nova) kurdu. Çevredeki gümüş madenlerinde 200.000’e yakın köle çalışıyordu. Asdrupal, Romalıların gözünü küllemek için, iki devletin etki alanlarının sınırı olan Ebro (İberus) ırmağını sınır kabul eden bir antlaşma yaptı onlarla: Kartacalılar bu ırmağın kuzeyine geçmemeyi kabul ettiler.

Yurttaşların büyük bir bölümünün zenginleşmesine yol açan Kartaca zaferi, deniz-ötesinde yeni topraklar fethini Roma politikasında gündeme getirdi. Yönetimde bulunan aristokrasi içinde bile bizzat ticarete atılan ya da azatlıları aracılığıyla ticaret yapan senatörler görüldü. Bunun sonucu olarak, saflarında isyancı Kartaca ücretli askerlerin de savaştığı Sardinya ve Korsika adaları işgal edilip Roma eyaleti (provincia) haline getirildi. Yeni efendiler, ada halkını, insan avı için özel olarak yetiştirilmiş köpeklerle yakalayıp köle olarak sattılar. 229 yılında, İlliryalı korsanlarla savaşmak bahanesiyle bir Roman donanması Kerkyra’yı işgal etti ve kara ordusu da, kraliçe Teuta’nın yönettiği İllirya krallığını ortadan kaldırdı ve burasını Balkan yarımadasının kuzeyinde bir ileri karakol haline getirdi.

Tüccar ve sanayicilerin çevrelerinin bu dış politikası, köylü kitlelerinin karşı çıkmasına neden oldu ve yeni halkçı partinin etkisini genişletti. Bu parti, comitia centuriata’larda reform yaptırmasını başardı; buna göre her sınıfın oy veren 70 centuria’sı olacaktı. Bunun sonucu olarak, atlılarla birlikte 88 centiruia’sı olan birinci sınıf, 285 centuria’sı olan öteki sınıflar karşısında azınlığa düştü. Böylece, savaş ve barış sorunu, yani dış politika ve bunun yanı sıra en önemli yüksek memurlukların seçimi, orta sınıfların eline geçmiş oluyordu. Küçük ve orta toprak sahipleri, İtalya ve tarım kolonilerinde toprak sağlayacak olan kendi temsilcilerini yönetime getirmeye başladılar. 223 yılında, bir “yeni adam”, genç tribunus C.

Flaminius, *ager Gallicus*’u, yani 280 yıllarında Gallialı Senonlardan fethedilen, Picenum’un kuzey sınırlarında bulunan toprakları köylüler arasında paylaştıran yasayı oylattı. Bu paylaşımdan öylesine çok insan yararlandı ki, bunlar için iki yeni tribus (34 ve 35.inci) kuruldu.

Flaminius 223 yılında konsül seçildi ve galyalıları yerlerinden sürüp çıkarmayı, köklerini kazımayı ve topraklarına Roma’lı kolonlar yerleştirmeyi amaçlayan halkçı partinin savunduğu, Gallia Cisalpina’nın fethi planını gerçekleştirmeye koyuldu. Flaminius’un galyalılara karşı giriştiği başarılı savaş, başkentleri Mediolanum’un (Milano) alınması ve Gallia Cisalpina eyaletinin kuruluşuyla sonuçlandı. Flaminius, Po vadisinde birçok koloni (Cremona, Placentia) kurdu, buraların yeni sâkinlerine, aile başı 30 jugerum olmak üzere bol bol toprak dağıtıldı. “Via Flamina” (Flamina yolu) bu kolonileri Roma’ya bağlıyordu.

218 yılında, bir başka halkçı önder, Claudius, kendi adını taşıyan ve senatörlerin ticaretle uğraşmalarını, büyük ticaret teknelerine sahip olmalarını yasaklayan bir yasayı comitia’lara kabul ettirdi. Bu yasa, sadece Flaminius tarafından desteklenmesine karşın, senatoyu epeyce karıştırarak geçti.

Bu dönemde, Roma’nın eski toplumsal ve siyasal yapılarını daha demokratikleştirme yönünde önemli değişiklikler oldu. Ve bunun sonucu olarak, toprağın ayaklarının altından kaydığını hisseden soylu sınıfın kalesi senatoda, halk yığınlarının dikkatinin iç işlerden dış işlere doğru kaydığını görmek hiç de şaşırtıcı olmasa gerekir. Bu nedenle, Roma dış siyaseti, Claudia yasasının onaylandığı yıl (218), İkinci Pön (Kartaca) Savaşı’nın çıkmasını hızlandırmak için elinden geleni yaptı.

5. İkinci Pön (Kartaca) Savaşı (218-201). 221 yılında, bir süre önce bir İspanyol yurtsever tarafından öldürülen Asdrubal’in ölümünden yararlanan Roma senatosu, Erbo (İberus) ırmağının güneyindeki Grek-İber kenti Sanguntum’u koruması altına alarak, bu generalle yapmış olduğu antlaşmayı bozdu. Kartaca’nın İspanya’daki ordusunun başkomutanlığına, Hamilkar Barkas’ın yirmi beş yaşındaki oğlu Hannibal atanmıştı. Babası onu daha çocukken sonsuza dek Roma’nın düşmanı olacağına yemin ettirmişti. Grek öğretmenlerin yönetiminde kusursuz bir eğitim gören

Hannibal, kısa sürede parlak bir komutan oldu. Titus Livius (XXI, 4), kendisine göre, Roma'nın yeminli düşmanı Kartaca'nın sinsilik ve gaddarlığını temsil eden bu çarpıcı insanın görkemli bir portresini bıraktı; İkinci Pön (Kartaca) Savaşı incelemesinde Romalı tarihçiyle birlikte temel kaynağımız olan Polybios (I, III) da Hannibal'i buna benzer bir kimlikte tanıtmaktadır. Savaş çıkarmak için bahane arayan Hannibal, Sanguntum üzerine yürüdü ve burayı sekiz ay süren bir kuşatmadan sonra aldı ve halkın hayatta kalan bir bölümünü Kartaca'ya gönderdi. Romalılar hemen Kartaca'ya bir elçi gönderip, "Roma halkının müttefiklerine karşı şiddet kullanmak"tan suçlu Hannibal'in kendilerine teslim edilmesini istediler. Kartaca "senatosu" bu isteği geri çevirdi, Roma bunun üzerine Kartaca'ya 218 yılında savaş açtı.

Roma senatosu tez ve kesin bir yengiden emin bulunuyor ve Kartaca'nın hesabını görmek için Afrika'ya sefer hazırlıyordu. Ama Hannibal, 90 bin Libyalı ve İber piyadeden, 12 bin süvariden ve büyük sayıda filden oluşan görkemli bir orduyla, 218 yılı ilkbaharında, karadan İtalya üzerine yürüyerek Romalıların planlarını bozdu. Kuzey İspanya'nın boyun eğmemiş bölgelerinden elde kılıç kendine yol açmak, güney Gallia'nın kıyı bölgelerinden zorla, tehditle ve armağan vererek geçmek zorunda kaldı. Hannibal, Rhone (Rhodanus) nehrine yarıya inmiş bir orduyla ulaştı ve ancak Eylül ayı sonunda, geçitlerin daha şimdiden aşılmaz olduğu Alp Dağları'nı geçmeye girişti; birçok asker ve yük hayvanı buzlarla kaplı yolları geçerken uçurumlardan yuvarlandı. Hannibal, on beş gün sonra, Gallia Cisalpina düzlüğüne indiği zaman, 20.000 piyadesi, 6.000 süvarisi ve 3 fili kalmıştı. Ama kısa bir süre önce Roma'ya boyun eğmiş olan Keltler hemen onun saflarına katıldılar. Hannibal, Roma öncülerini Ticinus'ta yendikten sonra, Po nehrini geçti ve Trebia kıyılarında, kendisiyle karşılaşmak için acele eden konsül Tiberius Sempronius ve konsül P. Cornelius Scipion'un ordularını bozguna uğrattı.

Gallia Cisalpina ve halkçı partinin son yıllarda kazandığı toprakların yitirilmesi Roma'yı iyice karıştırdı ve partiler arası mücadele adamakıllı şiddetlendi. Halkın çıkarları konusunda, senatus ve soylu sınıf, yeteneksizlik ve ihmalcilikle suçlandı. 217 yılında halkın gözdesi C.

Flaminius konsül seçildi ve senatonun karşı çıkmasına karşın, Aretium'da toplanmış ve Roma yolunu tutan ordunun komutanlığını aldı.

Ama Hannibal, düşmanın bu dağlık bölgedeki mevzilerinin çevresini dolaştı. Birlikleri, büyük insan ve hayvan kaybına karşın (son fil öldü ve Hannibal bir gözünü yitirdi), Toscana'nın geçilmez kabul edilen bataklıklarını dört günde aştılar ve sonunda Roma ordusunun arkasına ve kendilerini Roma'ya götürecek açık yola ulaştılar. Düşmana yetişmek için aceleyle harekete geçen Flaminius, Trasimunus gölü ile çevresindeki dağların arasındaki dar geçitte Kartacalıların kendisi için hazırladıkları tuzağa düştü; bütün ordusuyla birlikte konsül de yok oldu (217). Bu yalnızca Romalıların uğradığı ikinci felaket değil, aynı zamanda halkçı partinin de yenilgisiydi.

Hannibal, bununla birlikte, doğruca Roma üzerine yürüyeceğine, önce Roma konfederasyonunu ortadan kaldırmaya girişti. Adria Denizi kıyısı boyunca Lucania'da ilerledi ve kendini Roma boyunduruğundan kurtulmuş olan İtalik halkların kurtarıcısı ilan ederek Campania'ya girdi. Yolu üzerinde karşısına çıkan bütün kolonileri ve öteki bütün Roma ve Latin yerleşim yerlerini yakıp yıkarak ilerledi. Senatonun gözdesi dictator Quintus Fabius, pek ihtiyatlı olduğu düşünülen taktiği yüzünden kısa zamanda sevilmeyen biri haline geldi; kesin bir çarpışmadan sakınarak, dağ yollarından paralel olarak ilerleyerek düşmanın hareketlerini izlemekle yetiniyor, ovalardaki ve vadilerdeki küçük kolon çiftliklerini kaderiyle baş başa bırakıyordu. Uyguladıkları bu taktik yüzünden Cunctator ("Zamanlamacı") lâkabını kazandı.

216 yılında, senatonun bir başka adamı L. Aemilius Paulus ve halkçı partinin temsilcisi C. Terentius Varro konsül seçildiler. Halkın isteklerine boyun eğen senato konsüllere kesin savaşa girmeleri buyruğunu verdi. Ama konsüller arasında uyumsuzluk hüküm sürüyordu ve 216 yazının ortasında Cannae (Cannes) yakınlarındaki Aufidus (Apulia) vadisinde, Romalılar için elverişli olmayan bir durumda savaş başladı. Hannibal, Cannae'de (Cannes –güney Fransa'daki "Cannes" değil– Ö. İ.), süvarilerinin üstünlüğünden yararlanarak ve ustaca düzenlemeleri sayesinde, seksen bine yakın bir Roma ordusunu sardı ve hemen hemen yok etti. Kuşatmadan, yanındaki bir

avuç askerle birlikte ancak Varro kurtulabildi (bak. Polybios, III, 107-116 ve Titus Livius, XXII, 40, 54).

Cannae’den sonra Roma’nın durumu son derece kötüleşti. Cisalpina Gallialıları kitle halinde ayaklandılar ve Ariminum yakınlarında bulunan Roma birliklerini yok ettiler. Güney’de Samnitler, Lucanlar, Bruttlar Roma’dan ayrıldılar. Büyük Hellas’ın (Magna Graecia: Güney İtalya’daki Yunan kolonileri) birçok kenti Hannibal’den yana geçtiler; Capua bile Roma’ya ihanet etti. Yirmi beş bin kişilik bir Kartaca ordusu Sicilya’ya çıkıp Agrigentum’u ele geçirdi ve 214 yılında, Kartaca ile işbirliği yapmış olan Syracusae’nin ayaklanmasını destekledi. Hannibal’le açıkça ittifak yapan Makedonia kralı, V. Philippos, İllyria’daki Roma topraklarına saldırdı. İspanya’da, Hannibal’in kardeşi Asdrubal, Publius ile Cneius Scipion’un komutasındaki Roma ordularını yok etti. Kartaca’dan artık malzeme yardımı alan Hannibal, 211 yılında, Latium’a bile akın yaptı ve Roma’ya kadar ilerledi; Collina Kapısı’na yaklaşarak, kininin hedefi olan bu kente ilkin kendisi mızrak fırlattı. Roma devleti yıkımın eşiğine gelmişti.

Ama Roma, emekçi halkının bağlılık ve cesareti sayesinde bir kez daha kurtuldu. Cannae’den sonra, halkçı muhalefet kesildi. Romalılar ve sadık kalmış müttefiklerden, on yedi yaşından yukarı bütün askerler silah altına alındılar. 214 yılında, Roma’nın elinde 18 lejyon bulunuyordu. Hatta orduya alınan 8 000 gönüllü köle (volones) iki lejyon oluşturdu. Roma yönetimi artık ordularını kullanırken daha ihtiyatlı, daha dikkatli davranıyordu. Famius Cunctator’un zamanlama taktiği örnek olarak alındı. Onu örnek alan generaller, Hannibal’in İtalya Konfederasyonu’nu dağıtmak ve bütün düşmanlarını Roma’ya karşı birleştirmek olan temel planını gerçekleştirmesini önlemek için çaba gösterdiler; Romalılar, Hannibal’in sayıca az ordusunu yalıtarak, yeni destekler, yeni kaynaklar bulmasına engel olarak, uzayan savaşın sonunda, ordusunun eriyip yok olacağını hesap ediyorlardı.

Bu uzun vadeli ve karmaşık, İtalya ekonomisini büyük ölçüde etkileyen planı uygulamak için Roma’ya 215’ten 205 yılına kadar, on yıl geçti. Romalılar, 215 yılından 210 yılına kadar ilk beş yıl, Liris ırmağı boyunca uzanan müstahkem koloni hattının gerisinde, yarımadadaki mevzilerini güçlendirdiler, sonra Campania ve Samnium’un gerilerine kadar ilerlediler.

211 yılında, Capua'yı aldılar; öteki ayrılıkçı Campania kentleri daha sonra düştüler. Asi kentlerin bütün yüksek memurları kılıçtan geçirildiler ya da idam edildiler, halkın büyük bir bölümü açık arttırmayla satıldı ve geri kalanlar Etruria'ya yerleştirildi. Roma savunma hattı daha sonra Apulia ve Lucania sınırlarına aktarıldı; bu harekâtın sonunda Hannibal, güney İtalya'ya kıstırıldı.

Aynı süre içinde, Sicilya'ya önemli sayıda birlikler gönderildi. Konsül M. Claudius Marcellus, kendilerini sömüren Grekler'den nefret eden adanın eski halkı Sikellerle bir anlaşma yaptı ve Syracusae'yi kuşattı. Kentin savunmasını ünlü matematikçi Arkhimedes (Arşimed) yönetiyordu; Syracusae iki yıl süren kuşatmadan sonra, 211 yılında, ele geçirildi; galipler burada korkunç bir kırım yaptılar ve kenti yağmaladılar. 209 yılında, Romalılar, Sicilya'daki Kartaca ordusunu kesinlikle ezdiler ve ana üsleri Arigentum'u ele geçirdiler. Romalılar, Sicilya'yı yakıp yıktılar ve Kartacalılar bir daha bellerini doğrultamadılar. Kentin yoğun kültürel hayatı sona erdi ve bütün ada, çiftliklerinde sayısız köle sürülerinin çalıştığı bir Roma tarım eyaleti durumuna indirgendi.

Romalılar, nihayet Hellas'ta da, Hannibal'in müttefiki Makedonialı Philippos karşısında da başarı kazandılar ("Birinci Makedonia Savaşı" sırasında). Philippos, İtalya seferi tasarısından vazgeçmek zorunda kaldı ve 205 yılında, Roma'yla barış yaptı.

Ama Hannibal'e en büyük darbeyi, İberia yarımadasında 211 yılında ölen proconsul'un yirmi dört yaşındaki oğlu, general P. Cornelius Scipio'nın komutasındaki ordu İspanya'da indirdi. Scipio, 209 yılında, Cartagena (Carthago Nova) yıldırım harekâtıyla, kentin gümüş madenleri, malzeme depolarıyla birlikte ambarlarını ve askerî atölyelerini ele geçirdi. Ülkenin doğu ve güney bölümleri daha sonra Roma eyaleti haline geldiler. Bununla birlikte, Scipio, Hannibal'in kardeşleri Asdrupal ve Magon'un, ordularının kalıntılarıyla birlikte, ağabeylerine yardım için İtalya'ya gitmelerine engel olamadı. Ama bu sefer ikisi için de felaketle sonuçlandı; Asdrubal, Umbria'da Sena Gallica'da yapılan muharebede yok olan orduyla birlikte öldü ve başı Hannibal'in ordugâhına atıldı (207). Magon, Liguria'ya yaptığı çıkartma girişiminde başarısızlığa uğradı. Tarentum körfezine sıkışıp

kalmış, ordusunu güçlendirmek umudunu yitirmiş olan Hannibal, Roma için bir tehlike olmaktan çıktı.

Bunun üzerine, savaşın başlamasından on üç yıl sonra, sıra Roma'nın ilk planına, doğrudan Kartaca'ya saldırmak tasarısına geldi. 205 yılında, konsül seçilen Scipio bu harekâtı gerçekleştirmekle görevlendirildi. Senatonun, hazinenin boş olduğu bahanesiyle ödeme yapmayı kabul etmemesine karşın, zengin Romalıların ve müttefiklerin gönüllü katkılarıyla bu sefer yapıldı. Ganimetin çekiciliği gönüllü katılmalara yol açtı.

Ordusunu dört yüz yük gemisiyle Sicilya'dan Afrika'ya geçiren Scipio, Utica yakınlarında karaya çıktı ve kenti açlıkla teslime zorlamak için, Kartacanın en önemli ambarı olan Bagradas vadisini yakıp yıkmayla işe başladı. Numidia kralı Massinissanın Kartaca'dan ayrılıp Romalılara katılması, Scipio'ya olağanüstü süvari birlikleri kazandırdı. Kartaca senatosu barış önerisinde bulunmak için Scipio'ya elçi yollamıştı, ama artık başta bulunan Halk Meclisi, Hannibal'i geri çağırmayı ve kentin savunmasını ona vermeyi kararlaştırdı.

Hannibal bu çağrıyı çoktandır bekliyordu: Kartaca'ya kendiliğinden dönerse, başarısızlığının bedelinin ödetilmesinden çekiniyordu. Ordusunun geri kalan bölümüyle birlikte birkaç tekneye binip, Roma donanmasına görünmeden yurduna geri döndü (203). Afrika'ya gelince, kral Massinissa'nın düşmanı Numidia'lılar arasında ücretli asker topladı. Bununla birlikte, yengiden emin bulunmayan Hannibal, Scipio'ya barış önerdi, ama bu önerisi kabul edilmedi.

202 yılında, Kartaca'nın güneyinde, Zama yakınlarında yapılan kesin savaş, Hannibal'in düşman ordusunun merkezini yirmi dört fille yarma girişimine karşın, süvarilerin üstünlüğü sayesinde Roma ordusunun kesin zaferiyle sonuçlandı. Bütün Kartaca senatosu Scipio'nun karargâhına gitti, Romalı komutan barış görüşmeleri yapmayı kabul etti. Scipio tarafından yazdırılan barış koşulları son derece ağırdı (201). Kartaca, Afrika'daki topraklarının az bir bölümünü koruyordu; Roma yönetiminin izni olmaksızın komşularıyla savaş yapması da yasaklanıyordu; bütün ordusunu dağıtacak; fillerini ve on adet üç sıra kürek kadırganın dışında bütün donanmasını yok edilmek üzere teslim edecekti; Kartaca, ayrıca, savaş süresince aldığı bütün ganimetleri geri vermeyi, bütün tutsak kaçakları

teslim etmeyi ve Afrika’dan ayrılıncaya kadar Roma ordusunun gereksinimlerini karşılamayı üstleniyordu; nihayet, galip taraf Kartaca’ya 10.000 talantoluk büyük bir vergi yüklüyordu. Scipion’un, antlaşmanın uygulanmasını güvence altına almak için, İtalya’ya göndermek üzere, Kartaca’nın en soylu ailelerinin çocukları arasında yüz rehine seçmeye hakkı vardı. Kartaca artık gücünü ve özgürlüğünü yitirmişti, çünkü Romalılar, Kartaca’nın iç işlerine karışmakta gecikmediler; bu durum, Hannibal’i, Roma’ya karşı yeni bir mücadele hazırlamak amacıyla doğuya, Suriye kralı Antiokhos’un yanına kaçmaya zorladı.

Roma tehlikeli düşmanı karşısında kazanılan zaferi kutladı. Afrika’dan on üç bin gümüş lira getiren Scipio, devletin bir numaralı kişisi durumuna geldi ve kendisine görkemli *“Africanus”* (Afrikalı) unvanı verildi. Ama İtalya toprakları üzerinde on beş yıl süren savaş ülkenin ekonomisine büyük bir darbe indirmişti. Roma yurttaşlarının yarısından fazlası yok olmuştu: 220 yılında yapılan sayımda 270.000 olan askerlikle yükümlü yurttaş sayısı, 207 yılında yapılan sayımda 137.108 yükümlüye inmişti. İtalik halkların uğradığı insan kaybı da ağırdı, çünkü dört yüz kentin ve hatta birçok bölgenin bütün halkı kısmen Hannibal tarafından ve daha fazlası da Roma’nın cezalandırma seferlerinde kılıçtan geçirilmişti. Romalılar Capua ve Tarentum’un bütün halkını köle olarak satmışlar, Hannibal’e en uzun süre ve inatla bağlı kalmış halklardan biri olan Bruttium halkını toptan yok etmişlerdi. Savaşın yıkımlarından kurtulmuş yerleşim yerlerinde bile halkın huzuru, toprakların boşalması, sürekli askere alınmalar, ağır savaş vergileri, fiyat artışları (örneğin, tuzun fiyatı iki katına çıkmıştı), paranın değerinin düşmesi yüzünden büyük ölçüde azalmıştı. Dört bir yana dehşet ve ahlaksızlık saçan haydut ve serseri çeteleri İtalya’yı talan ediyordu.

Ama aynı süre içinde ve özellikle Birinci Pön (Kartaca) Savaşı’ndan sonra, başta sanayici ve tüccar katmanları olmak üzere Roma toplumunun üst sınıflarının zenginliği büyümüştü. Romalı tüccarlar, Capua, Tarentum ve Syracusae’nin ticaret ilişkilerinin mirasını toparlıyorlardı. Vefasız müttefiklerden yapılan zoralımlar (müsadereler) sayesinde, devletin toprakları önemli oranda çoğalmış ve bu toprakların hemen hemen tümü, savaş kârlarının ve ganimetlerinin fazlasını tarım alanına yatıran büyük işadamlarının ellerine geçmişti. Halka gelince, toprak dağıtımı istememesini

sağlamak amacıyla, 190 ile 180 yılları arasında, Campania, Bruttium ve Gallia Cisalpina'da (Mutina, Parma, Bononia) yıkılan kentlerin yerine yeni koloniler kurularak ağzına bir parmak bal çalınmıştı. Zayıf düşüp saygınlığını yitiren halkçı parti uzun süre siyaset sahnesinden uzaklaştı ve son hızla gelişen Roma plutokrasisi (en zenginler yönetimi) karşısında muhalefetten vazgeçti. Bu nedenlerle, Kartaca zaferini izleyen on yıllarda Roma politikası, zenginleşen soylu sınıf ve durmadan büyüyen servetleri, savaş malzemesi sağlanması ve kolonilerin gelirlerine dayalı "atlılar" tarafından çizilen doğrultuda hiçbir engelle karşılaşmaksızın ilerledi. Akdeniz'in batı havzasının fethi tamamlanınca, yayılmacı tutkuları sınır tanımayan Roma'nın yönetici sınıfları, hemen doğunun fethine hazırlanmaya başladı.

KIRK SEKİZİNCİ BÖLÜM

ROMA’NIN DOĞU EGEMENLİĞİNİN BAŞLANGICI

I. İkinci Makedonia Savaşı. Roma üstünlüğünü (sonra da egemenliğini) batının fethine oranla Doğu Akdeniz havzasına çok daha kolay kabul ettirdi: Kartaca’yı dize getirmek için 63 yıl harcamasına karşın, Roma’nın doğudaki üstünlüğü on yıl (200’den 190’a) içinde gerçekleşti. Bu hızlı başarı, o dönemin uluslararası ilişkilerinin sonucudur. III. yüzyılda, Kartaca tek başına batının egemeni durumundaydı; oysa, doğuda, bağımsız kent devletler ya da federasyonları (Boiotia, Akhaia –Akha–, Aitolia Birlikleri), birçok küçük devlet ve Hellenistik büyük devletler (Makedonia, Suriye, Mısır) arasında sürekli savaşlar vardı. Ayrıca, iç sınıf mücadeleleri, dışa karşı direnme güçlerini azaltıyordu. Bu elverişli koşullar Roma ordularının işlerini kolaylaştırdılar; ama Roma başarılı bir diplomasi uygulayarak bu devletleri birbirine düşürmeyi başardı.

Bu iki olanak sayesinde, Roma askerî ve köleci oligarşisi, İkinci Pön (Kartaca) Savaşı’ndan hemen sonra, dört yıl içinde Makedonia’yı dize getirdi. Kral V. Philippos’un Hanibal’e yadım etmiş olması İkinci Makedonia Savaşı’na (200-197) başlamak için yeterli ve geçerli neden sayıldı; ayrıca, Philippos, kral V. Ptolemaios Epiphanes’in küçüklüğü döneminde Mısır yönetiminde meydana gelen kargaşadan yararlanarak gücünü arttırmış, Mısır’ın Asya’daki topraklarını (Karia, Lydia) fethe girişmiş ve Hellespontos’daki (Çanakkale) Grek kentleri Sestos ve Abydos’un yanı sıra Kiklades adalarını ele geçirmişti. Bu nedenle, bu devlete karşı birleşen Rodos, Pergamon (Bergama) ve Atina, Roma’dan

yardım istedikleri zaman, bu kentin savaş yandaşları Doğu işlerine karışmak için uygun anın geldiğine karar verdiler. Senato, halk meclisinden gelen bir muhalefetle karşılaştı; Makedonya'ya savaş açma düşüncesi, savaş ganimeti isteyen komutanların kışkırttığı bir serüven olarak kabul edildiği için comitia centurialar'da ilkin geri çevrildi; öneri ancak ikinci okunuşunda geçti, bununla birlikte şiddetle eleştirildi.

Savaşın ilk iki yılında, Philippos Atina'yı kuşatmıştı ve çevreyi yakıp yıkarken, 25.000 kişilik küçük Roma ordusu İllyria'dan batı Hellas'a girmeye boş yere çalışıyordu. Romalılar, 198 yılında, Grek kültürünün bir hayranı olan, genç ve kurnaz politikacı T. Quinctius Flamininus'u başkomutan olarak Hellas'a yolladılar. T. Quinctius Flamininus savaşın amacının "Hellenleri Makedonya boyunduruğundan kurtarmak" olduğuna Grekleri inandırmayı başardı. Flamininus'un yanına ilkin Epieros'lular geçtiler; bütün orta Hellas ve Peloponnesos onu izledi. Epieros'lu rehberler Flamininus'a dağ geçitlerini gösterdiler, o da ordusunu buralardan geçirerek Thessalia'ya indirdi ve burada, Kynokephalos (Köpek başı) tepelerinde, Philippos'un ünlü Makedonia falanjları karşısında zafer kazandı. Philippos Roma senatosundan barış istedi ve bu barışın koşulları uyarınca birdenbire üçüncü sınıf bir devlet durumuna geldi Makedonia: Ele geçen bütün Grek kent ve toprakları özgür ve bağımsız ilan edildi, Makedonia kralına 5.000 kişiden fazla ordu ve beşten fazla savaş gemisi bulundurması yasaklandı; nihayet 1.000 talantonluk bir vergi ödemekle yükümlendi. Böylece Hellas'taki yüz elli yıllık Makedonia egemenliği sona ermiş oldu; aynı durum doğu Akdeniz için de söz konusuydu.

Flamininus, 196 yılı Kıstak (İsthmikos) Oyunları'nda, bir muştucu sesiyle, bütün Grek kentlerine "vergisiz, garnizonsuz yaşamak ve kendi yasalarına göre yönetilmek" (Polybios, XVIII, 29) hakkı tanındığını görkemli bir şekilde ilan etti. Ama bu açıklamanın Grekler'de uyandırdığı coşkuyu kısa bir süre sonra düş kırıklığı izledi. Senato komisyonuyla işbirliği yapan Flamininus, demokratik partileri yönetimden uzaklaştırıp bunların yerine, kendi halklarından korktukları için Roma'nın desteğine sığınan oligarşi hükümetleri getirmeye başladı.

Romalıların müdahalesi Sparta'da özellikle sert oldu. Flamininus, bu kentin, zenginleri kentten kovup mallarını köleler, yoksullar ve ücretli

askerler arasında paylaştıran “tyran”ı Nabis’e karşı bir cezalandırma seferi düzenledi. Nabis barış istemek zorunda kaldı: Bu barışın koşullarına göre, sürgünlerin kente dönmesine izin verecek, azat edilmiş köleleri sahiplerine geri verecek, ordusunu dağıtacak, donanmasını yok edecek ve beş yüz talantonluk vergi ödeyecekti. Nabis bu antlaşmadan az sonra öldü; Sparta’ya geri dönen gerici sürgünler oligarşiyi tekrar kurdular ve demokrasi yandaşlarına acımasızca misillemede bulundular.

Böylece, 194 yılında Roma birliklerinin geri çekilmesinden sonra da, her yerde oligarşiyi destekleyerek ve bunun sonucu demokrat çevrelerinin kinini üzerine çekerek, Grek devletlerinin iç işlerine karışmayı sürdürdü.

2. Suriye kralı III. Antiokhos’a karşı savaş. Roma’nın Hellas’ta egemen duruma geçmesi, o sırada III. Antiokhos (Büyük Antiokhos) tarafından yönetilen en büyük Hellenistik devlet Suriye ile Roma’yı karşı karşıya getirdi. Kendi egemenliği altında İskender imparatorluğunu yeniden kurmayı düşleyen III. Antiokhos, Küçük Asya ve Hellespontos’ta daha önce Ptolemaios’lara ve Philippos’a ait bulunan kentleri ve toprakları ele geçirmek için Makedonia’nın zayıflamasından yararlanmıştı. Antiokhos, Hannibal’in Kartaca’dan kaçıp sarayına sığınmasından bu yana, Roma’ya karşı hızla savaş hazırlığına girişmişti.

Antiokhos da savaş amacının “Hellas’ın özgürlüğüne kavuşması” olduğunu ilan etti; bu nedenle, özellikle Romalıların Balkanlar’da uyguladığı politikadan hoşnut olmayanlar başta olmak üzere, Grek devletleri (Aitolia Birliği) bütün Hellas’ın kendisini destekleyeceğine ilişkin söz verdiler.

Bununla birlikte, 192 yılında, bu desteğe güvenen Antiokhos küçük orduyla orta Hellas’a çıktığı zaman, Romalılara karşı genel ayaklanma gerçekleşmedi. Bir Suriye saldırısından çekinen Akhaia (Akha) Birliği, Pergamon ve Rodos, kararlı bir biçimde Roma’nın yanında yer aldılar. Aynı nedenden dolayı Mısır kralı V. Ptolemaios da Roma yönetimine yüklü para yardımında bulundu. Böylece, oldukça güçlü bir koalisyona dayanan Roma daha önemli güçleri seferber etmekten kurtuldu. Yirmi beş bin kişilik bir Roma ordusu Thessalia’ya girdi ve burada Makedonia ordusuyla birleşti. Kesin savaş Thermopylae’de (191) yapıldı; Suriye ordusu bozguna uğradı

ve Antiokhos Küçük Asya'ya geri çekilmek zorunda kaldı. Daha sonra Roma, Pergamon ve Rodos birleşik donanması, bir filosuna Hannibal'in komuta ettiği Suriye donanmasını birkaç çarpışma sonunda Ege Denizi'nde yok etti; bu sonuç Romalıların savaşı Küçük Asya topraklarına aktarmasına olanak sağladı. Roma yönetimi, resmen kardeşi konsül (191) Lucius Cornelius Scipio'nun emrinde olmasına karşın, bu görevi ünlü Kartaca galibi Publius Cornelius Scipio Africanus'a vermişti. Epieros, Makedonia ve Trakya'yı aşan Roma ordusu, Hellespontos'u geçip Pergamon birlikleriyle daha da güçlendi ve Suriye kralının güçlerini topladığı Sardes (Sart) üzerine yürüdü. Magnesia (Sardes ile İzmir arasında) yakınlarında, 190 yılı Aralık ayında yapılan tek bir büyük savaş Küçük Asya'nın kaderini belirledi. Romalılar kendilerinin üç katı bir orduyla savaşmalarına karşın, Antiokhos'un bütün imparatorluğunun değişik uluslarının bir harmanı olan büyük ordusunu paramparça ettiler; Antiokhos'un ordusunda, Grek falanjlarıyla birlikte deveye binmiş Araplar ve elli Hind fili yan yana bulunuyordu.

Magnesia'dan sonra bütün Küçük Asya Grek kentleri Romalıların eline geçti; Romalıların Sardes'i ele geçirmesi üzerine, Antiokhos'un elçileri barış istemeye geldiler. Bu barışın (188) koşulları Suriye için çok ağırdı; Toros dağlarına kadar bütün Küçük Asya topraklarından vazgeçmek, 15.000 talantonluk büyük bir vergi ödemek, bütün filleri bırakmak, 10 gemi dışında bütün donanmasını yok etmek ve Roma protektorasını resmen kabul etmek zorunda kaldı. Antiokhos'tan alınan Küçük Asya toprakları, Romalılar tarafından müttefikleri Pergamon ve Rodos'a verildi.

Suriye Savaşı (192-188) Roma'ya bütün doğu Akdeniz egemenliğini sağladı; artık doğu devletlerinin elçileri Romalılarla görüşme yaparken, onlara "Dünyanın efendileri" (Polybios, XXI, 16,8) diyorlardı. Bununla birlikte, Roma doğudaki egemenliğini sağlamlaştırmak için, batıdan daha değişik yöntemler uyguluyordu: Boyun eğdirilen ülkeler henüz devlet eyaleti (provincia) durumuna indirgenmemişlerdi. Roma bunlara kendi eski yönetim biçimlerini bırakıyor, ama aralarında bir denge düzeni kuruyordu. Usta diplomasisi bu devletler arasında sürekli düşmanlığı canlı tutuyor ve bu şiddetli sürtüşmeler onun yönetimini kolaylaştırıyordu. Bunun sonucu

olarak, her yerde Roma egemendi; doğu devletlerine uyguladığı karmaşık politikayı kendi amaçlarına ve çıkarlarına uygun biçimde yürütüyordu.

KIRK DOKUZUNCU BÖLÜM

ULUSAL ÖZGÜRLÜK HAREKETLERİNİN EZİLMESİ VE ROMA'NIN EGEMENLİĞİNİN BÜTÜN AKDENİZDE GÜÇLENMESİ

I. Üçüncü Makedonia Savaşı (Perseus'a karşı). Boyun eğmiş devlet ve ülkelerin halk yığınlarının direnme hareketini kırmak için Roma'nın en az elli yıl kadar uğraşması gerekti. 180 ve 170 yılları arasında, Roma'nın Hellas'taki aristokrat ve plutokrat fesat ocaklarını açıkça desteklemesi üzerine, Grek demokrat güçler açıkça Roma karşıtı nitelik kazandılar. Bütün gözler, o zamana kadar herkesin nefret ettiği Makedonia ve kralına çevrildi; V. Philippos'un mirasçısı olan Makedonia kralı Perseus, yakışıklı, açgözlü ve zayıf ama bununla birlikte "hareketli bir hayatın yorgunluklarına uygun" (Polybios, XXV, 3, 4) bir gençti. Herkes onun kişiliğinde Roma boyunduruğuna karşı girişilecek mücadelenin önderini görüyordu.

Perseus, 30.000 kişilik Makedonia, 10.000 kişilik ücretli asker ordusu topladı ve Tuna dolaylarında yaşayan Skodrahları ve Bastarnları Kuzey İtalya'ya saldırmaya kışkırttı; Grek demokratlarıyla, Suriye ve Kartaca ile gizli ilişkiler kurdu. O zamana kadar Roma'ya bağlı kalmış Rodos bile Romalılara ihanet etti. Yalnızca, Makedonia'nın yeniden güçlenmesinden korkmaya devam eden Pergamon kralı Eumenes, kendisine karşı kurulan büyük koalisyonla ilgili olarak birkaç kez Roma'yı uyardı. 171 yılında, senatus üçüncü kez Makedonia'ya savaş ilan etti.

Ama Grek halk yığınlarını mücadeleye çağırmaktan korkan Perseus, krallığının topraklarını savunmakla yetindi. Daha sonra, Makedonia

müstahkem mevkii Pydna yakınlarında yapılan muharebede, 168 yılı konsülü L. Aemilius Paulus, Makedonia ordusunu sardı ve Romalılar bir saat içinde bütün orduyu yok ettiler. Savaşın sonunu beklemeyen Perseus, Samothrake (Semadirek) adasına alçakça kaçıp bir tapınağa sığındı. Herkes tarafından terk edilen kral galiplere teslim oldu ve gönderildiği Roma'da tutsak olarak öldü.

Makedonia devleti kesinlikle ortadan kaldırıldı ve dört özerk bölgeye bölündü. Romalılar krallığın mallarına el koydular, altın ve gümüş madenlerini kapattılar ve halkı ağır bir vergiye bağladılar. Perseus'la ilişki kurmuş olan Grek devletleri kanlı bir şekilde cezalandırıldılar. Romalılar, Epieros'ta 70 kenti yağma edip yakıp yıktılar ve 150.000 kişiyi köle olarak sattılar. Roma'nın yandaşı yerli soylu sınıfın yardım ettiği 10 üyelik bir senato komisyonu, bütün Hellas'ta "Devlete İhanet"le ilgili bir soruşturma yaptı. Bağımsızlık için harekete geçmiş olanlar ölüme mahkûm edildiler ve şüpheli kişiler İtalya'ya sürgüne gönderildiler. Yalnızca Akhaia Birliği'nden bin kişi (bunların arasında, Roma'da yirmi yıla yakın rehine hayatı yaşamak zorunda kalacak olan, geleceğin tarihçisi Polybios da vardı) sürgüne gönderildi. Rodos'un elinden küçük Asya'daki toprakları alındı; Delos adasında vergiden bağışık bir serbest liman kurup Atina'ya veren Romalılar, Rodos'un ticaretine de önemli bir darbe indirdiler. Delos kısa sürede bütün Ege Denizi'nin ticaret merkezi oldu. Büyük Hellenistik devletlerinin de Roma'ya olan bağımlılıkları iyice sıkılaştı. Suriye'de, III. Antiokhos'un yerine geçen IV. Antiokhos, "Senatonun kararlarının kendisi için tanrı yasaları gibi" olduğu konusunda güvence veriyordu. Mısır kralları Roma'ya gelip senatonun destek ve yardımını istiyorlardı.

Roma köleci oligarşisinin bu ustaca doğu politikası, 160 ve 150 yılları arasında, doğu Akdeniz havzası uluslararası ilişkilerinde egemen konumunu güçlendirmeyi sürdürdü. Ama bu politika, aynı zamanda, bütün doğu uluslarında Romalılara karşı kin birikimine neden oluyor ve böylece yeni bir karışıklık hazırlıyordu.

2. Hellas'ta ayaklanma (150-146). Sahte-Philippos ve Akhaia Birliği'ne karşı savaş. Roma'nın acımaksızın ezdiği Makedonia, özgürlük hareketlerinin en önemli merkezi haline geldi. Roma'nın zorla kabul

ettirdiği aristokratik yönetime karşı daha önce de ayaklanmalar olmuştu, ama 150 yılında bütün Makedonia ayaklandı ve Küçük Asya'lı bir keçecinin oğlu olan ve Perseus'un oğlu Philippos olduğunu ileri süren, Andrikos adlı bir serüvencinin çevresinde birleşti. Andrikos, Byzantion'un yanı sıra öteki Grek kentlerinin desteğini sağladı ve Trakya boylarının şefleri buyruğuna askerî birlikler verdiler. Oldukça büyük bir ordunun başında, kendisini karşılamaya gelen Romalıları yendi ve Thessalia'ya girdi. Roma tarafından oldukça büyük bir ordu ile gönderilen praetor Quictius Caecillius Metellus, Andrikos'un Hellas'da ilerleyişini güç de olsa durdurdu ve onu Makedonia'ya çekilmek zorunda bıraktı. Nihayet, Romalı generalin satın aldığı ve savaşın en kızgın anında bütün süvari birliğiyle birlikte düşman tarafına geçen yardımcılarından biri, Telestes sayesinde, 149 yılında Pydna'da yapılan savaşı Metellus kazandı. Tutsak edilen Sahte-Philippos Roma'da idam edildi ve metellus "Makedonia'lı" unvanının aldı. Makedonia, Epieros ve Illyria gibi bütün özerkliğini yitirdi ve bir praetor'un yönetiminde bir eyalet düzeyine indi (148). Ama Sahte-Philippos'un ezilmesinden sonra elli yıl daha yeni sahteciler çıktı Makedonia'da ve birçok yerde ayaklanmalar oldu.

147 yılında, orta ve güney Hellas'ta bir halk ayaklanması patlak verdi. Ayaklanmanın merkezi Akhaia Birliği'ydi. Perseus'a karşı kazandıkları zaferden sonra Romalılar, mümkün olduğu kadar çok kenti ayırarak bu birliği dağıtmaya çalışmışlardı. Bu nedenle, Roma'ya karşı Akhaialılarda büyük bir düşmanlık başladı. Sahte-Philippos'un bozguna uğramasından sonra, demokratların önderleri olan Diaeos ve Kritolaus, "her yerde halk meclisleri toplayarak" açıkça ayaklanmaya hazırlandılar. Kitlelerin, "zanaatkâr ve yoksullar"ın eylemi, Akhaia Birliği'nde o zamana kadar görülmemiş bir gelişme gösterdi. Roma'nın yandaşı Polybios bu durumla ilgili olarak şöyle diyor: "Bütün kentler bağnazca bir öfkeye kapılmışlardı ama sınıf ayrımı olmadan bütün Korinthos başı çekiyordu" (XXXVIII, 8-10). Hareket Peloponnesos'tan Boiotia'ya yayıldı ve dayanak noktası Thebai oldu.

Kritolaus ayaklanmayı Boiotia'da güçlendirmeye çalıştı, ama kuzeyden gelen Makedonia barışlandırıcısı Matellus onu yendi. Romalıların eline geçmemek için bütün Thebai halkı dağlara sığındı. Kritolaus öldü; onun

yerine komutanlığa geçen Diaeos, halkın direnmesini güçlendirmek için, köktenci toplumsal önlemler aldı. Borçları kaldıran, ödenmemiş vergileri bağışlayan bir yasa çıkardı, tutuklanmış borçlular serbest bırakıldı ve eli silah tutan herkes silahaltına alındı. 12.000 köle azat edildi ve bunlardan ayaklanmanın merkezi Korinthos'u savunmak için bir birlik oluşturdu. Birlik üyelerinin boş hazinelerini doldurmak için, kadın-erkek bütün zengin yurttaşlara yüksek vergiler getirildi; bu da onları "büyük üzüntü ve kedere" boğdu.

Hareketin bütün Poleponnesos'a yayılması üzerine, Romalılar, Hellas'a konsül L. Mummius'un komutasında, Giritliler, Pergamonlular, vb., güçlendirilmiş ikinci bir ordu göndermek zorunda kaldılar. Asiler başlangıçta bazı başarılar kazandılar, ama Mummius'un ana birlikleri bunları büyük bir bozguna uğrattılar. Diaeos öldü ve Mummius saldırarak Korinthos'u aldı, kent yağmalandı, yakıldı, yıkıldı. Erkekler kılıçtan geçirildi, kadınlar, çocuklar ve Diaeos'un azat ettiği köleler açık arttırmayla satıldılar (146).

Ayaklanmaya katılan bütün kentlerin surları yıkıldı ve halkının silah taşıması yasaklandı. Demokratik anayasalar yürürlükten kaldırıldı, bunların yerine vergi ilkesine dayalı ve oligarşik anayasalar getirildi. Bütün birlikler dağıtıldı ve bütün Hellas haraca bağlandı. Akhaia adlı altında orta ve güney Hellas, Makedonia eyaletine bağlandı. Sparta, Atina ve Delphoi, görkemli geçmişlerine bir saygı ifadesi olarak, sözde özerk bırakıldı.

Bütün baskı önlemleri, hiç kuşkusuz, işgal ordusu başkomutanı Mummius ile senato komisyonunun eseriydi ama Roma yetkililerini zenginler de destekliyordu. Demek ki, Grek bağımsızlık hareketinin kalıntılarının ortadan kaldırılması sorumluluğu yalnızca Roma ordularına ait değildi ama halkına ihanet etmiş olan ve Roma'nın işgalinde, toplumsal devrim tehlikesine karşı, mevcut düzenin ve köleliğe dayalı rejimin devamının güvencesini arayan, Grek toplumunun üst katmanlarını oluşturan, ülkenin büyük köle sahipleri de sorumluydular.

3. Üçüncü Pön (Kartaca) Savaşı ve Kartaca'nın sonu (149-146). Kartaca, İkinci Pön Savaşı'ndan sonra kendini toparlamış, başta Mısır ve hatta Pontos olmak üzere, doğu ticaretini önemli ölçüde geliştirmişti.

Kartaca tüccarlarının rekabeti, önderleri M. Porcius Cato olan Roma tüccar ve işadamlarını son derece sinirlendiriyordu. Cato'nun senatodaki söylevlerinin hepsi, "Ayrıca, Kartaca'nın yıkılması gerektiğini sanıyorum", *(Ceterum censeo Carthaginem esse delendam)* cümlesiyle bitiriyordu. Bu nedenle, Roma yönetimi, Numidia kralı Massinissa'nın, Afrika kıyı bölgesindeki Kartaca topraklarını tek tek ele geçirmesine göz yumuyordu; öyle ki, 150 yılından itibaren Massinissa 120 Libya kasaba ve kentinin efendisi durumuna gelmişti. Bununla birlikte, bu gasplara karşı kendini savunmak isteyen Kartaca'nın talihsiz girişimi, Roma'ya eski düşmanını sonunda ortadan kaldırmak bahanesini sağladı. Afrika'ya büyük bir ordu çıkartıldı ve savaş tehdidiyle Kartacalılar'a verilen ültimatomda, kentlerini kendi elleriyle yıkmaları ve kıyıdan en az on beş kilometre içerlere aktarmaları, yani denizcilikten vazgeçip tarımcı bir ulus olmaları isteniyordu. Bu isteklere yanıt olarak bir halk ayaklanması başladı. Roma'ya yaltaklanan Kartaca senatörlerinin büyük bir bölümü kılıçtan geçirildi, köleler azat edildi ve halk büyük bir coşkuyla silah ve gemi yapımına, surların onarımına koyuldu; kente yiyecek sağlamak üzere bir ordu oluşturdu. Savaş deneyimi olan Asdrubal savunmanın başına geçirildi.

Saldırganlar iki yıl boyunca (149-147) Kartaca halkının kahramanca direncini kıramadılar. Roma ordularının saygınlığı ağır şekilde yaralanmıştı. Bunun üzerine, tüccar ve sanayici çevreleri, savaş kliğinin en önemli temsilcilerinden biri aynı zamanda nitelikli ve kültürlü bir insan olan Publius Cornelius Scipio Aemilianus'un (Paullus Aemildus'un oğlu ve Scipio Africanus'un evlatlığı) Afrika başkomutanlığına getirilmesi için askerî ve aristokrat çevrelerle anlaştılar. Yeni başkomutan Kartaca önünde durumu tamamen değiştirdi. Kartacanın meskûn mahalleleri işgal edildi; hendekler ve toprak tabyalarla kıstağın anakarayla olan ilişkisi kesildi; bu durum kuşatılmış halkı açlığa mahkûm etti ve nihayet Roma ordusunun da 85.000 askerini yitirdiği bir savaşta Kartaca ordusu yok edildi.

146 yılı ilkbaharında, Scipio, halkın geri kalan bölümünün sığındığı kent merkezine ve Kartaca kalesine karşı şiddetli bir saldırı başlattı.

Scipio kendisine boş alan sağlamak için kenti yaktırdı, beş katlı evleri yıktırdı. Saldırı aralıksız altı gün, altı gece sürdü ve ancak yedinci gün Romalılar, Kartaca'nın Akropolis'i olan Byrsa'yı ele geçirebildiler.

Kartaca'ya karşı uygulanan şiddeti, genellikle Romalılardan yana çıkan Polybios bile suçladı. Kent temellerine kadar yıkıldı ve yeri kutsal ilan edildi, yani buraya yapı yapılması yasaklandı. Neredeyse bütün halk kılıçtan geçirildi ve hayatta kalanlar köle olarak satıldılar; askerlere özel mülkleri yağmalama izni verildi; kamu yapılarının ve tapınakların zenginlikleri Roma hazinesine gitti. Müttefik Numidia'ya bırakılan toprakların dışında Kartaca toprakları üzerine Roma "Afrika" Eyaleti kuruldu ve ülke, hemen hemen bütün kentlerin yıkılmasından sonra bir tarım bölgesine dönüştü, eski Kartaca plantasyonları Roma soylu sınıfının büyük malikâneleri durumuna geldi. Köleci Roma oligarşisinin artık Kartaca rekabetinden korkması gerekmiyordu.

4. İspanya'da ayaklanma. Viriathus ve Numantia Savaşı. Roma fethi İspanya'da da kıyasıya bir direnmeyle karşılaştı, silahlı mücadele aşağı yukarı iki yüzyıl sürdü (Bk: Appianos, *Roma Tarihi*, VI. kitap *İberica*).

İkinci Pön (Kartaca) Savaşı'nın sonucu olarak, Roma, İspanya'da (İberia), ülkenin güney ve doğusunda, Pireneler'den Cebelitarık'a uzanan dar bir kıyı şeridini işgal etmişti. Bu topraklar, Baetica ve Turdetania'yı (bugünkü Granada ve Endülüs), İspanya'nın kolayca Romalılaşan en verimli, maden yatakları bakımından en zengin ve en uygarlaşmış bölgelerini kapsıyordu. Yarımadanın, henüz klanlar düzeninde bulunan, özgür ve savaşçı Karpetan, Keltiber, Lusitan, vb., boylarının yaşadığı orta, batı ve kuzey bölgelerinde durum başkaydı. Romalıların istila girişimi buralarda yaman bir direnmeyle karşılaştı; zaten bu uluslar boyun eğmiş olsalar bile, güneyli komşularının tersine, özgürlüklerini yitirmeye razı olmak istemiyorlardı ve sürekli ayaklanmalar çıkıyordu.

Lusitania'da çıkan bu ayaklanmalardan biri, bağımsızlık savaşının, Grek tarihçisinin (Polybios, XXXV, I) dediği gibi, "ateş savaşı"nın işareti oldu. Yetenekli ve yiğit bir komutan ve İspanya'nın ulusal kahramanı haline gelen, basit Lusitan çobanı Viriathus, bu savaşın ruhu ve örgütçüsü oldu. 135 yılı dolaylarında, Romalıların İspanya'daki durumu bir ara öyle tehlikeli bir duruma girdi ki Viriathus için son derece elverişli bir barış antlaşması yapmak zorunda kaldılar: Antlaşmada, Viriathus "Roma halkının dostu" ilan ediliyor ve bütün isyancı uluslar işgal ettikleri toprakları koruyorlardı.

Ama senato bu barış antlaşmasını “Roma halkına kesinlikle yaraşmaz” buldu. Cumhuriyetin İspanya’daki başkomutanı C. Servilius Caepio’un satın aldığı hainlere uyurken Viriathus’u öldürttü (141 yılı, bazı kaynaklara göre de 139). Sonra, Decimus Junius Brutus yönetiminde güçlü bir Roma ordusu Lusitaina’yı (Portekiz) ateş ve kana boğdu ve “dünyanın sınırındaki” Galicia’yı işgal etti. 140 yılında, Romalılar, İberia yarımadasının batısında egemen duruma geçtiler ve burada koloniler kurmaya başladılar.

Durius (Duero) ırmağının yukarı kesiminde bulunan, savaşçı Keltiberlerin ülkesinde yapılan Numatia Savaşı (143-133), özgürlüğü için çarpışan İspanya halkının kahramanlığının görkemli bir örneğidir. Savaşın Roma için utanç verici evrelerinden biri konsül C. Hostilius Mancinus’un 137 yılında yenilgiye uğrayıp, Roma adına aşağılayıcı bir barış yapmak zorunda kalmıştır. Senato onu Numantialılara teslim edilmeye (ama onlar kabul etmediler onu) mahkûm etti ve yaptığı antlaşma iptal edildi. Roma yönetimi onurunu kurtarmak için Numantialılara karşı, şanlı Kartaca galibi, 134 yılı consulü Scipio Aemilianus’u gönderdi. Scipio, Numantia’yı kulelerle tahkim edilmiş bir kuşatma siperiyle sardı ve kentin çevresini yakıp yıktı. Numantialılara karşı en küçük yakınlık gösteren komşu yerleşim yerleri sakinlerinin elleri kesiliyordu ve cezalandırma seferlerini bizzat Scipio yönetiyordu. Açlığa mahkûm olan kuşatılmış Numitia halkı teslim olmak zorunda kaldı. Teslim sırasında birçoğunu kendisi öldürdü.

Scipio, halkın hayatta kalan bölümünü sattırdı, kent yerle bir edilip toprakları komşuları arasında paylaştırıldı. Ama bu önlemler İberia halkını ancak kısa bir süre için sindirebildiler; elli yıl sonra, aynı şiddette bir başka ayaklanma patlak verdi.

Romalılar, İllyria’da, Dalmatia, Gallia ve Liguria’da, öteki “barbar” ulusların da zorlu direnmesiyle karşılaştılar. Bütün hileleri, bütün kalleşlikleri, bütün düzenleri, sözlerini, anlaşmaları, antlaşmaları çiğnemeyi, başkalarını ortadan kaldırmak için bazı şefleri satın almayı, yağmayı, sürgünü ve bütün bir halkın ortadan kaldırılmasını kendileri için yasal sayıyorlardı. Romalılar “dünya egemenliği” için bu kanlı yolda ilerliyor ve “büyük Roma İmparatorluğu”nu kurmaya çalışıyorlardı.

ELLİNCİ BÖLÜM

M.Ö. III. VE II. YÜZYILLARDA KÖLECİ ROMA İMPARATORLUĞU'NUN GELİŞMESİ

I. Eyaletler ve Roma'nın sömürü yöntemleri. M.Ö. III. ve II. yüzyıllarda yapılan Roma fetihleri, ulusal ekonominin bütün alanlarında en köklü devrimlerden birini gerçekleştirdi. Genel olarak özgür üreticilerin emeğine dayanan tarım, hayvancılık, zanaat ve ticaret gibi meslekler, artık, birbirini izleyen fetih ya da misilleme savaşları yüzünden ikinci plana itilmiş bulunuyorlardı. Orduların zalim gücü, ganimet ve bütün öteki savaş kârları, bireylerin olduğu gibi devletin de başlıca zenginleşme kaynağı durumuna gelmişti.

Roma için "eyaletler" bu vurgun ekonomisinin temel nesnesi oldular. "Zaferle elde edilen", toprakları, malları, mülkleri, hayvanları ve insanlarıyla "Roma halkının ganimeti" *(praedium populi Romani)* sayılan ve İtalik olmayan ülkelere, bu dönemde henüz "eyalet" adı veriliyordu. 130 yılında, altısı batı –Sicilia, Sardinia, Korsika, Gallia Cisalpina, İspanya, Afrika), üçü doğu- İllyria, Makedonia (Akhaia ile birlikte), Asya (eski Pergamon krallığı)– olmak üzere dokuz eyalet (provincia) vardı.

Romalılar herhangi bir ülkeye egemen olunca, hemen düzenli bir soyguna başlıyorlardı. Halk elinde bulunan bütün altın ve gümüşü Roma Hazinesi'ne teslim edince, askerlere geri kalanları yağmalama izni veriliyordu. Bununla ilgili olarak dönemin tarihçisi şunları yazıyor: "Ordunun ancak yarısı bu iş için görevlendiriliyordu, öteki birlikler, isterse içinde olsun, gerektiği zaman kullanılmak üzere görünür bir yerde

bekletiliyordu... Yağma için ayrılan askerler ganimeti lejyonlarına teslim etmek zorundaydılar; elde edilen ganimeti tribunuslar yalnızca yedekte bekleyenlere değil, aynı zamanda çadırları koruyan nöbetçilere ve hastalara da dağıtıyorlardı (Polybios, X, 16). Ganimetin aslan payını subaylar ve en başta yüksek rütbeli komutanlar, konsüller, praetorlar ve bunların yanı sıra, senatonun, görevleri sona eren konsüller ve praetorlar arasından seçerek “proconsul”, “propraetor” unvanını verdiği ve sınırsız yetkilerle donanmış olan eyalet askerî valileri alıyordu.

Nihayet, bütün madenlere, taşocaklarına, tuzlalara, bütün tersanelere, liman kuruluşlarına ve öteki taşınmaz mallara ve bazen de büyük toprak mülklerine, zeytinliklere ve her türlü tarımsal işletmelere, ormanlara devlet adına el konuluyordu. Bu mülkler, censorlar tarafından, Roma’da “âşarcı” adı verilen müstelzimlere açık arttırmayla satılıyordu. Halk, ya da halktan kim kaldıysa, gelirlerinin ortalama yüzde onuna denk düşen bir harç (vergi) ödemek zorundaydılar. Bunun miktarı, her yıl, censorların vergi toplamakla görevli âşarcılarla yaptıkları sözleşmelere göre değişiyordu. Bazen, Roma’nın tahıl ambarı Sicilia’da olduğu gibi, vergi mal *(annona)* olarak alınıyordu.

Nihayet eyalet valileri, tazminatlar ve keyfi vergiler alıyorlardı. Müstelzimler aracılığıyla toplanan devlet gelirlerine ve vergilere, geçici olarak bağımsızlıklarını koruyan yenik devletlerin sırtına yüklenen tazminatları da eklemek gerekir. Örneğin, 201 yılında, Kartaca 10.000 talanton, Suriye kralı Antiokhos 15.000, Makedonia kralı V. Philippos 1.000 ve Aitolia 350 talanton ödemekle yükümlenmişlerdi.

Ele geçirilen ülkelerden, böylece Roma’ya büyük bir zenginlik, para, değerli maden, sanat yapıtı, her türlü mal ve ticaret eşyası akıyordu.

2. Köle kaynakları. Köle sayısı; köle fiyatları. Köle el emeğinin toplanması da kamulaştırılan mülklerin toplanmasında kullanılan aynı ekonomi-dışı usul, aynı soygunca ve zorlayıcı yöntemle gerçekleşiyordu. Üretim aracı olarak köleciliğin gelişmesinin özgül niteliğiydi bu.

Roma, bu bağlamda, çok elverişli bir durumda bulunuyordu. Akdeniz havzasının, üretimin İtalya’ya oranla daha iyi örgütlendiği, el emeğinin

daha vasıflı düzeyde bulunduğu, ekonomi bakımından daha gelişmiş ve daha uygar ülkelerini ele geçirmişti.

Ele geçirilen ülkelerin yakınlığı sayesinde, kölelerin taşınması özel bir güçlük çıkarmıyordu. Bu nedenle, Roma toplumunun yeni katmanlarının vurguncuları, boyun eğdirilen halkları köleleştirmek ve köleleri İtalya'da toplamak istiyorlardı. Köle temel üretici haline geldi ve bu dönemden itibaren, köle emeğinin kullanılması büyük oranda gelişti.

Romalı hukukçular, köleciliğin temel kaynaklarını şöyle tanımlıyorlardı: "İnsan köle doğar ya da köleleşir" *(servi aut nascuntur aut fiunt)*. Gerçekten de, köle (doğuştan) el emeğinin üretimi oldukça önemli boyutlara ulaştı. Doğuştan itibaren köleliğe ve itaate alıştıkları için, evde doğan ve *vernae* (*ver*: ilkbahar) olarak tanımlanan köleler çok değerliydiler. Bununla birlikte, çoğu zaman, özgür konumundan köle konumuna indirgenerek köle olunuyordu. Bu nedenle, bu sınıfın insanları Roma'da genellikle *mancipia* ("tutsaklar", "kullar", *manus capere*: zorla el koymak...) adıyla tanımlanıyorlardı.

Bu sınıfa ilkin borcunu ödeyemeyen borçlular giriyordu. 326 tarihli Poetelia yasası yalnızca Roma yurttaşlarıyla ilgilidir. Roma yurttaşı hakkına sahip olmayan İtalyanlar arasında borç için kölelik devam ediyordu ve eyaletlerde, âşarcılar insanları köleleştirmek için bu olanaktan büyük ölçüde yararlanıyorlardı. İkincisi, besleyenlerin malı olarak kabul edilen, sokağa bırakılmış, terk edilmiş, çalınmış çocuklar, "kimsesiz" *(alumni)* çocuklar köle oluyordu. Haydutlar ve korsanlar tarafından ele geçirilip satılan özgür insanların durumu da böyleydi.

Bununla birlikte, pazarlara sayısız tutsak sürüleri sağlayan, III. ve II. yüzyılların o sonu gelmez savaşları, köleliğin en önemli kaynaklarıydı. Bu konuda, Epieros fatihi Paulus Aemilius'un 167 yılında, bu ülkenin 70 kentinin 150.000 insanını köleleştirdiğini bilmek yeter.

Köle ticareti, olağan ve en kârlı ticaret türü haline gelmişti. Toptancı köle tüccarları, lejyonları izliyor ve questorların özel kişilere sattığı savaş tutuklularını, ordugâhlarda ilk elden satın alıyorlardı. Aynı köle tüccarları, imparatorluğun sınırlarında, Roma ile barış ilişkileri olan "barbar" krallarının yaptıkları akınlar ve iç savaşlar sırasında ele geçirdikleri tutsakları satın alıyorlardı.

Bu tür ticarette uzmanlaşmış büyük ticaret merkezleri, Rhône nehiri ağzındaki Massalia (Marsilya), Adria Denizi'nin güney kıyısındaki Aquileia, Tavros Khersonesos'u (Kırım yarımadası) kentlerinde kurulmuştu. En önemli pazarlardan biri Delos adasında bulunuyordu; Strabon'a göre bu pazarda, bir günde 10 bine yakın köle satılıyordu. Roma'da bile, Capitolium'un (kapitol) eteklerindeki "kutsal yol"un kıyısında, parekende alış-veriş yapılan, sürekli açık bir esir pazarı vardı. Ağır işlere uygun bir kölenin değeri ortalama 2.000 sestertius, eğitim görmüş köleninki *(servus literatus)* 8.000, iyi bir aşçınınki 10.000 sestertius dolaylarındaydı.

II. yüzyılda, Roma ve İtalya'da bulunan köle sayısını kesin olarak tahmin etmek güç, ama büyük bir olasılıkla köle sayısı, özgür insan sayısından fazlaydı. Bu sayı zamanla giderek çoğaldı ve imparatorluk döneminde birçok zenginin 20.000 kölesi, Cicero'nun alaylı bir şekilde dediği gibi "köle orduları, köle sürüleri" vardı. Bu tür mülkiyet öylesine yaygındı ki, yüksek mevkide bulunan kölelerin de kendi köleleri *(servi vicarii, peculiarii)* vardı. Kölelik bütün üretimin temeli olmuştu.

3. Kölelerin sömürülmesinin biçim ve yönetimleri. Tecimsel ekonominin gelişmesi nedeniyle, köle işçiliğinin sömürüsü, Romalılarda gelişiminin doruk noktasına ulaştı. Varro, "böğüren araçlar"dan ve "dilsiz araçlar"dan ayırt etmek için köleyi "konuşan araç" olarak tanımlıyordu. Ölüm, kaçma ya da yaralanma yüzünden bu "konuşan araç"ı yitirmekten korkan Romalı efendiler, bunlardan mümkün olan en yüksek kârı sağlamaya çalışmanın dışında, satın almak için ödedikleri parayı en kısa zamanda çıkarmanın çaresini arıyorlardı. Bu nedenle de köleleri güçlerinin son sınırına kadar zorluyorlardı.

Bu acımasız sömürü en başta, Roma kölelerinin çoğunluğunu meydana getiren tarım kölelerinin *(familia rustica)* sırtına biniyordu. Cato, 160 yılına doğru yazdığı tarım kitabında, kâhyaya, *(villicus)* tatil günü falan dinlemeyip köleleri alabildiğine çalıştırmasını öğütler. Köleler yılda ancak iki kez, "Campitalia" (Ocak başı) ve "Saturnalia" (Aralık sonu) bayramlarında çalışmıyorlardı. Küçük toprak parçalarının çok hesaplı yönetimi sayesinde, artı-değer'in dışında, yaşamaları için gerekli olan

üretim payının bir bölümü de kölelerin elinden alınıyordu ki bu da ek bir sömürü biçimiydi. Köleler sürekli açlık çekiyorlardı. Bir kölenin ortalama aylık yiyecek tayını, kendilerinin dibekte dövüp ekmek yaptıkları ya da haşlayıp yedikleri 25-30 kilo (4-4,5 modius) sert buğday, yarım litre zeytinyağı ve yarım kilo tuzdu (Cato, *Tarım üzerine*, 56-59). İçecekleri, beş gün boyunca bir sopayla karıştırılarak kaynatılan, suyu bol ekşi üzüm şırasıydı (*Agy*. 104). Köleye giysi olarak yılda bir gömlek, iki yılda bir kısa palto veriliyordu. Eski paçavraları yorgan yapmak için ellerinden alınıyordu. Ayrıca iki yılda bir tahta sandal alıyorlardı. Sicilya'nın büyük malikânelerinde, bu düzen öylesine uygulanıyordu ki, Diodoros bu davranışı "utanmazlık", "sınırsız açgözlülük, kölelere karşı iblislik, iğrenç dalavere" olarak suçlamaktadır. İş öyle bir noktaya varmıştı ki, Sicilya kölelerinin büyük bir bölümü, yiyeceklerini ve giysilerini haydutluk yaparak sağlıyorlardı.

Madencilikte, dönüştürüm sanayiinde, madenlerde, taşocaklarında, tuğla harmanlarında, yağhanelerde, değirmenlerde, fırınlarda, seramik ve dokuma atölyelerinde köle sömürüsü daha da acımasızdı. Örneğin, değirmenlerde çalışan kölelerin avuçlayıp un yememeleri için boyunlarına ağaçtan yuvarlak lâle takılıyordu (Plautus, *Köleler*, 357). Diodoros, Mısır madenlerinde çalışan işçilerle ilgili olarak şunları yazıyordu: "Ne hastalara, ne sakatlara, ne de cinsleri gereği zayıf olan kadınlara dinlenme veriliyordu. İstisnasız hepsi yorgunluktan yere yıkılıncaya kadar kırbaç altında çalışmak zorundaydılar" (Diodoros, III. 12 ve 13).

Doğal olarak, köleler, bunca ağır koşullar altında, ancak en insanlık dışı baskı ve şiddete başvurarak çalıştırılabilirdi. Bir yumrukta diş dökmek ya da göz çıkarmak sık sık rastlanan bir davranıştı. Eski yazarlar, kölelere verilen cezalar arasında, sopa ve kırbaç cezalarını, hırsızların avucunun, gevezelerin dillerinin kızgın demirle dağlandığını sık sık aktarırlar; kaçaklara kızgın demirle FCV (*fugitivus*- kaçak) harfleri dağlanıyordu. En dik kafalı, "kötü" köleler ya yeraltı hücrelerinde *(ergastulum)* zincire vuruluyor ya da değirmen taşı çevirmeye ve taşocaklarına gönderiliyordu; nihayet çarmıha geriliyorlardı.

Zengin Romalıların yanında bulunan kent ev kölelerinin *(familia urbana)* durumu, üretimde çalışanlarınkinden büyük oranda değişikti. Kapıcıların,

oda uşaklarının, aşçıların, çalgıcıların, vb., arasında, evin hanımının hizmetçileri arasında, yaptıkları iş aylaklık sayılabilecek epeyce köle vardı. Bununla birlikte, gözdelerini hoşnut eden efendiler, çoğu zaman onlara karşı insanlık dışı davranırlardı.

4. Roma'da hukuka göre köle mevcut değildi. Bu keyfi, bu zorba düzeni onaylamak için, Romalı hukukçular çok anlamlı yöntemler buldular: Roma hukukçularının yazdıkları hukuk kitaplarında, *Instituta* (I, 14, 4), "Köle kişi değildir" *(servus nullum caput habet)* gibi cümle okunabilir. Hukukçu Caius, "köleler, hayvanlar ve öteki şeyler" (Digesta, VII, I, 3, S 3.) derken bu söze bir açıklık getirmektedir. Ünlü Romalı hukukçu Domitius Ulpianus daha da kesin konuşmaktadır: "köle yahut başka hayvan" (*Digesta*, VI, I, 15, S 3).

Bu temel öncüllerden hareket eden Roma hukuku, daha ilk adımda, bir nesneye, bir hayvana benzeyen köle üzerinde efendinin sınırsız yetkisi (iktidarı) bulunduğuna karar veriyordu. Efendi köle üzerinde ölüm ve hayat hakkına sahipti. Roma hukuku, böylece, köle sahiplerine, kölelerin emeğini son sınırına kadar üretimde kullanmak için, her türlü yolu denemek özgürlüğünü veriyordu.

İkinci olarak, köleye en temel yurttaşlık hakları tanınmamıştı. Eski adı özgürlüğüyle birlikte ortadan kalkıyordu; kendisine hayvana verilir gibi bir takma ad veriliyordu: geldiği ulusa uygun olarak, Syrus, Scythus, Lydia, vb., mitoloji kahramanlarından yola çıkarak, Hektor, Aias, Hyakinthos, Harkisscos, vb. Mezar yazıtlarından kaynaklanarak gerçek bir köle adı katalogu hazırlayabiliriz.

Ayrıca, Roma hukuku köleye evlenme ve aile sahibi olma hakkı tanımıyordu. Köleler arasında, efendinin isteğine hatta buyruğuna uygun olarak, ancak geçici birliktelik ilişkisi söz konusu olabilirdi; bu birliktelikten doğan çocuklar annenin efendisinin (sahibinin) malıydı; bu çocukların üzerinde ana-babalarının hiçbir hakkı yoktu.

Yasa köleye mülkiyet hakkı da tanımıyordu. Bütün biriktirdiği parayı efendi elinden alabilirdi. Bazen, efendi, kölenin bir atölye açması için küçük bir sermaye, meslek için gerekli alet veriyor ve gelirinin bir bölümünü kendisine bırakıyordu *(peculim)*. Ama Romalı hukukçuların

öğretisine göre, “peculim, efendinin iradesine bağlı olarak doğup öldüğü” için, kölenin kazanç payı, ayrıca bütün peculim her an elinden alınabilirdi.

Nihayet, köle, eylemlerinden dolayı mahkeme karşısında sorumlu değildi. Kölenin herhangi bir yurttaşa verdiği zararın tazminatını efendisi öderdi, efendi köleyi sakatlayarak da tazminatı ödeyebilirdi. Tanık olarak mahkeme önüne çıkan köleye zorunlu olarak işkence uygulanıyordu; köle bu sorgulama sırasında sakatlanırsa ya da ölürse, sahibine para olarak tazminat ödeniyordu.

Böylece, Roma imparatorluğunda, M.Ö. II. yüzyıldan itibaren, köleliğin eski dünyada erişmediği boyutlara ulaşıp geliştiği, yaygınlaştığı bir toplum oluştu.

ELLİ BİRİNCİ BÖLÜM

LATİFUNDİALARIN ORTAYA ÇIKIŞI; TOPRAKSIZLAŞAN KÖYLÜ SINIFI

I. İtalya'da köle el emeği ile işlenen büyük tarım malikânelerinin oluşması. Zenginleşmiş soylular ve bir ölçüde atlılar parasal kaynaklarının ve köle el emeğinin artan bölümünü, köleler tarafından işlenen büyük kırsal mülkler ya da "villalar" (çiftlikler) almaya harcıyorlardı. Faizciliği ve vergi müstelzimliği vurgunculuğunu yeğleyen altılar, gerçekten de, sermayelerinin bir bölümünü sanayi ve ticarete yatırıyorlardı. Bununla birlikte, küçük atölyelerle üretilen sanayi malları en yakın pazarlara akıyor ve bunun sonucu olarak tüccar bu alana önemli bir alıcı olarak giremiyordu. Aynı şekilde Roma ticaretinin ve özellikle deniz ticaretinin yapısı, aracı niteliğindeydi ve doğu Akdeniz uluslarının ticaretleriyle rekabete girecek durumda değildi. Doğulu meslektaşlarının (Küçük Asya Grekleri, Suriyeliler, Fenikeliler, Yahudiler), deneyim, iş bilirlilik ve ilişkilerine sahip olmayan Romalı ve İtalyan tüccarların işlemleri, doğudan gelen tecim mallarının satılmasıyla sınırlıydı, ve işleri için, Suriye ve İskenderiye'den öteye gitmiyorlardı. Ticaret, genel olarak, sıkıntılı, tehlikeli ve az saygıdeğer sayılıyordu.

Buna karşılık, toprak sahibi olmak, gelir sağlamanın en uygun, en emin ve hatta en "soylu" yolu sayılıyordu. Büyük topraklara sahip olmak yüksek görevlere giden yolu açıyordu: Bir toprak zengininin korunaklarını oluşturan kolonların, çiftçilerin, küçük toprak sahiplerinin ve komşu kentlerin varlığında, kendisine bağımlı seçmen elde edebilir ve bunların oyları magistrates (yüksek memurluk) hiyerarşisine bir aşama daha

yükselmesine yol açabilir ve eyalet yönetiminde kendisine bu aşamaya denk bir görev sağlayarak, zengin ganimet toplamasına olanak yaratabilirdi.

Appianos (*İç savaşlar*, I, 7) bu latifundia'ların doğuşunu anlatmaktadır. Appianos, İtalya'nın egemenlik altına alındığı dönemde, ele geçirilen toprakların iki kategoriye ayrıldığını anlatıyor: 1) İster satış, ister kiralama yöntemiyle olsun, Romalı kolonlara dağıtılmak amacıyla parsellere bölünen, işlenen topraklar, 2) Savaşlar nedeniyle yüzölçümü çok daha büyük olan ve "kamu toprağı" *(ager publicus)* sayılan işlenmeyen topraklar; isteyen herkes, tarlalarının ürününün onda birini, meyve ağaçlarının ürününün beşte birini bulan bölümünü yıllık vergi olarak teslim etmek koşuluyla, bir parsel toprağı işletebilirdi, hayvancılardan alınan vergi orantılı olarak hesap ediliyordu. Bu düzenlemeler küçük köylüleri hoşnut etmeyi amaçlıyordu. "Bununla birlikte, amacın tam karşıtı bir sonuca ulaşıldı. Bu toprakların büyük bir bölümünü ellerinde bulunduran ve bu toprakların kendilerinden uzun bir süre geri alınmayacağı umuduna bağlanan zenginler, ister dinar ödeyip satın alarak, ister zorla ele geçirerek, yoksul komşularının toprak paylarını kendi topraklarına katmaya başladılar ve sonunda uçsuz bucaksız latifundiaların efendisi durumuna geldiler."

Demek ki, latifundialar, satın alma yoluyla değil de, daha çok kamu malı toprakların *occopatio*'su (gaspı) yoluyla oluşuyordu.

Büyük aile şeflerinin ve zenginlerin tarımla giderek daha çok ilgilenmeleri nedeniyle, İtalya'da tarımla ilgili yapıtlar çoğalmaya başladı. Çevirilerin (örneğin, Kartacalı Magon'un ve Grek tarım bilimcilerinin kitapları) dışında, tarımla ilgili özgün yapıtlar çıkmaya başladı. Porcius Cato'nun (Eski Cato) (M.Ö. 160'a doğru), M.Terentius Varro'nun (40'a doğru) ve L.Junius Columella'nın (M.Ö. I. yüzyılın ortası) yapıtları bize eksiksiz olarak ulaştılar.

Cato'nin *Tarım Üzerine* adlı kitabı, ortaya çıktıkları dönemde latifundiaları bize tanıttığı için çok özel bir önem taşımaktadır. Cato, tecimsel nitelikli bir tarım işletmesi biçimini öğütlemektedir. "Mülk sahibi mümkün olduğu kadar fazlasını satıp, mümkün olduğunca azını satın almaya çalışmak zorundadır", diye akıl vermektedir Cato. Bu nedenle, bir mülk satın alırken, yalnızca toprağın verimliliğine dikkat etmek yeterli değildir, fakat ulaşım ve malların satışı için, "mülkün önemli bir kente, bir

denize, ulaşıma uygun bir nehre ya da işlek ve iyi bir yola yakın olması”da zorunludur. Yeni tip malikânelerle tahıl tarımı geri plana itilmiştir. Hangi tarımın kârlı, hangi tarım türünün kârsız olduğu sorusunu, Cato şöyle yanıtlamaktadır: “Birinci sırayı, iyi ve bol şarap veren bir bağ; ikinci sırayı, sulanabilen sebze bahçesi; üçüncü sırayı, sorgun ağaçlığı (sepet örmek için); dördüncü sırayı, zeytinlik, beşinci sırayı, çayırlık, altıncı sırayı, ekilebilir toprak; yedinci sırayı, ormanlar alır. “(Cato, I, 7) ürünlerin pazarlanması söz konusu olunca, kentlere yakın çiftliklerde, en kârlı tarım türü meyve bahçeciliğidir.

Böylece II. yüzyılda çiftlikler pazara toptan satış yapmak amacıyla düzenlenmeye başladılar; işletme biçimleri kapalı ve göreneksel niteliğini yitirdi.

İşçi başı gerçekte malikânenin kâhyası, genellikle, tarımdan iyi anlayan, eğitim görmüş ve bağlılığını kanıtlamış köleler arasından seçilen villicus’tu. Ondan sonra, çoğu zaman villicus’un karısı olan, hizmetçi ve aşçı kadın, villica geliyordu. İşletmede düzenin korunmasına göz kulak olur, işçilerin yemeklerini erzakları, vb. hazırlardı.

İşçiler temelde kölelerden oluşuyorda. İşlenen toprakta birim başına düşen köle el emeğinin hesabı (Cato ve bir başka tarım uzmanı Sasema’ya göre 100 jugerum bağ için 14 köle) villaların kölelerinin çok aşırı çalıştırıldıklarını kanıtlamaktadır. Bununla birlikte, köleler, yalnızca gündelik ve az çok belli bir niteliği olan işleri yapıyorlardı. Hasat mevsiminde, ivedi işler için, emekleri karşılığı olarak ürünün 1/8’i ile 1/5’i arasında pay alan özgür işçiler politor’lar tutuluyordu. Zeytin toplatmak için, büyük kabalacı birliklerinin reisleriyle görüşülüyordu. Çalışmaya elverişli olmayan ya da sağlığa zararlı yerlerde bulunan toprak parselleri, aileleriyle birlikte çalışan kolonlara, özgür konumlu yoksul köylülere kiraya veriliyordu. Beş yıllık kira sözleşmesi sona erince, gene aynı süre için uzatılıyordu.

Cato’un kitabı, dönemin tarım uygulamalarının birçok kuşağın deneyim birikiminin toplamı olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir. Vaktinden önce çift sürme, çeşitli gübrelerin kullanımı, genç ağaçların aşılanması konusunda öğütleri çok ilginçtir.

Alet takımına gelince, daha sonraları olduğu gibi II. yüzyılda da, krallık döneminde kullanılan, en kaba, en ilkel tarım aletleri, aynı sabanlar, aynı tarla çapası, demirleri orak ve bağ bıçağı kullanılıyordu. Yeni alet olarak, bir tür yağ cenderesi olan trapetum'u, eşeklerin çevirdiği değirmentaşlarını sayabiliriz, ama hâlâ üzüm ayakla eziliyor, buğday dibekte dövülüyordu. Hiç kuşkusuz burada, köle çalışmasının Marx'ın işaret ettiği özelliği söz konusudur. "Köle onlara (aletlere) *con amore* kötü davranır. Bu nedenle, en sağlam ve en ağır iş aletlerini kullanmak zorunluluğu, bu üretim biçiminde kabul edilmiş bir ekonomik ilkedir. Çünkü bu aletlerin kabalıkları ve ağırlıkları onların bozulmalarını daha güçleştirir."[17] Köle el emeği kullanan büyük tarım işletmesi, buna göre, teknik bir çıkmaza girmiş bulunuyordu ve gelişmesi, rasyonelleşmesine izin vermeyen aşılmaz engellerle karşılaşıyordu.

Ama köle sahipleri için daha da korkuncu, kölelerin aletleri ve iş hayvanlarını gizlice baltalamakla yetinmemeleriydi. Öfkeleri karışıklık çıkartıp güç kullanmaya dönüşebilir (ki artık görülüyordu) ve malikânelerin yağmalanmasıyla sonuçlanabilirdi. Bu olasılığın kaygı verici tahmini, Cato'nun şu sözlerini açıkça esinlendirmiştir. "Komşularına karşı iyi niyetli ol ve kölelerinin onlara karşı kabahat işlemelerine izin verme. Eğer onlarla iyi komşuluk yaparsan, satacağını kolayca satar, işçi kiralayabilirsin…ve Allah göstermesin başına bir hal gelecek olursa, severek seni savunmaya koşarlar" (Cato, 4.bölüm). Cato, olasılığı büyük toprak sahiplerini bir karabasan gibi ürküten, onların gözünde toprağa yatırım yapmayı güvenilmez kılan bu felaketi kesinlikle adlandırmaktan çekiniyor gibidir.

2. Roma ve İtalik köylü sınıfının topraksızlaşması; "kent plebi"nin ortaya çıkışı. Plinius daha I. yüzyılda "Latifundialar İtalya'yı mahvettiler", diye belirtmektedir. Gerçekten de, III. ve II. yüzyılların sonu gelmez savaşları, bu savaşları desteklemek için alınan olağanüstü vergiler, tarımda köle iş gücünün kullanımının yaygınlaşması, fethedilen ülkelerden ucuz buğday akını küçük işletmeleri yıkmış ve İtalya'da çiftçilerin büyük bir bölümünün kamulaştırılması için elverişli koşulları yaratmıştı. Büyük mülk sahipleri, ister malikânelerine komşu olan toprak parsellerini yoksul köylülerden parayla satın alarak, ister ellerinden bunları zorla alarak, Roma

ve italik köylü sınıfının genel yıkımından yararlanmaya başladılar. (Appianos, *İç savaşlar*, 1, 7) Plutarkhos *(Tiberius Gracchus 8)* da aynı şekilde, “zenginler, adamları aracılığıyla, yoksulların topraklarını kiralamaya başladılar, daha sonra bunların büyük bir bölümüne açıkça el koydular, yoksullar kendi topraklarından kovuldular” diye anlatmaktadır.

Köylülerin topraksızlaşması, zaten, İtalya’nın çeşitli bölgelerinde eşitsiz bir biçimde gelişiyordu ve her ne olursa olsun henüz tamamlanmamıştı. Bundan en çok etkilenenler güneydeki hayvancılık bölgeleriydi (Bruttium, Lucania, Apulia). Ama Campania, Latium ve Etruria’da, zayıf düşmüş ve sallantıda, hâlâ epeyce küçük işletme vardı. Samnitlerde Pealinglerde Marslarda küçük köylü işletmeleri olduğu gibi duruyordu ve bu dağlık ve sarp bölgelerle latifundialar pek gelişmemişti. Nihayet, İtalya’nın kuzeyi, Gallia Cisalpina, küçük ve orta kırsal mülklerin toplandığı bir bölgeydi; öldürülen ya da kovulan Gallialıların topraklarından pay (30 jugerum ve daha yukarı) dağıtılmış olan Romalı ve Latin kolonlar, bu verimli topraklarda rahatça yaşıyorlardı.

Bununla birlikte, köylü işletmelerinin sayısı II. yüzyılda azalıyordu. Sayıma göre bir toprak mülküne sahip olan ve askerlik çağında bulunan Roma yurttaşlarının sayısı, 169 ve 135 yılları arasında 20.000 azalmıştı, ama hâlâ en azından 300.000’in üzerindeydi.

Mülksüzleşenlerin bazıları çiftçi kolonlar olarak memleketlerinde kalıyordu, bazıları ise para karşılığı ücretli ya da yarıcı *(partiari, politores)* olarak gündelikçilik yapıyorlardı. Ama tarım işçilerinin kazançları çok düşüktü ve yalnızca mevsimlikti. Böylesine bir durumda, tarım çalışanlarının büyük toprak sahiplerine düşmanlık duymaları, malikânelerini ve öteki mallarını paylaşmayı düşlemeleri hiç de şaşırtıcı değildir.

Ama III. yüzyılın başında itibaren, yıkılmış ve mülksüzleşmiş köylü yığınları, yaşama olanağı bulabilmek için kentlere göç etmeye başlamışlardı. Bunların bazıları zanaatçılık yapıyorlardı: III. yüzyılda, Roma’da birçok fırıncı, boyacı, keçeci ve ayakkabıcı açılmıştı. Başkaları küçük ticaret yapıyor ya da meyhane açıyorlardı. Nihayet, kimileri de duvarcılık, kayıkçılık, hamallık ve tayfalık vb. yapıyorlardı.

Ama sürekli ve belli bir iş bulamayan çoğunluk, serseri, yoksul ve asalak hayatı sürüyordu. Bu boş mideliler kalabalığı, bir lokma yiyecek almak için bir-iki as kazanabilecekleri bir iş bulmak amacıyla günlerini Forum'da ve pazarlarda geçiriyorlardı. Mutsuz oyuncular bunları "alkışçı" olarak kiralıyorlardı, seçimlik görevlere aday olanlar için gerekli olan oyu bunların arasından satın alabilirlerdi ve zenginler sayısız yandaşlarını bunların arasından oluşturuyorlardı.

Roma ve İtalya'nın öteki kentlerinde, çağdaşlarının küçümseyerek *kent plebi (plebs urbano)* adını taktıkları bir aşağı halk katmanının ortaya çıktığı görüldü. Dönemin mevcut bütün üretim dallarında, ucuz köle kol gücünün kullanılması, kent pleblerinin, özgür bir ücretli sınıfı oluşturmasına engel oluyor, rastlantısal ücret ve zenginlerin sadakalarından başka geçim kaynağı bulunmayan, aylak ve aç bir hayata mahkûm ediyordu. Bu koşullarda, doğal olarak, kent plebleri giderek çalışma yeteneklerini ve hatta sürekli bir iş bulma arzularını yitiriyorlardı. Bu nedenle, bunlara Roma'nın "aylak ayaktakımı" adını takan Marx, Yeni Avrupa'nın işçi proletaryasının karşıtı olarak göstermekteydi: "Roma proletaryası toplumun kesesinden yaşıyordu, oysa çağdaş toplum proletaryanın kesesinden yaşamaktadır.[18] Roma toplumsal hareketinde, kent plebi, çağdaş proletaryanın tersine, ilerici ve çevrimci bir güç oluşturmuyor, ama toplumsal gelişmeyi frenleyerek son derece zararlı bir rol oynuyordu.

17 K. Marx, *Capital*, *Livre 1 er, to me 1 er*, P. 196

18 Karl Marx, *Le 18 Brumaire de Louis Bonaparte*, Paris, Editions Sociales İnternationales 1928, P.22.

ELLİ İKİNCİ BÖLÜM

III. YÜZYILIN SONU VE II. YÜZYILIN BAŞINDA ROMA'DA KÜLTÜR DEVRİMİ

Roma'nın büyük bir Akdeniz köleci imparatorluğuna dönüşmesinin neden olduğu derin toplumsal ve ekonomik değişikliklere, bütün Roma yaşamının bunlardan daha az derin olmayan bir değişimi ve maddi manevi uygarlık alanında gerçek bir devrim eşlik ediyordu.

Her şeyden önce, Roma yayıldığı alan ve nüfusuyla büyük bir kent oldu. İtalya'nın dört bir yanından insanlar Roma'ya akın ediyor, çok sayıda yabancı bu kente yerleşmeye geliyordu, bunlar arasında Grekler, Suriyeliler ve özellikle Yahudiler başı çekiyordu. Roma bütün Akdeniz dünyasının merkezi durumuna geliyordu. Kentte büyük kamusal yapılar ve özel evler yapılıyor, sokaklara taş, pazarlara ve alanlara parke döşeniyordu, Tiber nehri üzerine yeni köprüler atılıyordu. Ama aynı zamanda ve aynı dış görünüşüyle, Roma, kendisinin yaratmış olduğu bu uçsuz bucaksız imparatorluğunun temelinde bulunan derin çelişkileri açık bir biçimde doğruluyordu. Plebin pis kulübelerinin yanı başına, müteahitler üç dört katlı ucuz evler dikmeye başlamışlardı. Ağaç iskelet üzerine pişmiş tuğladan yapılan bu evler bazen yıkılıyor ve sık sık yanıyorlardı. Dar merdivenlerle birbirine bağlanan ve nohut kadar odalara bölünmüş ve her türlü konfordan yoksun katlarda yoksul aileler üst üste yaşıyorlardı. Avlulara ve sokaklara atılan çöpler salgın hastalıklara yuvalık yapıyorlardı. Ama bu karanlık kümeslerin yanı başında, yeni zenginlerin, "sütunlu iç avluları", şimşirli ve sanatlıca budanmış porsuk ağaçlı bahçeleriyle, helenistik üsluba göre

tasarlanmış konaklarını (özellikle Palatinus’ta saray anlamına gelen “Palatium” sözcüğü buradan gelmektedir) diktirdikleri mahalleler yükseliyordu. Burada, banyolu, mozaik döşemeli, duvarları değerli mermerle kaplı ya da freskle bezeli, mobilyaları yaldızlı ve fildişi işlemeli daireler vardı. Roma aristokrasisinin güzellikleriyle ünlü “situs”lerle (görünüm, kır görünümü) ve deniz kıyılarında yaptırdıkları “kent villaları” da şatafatlarıyla göz kamaştırıyordu, bunların en ünlüleri bugün Tivoli olarak bilinen Tibur ve Baia (Baies) idi. Roma soylu sınıfı kendini bütün duyuların zevkine teslim etti. Konukların çatlayıncaya kadar pisboğazlık ettikleri, çılgınca sarhoş olup kendilerinden geçtikleri şölenler için hiçbir masraftan kaçılmıyordu. Törelerin eski ağırbaşlığının yerinde yeller esiyordu: Kadınların giydiği gösterişsiz giysilerin yerini lüks kumaşlar almıştı; şemsiye, tavuskuşu tüyünden yapılmış yelpaze, türlü çeşitli fantastik saç biçimleri moda oldu. Açık-saçık mim gösterileri, yaban hayvanı sürek avları, kanlı gladyatör çarpışmaları bu dönemde çok tutulan gündelik eğlence haline geldiler. O zamana kadar, insan kurban etmenin kalıntısı olarak cenaze törenlerinde devam eden insan kırımı gladyatör oyunlarında gündelik halk gösterisi niteliği kazandı.

Ama bu yabancılardan alınan kötü alışkanlıkların yanı sıra, yabancı uygarlıkların ve özellikle Hellas’ın kültürel değerleri de yayılmaya başladılar. Loratius’ün de dediği gibi, “Tutsak Hellas kendisini yenen kaba ülkeyi fethetti ve köylü Latium’u sanatla büyüledi.” M.Ö. II. yüzyılın başından itibaren, Grek eğitimci her zengin Roma evinin zorunlu parçası haline geldi.

Bu hellenizm hayranlığının etkisi altında, M.Ö. III. yüzyılın sonu ve ikinci yüzyılın başından itibaren, kendine özgü yeni Roma kültürü oluşmaya başladı.

Grek kökenli bir köle olan eğitici Tarentin Livius Andronhicus Roma edebiyatının babası sayılır; Homerus’un *Odysseia*’sını Latinceye çevirdi ve ilk Roma trajedi ve komedilerini Grek örneğine uygun olarak kaleme aldı.

Roma’nın ikinci büyük şairi, yedi kitaplık ilk Latin epik şiirinin *(Pön Savaşı)* yazarı Oneius Naevius, büyük ölçüde Grek kültürünün etkisinde kalmış olan Campania’da yetişti. Naevius ayrıca Grek trajedi ve komedilerini çevirdi, kendisi de trajediler, “praetexte”lar yazdı.

(Temsillerde bütün oyuncular lâl rengi şeritli, beyaz resmî Roma cübbesi yani “praatexta” giydikleri için oyunlar bu tanımla anılırlar, “bahane sözcüğü de “praetexta’dan türemiştir). Yapıtlarından birinde şöyle bir cümle yer almaktadır: “Ben özgürlüğü her zaman yürekten sevdim ve ona paradan daha çok değer verdim.” Fakat, “Romalı Aristophanes” olmak isteyen Naevius, bazı güçlü insanların hatalarını alaya aldığı için zindana atıldı, Roma’dan kovuldu ve 200 yılına doğru sürgünde öldü.

Aynı demokratik düşünce, yoksul bir Umbria’lı göçmen olan Titus Maccius Plautus’un (254-184 dolayları) yapıtlarına da esin kaynağı olmuştur.

Plautus, Roma’da çeşitli işlere girip çıktıktan sonra tiyatroya hizmet görevlisi olarak girdi ve daha sonra, çok tanınmış bir komedi (oyunlarından 21’i günümüze ulaştı) yazarı oldu. Oyunları hep Hellas’ta geçer, ama “Grek töreleri”ni eleştirip alaya alıyormuş gibi yapıp, bunların Roma’ya hiç de yabancı olmadıklarını sezdirirler. Yergici imgeleyen gücü, yeni Roma toplumunun halkın tiksindiği bazı yanlarını eleştirir. Muzaffer askeri *“Palavracı Asker”*de, zenginlik tutkusunu *“Gömlek”*te. Aynı zamanda, yoksullara ve hatta kölelere sevgi gösterir *(Stichus).*

Roma’da II. yüzyılın birinci yarısında başlayan siyasal gericiliğin de kendi şairleri vardı. 204 yılında Roma’ya gelen, Hellenleşmiş Calabia kökenli Ennius, Roma aristokrasisinin şairi oldu. Şu “Naevius hödüğü”nü açıkça alaya alıyor ve onun tersini savunarak, Scipio Africanus’u göklere çıkartıyordu. Annales adlı şiirinde, Aeneas’tan başlayarak halkın nefret ettiği “Zamanlamacı” Fabius Maximus’a kadar Roma kahramanlarını övüyordu. Ama, aynı zamanda, Hellas’ın materialist ve rasyonalist filozoflarının (Epikharmos ve Euemeros) öğretilerini şiirlerinde sergiliyordu. Roma yurttaşı hakkını elde ettikten sonra, 169 yılında öldü. Scipio’lar aile mezarlıklarında onun için bir anıt yaptırdılar.

Ennius’un yeğeni, şair ve ressam Pacuvius (220-130), Aiskhylos, Sophokles ve Euripides’e öykündüğü trajedilerle ünlendi, ama halk onun yapıtlarıyla ilgilenmedi. Halk, senatör Terentius Lucanus’un azatlısı, aristokrat eğilimli komedi şairi Publius Terentius Afer’in (190-159 dolayları) yapıtlarına da ilgi göstermedi. Terentius, komedilerinde (toplam olarak 6 oyun) Roma toplumunun aydın seçkinlerinin beğeni ve anlayışının

sözcülüğünü yapıyordu. Atasözü niteliği kazanan, “Ben insanım: İnsansal olan hiçbir şey bana yabancı değildir.” *(homo sum, et humani nihil a me alienum-puto)* cümlesi onundur.

Güzelsanatlar, özellikle Paulus Aemilius ve L. Mummius’un getirdikleri olmak üzere, Grek kentlerinden yağmalanıp Roma’ya getirilen başyapıtlar sayesinde gelişmeye başladılar. O zamandan itibaren, sanat yapıtı kolleksiyonculuğu çok yaygınlaştı, ve bunların özgünleri isteği karşılayamadığı için de, Grek modellerinin kitle halinde taklitleri yapılmaya başlandı. (Belvedere Apollon’u bu yeniden üretimlerden biridir.) Grek ressamlara bol bol savaş sahneli resimler ısmarlanıyordu. Daha sonra Romalı ressamlar da çıktı. 304 yılından başlayarak, Fabius’lardan biri Salus tapınağını kendi eliyle dekore etti ve *Pictor* (Ressam) lakabı ailesine buradan kaldı. Şair Pacuvius, Hercules tapınağına yaptığı resimle de ünlendi. III. ve II. yüzyıl yapıtlarından, ne yazık ki, bir III. yüzyıl mezarının küçük bir parçasından başka bir şey günümüze ulaşmadı. Bu dönem Roma heykelciliğiyle ilgili olarak daha çok bilgiye sahibiz. Ölülerin mumdan maskını çıkarma eski geleneği, yüz çizgilerinin taş ya da mermere aktarılması geleneğini doğurdu: Yüzdeki kusurlara varıncaya kadar tam benzerlik isteniyordu. Gerçekçiliği şaşırtıcı Roma büst sanatının kaynağında bu gelenek bulunmaktadır. O dönemin mimari anıtlarından 179 yılında yaptırılan Aemilianus bazilikasının bazı kalıntıları kaldı.

Grek felsefesinin etkisi altında, eskinin safyürek düşünceleri de, hiç olmazsa toplumun yüksek katmanlarında, değişikliğe uğradılar. Scipio Aemilianus’un dostları arasında, yaptığı seferlerde kendisine tarihçi Polybios gibi eşlik eden Grek felsefecisi Panetius da bulunuyordu. Cato’nun arkasında yer alan, eski Roma geleneğinin yandaşları, Grek felsefesi düşüncesinin istilası karşısında güçsüz kalıyorlardı. Grek filozofları birkaç kez Roma’dan süren senato kararları *(Senatuas Consultum)* da bir işe yaramadı.

Roma tarih yazıcılığı (historiografi) III. yüzyılın sonundan itibaren gelişmeye başladı. Senatör Fabius Pictor, 200 yılına doğru, resmî kroniklere, aile geleneklerine ve başka kaynaklara dayanarak, kuruluşundan kendi dönemine kadar, ilk Roma tarihini yazdı. Greklere Roma devletinin gücünü kanıtlamayı amaçlayan bu yapıt onların dilinde yazılmıştı.

Fabius’tan sonra gelen, I. Cincius Alimentus (İkinci Pön Savaşı’nda bulundu) ve Postumius Albinus (150 yılına doğru) gibi “eski kuşak yıllıkçılar” (annalist major) da Grekçe yazdılar. Ama Cato, bazı bölümleri günümüze ulaşan Crigines’ini Latince yazmıştı. Cato bu tarih yapıtında, kroniklere, yazıtlara ve öteki belgelere dayanarak Roma’nın ve birçok İtalik kentin doğuşlarını ve ilk dönemlerini anlatıyordu. Tarihçilerin büyük kişilere verdikleri aşırı öneme karşı çıkarak, “Perseus’u konsül Paulus değil Roma halkı yendi,” demiştir.

Doğa bilimleri ve matematik de, büyük bir olasılıkla bu dönemde gelişmeye başladı Roma’da. Matematik, balistik, mekanik bilgileri olmaksızın, Romalı mimarlar ve mühendisler *(praefecti fabrum)*, büyük yapılar (bazilikalar), su kemerleri, köprüler yapamazlar, beş sıra kürekli kadırgaları denize indiremezlerdi. Ama o dönemden hiçbir Romalı matematikçinin, fizikçinin ya da mekanikçinin adını bilmiyoruz. Yalnızca, bir Roma subayının 168 yılı güneş tutulmasını haber verdiği söylenmektedir.

Din alanında büyük bir devrim gerçekleşti. M.Ö. VI. ve V. yüzyıldan itibaren, tarımın gelişmesiyle birlikte, ilkel animism, tarla çalışmalarını yönlendiren tanrıların kültürüne karışmaya başladı. Köylünün çalışmalarını etkileyen doğa güçleri büyük bir önem kazandılar: Romalılar için “baba tanrılar” haline geldiler. Vevactor ile Reparotor çift sürme tanrıları, İnsitor ekim tanrısı, Proserpine filizlenme tanrıçası, Flora çiçek açma tanrıçası, Matura, olgunlaşma tanrıçası idiler. Köylünün efendisi bu birçok tanrının başında, “çok iyi, çok büyük” *(optimi maximi)* tanrılar üçlemeci bulunuyordu: Gökyüzünün, fırtınanın ve yağmurun, daha sonra da şarabın tanrısı Jupiter, tarlaların, tarım çalışmalarının ve aynı zamanda savaşın tanrısı Mars, ve görevleri kesinlikle belli olmayan Quirinus.

Roma halkının bu ilk kültürünün en çarpıcı özelliği, son derece akılcı, basit ve sapına kadar yararcı niteliğe sahip oluşuydu. Duruma göre bir tanrıya yakarırken, iki taraf için zorunlu olan sözleşmeli *(religio)* bir ilişki kurmaya çalışıyorlardı: Yani, karşılıklı “al gülüm ver gülüm” *(do ut des)* ilkesine göre, dinsel bağıt yerine getirilirken gerekli bütün formalitelere tam olarak uyulursa ve bütün koşullar açık açık dile getirilirse, tanrının da kendi yükümlülüklerini yerine getirmek zorunda kalmasının güvencesinin elde

edilebileceği düşüncesinden hareket ediyorlardı. Eski Roma dininin ayin usulüne ilişkin bu biçimcilik, bağlantılarının kölesi olan –ki ilkçağ Romalısı böyle biriydi– küçük çiftçinin kaygılarını gideriyor olmalıydı.

Ama Etrüsk egemenliği döneminden itibaren, Roma'da mesleklerin ve ticaretin gelişmesiyle ve İtalya'nın komşu bölgeleriyle daha yakın ilişkiler kurulmasıyla birlikte, yabancı "yeni tanrılar" Roma dininde giderek daha çok yer almaya başladılar.

Etruria'dan ithal edilen Juno ve Minerva, Jupiter'le birleşip "Capitolium üçlemesi"ni oluşturdular ve resmî pantheonun en büyük tanrıları oldular. 500 yılından itibaren, Herakles, Kastor ve Polydeukes, Apollon ve Artemis (Diana) gibi Grek kültleri Roma'ya nüfuz etmeye başladılar. Ceres, Liber ve Libera gibi eski Roma tanrılarından denk isimler alan Demeter ve onun uyduları Dionysos ve Kore'nin kültleri Sicilya'dan aktarıldılar, bu da Roma'nın gereksinimlerini karşılamak için bu eyaletten sürekli buğday satın alınmasının nedenlerini açıklamaktadır. Pleb sınıfının kalesi durumuna gelen Aventinus üzerine oturtulan tapınakları Grek üslubuna göre yapılmıştı ve kült Grek rahibeler tarafından "Grek usulü" kutsanıyordu. Apollon kültüyle birlikte ve büyük bir olasılıkla birlikte Cumae'den ünlü Grek kadın kahinlerin kehanetlerinin toplandığı kitap olarak kabul edilen "Sibyllalar'ın Kitapları"nda Roma'ya getirilmişti.

Sonuç olarak Roma dini, II. yüzyılın ortasında, eski ve yeni öğelerin en garip bileşimlerinden biri görünümündeydi. Toplumun üst katmanları dine karşı kayıtsız, hatta kuşkucu olmuşlardı. Birçok gözde devlet adamı, görevlerini yaparken, (örneğin C.Flaminius) kuş falıyla açıkça matrak geçiyorlardı. Ve halk arasında, Roma'da olduğu kadar İtalya'da da, Dionysos Esrikleri örneğine uygun olarak gizli dernekler halinde kurulan çeşitli Grek mezhepleri (Orphik din, Dionysos dini) kendilerine yeni yandaşlar topluyorlardı.

Yaşlı Romalılar, bazen, yedi bin kişinin cezalandırılmasına yol açan, 186 tarihli Bacchanalia (Baküs adına yapılan gizli-dinsel bayram) duruşması örneğinde olduğu gibi, bu sapkınlıklara karşı şiddetli tepkiler yaratmayı becerebiliyorlardı. Ama hiçbir polis önlemi, devlet dininin boyunduruğundan kurtulan halk yığınlarının hakkından gelmeyi başaramıyordu. Roma oligarşi yönetimi, özgür halkın alt katmanları

üzerinde egemenlik araçlarından biri olan manevi geme artık sahip bulunmuyordu.

ELLİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÖLELERİN DEVRİMCİ HAREKETİNİN BAŞLANGICI

I. M.Ö. II. Yüzyılın ilk yarısında İtalya'da köle ayaklanmaları. Kendi yapısının ürünü olan ekonomik ve toplumsal ilişkilerle birlikte, uçsuz bucaksız bir köleci imparatorluğun kurulması, M.Ö. II. yüzyılın başında, Roma'da ve eyaletlerde, çok sert çelişkiler yaratmıştı.

Bu çelişkilerin ilki ve en önemlisi, köle emeğinin artan kullanımı nedeniyle bu yüzyılın başından itibaren özellikle şiddetlenen, köleler ve efendileri arasındaki karşıtlıktı.

200 yılından itibaren, büyük malikânelerin çoğalmasıyla birlikte, kölelerin hareketi, büyük boyutlu yerel ayaklanmalar niteliği kazandı; bu ayaklanmalara yüzlerce, binlerce kölenin katılmasına karşın yaygınlık alanı nispeten sınırlıydı. Bu tür ilk patlamanın, 198 yılına doğru, Latium'daki Sei Setia adlı Roma kolonisinde meydana geldiğini Titus Livius'tan (XXXII, 26) öğreniyoruz. Bu koloni, büyük bir olasılıkla kendileri de Afrikalı olan köleleri sayesinde rahat bir hayat süren, Kartaca'nın seçkin ailelerinden bir grup rehinenin gözaltında tutuldukları yerdi. Köleler, efendilerinin Setia'nın özgür halkıyla birlikte toplanacakları tiyatroya bir bayram günü saldırmayı kararlaştırdılar; burada herkesi öldürdükten sonra, kendi memleketlerine gitmek üzere gemi ele geçirmek için komşu liman Circeium'a gitmeyi tasarladılar. Fakat bazı hainlerin durumu başkent yönetimine haber vermeleri üzerine komplo başarısızlığa uğradı. Yanına 9.000 asker alan Roma kent praetoru *(Praetor Urbanus)*, Setia'ya tam zamanında geldi: Komplocuların büyük bir bölümü ve o anda kaçan 500'ü daha sonra idam

edildiler. Bu tür koşullar –yani bir avuç gözü pek insan bir isyana karar verip bir komplo hazırlıyor, memlekete dönmeyi tasarlıyor, ama girişim bir ihanet yüzünden başarısızlığa uğruyor– bu tür sayısız patlayışın belirgin niteliklerini oluşturmaktadır.

Titus Livius (XXXIII, 36), büyük toprak mülkiyetinin egemen olduğu eyaletlerden biri olan Etruria'da, 196 yılında, daha önemli bir ikinci ayaklanmanın çıktığını haber vermektedir.

Ayaklanan köleler, üzerlerine bütün bir lejyonun gönderilmesini gerektirecek ölçüde, gerçek bir ordu kurmayı başarmışlar; meydan savaşında yenilmişler, aralarından çoğu savaşta ölmüş ya da tutsak olmuş; önderleri çarmıha gerilmiş, ötekiler cezalandırılmışlar ve efendilerine teslim edilmişler. Demek ki, bu kez Roma'nın burnunun dibinde, boyutça çok daha önemli bir ayaklanma söz konusu.

185 yılında, Apulia'da öylesine çok hayvancı ayaklandı ki, üstesinden gelmek için uzun süre uğraşıldı: "Yolları ve otlakları talan ediyorlardı" (Titus Livius, XXXIX, 29); ayaklanmanın ulaştığı boyutlar yüzünden, güneyin dünya ile ilişkisi kesildi ve üzerlerine gönderilen cezalandırma seferi Tarentum'dan yola çıkmak zorunda kaldı. Ayaklanmanın ezilmesinden sonra, praetor Postumius yedi bin asi köleyi ölüme mahkûm etti, ama karar hepsine uygulanamadı, çünkü bunların "büyük bir bölümü" kaçmış ve kıyasıya direnmeyi sürdürüyorlardı. Ölümleriyle sahiplerinin uğrayacakları zarara karşın, elde kalanları idam edildiler.

Demek oluyor ki, II. yüzyılın başında, köle ayaklanmaları giderek daha geniş alanlara yayılıyordu ve yerel olmak özelliklerini hâlâ sürdürmelerine karşın, bu ayaklanmalar sırasında, köle yığınlarının direnci giderek daha da çetinleşiyordu. Ama II. yüzyılın ikinci yarısında, bütün eyalete yayılan ve bir genel ayaklanmaya dönüşmek tehlikesi taşıyan, o zamana kadar duyulmamış şiddette hareketler patlak verdi. Sicilya'da, Attika'da, Asya eyaletinde çıkan bu tür köle isyanları bütün köleci dünyayı derinlemesine sarstılar.

2. Sicilya kölelerinin ilk ayaklanması (138-132). Pergamon'da (Bergama) Aristonikos ayaklanması. Sicilya'da başlayan ve tam yedi yıl süren ilk köle ayaklanması, Orosius'un da belirttiği gibi "birçok yeri ateşe

veren bir fitil"di. Sicilya ayaklanması konusunda temel kaynağımız olan Diodoros (XXXV, 2, 25). "Sicilya'da çıkan ayaklanmaya benzer bir köle ayaklanması asla olmadı", diye yazmaktadır.

Kölelerin çalıştığı büyük tarım işletmeleri sisteminin kökleri Sicilya'da çok eskilere gidiyordu, daha Grek ve Kartaca kolonizasyonu döneminde başlamıştı: Bunlar tarafından köleleştirilen yerli halk Sikullere, Grekler getirildikleri büyük köle sürüleri eklemişlerdi. Usta, işçi ve iyi çiftçi niteliğine sahip çok sayıda Suriyeli köle satın alınıyordu.

Diodoros'a göre, "Sicilya'da öylesine çok köle vardı ki, kime söyleseniz inanmaz ve sizin şişirdiğinizi düşünürdü." Sicilya, Romalıların eline geçtiği zaman, kölelerin çalıştığı bu büyük işletmeler sadece sahip değiştirdiler. ("Köle sahiplerinin çoğunluğu Romalı atlılardı"), ama aynı çizgide gelişimlerini sürdürdüler.

Sicilya köleleri, İlkçağ'da bile, görülmemiş bir sömürünün kurbanlarıydılar. Sicilya malikânelerinin Roma'ya, İtalya'nın öteki kentlerine ve Korinthoslular tarafından da Peloponnesos'a ihraç edilen tahılı, şarabı, zeytinyağı, buralarda çok elverişli fiyatlara satılıyordu. Bu nedenle mülk sahipleri, üretim giderlerini düşürmek için, kölelerin yiyecek ve giyecek masraflarını alabildiğine kısıyorlardı; bunun sonucu olarak, köleler gereksinimlerini sağlamak için yol kesip soygun yapıyorlardı. Ama aynı zamanda, büyük tarım işletmesi sistemi, köleleri, zalim efendiye karşı mücadeleye girişmek gerektiğinde, kolayca devrimci bir nitelik kazanmaya elverişli bir yapı içinde örgütlemişti.

Sicilya'da hareket, karısıyla birlikte kölelere karşı olağanüstü zalimliğiyle ünlü Damophilos'un sahibi olduğu zengin malikânede çalışan köleler arasında başladı. Damophilos'un toprakları, Henna yakınlarında, Sicilya'nın en verimli bölgesindeydi. Asiler başlangıçta sayıca azdılar, dörtyüz kadardılar, ama başlarındaki önder sıradan bir insan değildi; bölgenin büyük toprak sahiplerinden birinin unvanlı soytarılığını yapan ve "Suriye Büyük Tanrıçası"nın gözdesi geçinen, Eunous ("Sadık": Bir köle için uygun bir lakap) adında bir Suriyeliydi. 138 yılında, kölelerin malikânelere geri döndüğü mevsimde, hasadın en yoğun olduğu dönemde, en uygun zamanı seçen asiler, silah elde Henna'ya geldiler ve burada kentin köleleriyle birleştikten sonra, zalim Damphilos ve benzerlerinden

acımasızca intikam aldılar, ama kendilerine karşı iyi davranmış olan pek az mülk sahibine dokunmadılar. Hatta, Damophilos'un kendi lehlerine şefaatte bulunmuş olan yetişkin kızını güvenlik altında, akrabalarının yanına Catania'ya gönderdiler.

Henna örneğini doğu Sicilya'da birçok kent izledi. Zeytin üretiminin merkezi olan Agrigentum'da çıkan ayaklanmanın başında, gençliğinde Toros dağlarında eşkıyalık yapmış ve 5.000 kişilik bir birlik toplamış olan seyis Kleon vardı. Köleler, aynı şekilde, Messana, Leontium, Catania ve Tauromenium'da da ayaklandılar. Asi sayısı, Diodoros'a göre, 200.000 kişiye yükseldi. Kentlerin yerli Pleb sınıflarının tutumu da çok kaygı vericiydi. "Zenginlere karşı yakınlık duymayan yoksul insanlar seviniyorlardı"; "kendilerine köle süsü veren serseri tayfası köyleri talan ediyor ve yağmalamakla yetinmeyip villaları ateşe veriyorlardı," diye yazıyor Diodoros. Yerli birliklerin başında bulunan propraetorlar, bütün doğu Sicilya'ya yayılmış olan bu hareketi bastırmayı başaramadılar; İtalya'dan gönderilen iki konsül ordusu da işin üstesinden gelemedi. İsyancı köleler, başkenti Henna olan bir devlet kurup Sicilya'da dört yıla yakın süre egemenlik sürdüler ve Diodoros'un dediğine göre "refah" içinde yaşadılar.

Bu köle devletinin son derece ilginç bir yapısı vardı. Monarşi ile demokrasinin ilginç bir bireşiminden oluşuyordu. Aralarında çok sayıda Suriyeli bulunan asiler, önderleri Eunos'u Antiokhos adıyla kral "seçmişlerdi"; Suriye hanedanının birçok hükümdarı tarafından ünlendirilen bu ad onun mutlak iktidar ve gücünün saf yürek bir simgesiydi. Ama bu seçilmiş "kral", töreye göre, görkemli bir giysi giymesine, taç takmasına ve hatta bir "kraliçe"si olmasına karşın, kesinlikle Helenistik türde bir hükümdar değildi. "Asilerin devletinin kralı olunca, Eunous Halk Meclisi'ni topladı," diye yazıyor Diodoros. Asilerin çoğunlukta olduğu bir halk mahkemesi tiyatroda görev yapıyordu; yargılama görevi yapan bir halk meclisi niteliğindeydi bu mahkeme. Kralın yanında, köleler arasında en dikkat çeker kişilerden oluşan bir "konsey" vardı: Başkomutanlığa atanan Sicilyalı Kleon, kardeşi Comanus, gözü pek Grek Akheios ve daha başkaları. Değişik uluslardan olmalarına karşın "konsey" üyeleri arasında uyumun egemen olması ve Eunous'un iktidarını isteyerek tanımaları, köle sahiplerini çok şaşırtıyordu.

Bu “köleler krallığı”nda alınan ekonomik önlemler de ilgiye değerdi. Diorodos (XXXV, 2, 48) şaşkınlığını şöyle dile getiriyor: “En dikkate değer şey, usa yatkın bir biçimde gelecekten tasalanan isyancı kölelerin küçük villaları yakmamaları, alet ve yedeklikleri tahrip etmemeleri ve toprağı işlemeyi sürdürenlere dokunmamalarıydı”; hiç kuşkusuz, latifundiaların paylaşılmasından sonra, kendileri de özgür ve bağımsız küçük köylü konumuna kavuşmayı düşlüyorlardı. Kentlerde, “Eunous, silahçılara dokunulmamasını emir buyurdu”, isyancıların ordusunun gereksinimi için “çalışmaya gönderildiler.”

Hareketin kaçınılmaz bozguna neden olan büyük kusuru, her şeye karşın savunmaya yönelik niteliğinden, yerel çerçevenin dışına çıkacak ve Roma İmparatorluğu’nda, aynı dönemde ortaya çıkan öteki köle ayaklanma merkezleriyle ilişkiler kuracak yetenekten yoksun bulunmasından kaynaklanıyordu. Diodoros, yüz elli kölenin Roma’daki komplosundan, bin kölenin katıldığı Attika’daki hareketten, Delos’taki ve başka yerlerdeki isyanlardan söz etmektedir.

Bunların en önemlisi, Aristonikos’un yönettiği isyan, 133 yılında, kısa bir süre önce Roma’nın “Asya eyaleti” olan Pergamon’da (Bergama) başladı. Diodoros, Strabon ve daha sonraki tarihçiler bu ayaklanmayı anıyorlar ve bu ayaklanmayı aktaran yazıtlardan bazıları günümüze ulaşmış bulunuyor. Diodoros, “Sicilya’dakine benzer olaylar”ın Asya’da da çıktığını ve “efendilerinin zalimlikleri yüzünden sabrı taşan kölelerin büyük öfkesi birçok kenti felaketin içine sürükledi”ğini söylüyor. “Mülksüzler”, krallık halı ve parşömen atölyelerinin özgür işçileri ve bunların yanı sıra, krallık mülklerinin köylüleri ve küçük çiftçileri Pergamon kölelerine katıldılar. Hareketin başına, “krallık iktidarında haksız yere gözü olan” Aristonikos geçti: Bütün krallığı Roma halkına vasiyetle bırakmış olan III. Attalos’un piç kardeşiydi. Aristonikos, asileri, İamboulos’un yazdığı ve o dönemde çok tutulan Heliopolis adlı ütopik romanın düşüncesini gerçekleştirerek, Permamon’da Helipolis’i (“Güneş Kenti”ni) kurmaya söz vermişti. İamboulos, *Helipolis*’te, bütün insanların tam bir eşitlik, kardeşlik ve özgürlük içinde yaşadıkları; herkesin kendi isteğiyle ortak mülk için çalıştığı ve boş zamanlarını herkesin erişebileceği doğa, sanat ve bilim

zevklerine ayırabildiği çok mutlu, masalsı bir adadan söz ediyordu (Bk.Diodoros, II, 55-60).

Aristonikos, patlak veren toplumsal devrimin egemenliğini tehdit ettiği bütün güçlerin (başta Ephesos olmak üzere Küçük Asya'nın zengin kentleri, Bithynia kralı Nikomedes, güçlü bir orduyla Roma'dan gönderilen konsül Publius Crassus.) karşısında birleşmiş olmalarına karşın, eski Pergamon krallığının büyük bir bölümünü ele geçirmeyi başardı. Aristonikos, Crassus'ü yendi; "Helipolisliler"e karşı yaptığı bu savaşta Crassus tutsak alındı.

Kendi içlerinde güçlü olan bu hareketlerin dağınık niteliği, Roma'nın hepsini tek tek ortadan kaldırmasına olanak sağladı. Roma'da çoktandır sertliğiyle ünlü konsül Publius Rupilius, 132 yılında, Sicilya köleler krallığına karşı kesin saldırıya geçti. Uzun bir kuşatmadan sonra, umutsuz bir direnmeyle karşı koyan savunmacıları yamyamlığa mahkûm edince, isyanın en önemli kalelerinden biri olan Tauromenium'u ihanetle ele geçirdi. İşkenceden geçen tutsaklar yüksek kayalardan aşağı atıldılar. "Rupilius bunun ardından Henna üzerine yürüdü... Ve konumu dolayısıyla ele geçmez olan bu kenti de gene bir ihanet sayesinde ele geçirebildi (Diodoros, XXXV, 2, 22). Bir huruç hareketine girişen Kleon öldü. Kral Eunous'a muhafızlık yapan bin seçkin adam, onu son ana kadar korudular ve "kaçınılmaz sonu görerek, birbirlerini kendi kılıçlarıyla öldürdüler." Eunous bir Roma hapishanesinde öldü. Orosius, Rupilius'un Henna'da yirmi binden fazla köleyi kılıçtan geçirdiğini yazıyor.

Roma, 130 yılında, Aristonikos'un ayaklanmasının üstesinden geldi. Denizde Ephesos donanmasına yenilen Aristonikos, ülkenin içerlerine çekilmek zorunda kaldı; burada, Bithynia ve Cappadocia krallarının ordularıyla takviye edilmiş olan konsül Perpenna'nın birlikleri tarafından kuşatıldı. Ayaklanma bastırıldı. Tutsak alınan Aritonikos Roma'ya gönderildi ve burada hapishanede boğuldu (129).

3. Sicilya'da kölelerin ikinci ayaklanması (M.Ö. 104-101). Bosphoros'ta Saumacus'ün isyanı. Bütün korkunç baskılara karşın, birincisinden otuz yıl sonra Sicilya'da ikinci isyan çıktı ve üç yıl boyunca ortalığı kasıp kavurdu. Ayaklanma, kölelerin sabrını taşıran Sicilya valisi

praetor Licinius Nerva'nın açgözlü davranışları ve rüşvet işleri yüzünden 104 yılında başladı. Eyaletlerin ve müttefik kralların harekete geçirildiği senatusun buyruğu üzerine, Nerva, borç için köleleşmiş ve büyük malikânelerin köle "aileleri"nin arasında ve zindanlarda bulunan birçok özgür insanı ortaya çıkarmak amacıyla bir soruşturma yapmaya başlamıştı. Sekiz yüz dolaylarında, haksız yere köleleşmiş insana özgürlüğünü geri verdikten ve böylece birçok başka köleyi de umutlandırdıktan sonra, mülk sahiplerinin satın aldığı praetor soruşturmayı kapatmıştı. Daha sonra da, kaçakların arkasına Sicilyalı haydutları salarak, köleler arasında bu yüzden başlayan hareketi bastırmaya çalıştı.

İkinci ayaklanma özellikle adanın batı bölümünde yaygınlık kazandı. Merkezi Lilbaeum (Lilybaion) dolaylarında olan ayaklanmanın başında, bölgenin en büyük malikânelerinden birinin Villicus'u (kahya) olan Athenion bulunuyordu. Bu sırada, Heraclea (Herakleia) yakınlarında, Caprion dağı yöresinde, Salvius adında bir Suriyeli kahin ve büyücü çevresinde yirmi bin kadar isyancı köle topladı. Ayaklanma bu kez tam bir tarımcı nitelik taşıyordu: Asiler hiçbir kenti ele geçiremediler, çünkü bunlara katılamadıkları bir yana, kent köleleri Morgantium kentinin savunmasında efendilerine yardım ettiler.

Bunun üzerine asiler kendilerine, Triocala tepesi üzerinde yeni başkentleri için bir yer seçmek zorunda kaldılar. Burada krallık saraylarını yaptılar, sarayın yanında özellikle halkın toplantılarına ayrılmış bir alan bulunuyordu. Salvius, "Tryphon" adı altında kral seçildi, ama aslında gerçek önder ve komutan, Romalıların korkunç bir düşman olarak anısını her zaman sakladıkları, varlığında büyük bir devrimci güç barındıran Athenion'du. Amilkar'ı örnek alarak büyük boyutlu bir çete savaşı örgütledi, Romalıların ambarlarını yıktı, Sicilya'daki bütün ulaşım yollarını kesti, müfrezeleri son kişisine kadar yok etti. "Ülkeyi, üzerinde bulunan hayvanlarıyla, yiyecekleriyle, kendi malınızmış gibi koruyacaksınız" buyruğu çok anlamlıdır. Athenion, görünüşe bakılırsa, büyük malikânelerin yağmalanmasına engel olmaya çalışıyordu, çünkü birliklerine yalnızca en güçlüleri alıyor, ötekilere gündelik işlerini sürdürmeleri buyruğunu veriyordu. Böylece ordusunun gereksinimlerini sağlıyordu.

Diodoros'a göre hareket öylesine bir genişlik kazandı ki bütün Sicilya "anarşi"nin kucağına düştü. Mahkemeler çalışmıyordu, kentler arasındaki ilişkiler kesilmişti ve memurlar dönemin kargaşasından yararlanarak zenginleşmekten başka bir şey düşünmüyorlardı. Kent hırsızları soygunlar, yağmalar yapıyorlardı.

Ama birinci ayaklanmanın başarısızlığa uğramasına neden olan zayıf yan bu kez de etkili olmaya başladı: Girişim yokluğu ve taktiğin temeldeki savunmacı niteliği. Bu durum, praetor Licinius Lucullus'un asileri ilkin Sicilya'nın doğusuna püskürtmesine ve daha sonra da meydan savaşında güçlerin büyük bir bölümünü parçalamasına ve Triocala önünde kuşatmaya almasına olanak sağladı. Ama işi sonuna kadar götürmedi. Roma, 101 yılında, kölelere karşı Manius Aquillius'un komutasında bir konsül ordusu göndermek zorunda kaldı. Bu sırada Salvius'un ölümü üzerine Athenion "kral" oldu. Geleneğin aktardığına göre, iki ordu önünde yapılan garip bir çarpışma sırasında Manius tarafından öldürüldü ve bu olay kölelerin yenilgisine yol açtı. Triocala umutsuz bir direnmeden sonra düştü. Bu kez baskı özellikle korkunç oldu; sayılamayacak kadar çok köle çarmıhlar üzerinde can verdi ya da başka yöntemlerle idam edildi; aralarından bin kadarı Roma'ya gladyatör olarak gönderildi ve arenalarda birbirlerini öldürmeye zorlandı.

Köleleri sürekli korku içinde tutmak için Sicilya'ya bundan böyle sürekli bir terör rejimi yerleşti. Cicero döneminde bile bir Sicilyalı kölenin elini bir silaha dokundurmasının cezası ölümdü; "Yönetimin bütün karar ve buyrukları kölelerin silahsızlanmasının yakasını bırakmıyordu", (Cicero, *Verrinus*, V, 7). Ve öyle ki, otuz yıl sonra, Spartacus'un ayaklanması döneminde, Sicilyalı köleler yeniden ayaklanabilecek durumda değildiler.

Zaman olarak ikinci Sicilya ayaklanmasıyla kesişen, Bosphoros krallığı İskit kölelerinin Saumacus önderliğinde yaptıkları ayaklanma, onun belki de uzak bir yankısı gibidir. Bu ayaklanmayı Khersonessos'ta bulunan ve Pontos kralı VI. Mithridates Eupator'un generali Diophantos'un onuruna yazılmış bir yazıttan öğreniyoruz. Diophantos, Bosphoros kralı Parisades'i Mithridates'in bağımlısı (Vassalı) olmayı kabul etmeye zorlamıştı, ama bu bağımlılığın Parisades'in uyrukları arasında neden olduğu hoşnutsuzluk doğrultusunda, İskit köleler hükümdarın *alumnus*'u (yani evinde yetişen

köle) Saumacus’un komutası altında silaha sarıldılar. Parisades öldürüldü, Diophantos kaçarak kurtuldu ve Saumacus Bosphoros kralı ilan edildi. Elimizde Saumacus’u Helios’un çizgileriyle yansıtan paralar var: Demek ki “Güneş Kenti” bu hareketin yabancısı değildi. Ama yazıtın aktardığına göre, Diophantos altı ay sonra “bir kara ve deniz ordusuyla geldi (Küçük Asya’dan, Pontos’tan) ve ayrıca yanına üç gemilik seçkin yurttaş aldıktan sonra kentimizden (Khersonesos) hareket ederek Theodosia’yı ve Pantikapaion’u (Kerç) ele geçirdi. İsyanın kışkırtıcılarını cezalandırdı, eline geçmiş olan Kral Parisades’in katili Saumacus’u Mithridates’in krallığına gönderdi ve böylece Mithridates Eupator’un egemenliğini yeniden kurdu.”

Roma İmparatorluğu topraklarında esen köle ayaklanmaları rüzgârı, köleci toplumu parçalayan şiddetli ve zorlu sınıf mücadelesini kanıtlamaktadır. Ama bu ayaklanmalar, aynı zamanda, yerel ve yalıtık nitelikleriyle kölelerin hareketinin zayıflığını da ortaya koymaktadırlar.

ELLİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ROMA VE İTALYA'DA DEMOKRATİK HAREKET (150-90)

I. Reformlar dönemi. Gracchus'lar. Köle isyanlarına koşut olarak, özgür halkın kentli ve kırlı aşağı katmanlarının hareketi boyutları artarak gelişiyordu. Bu demokratik ya da Roma'da söylendiği gibi "Populares" hareketi, II. yüzyılın ikinci yarısından itibaren canlanan, III. yüzyılın ikinci yarısının köylü hareketinin bir devamıydı.

En başta demokratik hareketin nedenleri –köylü sınıfının bütün hızıyla süren topraksızlaşması ve "kent plebi"nin sefil yaşamı– bu uyanışa katkıda bulunuyordu, ama verdikleri örnekle özgür halk yığınlarını kendi isteklerini daha etkili bir biçimde desteklemeye kışkırtan köle hareketinin gelişmeleri de bu harekette önemli bir rol oynamış olmalılar. Zalimce yakılıp yıkılan Sicilya eyaletinin Roma'nın tahıl ambarı olma niteliğini bir süre yitirmesi ve dolayısıyla buğdayın pahalanmasına yol açması nedeniyle, Sicilya ayaklanması demokratik hareketin hızlanmasını ancak dolaylı yoldan etkileyebildi. Sonuç olarak, bir yandan kentli kitlelerin yaşam koşullarının daha da ağırlaştığı, bir yandan da topraksızlaşmış olan köylülerin topraklarını tekrar ele geçirmek arzularının daha belirgin bir biçimde ortaya çıktığı görüldü. Böylece, geçim gereçleri sorunu ve tarım sorunu, ikisi birden, olağanüstü bir önem ve güncellik kazandı.

Bu sorunlar, aynı zamanda, imparatorluğun ve eyaletlerin yönetimi sorunlarına bağlıydı. Bu nedenledir ki, 149 yılında, Halk Meclisi eyalet valilerinin "yetkilerini kötü kullanmalarıyla ilgili bir araştırma komisyonu"nun kurulmasını sağlayan bir yasayı kabul etti. On yıl sonra,

139 yılında, comitia'larda yazılı gizli oy kullanılması ilkesini getiren yasa kabul edildi.

Böylece geniş bir demokratik önlemler programı hazırlanıyordu. 130 yılından itibaren Forum özellikle canlandı: Kolonilerden ve uzak *municipium*'lardan (Roma'nın egemenliği altında kendi kendini yöneten kent) buraya akın akın insanlar geliyor, konuşmacılar toplantılarda ateşli söylevler çekiyor, bütün duvarlar hatta mezarlar bile halkın isteklerini daha cesaretle savunmaya çağıran yazılarla kaplanıyordu. Reform yandaşlarının birbirlerine yazdıkları mektupların (örneğin, Gracchus'lerin annesi Cornelia'nın mektuplarını biliyoruz) kopyaları halk arasında elden ele dolaşıyor ve böylece bir tür siyasal vergi ve dilekçe görevi yapıyordu.

Ne yazık ki bu olayları ancak Plutarkhos'un (Tiberius ve Caius Gracchus'un *Hayatlar*'ı) ve Appianos'un (*İç savaşlar,* I. kitap, 7-27 bölümler) yapıtlarına göre değerlendirebiliyoruz. Ama imparatorluk döneminde yaşamış olan bu iki tarihçi için olayların çoğu uzak ve karanlıktı ve halk kitlelerinin rolünü ikinci plana atarak, yaşam öyküsel yanı ağır basan kişisel öğeyi daha çok göz önünde bulunduruyorlardı.

Genç ve zengin Roma soylusu Tiberius Sempronius Gracchus'un 133 yılında tribunusluğa seçilmesiyle, demokratik hareket doruk noktasına ulaştı. Kişisel bir sorun yüzün-den senatoyla arasında geçen şiddetli bir çatışma, tutkulu Tiberius'un halk muhalefeti saflarına geçmesine yol açmıştı. Kız kardeşi Sempronia ile evli olan akrabası Scipio Aemillianus'un evi, küçük tarımcılığın ve eski Roma köylü ordusunun yeniden kurulması sayesinde "eski töreler"e dönüşü düşleyen bir tür siyasal derneğin merkezi durumunda olduğu için, bu kamp değiştirme kolay olmuştu. Bu "Eski Romalılar"dan biri olan C. Lailius kamu mülkü topraklar sorununu ortaya atmayı bile denemişti.

Tiberius halk tribunusu olunca, senatonun canını sıkacak şekilde, *ager publicus* (devlete ait) topraklardan yararlanılmasını düzenleyen ve soyluların adını bile duymak isteme-dikleri yasa tasarısını tekrar ele aldı. Plutarkhos (Tiberius Gracchus, 9), "yasa daha yumuşak ve daha ılımlıydı", diyerek yasanın niteliğine kesinlikle tanıklık etmektedir. Appianos *(İç savaşlar,* I, II) bu konuda şöyle yazıyor: "Gracchus her şeyden önce, zenginliği değil, ama Roma yurttaşlarının tümünü yükseltmeyi

tasarlıyordu.” Plutarkhos ve Appianos, Tiberius Gracchus’un İtalya’da kölelerin çoğalmasından kaygı duyduğu ve “Sicilya’da, daha yakın zamanlarda köleleri yüzünden bu bölgenin mülk sahiplerinin başına neler geldiği”ni anımsattığını söylemek konusunda söz birliği yapıyorlar: “Romalıların bu adada, bu asilere karşı yapmak zorunda kaldıkları savaşın kolay olmadığını ve çabucak bitmediğini, ama uzadıkça uzadığını hatırlattı...” (Appianos, *İç savaşlar,* I, 9).

Tiberius Gracchus’un tasarısı aslında, özellikle büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını kollayan birkaç ek ve değişiklik ile 367 tarihli ve devlet mülkü topraklarla ilgili Licinia ve Sextia yasasının unutulmuş maddelerinin tekrar yürürlüğe konulması girişiminden başka bir şey değildi. “İtaatsizlikleri nedeniyle cezalandırılmaları ve cezayı ödedikten sonra da yasanın hükmüne karşı sahip oldukları topraklardan atılmaları gereken bu insanlara, (tasarı) yalnızca, bedelini alarak, haksız yere işgal ettikleri toprakları boşaltmalarını ve yaşamak için bunlara gereksinimi olan yurttaşlara bırakmalarını buyuruyordu.” (Plutarkhos, *Tiberius Gracchus,* IX).

Yasacı, kamusal toprakların yararlanma hakkı tavanının 500 jugerum (125 hektar) olarak sınırlanmasının resmiyet kazanmasını istiyordu, ama bu payın çaktırmadan 1000 jugeruma çıkmasına izin veren bir düzeltici madde de getiriyordu: 500 jugerumluk toprağı elinde bulunduran bir kimsenin iki yetişkin oğlu varsa, her biri için ayrı ayrı 250 jugerumluk pay olmak üzere 500 jugerumluk paydan da yararlanabiliyordu. Bundan fazlasının *ager publicus*’a iade edilmesi gerekiyordu, ama bu topraklar üzerinde yapılan ıslah çalışmalarını ya da yaptırılan yapıların zararını karşılamak üzere, eski zilyetlerine (elinde bulunduran) hazine tarafından hakkaniyetli bir tazminat ödeniyordu. Bu şekilde devlet tarafından geri alınan toprakların, 30 jugerumluk paylar halinde, aidat karşılığında ve başkasına devredilmezlik koşuluyla, yoksul yurttaşlara dağıtılması gerekiyordu. Kamu malı toprakların yeniden dağıtımını yönetmek üzere üç üyeli özel bir komisyon görevlendirilmişti.

“Bu reform ne kadar yumuşak olursa olsun, halk bundan memnun oldu”, diye yazıyor Plutarkhos (*Tiberius Gracchus,* X), ama kamusal topraklarının büyük gasplarının (zorbalıkla ele geçiren) zorlu direnmesiyle karşılaştı.

Bunların kışkırtmalarıyla, kendisi de büyük bir toprak sahibi olan tribunus Marcus Octavius vetosunu kullanarak yasanın geçmesini engelledi.

Bu muhalefet nedeniyle, Tiberius Gracchus'un reformu, ancak, yapılan çok önemli anayasa değişikliklerinin kabul edilmesinden sonra gerçekleşebildi. Ve Tiberius, Halk Meclisi'ne "halkın çıkarlarına karşı davrandığı için" "(Appianos, *İç savaşlar,* I, 12) tribunus Octavius'un görevden alınmasını ve onun yerine makamının görevlerine daha düşkün bir tribunusun seçilmesini önerdi. Böylece, magistratuslar (yüksek memurlar) üzerinde halk denetimine yer vermeyen eski Roma anayasasına kesinlikle yeni bir ilke giriyordu: Çünkü Roma'da bütün kamu görevlileri seçildikleri süre sona ermeden görevden alınmazdı. Ve yazılı temel maddeler bulunmadığı için, Tiberius'un önerdiği önlem, herhangi bir magistratusun Halk Meclisi'nin iradesiyle görevinden alınması yolunu açabilirdi.

Bu nedenle, bu önleme istemeye istemeye başvurdu. Uzun süre ve ısrarla Octavius'a vetosunu kaldırması için rica etti. Hatta otuz beş tribusdan oyuna başvurulan ilk on yedisinin oy birliğiyle önergesini desteklemesinden sonra, Tiberius oylamayı durdurdu ve Octavius'a vetosundan vazgeçmesi için yalvardı ve onun vetosunda direnmesi üzerine, önergesi sonuna kadar oylandı.

Octavius görevden alındı ve onu yerine, Tiberius'un bir yandaşı halk tribunusluğu görevine seçildi; Halk Meclisi'ne yeniden sunulan, kamu topraklarının yeniden dağıtımıyla ilgili yasa tasarısı halk tarafından kabul edildi ve yasa gücü kazandı. Gracchus'un kendisinin, 18 yaşındaki küçük kardeşi Caius'un ve yasanın öncülerinden biri olan kayınpederi Appius Claudius'un içinde bulunduğu bir tarım komisyonu seçildi. Plutarkhos ve Appianos Tiberius gibi bir ılımlı reformcunun, soylu sınıfın genel hoşnutsuzluğuna neden olan köktenci eylemlere zorunluluk gereği başvurmak zorunda kaldığında söz birliği etmektedirler.

Ama senatonun yetkisini maliye ve eyalet yönetimi alanına indirgemek için aldığı önlemlerle (bunların da nedeni soyluların direnmesiydi) "*optimates*" (memur aristokrasisi) arasında, daha da büyük bir öfke patlamasına yol açtı. Tarım triumvirleri (üçler komisyonu) görevlerini yerine getirmek için gerekli olan ödenekleri isteyince, senatus, büyük pontifex ve tarım reformunun en amansız düşmanlarından biri olan, büyük

toprak sahibi Publius Seipio Nasica’nın raporuna dayanarak, komisyona günde 9 as gibi gülünç bir tahsisat ayırdı. Tiberius gerekli kaynağı sağlamak amacıyla, “Asya eyaletinin yönetimiyle ilgili” üçüncü bir yasayı Halk Meclisi’ne oylattı. Kral Attalos’un bu eyaleti vasiyetle Roma halkına bıraktığı bahanesiyle, senatonun eyaletle ilgili yetkisi elinden alındı, yönetimi Halk Meclisi’ne aktarıldı ve gelirleri de tarım reformu komisyonunun emrine verildi. Bu kaynakların belli bir miktarı, geri alınan toprak payları tazminatlarının ilk ödemelerinde kullanılacaktı. Bu önlem sayesinde komisyon nihayet çalışmaya başlayabildi ve biz de biliyoruz ki, sonraki yıllar içinde, gasp edilen toprakların geri alınmasıyla büyüyen kamusal topraklardan 70.000 adet toprak payı dağıttı. (Hatta üzerlerinde Gracchus’lerin yazıtları bulunan sınır taşları bulundu).

Ama soylu sınıfın ve senatonun, geçmişi çok eski iktidarlarını kemiren yasacıya olan kinleri son sınırına ulaşmıştı. Ona karşı korkunç bir iftira kampanyası başlattılar, denenmiş yönteme başvurup kral olmayı aklına koyduğu dedikodusunu yaydılar, tehditler savurdular: “Gracchus tekrar sıradan biri olunca gününü görecek” (Appianos, *İç savaşlar,* I, 13) dediler. Aristokratik rejimin savunucuları artık doğrudan doğruya hayatını hedef almak konusunda duraksama göstermediler: Soylular egemenliklerini korumak için her türlü şiddet hareketine hazırdılar.

Tiberius 132 yılında ikinci kez tribunus olmak isteyince felaket gelip çattı. Seçimler Gracchus için uygun olmayan koşullarla yapıldı, çünkü senato alışılmış kurallara aykırı olarak seçim tarihini yaza, “çiftçi yurttaşların... mevsimlik işleri yüzünden zaman bulamadıkları” (Appianos, *İç savaşlar,* I, 14) bir döneme atmıştı. Bununla birlikte, kentlerin yoksul halkı onu büyük ölçüde destekledi ve tribuslar oy sandıklarına onun lehine oy atıyorlardı. Ama onun tekrar seçilmesine karşı olan bazı tribunusların haince davranışı yüzünden seçim bir meydan savaşına dönüştü. Forum’un yakınlarındaki Fides (Sadakat) tanrıçasının tapınağına tam takım toplantı halinde bulunan senatus bu kavgaya karıştı. Masa ve koltuk ayakları, sıra kırıklarıyla silahlanan senatörler, büyük pontifex (Pontifex Maximus: Dini işlerin çoğuna bakan başrahip) Scipio Nasica’nın arkasından dışarı fırladı; makamına saygı gösteren halk Pontifex Maximus Scipio Nasica’ya yol veriyordu; senatörler ve önderleri, böylece, Gracchus’un bulunduğu yere

ulaşıp, onu ve en sadık üç yüz yandaşını öldürdüler. Plutarkhos'un aktardığına göre, Tiberius'un cesedine yakışıksız hareketlerde bulunup, yandaşlarının cesetleriyle birlikte Tiber nehrine attılar. "İntikam hırsları bu kadarıyla kanmadı: Dostlarından bir bölümü duruşma falan yapılmaksızın sürgüne gönderildi ve yakalayabildiklerini de öldürdüler." (Plutarkhos, *Tiberius Gracchus,* XXIV).

Appianos, çok haklı olarak, bu andan itibaren Roma'da "yasaların yerini oldu-bittiler ve şiddet olaylarının aldığı"na (*İç savaşlar,* I, 17) işaret ediyor. Bu olayların en büyük sorumlusu, sınıflarının ortaksız egemenliğini sağlamak için kendi politikalarından başka bir politika kabul etmeyen, ama reformun ilke ve amaçları kendi çıkarlarına hizmet etmemeye başladığı andan itibaren tümü "hukuk" ve tüm "yasallık"ı bir yana fırlatıp atan soylularındı. Tiberius bu ilkelerin ("hukuk", "yasallık") çok görece bir değeri olduğunu anlayamadığı için hayatını kaybetti. "Yasaya saygı" ilkesine bağlı olarak yetiştirilmişti, barışçı ve anayasal yolla gerçekleştirilecek reformlara safça inanıyordu.

Bundan on iki yıl sonra, onun eylemini sürdürmek isteyen küçük kardeşi Caius Gracchus'un yazgısı da böyle oldu. Halk kitlelerini yaptığı konuşmalarla coşturan büyük bir hatipti. Ağabeyinin trajik ölümünden on yıl sonra, 123'te tribunus seçilen Caius Gracchus de halkın daha köktenci bir yöntemle yönlendirilebileceği kanısında değildi: Gerçekte, Tiberius'un ılımlı programının ve reformist taktiğinin doğrudan sürdürücüsüydü. Ama Halk Meclisi'nin kararlarına itirazsız bir otorite, karşı konulmaz bir güç –hiç değilse bunu düşünüyordu– kazandırabilmek için, senato ve soylu sınıfa düşman olan bütün öğeleri birleştirmeye çalıştı. Senatonun düşmanlarını halkın davasına kazanmak için, iki yıl üst üste (123-122) halk tribunusu seçilince, kesinlikle desteklediği eksiksiz demokratik haklar programının önderi oldu.

Köylüler için Tiberius Gracchus'un yasası tümüyle yürürlüğe konuldu. O zamana kadar kış uykusunda olan üçlü komisyon çalışmaya başladı ve Caius'un yanına, dostlarından biri, kendisi gibi güçlü ve gözü pek insan, eski consul Fulvius Flaccus görev yapmaya başladı. Kendi keselerinden donanımlarını sağlamakta maddi güçlük çeken küçük mülk sahiplerini bu

yükten kurtarmak için, askerlerin silah ve giyeceklerini devlete yükleyen bir yasa çıkartılarak köylülerin askerî yükümlülükleri hafifletildi.

Köylü sınıfı için çok yararlı, bütün İtalya'da geniş bir yol yapımı ve bayındırlık çalışmaları düzenleyen bir üçüncü yasa, kırsal bölgenin yoksul halkına oldukça önemli kazanç sağlayabilirdi. Ama birçok kentli de yararlandı bu uygulamadan. Appianos, Gracchus bu şantiyeleri kurarak "her türlü işçi ve emekçi kalabalığını kendine bağlamış oluyordu," diyor. Roma'da, deniz ötesi ülkelerinden ithal edilen tahılın depolanması için büyük devlet ambarları yapılıyordu ve Gracchus'un çıkarttığı "*Res frumentaria*" (buğday dağıtımı yasası) gereği, kent halkı tenekesi (modius) 6 1/3 as gibi düşük bir fiyatla ve yurttaş başına 5 teneke (modii) olmak üzere aylık buğday dağıtımından yararlanıyordu. Bu önlem yoksul halkın durumunu önemli ölçüde düzeltti. Caius Gracchus, atlıları da senatoya karşı muhalefet saflarına çekmek için elinden geleni yaptı: "Yargılama yasası"nı çıkarttı, bu yasaya göre jüri üyeleri eskiden olduğu gibi senatörlerden değil, artık atlılar arasından seçiliyordu. "Asya eyaletinin yönetimiyle ilgili" özel yasa, bu zengin eyaletin vergisinin kiralanması (vergi müstelzimliği) ve devlet işletmeleri ayrıcalıklarında kendileriyle çekişen doğulu tüccarların rekabetinden kurtarmak Romalı atlılara birçok yarar ve ayrıcalık sağladı. Ayrıca, eyaletlerin Roma yurttaşlarının yararına yönetilmesi tasarısını hazırladı ve hatta Kartaca'nın yıkıntıları üzerine (Junonia adı altında) bir koloni kurulmasına girişti; Latin ve İtalik müttefiklere yurttaşlık hakları verilmesi ortaya atıldı.

Bu yasalar yüzünden, Appianos'un cümlesini tekrarlayacak olursak, "Roma devleti temelinden sarsılmıştı" (*İç savaşlar,* I, 22). Senatonun elinde manevi otoriteden başka bir şey kalmamıştı, bütün güç atlılarda ve halkta toplanmış bulunuyordu. Toplantılar çoğaldı. Konuşmacılar aristokrasinin yerine bundan böyle demokrasinin geleceğini söylemeye başladılar. Forum'da söylev verirken, senatörlerin topladığı senatoya yüzlerini değil sırtlarını dönerek halka konuşma yapıyorlardı (Plutarkhos, *Caius Gracchus*, 5). Halkçı önderlerin, yani başta Caius Gracchus'unki olmak üzere tribunusların rolleri alabildiğine büyüdü. Tribunuslar kendi aralarında kura çekerek, deniz-aşırı kolonilerle ilgili işlerin örgütlenmesini paylaştılar, ve Gracchus koloni işleri yönetiminden başka yol, bayındırlık, yiyecek-

giyecek işlerini de yüklendi: “Her biriyle nazikçe konuşarak, bir girişimci, zanaatçı, elçi, asker ve bilgin kalabalığı arasında yürüyordu (Plutarkhos, *C.Gracchus,* 6) ve talimatlar veriyordu. Halk tribunusu Roma’nın bir numaralı magistratusu olmuştu.

Ne var ki Caius Gracchus, senato ve soylu sınıfın henüz kırılmamış olan direncini küçümsüyordu. Halk yığınlarını ondan koparmaya, yalan ve inanılmaz vaatlerle otoritesini yok etmeye çalışan ve en aşağılık demagojiye (halk avcılığı) başvuran soylu sınıf, Plutarkhos’un anlattığına göre “o zamana kadar bilinmeyen yepyeni bir yöntem” kullanıyordu. Gracchus’un tribunusluktaki meslektaşlarından biri olan Livius Drutus, “tribunusluk görevinin uygulanmasını senatoya bırakarak” (Plutarkhos, C.*Gracchus,* 8) bu politikanın ajanlarından biri durumuna geldi. Dağıtılacak boş toprak bulunmamasına karşın İtalya’da on iki yeni koloni kurulmasını önerdi; bu aldatıcı önergenin, yurttaşların sevgisini kazanmayı amaçlayan demagojik girişimden başka bir şey değildi. Ve Gracchus, İtalik müttefiklere yurttaşlık hakkı verilmesini önerdiği zaman, yandaşlarından biri olan Fannius, yeni yurttaşlarla buğday dağıtımını ve Forum’daki yerleri paylaşmak zorunda kalacaklarını ileri sürerek, halk yığınlarını yasayı oylamamaya çağırdı.

Bu kin kusan, engel tanımayan kampanya amacına ulaştı: Caius Gracchus halk arasındaki otoritesini yitirdi: Tribunusluğa üçüncü kez seçilemedi, aristokratik parti onun yerine azgın bir gerici olan Lucius Opimius’u seçtirmeyi başardı. Halk Meclisi müttefiklere yurttaşlık hakkı vermeyi reddetti ve senato, Kartaca’nın “lanetli toprağı”nda bir koloni kurulmasını yasaklamaya karar verdi. Gracchus’un yandaşları ile düşmanları arasında çıkan bir sokak kavgasında lictorlarından biri öldürülen Opmius, düşmanlarının devlet memurlarını toptan öldürme provası yaptığını ileri sürerek senatoda bu olayı istismar etti. Bu bahanenin üzerine sevinçle atılan senato, Opmius’a sınırsız yetkiler verdi ve Opmius hiç duraksamadan halkçılara korkunç bir baskı uygulamaya başladı. Gracchus’tan daha cesur ve daha kararlı olan Fulvius Flaccus adamlarını silahlandırdı, pleb hareketlerinin eski merkezi Aventinus’u işgal etti. Geç kalmış da olsa, halkı ayaklanmaya çağırmayı tasarlıyordu. Ama Plutarkhos’un anlattığına göre, “alçakların silah ve şiddet yoluyla öç aldıkları sırada”, Gracchus her zamanki gibi ihramını giyerek, belinde bir hançerle

Forum'a gitti. Yiğitliğiyle tanınmış olmasına karşın "hiç kimse Gracchus'un vuruştuğunu görmedi." Opmius'un birlikleri Aventinus'a saldırdı. Gracchus ve Fulvius Flaccus bozgun sırasında öldürüldüler ve kesilen başlarına Opmius ağırlıklarınca altın ödedi (121). Bunu izleyen kıyım sırasında en az üç bin "populares" (demokrat) kılıçtan geçirildi ve soylu sınıfın zaferden sonra uyguladığı akıl almaz baskılarla demokratik hareket bir süre durdu.

Önderlerinin çok sakınımlı, çok ılımlı taktikleri, uzlaşmacı ve orta yolcu politikaları yüzünden başarısızlığa yargılı halk hareketinin reformcu ilk evresi Roma'da böylece sona ermiş oldu. Köle hareketlerinin aksine, halkın başına genç kişiler, soylu kökenli, bu sınıfın ideolojisinden tamamen kopmamış rastlantısal önderlerdi, bir "yol arkadaşları"ydı. Harekete canlılık vereceklerine frenliyorlardı. Eylemlerinin başlıca sonucu, bu eylemlerden çıkan siyasal dersi açıkça ortaya koymak oldu ve bu ders şuydu: Halk Meclisi'nin kabul ettiği anayasal reformlarla, egemenliğini korumak için hiçbir şey karşısında gerilmeyen aristokrasinin müthiş gücünü kırmanın olanağı yoktu. Gracohus'lar, böylece, kendilerine karşın siyasal mücadelenin şiddetlenmesine ve daha etkili taktiğe geçecek olan halk yığınlarının siyasal bilincinin uyanmasına katkıda bulundular.

2. Marius: Demokratik askerî diktatörlük girişimi. Caius Gracchus'un ölümünden sonra, benzersiz bir gericilik Roma'ya on yıl egemen oldu. Optimatlar (Optimates: Memur aristokrasisi üyeleri), kamu mülkünden gasp edilmiş toprakları üzerindeki haklarını sağlamlaştırmak ve her türlü yeniden paylaşım girişimlerini engellemek için zaferlerinden yararlandılar. 118 ve 111 tarihli Baebia ve Thoria yasaları uyarınca, zilyet altında bulunan ve tarım komisyonu tarafından dağıtılmış topraklar, bunları ellerinde bulunduranların özel mülkü olarak kabul edildi ve komisyon dağıtıldı. Bunun sonucu olarak, köylülerin kurbanı olduğu topraksızlaşma hareketi, Appianos'un belirttiği gibi bütün hızıyla sürdü: "Zenginler, yoksulların elinden yeniden paylarını aldılar ya da çeşitli bahanelerle bunlara el koydular" *(İç savaşlar, I, 27)*, bu da öfkelerini kamçıladı.

Muzaffer soylu sınıf, en utanmaz, en hayasız yöntemlerle zenginleşmek için, yeniden kurulan iktidarından yararlanmakta acele etti: magistratusların (yüksek memurların) zimmetine para geçirmesi, devlet parasını çalması,

parayla satılması hiçbir zaman böylesine küstahça sergilenmemişti. Haksız kazançlar görülmemiş lükste bir yaşantının masraflarını karşılıyordu. Birçok insan başkalarından geri kalmamak için kendi olanaklarının üzerinde yaşıyor ve bir kez borçlanınca da, yasal olmayan yollardan zenginleşme çareleri arıyordu.

Yönetici soylu sınıfın bu kokuşması Roma'nın dış siyasetine de yansımaya başladı. Cumhuriyet elindeki uçsuz bucaksız maddi ve askerî kaynaklara karşın, akrabalarını boğazladıktan ve servetlerine el koyduktan sonra, aralarında Caius Gracchus'un yandaşlarını acımasızca ezmiş olan Lucius Opimius da olmak üzere, üzerine gönderilen Roma sınıfı kökenli generalleri düzenli bir şekilde parayla satın alan Juhurtha gibi bir Numidia'lı kralcıkla tam altı yıl (111-105) başa çıkamadı.

Bu satılık generaller savaşı gevşek tutuyorlardı; kötü duruma düşüp sıkışıp kalmış Jugurtha'ya bile bile kurtulmak olanağı sunuyorlardı, ele geçirdikleri tutsakları, malzemeleri ve filleri geri veriyorlardı. Hatta Jugurtha bir kez Roma'ya gitti ve ahlak bozukluğunun olanaklarından bol bol yararlandı ve kentten ayrılırken de şöyle konuştu: "Satılık bir kent, eğer bir alıcı bulursa." Romalı işgalcilerden nefret eden kuzey Afrika yerli halkı arasında öylesine çok seviliyordu ki Afrika eyaleti tehlike altındaydı. Nihayet, 109 yılında, soylu bir aileden gelmesine karşın namuslu bir insan olan Quintus Caecilius Metellus, Jugurtha üzerine gönderildi; Jugurtha'yı Muthul kıyılarında ağır bir bozguna uğrattı ama işler öylesine savsaklandı ki Metemmus kesin bir başarı kazanamadı. Julius Caesar'ın çağdaşı Romalı tarihçi Sallustius, törelerin çöküşünü, kokuşma halindeki senato oligarşisinin toplumsal güçsüzlük ve zararlılığını ortaya çıkartan bu utanç verici "Jugurtha Savaşı"nı ayrıntılarıyla anlatmaktadır.

Kuzeyde durum iyi değildi. Başlangıçta, 120 yıllarında, Romalılar parlak başarılar sağlamışlar ve zengin Gallia Transalpina'yı işgal etmişlerdi. 118 yılında, Allobroglar ve Arvernler karşısında kazanılan zaferden sonra, eski Gallia oppidumu (kalesi) Narbo'nun kalıntıları üzerinde önemli bir Roma kolonisi kurulmuş ve yeni bir eyalet, Alpler'le Pireneler arasındaki geniş topraklar üzerinde Gallia Narbonensis eyaleti doğmuştu. Ama 111 yılından itibaren, Narbonensis, bir Germen halkı olan Kimberler ile bunlara katılmış olan aynı soydan ya da Kelt soyundan Teutonlar, Ambronlar ve Tigurinlerin

yıkıcı istilasına maruz kalmıştı. Üç konsül ve bir proconsulü yendikten sonra, 105 yılında, Aurausio (Orange) yakınlarında iki büyük orduyu yok ettiler; bu savaşta, ünlü Cannae (Cannes) muharebesindeki kadar, 80 bin Romalı öldü.

Bütün koşullar yeni bir demokratik hareketin canlanmasına ve köylüler, kent yoksulları ve atlılardan oluşan muhalefet güçlerinin yeniden bir araya gelmesine katkıda bulundular. Gracchuslar'ın anayasal taktiklerinin başarısızlığının gözünü açtığı ve optimatların (memur aristokrasisi) taşkınlıklardan ve keyfi yönetimlerinden giderek daha çok gına getiren demokratlar (populares) şimdi daha kesin bir eyleme hazırdılar. Savaş alanlarında uğranılan felaketleri sona erdirecek, sonra gene aynı askerî yöntemlerle iç reformları gerçekleştirebilecek, kendi çevrelerinden olan etkili ve yetenekli bir asker arıyorlardı.

Aradıkları adamı, Latin kenti Arpinum'lu bir köylünün oğlu olan, 119 yılı tribunusu Caius Marius'un kişiliğinde buldular. Köylü davranışları ve az eğitimiyle, asker yalınlığı ve insanlarla konuşma biçimiyle, bunların yanı sıra doğal yetenekleri ve demokratik düşüncelerinin yürekliliğiyle halkı etkiliyordu. Marius kısa süre içinde halkın sevgilisi oldu. Çevresinde toplanan atlılar, tüccarlar, zanaatçılar ve köylülerden, kendisini bütün seçimlerde destekleyip en yüksek görevlere yükselten Mariuscular partisi doğdu. Praetor görevini yaptıktan sonra Marius propreator olarak İspanya'da hizmet gördü, sonra Numidia'da Metellus'un elçisi oldu ve 107 yılında, Jugurtha Savaşı'nı sona erdirmek özel göreviyle consul seçildi. Bu yıldan itibaren, her yıl artan saygınlığı sayesinde altı yıl üst üste konsül seçildi ki böyle bir olay Roma'da görülmemişti henüz. Böylece, önderleri çevresinde sıkı sıkıya birleşmiş Mariuscu demokratların altı yıl süren egemenlik dönemi başladı Roma'da.

Ordusuna katılan gönüllüler sayesinde, Marius, 106 yılına doğru, aristokratik yönetimin altı yıldır sürüncemelerde bıraktığı Jugurtha Savaşı'nı altı ay içinde, art arda iki savaşta bitirdi. Altı ay sonra, Marius'un questoru Lucius Cornelius Sulla, düşmanın arkasına gözü pek bir akın yaparak Jugurtha'yı ele geçirdi. Roma'ya götürülen Numidia kralı, Marius'un görkemli törenle kente girişini izledi ve Capitolium'un eteğinde idam edildi.

Marius, 104 yılında, Kimberler ve Teutonlar’la yapılan savaşın başkomutanlığına getirildi; başta Gallia Cisalpina olmak üzere halk sınıflarının en çok değer verdiği eyaletler tehlikeye düştüğü için demokratik öğeler bu savaşla özel olarak ilgileniyorlardı; ayrıca Roma’da korku hüküm sürüyordu. Bu nedenle Marius bu sefere iki yıl büyük bir titizlikle hazırlandı.

Bu dönemde, uzun süredir (C. Gracchus’un bazı önlemlerinin doğruladığı gibi) demokratik partinin programında yer alan ünlü askerî reformu gerçekleştirdi. Bir yandan, askerlik hizmetinin yükünü hafifletmek için, Caius Gracchus’un yasası uyarınca devletten silah ve yiyecek almalarının dışında, birlikler bundan böyle düzenli aylık almaya başladılar. Piyadenin ücreti yılda 1.200 as, centurionun (Manipulus ve centuria’ya komuta eden alt subay) bunun iki katı, 2 400 as, atlınınki üç katı, 3.600 as idi. Öte yandan, askere alma yöntemi köylünün lehine değişti. Lejyonları oluşturmak için gönüllülere çağrı yapılıyordu: Kent proletaryasının mülksüz ve işsiz öğelerinin büyük bir bölümü çağrıyı yanıtladığı için, gereksinim olduğu takdirde, yalnızca eksikleri tamamlamak için asker alınıyordu. Böylece, eski halk milisi, henüz tam olarak sürekli olmayan bir profesyonel ve ücretli orduya dönüşüyordu. Teknik yönden önemli reformlar yapıldı: Yeni bir askerî birlik birimi olarak *cohors* (*ortis*: Piyade bölüğü) kuruldu: Bir cohors üç ya da daha fazla manipulus’tan oluşuyordu. Böylece bir lejyon 10 cohors, 30 manipulus, 60 centuria’dan meydana geliyordu ve lejyonun yapısı düzenlilik ve kesinlik kazandı. Lejyonun savaş malzemesi de güçlendi: Savaş makinaları, “istihkam” birlikleri kullanılmaya başlandı.

Bununla birlikte bu reformun, kötü toplumsal sonuçları da oldu: Sivil halk bunun sonucu olarak daha da silahsızlandı, askerî hayattan uzaklaştı, savaş sanatından koptu; buna karşılık, sivil halkın yanı sıra ve onun dışında, onu küçümseyen yeni bir meslek oluştu: Savaş sanatını bilen profesyonel askerlerden oluşan korkunç ordu gücü. Ordunun ve halkın birbirinden ayrılmasının, Roma’da her demokratik hareket üzerine yıkıcı yansımaları olacaktı.

102 yılında, Marius hazırlıklarını tamamladı ve güçlü bir ordunun başında, Kimberler ve müttefiklerine karşı kesin savaşa girişti. Massalia’nın kuzeyindeki küçük Roma kolonisi Aix’in(Aquae Sextiae) yanında, iki gün

süren bir muharebede, kuzey İtalya'yı istila etmek isteyen Teuton sürülerini geri püskürttü, sonra Galliyalı Cisalpina'ya geri dönüp, büyük bölümü Alp boğazlarından Gallia Cisalpina'ya girmiş olan Kimberler'in üzerine yürüdü. Milano'nun batısındaki Vercelli'de yapılan kanlı savaş bu ulusun yok oluşuyla sona erdi. Savaşçıların büyük bir bölümü öldüler; 60.000'i tutsak edilip köle olarak satıldı (tıpkı 90.000 Teuton ve Romalıların eline geçen başkaları gibi).

Marius, Kimberleri ve Teutonları yenerken, yardımcısı konsül Marius Aquilius, aynı yıl, Sicilya'da ikinci köle ayaklanmasını sona erdiriyordu; bu olay Marius'un saygınlığını daha da büyüttü: Ona "Roma"nın kurtarıcısı", "İkinci Romulus" diyorlar ve kendisinden artık daha cesur toplumsal reformlar bekliyorlardı. İlk kez (103 ve 100 yıllarında) tribunus seçilmiş olan ve bütün seçimlerde Marius'u destekleyen, demokratik partinin en yetenekli önderlerinden biri, L. Apuleius Saturninus bu kampanyayı canla başla yürütüyordu. Apuleius Saturninus, 100 yılında, Marius'la birlikte hazırladıkları ve Gracchuslar'ın tarım yasasının geliştirilmiş bir şekli olan geniş boyutlu tasarısını sundu. En başta Kimberler ve Teutonlar'dan temizlenen Gallia Narbonensis olmak üzere, eyaletlerden sonra aynı şekilde Afrika, Sicilya ve Makedonia'da koloniler kurulmasını öneriyordu. En başta Marius ordularının askerleri, emekli askerleri ve silah arkadaşlarına, sonra Roma yurttaşlarına ve nihayet İtalyanlara olmak üzere kolonlara, o zamana kadar duyulmamış büyüklükle – aile başına 100 jugerum – toprak payı dağıtılacaktı. Bu yasayı, Gracchusların reformlarının başına gelenlerden sakınmak için, uygulanmasına ilişkin olarak senato toplu halde and içecekti.

Tasarı Halk Meclisi'nde son derece gergin havada tartışıldı. Demokratlar da bu konuda ikiye bölünmüştü. Köylüler ve en başta Marius'un bayrağı altında savaşmış olan ve hukuksal bakımdan ilk kez Romalılarla eşit bir düzeyde görünen İtalyanlar tasarıyı yürekten destekliyorlardı. Apuleius Saturninus'un girişimi üzerine, özel ulaklar aracılığıyla, büyük kalabalıklar halinde Roma'da toplanıyorlardı. Bunun aksine, Roma'da bile, İtalya'ya egemen olmaya alışmış halk, "İtalyanların çıkarlarını desteklediği için" tasarının düşmanıydı. Appianos, oy sandıklarının başında, köylü

İtalyanlarla kentliler arasında gerçek bir muharebenin çıktığını aktarıyor (Appianos, *İç savaşlar*, I, 29-30).

Ama hiç kuşkusuz karşı çıkan optimatların dışında, yasanın en önemli karşıtları atlılardı; gerçekten de, büyük boyutlu bir kolonizasyonla “Roma halkının mülkleri”ni değerlendiren bu tasarı ve Romalı yurttaşların ve İtalyanların buralara aktarılması, atlılar sınıfını oluşturan vergi müstelzimleri ve tefecilerin ticari işlerine hiç de uygun düşmüyordu. Atlıların düşmanlığı ve demokratik bloktan ayrılmaları, büyük bir servet toplayan ve Julius Caesar’ın kız kardeşiyle evlenerek soylu sınıfla ittifak yapan Marius’u konumunu değiştirmeye zorladı. Zaten, bu birleşmeden daha önce, demokratik hareketin atlılardan oluşan sağ kanadıyla yakın ilişkiler kurmuş olan Marius, bundan böyle senatoyla ittifak ve uzlaşma eğilimi gösterdi. Böylece demokratik partinin dağılmasına ve bu partinin en ilerici ve en aktif üyeleri arasında öndere karşı güvensizlik doğmasına yol açtı.

100 yılının seçimleri kesin bunalımı başlattı. Marius’un etkisi öylesine azalmıştı ki demokratlar konsüllük için, parlak hatip ve Saturninus’un en önemli yandaşlarından biri olan praetor C. Servilius Glaucia’nın adaylığını desteklediler. Halk tribunusluğa, Apuleius’la birlikte, eski bir köye olan ve Tiberius Gracchus’un oğlu geçinen L. Equtius diye biri seçildi. Soylu sınıfın ve atlıların aday gösterdiği kişiyi halk sopalarla dövdü ve soylu sınıfın adayı Memmius bu şekilde can verdi. Seçim mücadelesi gerçek bir silahlı ayaklanmaya dönüştü ve ayaklanmayı destekleyen Apuleius Saturninus, Glaucia, sahte Gracchus ve Marius’un askerlerinin desteklediği “kırlılar” Capitolium’u ele geçirmeyi başardılar. Devletin tehlikede olduğunu ilan eden senato, demokrat konsüllerin, Marius ve Valerius Flaccus’un, olağanüstü önlemler almalarını, silah depolarını açtırmalarını, bütün “iyi yurttaşlar”ı silahlandırmalarını ve ayaklanmayı bastırmalarını buyurdu. Cicero’nun tanıklığına göre, “bütün senato... ve onun peşinden atlılar silaha sarıldılar, bütün praetorlar ve soylu gençler onlara katıldılar” (*Eski Rabirius için*, 20-21) ve hiç kuşkusuz kendilerini, klientleri, asalakları ve azatlıları izlediler. Giritli okçu birliği Capitolium’a karşı saldırıya geçirildi. Çevresi sarılmış ücretli asiler teslim oldular, senatonun buyruğunu istemeye istemeye uygulamış olan Marius eski yandaşlarını öldürtmek

istemedi ve hepsini senato binasına kapatmakla yetindi. Ama bunun bir oyun olduğunu düşünen soylu delikanlılar senatonun damına çıkıp kiremitlerini kaldırdılar ve aralarında Apuleius'un da bulunduğu tutukluları taşlayarak öldürdüler: Tribunusun katili Rabirius adında genç bir atlıydı.

Bu üçüncü bastırma ve önderlerinin kıyımından sonra, halkçı hareket tekrar on yıl uykuya daldı. İkiyüzlülüğü yüzünden saygınlığını yitiren Marius bir süre için siyasal yaşamdan çekildi ve tapınakları ziyaret etmek bahanesiyle doğuya gitti. Ama bu gerçekte yalnızca Roma'yı değil ama bütün İtalya'yı ve hatta eyaletleri sarsacak olan daha korkunç bir patlamadan önceki durgunluktan başka bir şey değildi. Demokratik hareketin bu üçüncü evresi, Roma tarihinde "Toplumsal Savaş" adıyla bilinir.

3. İtalya'da toplumsal savaş ve doğu eyaletlerinin ayaklanması. Toplumsal savaş, İtalyan halkının giderek daha kalabalık bölümünü kendi yörüngesine çekti. Ne toprak dağıtımında, ne de toprak tahsisinde hakkı bulunmasına karşın, askerlik hizmetinin bütün yükü gerçekte İtalyan müttefiklerin sırtına biniyordu. Büyüyen öfkeleri Roma demokrasisinin önderlerini sıkıştırmıştı. C. Gracchus, Filvius Flaccus ve Apuleius Saturninus "toplumsal sorun"u (*socius*-müttefik) sorununu ortaya atmışlardı yani İtalyan müttefiklerin yurttaşlık hakkının genişletilmesi sorununu.

1. yüzyılın ilk yıllarında bizzat İtalyanlar açık mücadeleye hazırlanıyorlardı. 90 yıllarında, "İtalia" adı altında, üyeleri ulaklar aracılığıyla ilişki kuran, kendi aralarında rehine değiş tokuşu yapan, Roma'ya karşı ayaklanma bayrağı açmak için silah ve kaynak toplayan ve dört bir yana dal budak saran gizli bir konfederasyonun oluştuğu görüldü. Caius Gracchus'un düşmanının tribunus oğlu Genç M. Livius Drusus'un gürültü çıkaran bir demagojik girişimi sonunda harekete geçmelerine yol açtı. Ilımlı ve ödün vermeye eğilimli soylu sınıf kliğinin temsilcisi olan Drusus, bazı kısmi uzlaşmaların kabulü yoluyla, yıkılmakta olan aristokrasinin etki ve saygınlığını yeniden diriltmek çareleri arıyordu. Genel uzlaşmayı ve öfkelerin yatışmasını sağlamak için, ilk ağızda büyük bir senato ve tribunusluklar reformu önerdi. Senatonun yarısı 300 soylu, öteki yarısı da 300 atlıdan oluşacaktı ve mahkeme jüri üyeleri de eşit olarak

bunların arasından seçilecekti. Ayrıca, halk yığınlarını yeni karma yönetim düşüncesine kazanmak için de ucuz buğday dağıtımını ve İtalya ve Sicilya'da yeni koloniler kurulmasını öngörüyordu. Nihayet, bütün İtalyan müttefiklere yurttaşlık hakkı verilmesini bu amaçla da bunlar için yeni tribuslar kurulmasını tasarlıyordu. Ama Drusus'un tasarısı, bu reformların hazırlayıcılarının dışında kimsenin ne anlaşma, ne de uzlaşma sözcüklerini duymak bile istemediği Roma ve İtalyan toplumlarının bütün katmanlarında, genel bir kaynaşmaya neden olmaktan başka bir işe yaramadı. Ve Drusus da tıpkı Gracchuslar gibi daha etkili araçlara başvurmak zorunda kaldı. İtalik halkların gizli örgütleriyle gizli ilişkiler kurarak, onlarla karşılıklı yardımda bulunmaya ant içti. Sonra, evinin eşiğinde bilinmez bir katilin kılıcıyla öldürülünce ve cinayetin sorumluluğunu İtalyanların üzerine atmak isteyen senato, gizli örgütlere zulmetmeye girişince, uzun zamandır hazırlanan ayaklanma patlak verdi.

Ayaklanma Asculum'un başkenti Picenum'da başladı, burada hareketin merkezlerinden birini temizlemeye gelen bir Roma praetoru öldürüldü. Ardından hemen komşu Sabinlere (Marslar, Pealingler), Samnitlerin dışında kuzey İtalya'ya yerleştirilmiş olan Gallialıların çoğunun yaşadığı dağlık Samnium bölgesine, Latifundiaların yayılmasıyla kendilerin büyük bir tehdit altında hissetmeye başlayan köylü nüfusun büyük bir bölümünü kapsayan ülkelere, hemen hemen bütün Campania, Apulia, Lucania ve Calabria'ya yayıldı.

Büyük çiftliklerden kaçmış olan çok sayıda tarım kölesi asilere katıldı ve bunlardan tam takım bölükler kuruldu. Roma müstahkem kolonileri, garnizonlarının komutanlarının bağlılığı sayesinde dayanabiliyordu ancak. Örneğin, Samnitler, Campania'daki Nola, Stabiae (Castellammare di Stabia), Minturnae, Salernum (Salerno) gibi Roma kasabalarını ele geçirince, Roma askerî kolonları ve köleler hemen onların yanına geçtiler ve kendilerini izlemek istemeyen, büyük ailelere mensup subaylarını kılıçtan geçirdiler. Asilerin Judacilius komutasında ayaklandığı Apulia'da da aynı şeyler oldu.

Ayaklanma, Roma yıllıklarında (annales) Toplumsal Savaş[19] *(bellum sociale)* adını alan bir iç savaşın boyutlarına ulaştı. Ayaklananlar, biri Mars Quintus Pompedius Silo, öteki Samnit C. Papius Mutilus, iki *imperator*

(komutan) yönetiminde, Roma örneğine uygun 100 bin kişilik bir düzenli ordu çıkarmaları bir yana, federal bir İtalyan yönetimi de kurdular. C. Papius Mutilus, Pealing kenti Corfinium'u başkent olarak seçti, ayaklanmaya katılan bütün ulusların temsilcilerinden oluşan senatus, yönetim ve hukuk işleriyle görevli on iki praetor bu kentte bulunuyordu, İtalyan halk meclisi de burada toplanacaktı. Üzerinde "İtalia" yazısı ve boynuzlarıyla Roma'nın yırtıcı dişi kurdunu yere seren, çiftçinin yardımcısı ve yoldaşı boğanın resmi bulunan bir federal para basıldı.

Savaşın ilk on sekiz ayında (90-89) ayaklanmacılar, üzerine gönderilen Roma orduları karşısında belirgin bir üstünlük sağladılar. Consul P. Rutilius Lupus, Marslar karşısında müthiş bir yenilgiye uğradı ve savaş alanında öldü. Meslektaşı Lucius Julius Caesar'ın da başına aynı şey geldi. Roma bile tehlikedeydi: Hemen yakınlarında savaşılıyordu.

Doğu'da da çok zorlu bir savaş yapmak zorunda kalan cumhuriyet durumu daha da kötüleşmişti. Toplumsal savaşla hemen hemen aynı zamanda, 89 yılında başlayan bu çatışma aşağı-yukarı bütün doğu eyaletlerinin ayaklanmasına yol açmıştı. Roma'nın ulaşamayacağı bir yerde, Karadeniz kıyıları üzerinde Pontos adlı güçlü bir Hellenistik devlet kurulmuştu. Bu krallık III. yüzyıldan itibaren kuzey Kappadokia'da doğmuştu, ama doruk noktasına IV. Mithridates Eupator (114-63) döneminde ulaşmış ve hemen hemen bütün Karadeniz bölgesine yayılmıştı.

Devlet bu dönemde Küçük Armenia, Kolkhis ve Saumacus ayaklanmasının bastırılmasından sonra Mithridates'in tacını giydiği Bosphoros krallığı, Tavros Khersonesos'u ve Olbia'yı kapsıyordu. Batı kıyısının Grek kentleri İstria, Tomi, Mesembria, Apollonia da Mithridates'e bağlı bulunuyor ve paralarına Mithridates'in baş resmini koyuyorlardı. (Appianos, "Roma Tarihi"nin [Romaika] XII. Bölümünü "Mithridatica" adıyla bu krala ayrılmıştı).

Bu hükümdarın 300.000 kişilik bir ordusu ve çoğunda korsanların hizmet gördüğü 400 savaş gemilik bir donanması vardı. Romalıların İtalya'da uğradığı güçlüklerden yararlanan Mithridates, 89 yılında, Roma'ya karşı açıkça savaşa girdi. Birlikleri, aceleyle toplanmış Roma birliklerini kolayca yendi, Bithynia'yı ve hatta Roma'nın Asya eyaletini istila etti; Arkhelaus komutasındaki donanması boğazları ve Rodos hariç Ege adalarını ele

geçirdi ve güçlü bir ordu Trakya ve Makedonya üzerinden Hellas'ı istila etti.

Roma yönetiminin ve âşaracıların soygun ve şiddetinden bunalmış olan halklar Mithridates ve yardımcılarını her yerde kurtarıcı gibi karşıladılar; Atina daha birlikleri gelmeden ayaklandı. Halkın sevgisini daha çok kazanmak isteyen Mithridates, birliklerinde, kendisiyle ittifak yapan ülkelerde borçların silinmesi, toprakların paylaşılması ve kölelerin azat edilmesi gibi büyük toplumsal reformlar gerçekleştirmek niyetinde olduğunu ilan etti. Onun buyruğu ve halkın etkin katkısıyla, Romalı memurlar, tefeciler, tüccarlar ve bunların ajanları her yerde toptan kılıçtan geçirildi. Bu şekilde öldürülenlerin sayısı 80 bini buluyordu; malları paylaşıldı ve köleleri azat edildi. Mithridates ayaklanmacı İtalyanlarla yakın ilişkiler kurdu ve onların hemen yardımına gitmeye söz verdi.

Toplumsal savaş ve zengin doğu eyaletlerinin neden olduğu benzersiz bir para bunalımı, Roma'nın durumunu iyice kötüleştirdi. Devlet yasal paranın sekizde birini eşit gümüş dinar basıyordu ve normal ayarlı para ortadan kaybolmuştu. Alacaklılar alacaklarını kesin olarak hemen ödenmesini istiyorlardı. Borçluların yükünü azaltmak için, praetor Aulus Sempronius Asellio bir moratoryum önerdi, öfkeli alacaklıların bir ayaklanması sırasında öldürüldü.

Demek ki 80 yılına doğru, toplumsal savaş Roma'da ve elinde bulundurduğu topraklarda doruk noktasına erişmiş dorumdaydı.

19 Bazı metinlerde "Müttefikler Savaşı" (Bellum İtalicum) olarak geçmektedir. Ancak, Titus Livius'un da kullandığı "Bellum Sociale" savaşın amaç ve içeriğine çok daha yakındır. –*çev.*

ELLİ BEŞİNCİ BÖLÜM

KÖLECİ ASKERÎ DİKTATÖRLÜĞÜN BAŞLANGICI SULLA

I. İtalyan müttefiklerin ayaklanmasının bastırılması. Roma, Marius'un getirdiği yeni askere alma yöntemini ilk kez bu kötü durumda uyguladı. Bu savaş çok büyük askerî güç gerektiriyordu, –bazı kaynaklara göre en az 18 lejyon– ve askere alınan köylüler güven vermiyordu. Bu nedenle büyük oranda ücretli askerlere ve gönüllülere başvuruldu; çoktandır tam takım Barbar (Gallialılar ve Numidialılar) bölükleri kiralanıyordu ve ilk kez azatlılar askere alındılar. Ama özellikle, kentlerin ücret ve ganimetin çekiciliğine kapılan işsiz-güçsüz takımı kitle halinde orduya akın etti. Yönetim bu ücretli askerlerin maaşlarını ödeyebilmek için, tapınakların gelirlerine ve en eski zamanlardan beri tapınaklarında toplanan hazinelere el koydu. Roma ordusu tamamen profesyonel ve halka karşı duruma geldi ve bu özelliği tam olarak iç savaş sırasında ortaya çıktı: Ele geçirilen İtalyan kentleri sanki bir yabancı kentmiş gibi yağmalandı ve halkı köle olarak satıldı. Askerler, bu tür aşırılıkları önleyecek yerde yağmaya kendileri de katılan komutanlarından başka kimseye umursamıyorlardı.

Jugurtha seferi sırasında Marius'un questorluğunu yapmış olan Lucius Cornelius Sulla (Sylla) bu savaşta büyük bir ün kazandı. Dağılmış büyük bir patrici ailesinden gelen, zeki, eğitim görmüş, yalnızca kendi çıkarlarına önem veren bir siyasal serüvenci ve kendi talihine büyük bir inancı olan Sulla, dönemin yıkılmakta olan aristokrasisinin tipik bir temsilcisiydi (bk. Plutarkhos, *Sulla*). İtalyanlara karşı bir cezalandırma seferinin komutanlığına atanınca, kendilerini ikramiyeye boğarak, yağmacılığı

görmezden gelerek ve her olanağı kullanarak askerleri kendisine bağlamaya çalıştı; ve bu sayede büyük bir sevgi kazandı.

Böylesine birliklere ve bu tür generallerle, Roma nihayet 89 yılında zafer kazanmaya başladı. Sulla, Campania'da, Nola yakınlarında büyük bir orduyu yok etti, ayaklanmacıların en yetenekli komutanlarından biri olan Lucius Cluentius elli bin askeriyle birlikte bu savaşta can verdi. Daha sonra Samnium dağlarına yürüyen Sulla burada Samnit birliklerinin en önemli bölümünü geri püskürttü ve konfederasyonun başkentlerini taşıdığı Bovianum müstahkem mevkiini saldırıyla ele geçirdi. Askerlerin bir başka yıldızı olan, 89 yılı konsül Cneius Pompeius Strabo, Sabin ülkesine ve Picenum'a boyun eğdirdi. Üçüncü bastırma birliğinin komutanı Metellus Pius, boyun eğen Apulia ve Lucania'yı "korkunç bir mezbaha"ya çeviriyordu (Appianos, *İç savaşlar*, I, 46-53).

Roma kazandığı zaferde, konfederasyon üyeleri arasında anlaşmazlık tohumları ekmeyi başaran diplomasisine çok şey borçluydu. Örneğin senato, 90 yılında, Roma'nın kendisine sadık kalan ve ayaklanmacıların saflarına katılmayan bütün İtalyanlara yurttaşlık hakkı verdiğini ilan ediyordu (Julia yasası). Aynı amaçla 89 yılında kabul edilen Plautia-Papiria yasası, yurttaşlık hakkını silahlarını iki ay içinde bırakacak olan bütün ayaklanmacıları kapsayacak biçimde genişletti; bu da İtalyan birliğinin dağılmasını hızlandırdı. "Müttefikler"le anlaşmaya en yatkın olanlar, Romalılarla eşit yurttaşlık haklarıyla yetinmeye çoktan hazır olan zengin ve üst sınıfların temsilcileriydi; zaten zengin İtalyan tüccarlarının (Negociatores) oturduğu büyük kentlerin ayaklanma dışında kalmaları ve hatta ayaklanmanın ezilmesi için ticaret gemilerini Romalılara ödünç vermeleri bunun belirleyici göstergesiydi. Ve Roma senatosunun yaptığı öneriyi kabul eden İtalyanlar, Drusus'un da daha önce önerdiği gibi, on yeni (başka bir geleneğe göre sekiz) tribusa yazıldılar, ama siyasal etkileri hiçe indi. Bununla birlikte bu ödün, uzlaşmaya yanaşmayan Samnitler, Lucanlar ve Marsların dışında etkili oldu ve İtalyanlar 88 yılında silahlarını teslim edip tekrar boyun eğdiler.

Bununla birlikte toplumsal savaş İtalya'yı büyük ölçüde değiştirdi. Eski Roma-İtalya federasyonu, bütün özgür yurttaşlarının hiç olmazsa yurttaşlık hukuku bakımından birbirine eşit olduğu bir birleşik devlete dönüştü. Bütün

İtalyan kentleri, Roma tipi kent (Municipia Civium Romanorum) kurabilme özgürlüğüne sahip oldular ve Roma İtalya devletinin başkenti oldu. Bunun dışında, mücadele eden partilerin yandaşları önemli ölçüde çoğaldı: İtalya soylu sınıfı optimatların ve atlıların saflarını kalabalıklaştırırken Roma plebi de müttefik kentlerin aşağı sınıflarının temsilcileriyle çoğaldı ve güçlendi.

2. İlk askerî hükümet darbesi ve Roma'daki tepkisi (M.Ö. 88). İtalya'nın barışlandırılması (pacification), Roma yönetiminin Mithridates'e karşı daha etkili bir şekilde savaşmasına ve doğu eyaletlerindeki ayaklanmayı bastırmasına olanak sağladı. Hellas ve Asya'da savaşmak amacıyla güçlü bir "Doğu ordusu" kurmak için, toplumsal savaştan kalan bütün birlikler Campania'nın Nola kentinde toplandılar. Toplumsal Savaş sırasında özellikle sivrilmiş olan Sulla'nın birlikleri mevcudun büyük bir bölümünü oluşturuyordu ve senato tarafından bu amaçla konsüllüğe yükseltilmiş olan Sulla doğu seferinin komutanlığına geldi.

Ama doğu sorunu, başta Asya eyaleti olmak üzere bu bölgede birçok girişimleri bulunan Romalı ve İtalyan tüccar ve tefeci çevrelerini özellikle tedirgin ediyordu. Bu insanlar, optimatların yandaşı ve yardakçısı Sulla'yı, Mithritates'i yener yenmez başkomutanlık yetkisini kullanarak Asya ticaretinden devlet tekelini kaldırması koşuluyla kabul edebilirlerdi. Bu nedenle, doğu ordusunun komutanlığının kendi adamları olan Marius'a verilmesi için inatla direndiler. Zalimlikleri dolayısıyla Sulla ve askerlerinden nefret eden yeni İtalyan yurttaşların orta ve aşağı katmanlarının da arzusu bu yöndeydi. Ayrıca, toplumsal savaş sırasında varını-yoğunu yitirmiş, felakete uğramış bir İtalyan kalabalığı da zengin ganimet vaat eden bu sefere katılmak istiyordu.

Genel olarak, gelecekteki doğu savaşı Forum'daki klikler mücadelesini iyice kızıştırdı; burada, eski "müttefik" yığınlarına vatandaşlık hakkının tanınmasının demokrasi saflarını önemli ölçüde çoğalttığı ve güçlendirdiği gözlemleniyordu. Ne var ki yeni yurttaşların siyasal haklarının yeni kurulan on tribusa yazılmayla sınırlanması demokratik öğelerin üstünlüğünü engelliyordu.

Bu nedenle, yeni yurttaşların eski yurttaşlarla tam eşitliği ve yenilerin eski otuz beş tribusa paylaştırılması sorunu artık en önemli sorun haline gelmişti.

Marius'un yandaşlarından, genç ve gözü pek demokrat tribunus Publius Sulpicius Rufus, 88 yılında, bu yönde bir yasa tasarısı sundu. Ayrıca, Halk Meclisi'nin bütün yapısını değiştiren geniş boyutlu bir anayasal reform da sunuyordu, bu tasarıya göre, tepeden tırnağa Romalı olan Halk Meclisi İtalyanlaşıyor ve İtalyan öğe Halk Meclisi'nde ağır basmaya başlıyordu. Bu tasarı, doğal olarak, bütün partilerde, Roma'da o zamana kadar görülmemiş bir çalkantıya yol açtı; tasarının tartışıldığı ilk toplantılarda ve halk kurullarında işe taş ve sopalar karıştı ve oylamayı geciktirmek amacıyla, ikisi de aristokratik kliğin temsilcisi olan iki konsül, Sulla ve Quintus Pompeius Rufus, yasa için kesin oylama yapması gereken Halk Meclisi'nin toplanması için kararlaştırılan günleri tatil günü ilan ettiler. Bununla birlikte yasa oylandı ve eski müttefikler bütün Roma tribuslarına paylaştırıldılar. Bundan hemen sonra, yeni kuruluşuyla bir karar alan Halk Meclisi, Sulla'dan Doğu ordusu komutanlığını aldı ve onun yerine Marius atandı. Böylece Marius'a orduya dilediği gibi asker alma yetkisi verilmiş oluyordu bu da eski asilerin işine geliyordu.

Ama içinde bulundukları anın öneminin tam bilincinde olan demokrasi düşmanları, iktidarlarının sona ermesini engellemek için en aşırı önlemleri almaya hazırladılar. Halk Meclisi'nin oylamasının sonuçlarına boyun eğmeyi kabul etmeyen iki aristokrat konsül, Sulla ve Pompeius Rufus, Roma'dan kaçtılar. Sulla doğruca Nola'ya gidip askerlerini açık isyana kışkırttı ve kentin çevresinde ordugâh kurmuş lejyonlar yeni yönetimi tanımladıklarını ilan ettiler. Marius'un gönderdiği milis tribunuslarını taşa tutularak öldürdüler ve asiler Sulla'nın başlarına geçip Roma üzerine yürümesini istediler.

Bütün anlaşma ve uzlaşma önerilerini geri çeviren Sulla, kentin bütün kapılarını ele geçirdi ve askerlik sanatının kurallarına uygun olarak başkente merkezden saldırıya geçti. Halk demokratları tutuyordu; Marius haberciler gönderip kölelere özgürlük vaadinde bulundu. Asi ordu Roma'da umutsuz bir direnmeyle karşılaştı.

Plutarkhos (*Sulla*, 12) girişilen korkunç sokak savaşını şöyle betimliyor: “Silahsız halk damlara çıktı ve buradan üzerine taş ve tuğla yağdırmaya başladı; taş ve tuğla yağmuru ordunun ilerlemesine engel oluyor, askerler korunmak için duvar diplerine sığınıyorlardı. Bu sırada Sulla geldi ve olanları görünce, askerlere evleri ateşe vermelerini haykırdı ve kendisi bir meşale alıp başa geçti ve okçulara damlara yanar ok atmalarını emretti.”

Demokratların alelacele düzenledikleri savunma birliklerinin direnci sonunda kırıldı, Sulpicius öldü, yenik düşen Marius ve öteki demokrat önderler kaçtılar ve Roma 88 yılında Sulla ve askerlerinin eline geçti.

Bu zaferin çift anlamı vardı. Birincisi, yeni ordunun sivil yönetim karşısında zafer kazanmış olduğuydu: Ordu, komutanı gibi kendisini de Roma devletinin koruma ve savunma aracı olmadığını ve kendi iradesinin Halk Meclisi’nin, Senatonun ve normal yönetimin öteki organlarının iradelerinden mukayese edilmeyecek kadar güçlü olduğunu gösterdi.

Ve ikincisi, aşırı-gerici partinin zaferiydi, hiçbir şey karşısında gerilememeye karar vermiş üst katmanların kurduğu fesadın zaferiydi. Sulla ilk önlem olarak, halkın iradesini dile getirebileceği bütün demokratik örgütleri yok etti ve bütün hükümet organlarını kaldırdı. Kentin alınışının ertesi günü, korkudan hâlâ dizleri titreyen yurttaşlar “Halk Meclisi”ne toplantıya çağrıldı ve bu meclis galiplerin tehditi altında, halkı bütün politik ağırlığından ve bütün etkisinden yoksun bırakan yeni bir anayasayı kabul etmek zorunda kaldı. Sulpicius yasaları kaldırdı, müttefikler tekrar yeni kurulan tribuslara dağıtıldılar ve ikinci sınıf yurttaşlığa indirgendiler. En demokratik olan comitia tributalar yasaklandı ve yalnızca, zenginlerden oluşan birinci sınıfın egemen olduğu comitia centuriatalar kaldı. Tribunusların elinde veto hakları alınarak tribunusluk’un gücü hemen hemen hiçe indirildi. Nihayet, en azgın 300 Sulla yandaşının birden doluştuğu senato, yönetimin en üst organı ilan edildi. Bütün öneriler, comitia centuriatalar kadar iğdiş edilmiş ve iktidarsız Halk Meclisi’ne sunulmadan önce, Sulla’nın senatosunda tartışılıp onaylanmalıydı (Bk. Appianos, *İç Savaşlar*, I, 59).

Roma’nın siyasal yaşamı adeta dört yüzyıl geri gitmişti ve Roma devletini İtalyan tabanı üzerinde yeniden örgütlemek amacıyla girişilen ilk birleşik demokratik hareket, amansız bir bozgunla sonuçlanıyordu.

3. L. Cornelius Cinna'nın yönetimi. Bununla birlikte, aristokrat gericiliğin ilk zaferi geçici oldu. Sulla ve ordusu, ayaklanmanın giderek büyüdüğü doğu seferine başlamak üzere kısa bir süre sonra Roma'dan ayrılmak zorundaydılar. Roma halkı Sulla ve yönetimden nefret ediyordu: Konsül adayları 87 yılında reddedildi ve halk onların yerine Sulla'nın bakış açısına ters düşen iki kişiydi, büyük bir aileden gelen ama çok esnek bir kişiliği olan Cneius Octavius ile Marius ve Sulpicius'un açık yandaşı Lucius Cornelius Cinna'yı seçti. "Seçimleri Sulla'yı en çok küçültecek kişileri atadı", diyor Plutarkhos *(Sulla, XIV).*

Bundan hemen sonra, Sulla hakkında dava açmak ve Sulpicius'un yasalarını yürürlüğe koymak girişimi oldu. Bu girişim, Sullacıların ve silahlı uşaklarının saldırısı üzerine halkın kırımıyla sonuçlandı (o gün orada olanlara tanıklık eden Cicero'nun dediği gibi "cesetlerin üst üste yığıldığı Forum'da yurttaşlarımızın kanı göl gibi yayılmıştı", on sekiz bin ölü vardı), bunun üzerine, demokrat consul Cinna altı tribunusla birlikte Roma'dan ayrıldı ve Sulla'nın yandaşlarıyla savaşmak için bir ordu topladı. "Müttefik kentleri... ona para sağladılar. Cumhuriyetin suskunluğuna düşman birçok önemli insan onun saflarına katılmak üzere Roma'dan ayrıldılar." (Appianos, *İç savaşlar,* I, 66). Ölümden kurtulmuş olan bütün demokrat önderler, Quintus Sertorius, Marius'un oğlu genç Caius Marius ve yeğeni M. Marius Gratidianus da onun yanında yer aldılar. Ve sürgünde bulunduğu Afrika'dan dönen Marius da, Etruria'da, ülkenin kent ve kır halkının, "özgür hayvancı ve çiftçiler"inin (Plutarkhos, Marius, II) görev aldığı bir ordu kurdu kısa zamanda.

Kırlı ve kentli aşağı katmanların yoğun onayı sayesinde, bu dönemin demokratik programı, özellikle güçlü bir köktenci nitelik kazandı. Halkçı önderler, partinin temel ilkesi olarak bütün İtalyanların tam hukuksal eşitliğini ilan etmekle yetinmiyorlardı, bir dizi toplumsal reform (tarım yasası, borçlara ilişkin yasa) gerçekleştirmeye hazırdılar. Taktikle ilgili nedenlerden dolayı, kendileriyle işbirliği yapmış kölelerin azat edilmesine kadar vardırıyorlardı işi, ama bu yüzden de köleliği toptan kaldırmayı düşünmüyorlardı.

Marius, Eruria'da "kışlalar dolusu kırlı köleleri" bu şekilde askere alıyordu; Cinna, 87 yılında, optimatlar Roma yurttaşlarını kılıçtan

geçirirken, köleleri yardıma çağırıyordu ve senato da böyle bir çağrıda bulunmasını bahane edip Cinna'yı konsüllük görevinden alıyordu. Birbiriyle buluşan Cinna ve Marius'un birleşik orduları, başkenti sardılar ve yiyecek ulaşımını kestiler. "... Cinna kente haberciler gönderip kendisine katılacak kölelere özgürlük vaadinde bulundu. Çok sayıda köle bu çağrıya hemen uydu." (Appianos, *İç savaşlar*, I, 69). Böylece köleler siyasal mücadelede önemli bir rol oynamaya başlıyorlardı, bu durum bazı demokratları korkutuyordu.

Sulla'nın kurduğu aşırı-gerici yönetim birkaç zayıf savunma girişiminden sonra teslim olmak zorunda kaldı; eski anayasa tekrar yürürlüğe konuldu ve demokratik yönetim tekrar iktidara geldi. Halkçı partinin en önemli iki lideri, C.Marius sekizinci kez, Cinna ikinci kez olmak üzere 86 yılı konsülü seçildiler; bir ay sonra Marius ölünce, yerine partinin önde gelen kişilerinden L. Valerius Flaccus seçildi. Halk düşmanı ilan edilen evi yerle bir edildi ve mallarına el konuldu. Aşırı-gerici fesat arkadaşları da aynı şekilde vatan Sulla'nın haini ilan edildiler ve öldürüldüler; mallarına el konuldu, evleri yerle bir edildi. Kelleleri Forum'da söylev kürsüsünün yanında sergilendi. Ancak böyle cezalandırılanların sayısı ondan fazla değildi.

Bununla birlikte demokrat liderler yeni azat edilmiş kölelere yani efendilerinden intikam almak isteyen Cinna'nın askerlerine aynı ılımlılığı göstermekten uzaktılar. "Böyle bir suç işlemelerine izin vermeyen ancak olumlu bir sonuç elde edemeyen Cinna, bir gece bir Galya birliğine bunları sardırttı ve hepsini boğazlattı."(Appianos, *İç savaşlar*, I, 74). Bu olay, eski köleci demokrasinin gerçek yüzünü ortaya çıkardı. Ama bununla birlikte siyasal alanda çok gözü pek önlemler almaktan da geri durmadı. 86'dan 82'ye kadar beş yıl boyunca, en gözde, en gözü pek demokrat liderler konsüllüğe seçildiler. Cinna, 84 yılında ölünceye kadar üst üste üç yıl konsül seçildi. Cneius Papirius Carbon, bu göreve üç kez getirildi; Marius'un 106 ve 100 yılları arasında getirdiği demokrat liderlerin görevlerinin uzatılması sistemine dönüştü bu. 82 yılında, Eski Marius'un oğlu, genç ve etkili II. Caius Marius, 27 yaşında olmasına ve magistratusluğun aşamalarından geçmemiş olmasına karşın Papirius Carbo ile birlikte konsüllüğe getirildi. Kitlelerin arzusunu daha dile getirilmeden

karşılayan, 86 yılı konsülü L. Valerius Flaccus, mülksüzlerin belini büken kira ve faiz oranları da aralarında olmak üzere bütün borçları dörtte bire indiren bir yasa onaylattı. Değeri düşen para tedavülden çekildi ve sağlam parayla değiştirildi bu reformu gerçekleştiren praetor M. Marius Gratidianus, Cicero'nun belirttiğine göre, "halk yığınının sevgilisi" oldu. 84 yılında, M. Junius Brutus'un girişimiyle, Capua'da büyük bir koloni kurulmasına karar verildi; demokratlar, böylece, tarım reformları programına açıktan açığa giriş yapmış oluyorlardı.

Artık Roma demokrasisinin en önemli desteği olan İtalyanların hak isteklerine uygun olarak bütün yarımadanın toplumsal yaşamı kökten bir değişim geçirdi. Yeni yurtaşlar bütün tribuslara dağıtıldı. Bütün İtalyan kentleri, kendi seçilmiş magistratusları, yüz üyelik senatoları ve kendi halk meclisleri olan Municipia Civium Romanum (Roma vatandaş kentleri olmuş müttefik kentleri) modeline uygun olarak yeniden örgütlendiler; seçimle gelen "decurion'lar"ın (bir koloni ya da vatandaş-kent senatörü) yönetim işlerini yürüttükleri kırsal bölgede de aynı şeyler oldu. Nihayet, konsül Valerius Flaccus'un komutasında yeni bir ordu hazırlandı ve Asya eyaletini tekrar ele geçirmek amacıyla Mithridates'in üzerine gönderildi. Roma'ya düşman olan Epieros ve Makedonia'dan geçen Flaccus, Bosphoros'u (İstanbul Boğazı) aştı ve Asya toprakları üzerinde Mithridates'e karşı başarılı bir savaşa girişti. Artık gerçekten İtalyanlaşmış olan Roma yönetimi kadar hiçbir yönetim bunca cesur, bunca etkili ve sonuç sağlayıcı olamamıştı.

4. Mithridates'e karşı savaş. *İlk iç savaş ve Sulla'nın diktatörlüğü.* Ama Roma-İtalya demokrasisinin düşmanları da boş durmuyorlardı. Hellas'ta seferde bulunan Sulla ordusuna katılmak için kitle halinde yurt dışına gittiler. Sulla ve ordusu çok zor bir durumda bulunuyordu. Yurt düşmanı ilan edilmiş olan Sulla'nın Roma'dan hiçbir insan ve malzeme yardımı alamamasının dışında, Flaccus, Mithridates'le savaşırken onunla da savaşmak ve Roma demokratik yönetime boyun eğmesini sağlamak buyruğunu almıştı. Oysa bütün Hellas ayaklanmış ve Mithridates'in donanması en iyi generali Arkhelaos'un komutasında Pire limanına demir atmış durumdaydı. Pontos kara ordusu –yüz bin asker, çok sayıda süvari ve

savaş arabası– ona yardıma gelmek üzere Trakya, Makedonia ve Thessalia'da ilerliyordu. Kendi hükümeti tarafından terk ve reddedilmiş Sulla'nın ve beş lejyondan oluşan ordusunun durumu umutsuz görünüyordu.

Ama bu noktada, ordu ve komutanlarının artık oynamaya başladıkları bağımsız rol çarpıcı bir biçimde ortaya çıkıyordu. Sulla, genel kurmayı ve yanına sığınmış olan gerici sürgünler, Roma yönetimini tanımamaya ve kendi özel işleri olarak Mithridates'le savaşmaya karar verdiler.

Para sağlamak için, Roma'ya bağlı kalmış Hellas bölgelerinden, Thessalia ve Aitolia'dan keyfi vergiler topladılar ve ünlü Olympia ve Delphoi tapınaklarının kutsal hazinelerine el koydular. Eski altın ve gümüş şaheserler parçalandı, eritilip para döküldü; paraların üzerinden Roma'nın tanrıçasının başı kaldırılıp yerine Sulla'nın portresi basıldı. Bu bol kaynakları kendisine "Mutlu" adını takan askerlere bol bol dağıtıyordu: *"Sulla Felix, imperator"* Sulla ve yandaşları bu sayede savaş ganimeti ele geçirmek için herkesin hesabına savaşmaya hazır Grek ücretli asker kitlelerini kendi saflarına çektiler. Bir donanmaya gereksinimi olan Sulla, yardımcısı L. Licinius Lucullus'u doğu Akdeniz'e yollayıp Girit, Sicilya ve Fenike korsanlarının teknelerin kiraladı.

Kuzeyden Pontos ordusu gelmeden işini bitirmek isteyen Sulla, Hellas'daki ayaklanmanın merkezi olan Atina ve Pire kuşatmasını büyük bir inatla sürdürdü. Açlıktan gücü tükenen Atina nihayet düştü, "korkunç ve acımasız bir kırım başladı... ne kadınlar, ne çocuklar esirgendi. Sulla karşılarına çıkanın kılıçtan geçirilmesi buyruğu vermişti" (Appianos, *Mithridatica*, 38). Sanat yapıtlarıyla ağzına kadar dolu olan bu kent yağmaya açıldı. Pire de aynı akıbete uğradı, yakılıp yıkıldı ve yağmalandı. Sonra, Boiotia'da, Khaironeia ve Orkhomenos'da yapılan ardarda iki savaşta, o sırada iyice güçlenmiş olan (20 lejyon dolaylarında askeri vardı) Sulla, iki büyük Pontos ordusunu yendi ve böylece bütün Hellas'ı Mithridates'in askerlerinden temizledi. Daha sonra Trakya kıyılarını izleyerek, o sırada iyice güçten düşmüş olan Mithridates'i son öldürücü darbeyi indirmek amacıyla Asya'ya geçti.

Bununla birlikte Sulla ve gerici yandaşları artık Mithridates'le değil, Roma demokrasisi ordusunun Asya'da kazandığı başarılar ve Roma'nın

durumuyla ilgileniyorlardı. Hareket özgürlüğü kazanabilmek için Arkhelaos'u satın alan Sulla, onun aracılığıyla, Mithridates'le bir barış antlaşması yaptı, antlaşma Hellespontos (Çanakkale Boğazı) üzerindeki Dardanos'ta 85 yılında imzalandı. Mithridates yalnızca küçük bir vergiye (2.000 talanton) bağlandı, bunun karşılığı olarak, "Roma halkının dostu ve müttefiki" sıfatıyla Pontos krallığının bütün topraklarını koruyordu.

Roma için aşağılayıcı olan bu barış antlaşmasını amansız düşmanıyla imzaladıktan sonra, Roma'nın Asya ordusu üzerine yürüdü ve Pergamon dolaylarında kuşattı. Anlaşmazlıklar yüzünden parçalanmış bulunan bu ordunun askerleri, Sulla'nın ordusu karşısında savaşmayı reddettiler ve onun saflarına geçtiler, Sulla kendi saflarına geçen ücretli askerlere para dağıttı. Böylece Asya eyaleti bir kez daha demokratik hükümetin elinden çıktı; gerici sürgünlerden oluşan senatosuyla birlikte, burada Sulla egemenlik sürüyordu. Bu zengin bölge Sulla'nın askerlerinin ezici masraflarına ve duyulmamış zulümlere katlanmak zorunda kaldı: Beş yıllık savaş süresini kapsayan gecikmiş vergileri ve ayrıca Mithridates'in on katı, yirmi bin talanton haraç ödemesi gerekiyordu...

Böylece, doğudaki işlerini bitiren Sulla, 83 yılında, büyük bir ordu ve donanmayla Roma üzerine yürüdü. Brundisium'a çıktığı haberi duyulur duyulmaz, Roma demokratik hükümetinin çevresinde birleşmiş olan bütün İtalya ayağa kalktı: Roma'yı savunmak üzere, kısa bir süre içinde, bazı kaynaklara göre 200, bazı kaynaklara göre de 400 piyade bölüğü (20-40 lejyon) toplantı; bu güçlü orduyu bizzat Sulla'nın bildirdiğine göre 15 general yönetiyordu.

Bu direnmeyi Sulla ve savaşçı birlikleri, çetin savaşlardan sonra, ancak bir buçuk yılda kırabildiler.

83-82 yıllarını kapsayan bu kanlı iç savaştan Sulla ve yandaşları, dönemin kendilerine uygun düşen koşulları sayesinde galip çıktılar. Örneğin, daha Brundisium'da karaya çıkışından itibaren, büyük aileler kitleler halinde Sulla'ya katıldılar. Toplumsal savaşın en korkunç barışlandırıcılarından biri olan Metellus Pius, birlikleriyle birlikte onun komutası altına girdi. Aristokrat gençlik büyük bir coşkuyla ona katıldı. Babası ve kardeşi demokratlar tarafından öldürülen genç Marcus Licinius Crassus bir İspanyol ücretli askerler çetesi getirdi; Picenum'da büyük

topraklara sahip bulunan genç Cneius Pompeius, kendi adamları arasından toplanan bir lejyonun başında Sulla'ya hizmet sunmaya geldi ve sonra iki lejyon daha sağladı. Yüksek sınıfların desteği sonucu Sulla'nın hazinesi tıka basa dolmuştu; buna karşın uzun süren karışıklıklar sonucu demokratik hükümetin mali durumu çok kötü durumdaydı. Sulla, birbirleriyle bağlantısı bulunmayan ve demokrat kitlenin ayaklanmasından umut kesmiş olan ayrılış birlikleri çökertmek için bu durumdan yararlandı. Askerler uzak seferlere katılmaktan kaçınıyor ve yalnızca kendi yurtlarını savunmak istiyorlardı.

Daha Sulla, İtalya'ya çıkartma yapmadan önce, Cinna, İllyria'da (Liburnia) onun önünü kesmek isteyince askerlerinden bir bölümü Ancona çıkartması sırasında ayaklanmış ve demokratik hareketin bu ünlü şefini taşa tutarak öldürmüştü.

Askerî durum demokratlar için aynı şekilde güneyde de kötüydü: Sulla önemsiz kayıplarla, demokrat ordularının büyük bir bölümünü daha savaşın başında bozguna uğratmış ve genç Marius'un ordusunu Praeneste'de kuşatıp savaşın sonuna kadar abluka altında tutmuştu. Sulla, 83 yılından itibaren, bütün güney İtalya'yı işgal etmiş, Roma'yı ele geçirmiş ve düşmanlarını kuzey İtalya'ya çekilmek zorunda bırakmıştı; Cinna'nın ardılı, 82 yılı konsülü Papirus Carbo, burada, uzun ve inatçı bir direnme başlatmıştı.

Toplumsal savaş sırasında çok önemli bir rol oynayan Samnitler, Sulla ve Romalı gericiler tarafından acımasızca cezalandırılacaklarını bildikleri için, herkesten daha çok canla başla savaşıyorlardı. Pontius Telesinus komutasında güçlü bir Samnit ordusu, genç Marius'u ablukadan kurtarmak amacıyla Praeneste üzerine yürüdü, ama bu girişiminde başarısızlığa uğrayan Telesinus, gözü pek bir manevrayla, Sulla'nın işgali altında bulunan Roma'yı kurtarmak amacıyla kent üzerine yürüdü. Collina kapısı önünde yapılan zorlu ve kanlı savaşta, Sulla ilkin yenik düştü, ama Sulla'ya cepheden saldırıp saflarını parçalayan Samnitler'e yandan ve arkadan ani bir saldırıya geçen Crassus, generalini kurtardı ve düşmanı yok ederek savaşı tamamladı. Teslim olan altı bin dolaylarında Samnit arenaya götürüldü ve birer birer öldürüldü. Bundan sonra Samnium öylesine yakılıp yıkıldı ki yüzyıl sonra bile bütün ülke bir çöl görünümündeydi.

Bu korkunç iç savaş 82 yılında sona erdi. Yıkılan demokratik yönetimin yerine iç savaşı kazanan askerlerin ve gericilerinin şiddet rejimi geçti. Girişilen kıyım hareketlerinin yanında o zamana kadar yaşanan bütün şiddet olayları solda sıfır kaldı. Plutarkhos bu durumla ilgili olarak şunları yazıyor: “Sulla kenti nasıl sona ereceği bilinmeyen cinayetlere boğdu (*Sulla,* 40). Karşısında toplanan ve korkudan titreyen Romalılara, “ölüm de dahil olmak üzere hiçbir düşmanını bağışlamak istemediğini” (Appianos, *İç savaşlar,* I, 95) açıkça bildirdi. Yakalanır yakalanmaz oldukları yerde öldürülecek kişilerin listesini yaptırıp ilan etti; katilleri ve cellâtları bol bol ödüllendirdi ve kaçaklara yardımda bulunanları acımasızca cezalandırdı. Gerçekte listelerde halkçı partinin ileri gelenleri, yüz senatör ve 1.600 kadar atlı yer alıyordu ama Plutakhos’un yazdığına göre, “kurbanların tümüyle karşılaştırılacak olursa gerçekte bunlar denizde birkaç su damlası gibiydi.” Ordu birlikleri bütün İtalya’yı tarıyor ve demokratik hükümete bağlılık göstermiş kentlerin halkını kılıçtan geçiriyordu; praeneste halkının cezalandırılmasına bizzat Sulla başkanlık etti. Sürgün listeleri aynı zamanda eyaletlerde de ilan edilmişti; örneğin Afrika’ya özel olarak gönderilen Pompeius buraya sığınmış olan demokratları kılıçtan geçirdi.

Demokratların kılıçtan geçirilmelerine, doğal olarak, kentlerin toprak ve mallarına kitle halinde el konulması eşlik ediyordu. El konulan mallar açık artırmalarda çok düşük fiyatlarla satılıyor, Sulla tarafından sevgililerine, gözde şarkıcı ve oyuncularına dağıtılıyor ya da subayları tarafından yağmalanıyordu. Bu dönemde özellikle Crassus zenginleşti, türlü türlü vurgunlarla topladığı uçsuz bucaksız servet onu Roma’nın en zengin insanı durumuna getirdi. Sulla’nın 23 lejyonunun askerleri yaptıkları soygun ve yağmaların dışında, ayrıca büyük miktarda savaş ganimeti aldılar: Sulla, hizmet ve bağlılıklarının karşılığı olarak, bunlara el konulan 120 000 toprak payı dağıttı. Demokratların daha önce yaptığı gibi, Sulla’nın da düşmanlarının on bin kölesini azat edip kendilerine yurttaşlık hakkı tanıması dikkat çekicidir. Bunları kendi korunuğu (klienti) yaptı ve hepsine kendi *gens* adını verdi (Cernelius). Cornelius Chrysogonus gibi bazı azatlıları onun yakınları, güvenilir adamları ve gerçek gözdeleri oldular, bunların aşırı davranışlarına karşı Romalı magistratusların (yüksek

memurların) elinden bir şey gelmiyordu (Bk. Cicero, *Pro Sex Roscio Amerino*).

Sulla, demokratik İtalya'yı düzenli bir şekilde yıkma eylemini, 88 anayasasından daha da gerici olan ve her türlü demokratik girişimi ezmeyi amaçlayan 82 anayasasıyla taçlandırdı. Yandaşlarından biri olan Valerius Flaccus'un girişimiyle ("Valeria yasası"), Sulla sınırsız yetkilerle donanmış ömür boyu diktatör ilan edildi: Yasaları kendi keyfine göre değiştirebilir, Roma yurttaşlarının ölüm ya da kalımına karar verebilir, mülklerine el koyup dilediği gibi kullanabilir ve müttefik kralların taçlarını alıp kendilerine taç ihsan edebilirdi. Forum üzerine atlı bir heykeli dikildi, altından heykelin kaidesinde söyle bir yazıt vardı: "Cornelius Sulla, Felix imperator."

Sulla ve yandaşları, demokrasinin başlıca başarılarını simgeleyen kuruluşlardan özellikle nefret ediyorlardı: Comitia tributalar bir kez daha kaldırıldı, tribunusluğun yetkileri bir kez daha elinden alındı, bu görevi gözden düşürmek için, bu görevi yapanların başka bir yüksek göreve seçilmemesi ilkesi getirildi; atlılardan yargıç görevi alındı ve senatoya verildi; halka buğday, toprak, vb., dağıtılmasına son verildi.

Alınan bu önlemler, Roma ve İtalya demokrasisine öylesine ağır bir darbe indirdi ki, bir daha asla eski durumlarına gelemediler. Roma devleti, askerî ve köleci bir diktatörlüğü giden yeni bir yola girmiş bulunuyordu artık.

ELLİ ALTINCI BÖLÜM

CUMHURİYET DÜZENİNİN BUNALIMI

I. Sulla’nın diktatörlüğü. Oligarşinin iktidarı (82-70). “Cumhuriyeti demagojik bağnazlıktan kurtaran adam” gibi göstererek Sulla’yı ülküselleştirmek, Batı Avrupa’nın modern tarihçilerinde (J. Carcopino, V. Schur) görülen çok yaygın bir eğilimdir. Yalnızca, Roma’da monarşinin sağlamlaşmasına “olanak sağlaması” ve Appianos’un da belirttiği gibi, hiçbir zorunluluk yokken büyük yetkisini isteyerek bırakması eleştirilmektedir.

Karşısında titreyen insanlar arasında kendini tamamen güvenlik içinde hisseden Sulla, 79 yılında, kendisine verilmiş hiçbir yetkiden vazgeçmeksizin diktatörlüğü biçimsel olarak bıraktı. Görkemli kır evine çekilip “günlerini zevk ve sefahate ayırdı” (Plutarkhos, *Sulla*, 45); çevredeki kentler için yasalar yazıyor, hoşuna gitmeyen yüksek memurları ulaklarla yanına çağırtıp hizmetkârlarına öldürtüyordu, 78 yılında ölünce, kendisine Campus Martius’ta krallara yaraşır bir cenaze töreni yapıldı; ölüsü lictorların baltaları, askerî sancaklar ve iki bin altın çelenk arasında son konutuna götürüldü; cenaze alayını pontifex kurulu, bütün senato ve İtalya’nın dört bir yanından gelmiş eski askerler izliyordu. “... hâlâ canlıymış gibi kendisinden, ordusundan ve ölümlü kalıntılarından korkuluyordu” (Appianos, *İç savaşlar*, I, 107).

Sulla’nın ölümü üzerine, Roma’ya zorla kabul ettirmiş olduğu gerici yeni oligarşik düzen başsız kaldı ve bunun sonucu olarak çalkantılı ve son derece güçsüz bir döneme girdi. Aynı zamanda, Sulla hükümet darbesinin büyük önderlerinin bütün umut ve beklentilerini boşa çıkartan bu olay, iş adamlarının ve her türlü vurguncunun girişimlerine büyük bir hız

kazandırdı. Vergi müstelzimi, tefeci, silah tüccarı ve gezginci tüccar olan atlılar ve âşarcılar, 90'lı yıllar içinde uğradıkları bütün kayıpların zararını çıkarmakla kalmadılar, üstelik 80 ve 70 yılları arasında, bu yasasızlık, şiddet ve yıkımla belirginleşen dönem boyunca, halkın uğradığı felaketlerden yararlanarak alabildiğine zenginleştiler. Her türlü vergi ve cezaların, büyük orduların gereksinimlerini karşılama yükümlülüklerinin, açık arttırmayla yapılan satışların ağırlığı altında ezilen, yeniden ele geçirilmiş doğu eyaletlerinde bunların önüne geniş bir girişim alanı açılmıştı, kaşla göz arasında ve akıl almaz ölçüde düşük fiyatlarla, sürgünlerin topraklarını, evlerini ve mülklerini ele geçiriyorlardı. Cicero'nun alışılmış tanımıyla bu "dürüst insanlar", Roma yaşamını boğucu ortama yeniden sokmak isteyen aşırı gericilerin perde arkasında duranlardan hoşlanmıyorlardı; kendi ekonomik özlemlerine daha uygun, etkili ve savaş yanlısı bir başka yönetim düşlüyorlardı. Açgözlü bakışlarını Mısır'a, Suriye'ye, Fırat bölgelerine ve daha ötelerde, masalsı Hind, Çin, Ermenistan ve Kafkasya ülkelerine çevirmişlerdi. Kendilerine doğru yolunu açmış olan Mithridates'e karşı yeni bir savaş açılmasını istiyorlardı.

Bu bakımdan, diktatör hayattayken de ateşli gericilerle olan yakın ilişkisini onaylamayan, Sulla'nın en yakın arkadaşlarının büyük bir çoğunluğuyla görüş birliği içindeydiler. "Büyük" lâkabıyla anılan Cneius Pompeius ve rakibi "Zengin" Licinius Crassus gibi iki genç yardımcısı bunların arasında yer alıyordu. Zengin topraklara sahip olan Pompeius, aynı zamanda, büyük boyutlu tefecilik yapıyor ve uçsuz bucaksız servetini İtalya ve eyaletlerde kârlı mali işlere yatırıyordu. Sulla'nın sürgüne yollama ve mallara el koyma döneminde, kirli vurgunlarla ünlenen Crassus bu sayede milyonlar kazanmıştı. Yok pahasına zengin mülkler satın alıyor, bu uğurda her türlü tehdit ve şiddetten çekinmiyordu. O sırada Roma'da sık sık çıkan yangınlara, kölelerden oluşan tulumbacı takımıyla koşuyor ve dumanı tüten evleri ve çevresindekileri mülk sahiplerinden gayet ucuza satın alıyor, daha sonra bunları mimar kölelerine onartıyordu. "Bu yöntemle Roma'nın büyük bir bölümünü eline geçirmiş bulunuyordu... Birçok gümüş madenleri ve üzerinde birçok çiftçinin çalıştığı geliri yüksek toprakları vardı; ama bunlar kölelerinin getirdiklerinin yanında hiç kalırdı", diye yazıyor Plutarkhos. Demagojiye de başvurarak halkın sevgisini kazanmaya çalışıyordu.

“İnsanları pohpohlayarak ele geçirmekte çok yetenekli bir insandı” ve yetenekli bir konuşmacıydı (Plutarkhos, *Crassus*, 7).

Pompeius, Crassus ve henüz daha az tanınan soylu rakipleri Aemilius Lepidus, Sulla’nın daha sağlığında, diktatörlük saflarında muhalefeti temsil ediyorlar ve 80 ve 70 yılları arasında, yönetimi toptan mahkûm etmek konusunda âşarcılar ve atlılarla görüş birliği içinde bulunuyorlardı. Hatta Lepidus demokratik saflara geçti ve Sulla’ya ve rejimine karşı açıkça eleştiriye başladı. Sulla diktatoryasının ardından gelen yönetimde konsül olmasına karşın, Mariuscu partinin kalıntılarının 77 yılında başlattıkları gerçek bir ayaklanmanın başına geçecek kadar ileri gitti. O sırada Gallia Cisalpina köylülerini ayaklandırmış olan ateşli demokrat Marcus Junius Brutus’la ilişki kurdu. Bu hareket öylesine önemliydi ki Mutina’nın Pompeius tarafından alınmasından, Brutus’un bu kentte idam edilmesinden sonra Lepidus yenilgiye uğratılabildi.

Sulla rejiminden hoşnutsuzluk duyanlar, Roma demokrasisinin geride kalan önderlerinin, bu eyaletteki ulusal kurtuluş hareketiyle kurdukları gizli ilişkiler sayesinde güçlerini korudukları İspanya’ya umutla bakıyorlardı. Burada kendi sürgün senatoları, praetorları ve questorları, demokratik partili Romalı subayların komutası altında, savaşçı İberlerden oluşan, Roma usulü eğitilmiş ve silahlandırılmış askerî birlikleri vardı. Bu demokratik Roma-İberia devletinin yöneticisi, Cinna’nın yakın dostlarından ve silah arkadaşlarından Quintus Sertorius, yetenekli ve gözü pek bir komutan, büyük bir örgütçüydü. Cinna döneminde İspanya’ya propraetor olarak atanan Quintus Sertorius, eyalet halkına ılımlı davranması –Roma valileri için olağanüstü bir nitelik– sayesinde, Sulla’nın hükümet darbesinden sonra da burada tutunmayı başarmıştı: Vergileri indirmiş, halkı askerlik görevinden bağışık tutmuş ve İber çocukları için okullar bile açtırmıştı (Plutarkhos, *Sertorius*, 7-14).

Ebro’ya kadar bütün İspanya, Sertorius’u desteklemek için ayaklanmıştı ve Roma’da, Hannibal gibi İtalya üzerine yürümesi bekleniyordu. Roma yönetimi ona karşı amansız bir savaş yürütmek, sekiz yıl (79-71) süren savaş sırasında en iyi birliklerini, en iyi generallerini (Caecilius Metellus, Polpeius) İspanya’ya göndermek zorunda kaldı ve komutanların hemen hemen hepsi yenilgiye uğradılar. Ve ancak Sertorius’un çevresine sızan

aşağılık kişilerin hazırladığı komplo ve onun öldürülmesi sayesinde, Pompeius, İspanya ayaklanmasını bastırmayı başarabildi. Pompeius, Sertorius'la Roma'nın birçok ileri gelen kişileri arasındaki gizli ilişkilerin bütün kanıtlarını ortadan kaldırmak için, onun arşivlerini yaktırdı.

Oligarşi yönetiminin güçsüzlüğü öylesine bir düzeye ulaşmıştı ki, bütün İspanya Savaşı özel kişiler tarafından finanse edilmiş ve Pompeius ile Metallus'un "özel orduları" tarafından yürütülmüştü. O dönemde yeniden başlayan Mithridates savaşı da özel bir nitelik kazanmıştı (Bk. Appianos, *Mithridatica*, 69 ve sonrası). Dardanos (85) antlaşmasını bir mola sayan Pontos kralı, son darbeyi indirmeye hazırlanıyordu; gemiler yaptırıyor, silah yığıyordu, Karadeniz kıyılarındaki ordu ambarlarında iki milyon medimnelik buğday toplamıştı.

Mithridates'in elinde Karadeniz kıyılarındaki Grek kentlerinin büyük savaş filosu vardı, Kafkasötesi'nden Tuna'ya, hatta Balkanlar'a uzanan geniş kıyı yayı üzerinde bulunan bütün barbar uluslarla ittifak kurmuştu. O sırada devleti yalnızca Kafkasötesi'ni değil aynı zamanda Suriye'yi de kapsayan ve bu nedenle kendisini "krallar kralı" sayan ve buyruğunda dört kral bulundurmakla böbürlenen, güçlü Ermenistan kralı Büyük Tigrane ile akrabalık ve ittifak bağları vardı. Partların ondan aşağı kalmayan kralları Phraates de kendisini desteklemeye söz vermişti, çünkü Romalı iş adamlarının, tüccarların ve tefecilerin Asya içerlerine sızmalarındaki tehlikeyi görüyordu.

Aşarcılara olan borçları yüzünden her şeyini yitiren Bithynia kralı Nikomades ölürken krallığını Romalılara miras bırakmıştı; Mithridates bu topraklara el koymaya hazırlanan Romalılardan önce davranıp krallığı ele geçirdi (74). Romalı tefecilerin ve vurguncuların acımasız boyunduruğundan kurtulmak umuduyla ayaklanan bütün Bithynia onu sevinçle karşıladı. Tuna'nın Thrak ulusları Makedonia'yı istila ettiler. Mithridates'le açıktan açığa ittifak halinde bulunan korsanlar Ege Denizi'ni kasıp kavuruyordu. Durum, on beş yıl önce Roma'nın bütün doğusunu sarsan felaketi anımsatıyordu.

Roma yönetimi, 74 yılında, her birine bir lejyon vererek, iki konsülünü, M. Aurelius Cotta ile L. Licinius Lucullus'u, Mithridates'e karşı gönderdi. Mithridates, Cotta'yı Khalkedon'da sıkıştırıp hemen bozguna uğrattı. Ama

eskiden Sulla’nın sağ kolu olan Lucullus, ustasının savaş yöntemlerini uyguladı: Ordusunu ülkeden, ülkenin kaynaklarından toplayan Lucullus, Mithridates’i doğuya doğru çekilmek zorunda bıraktı. Ülkeden, bir önceki savaşta kendisine ihanet ettikleri için Mithridates’in öç almasından korkan batı Küçük Asya’nın Grek kentlerinden sağladığı donanmasını peşinden gönderdi. Küçük Asya kıyıları boyunca doğuya ilerleyen Lucullus, Bithynia kentlerini ele geçirip Pontos’u işgal etti. Savaş ganimeti peşinde koşan ücretli askerlerle büyüyen ordusu ileri atılıyor ve komutanları yağma hırsını dizginlemekte güçlük çekiyorlardı.

Hükümdarı tarafından yazgısıyla baş başa bırakılmış krallığın boyunduruk altına alınıp, hoşgörüsüzce yakılıp yıkılması iki yıl (72-71) sürdü. Görev başındaki müstahkem mevki komutanları kitle halinde Lucullus’tan yana geçmeye başladılar. Romalıların kuşattığı Pontos’un başkenti Sinop’u uzun süre denizden destekledikten sonra, Mithridates’in oğlu, Bosphoros valisi Makhares bile babasına ihanet edip Lucullus’a bir altın taç gönderdi. Gelişmelerini, Mithridates’in kurduğu güçlü Pontos devletinin varlığına borçlu olan büyük Grek kentleri Herakleia ve Sinop en uzun süre direnen kentler oldular bu da Romalılar tarafından sözcüğün tam anlamıyla yeryüzünden silinmelerine yol açtı (Bk. Memnon, *Herakleia Tarihi*, 47-52).

Lucullus’un ilk seferiyle birlikte, Karadeniz bölgesi ilk kez Roma’nın etki alanı içine girdi. Karadeniz’in Bithynia ve Pontos eyaletlerini oluşturan bütün güney kıyısının dışında Roma ordusu aynı denizin batı kıyılarına da ulaştılar. Mithridates’in müttefiği Thraklara ve Bastarnlara karşı harekete geçen, prokonsülün kardeşi ve yardımcısı Marcus Licinius Lucullus, Balkanları aşıp Tuna ağızlarına ulaştı ve Trakya kıyısındaki İstria, Tomi, Callatis, Odessos ve öteki Grek kolonilerini Roma ittifakına bağladı (72-71). Böylece bu kentler ağır bir vergi yükümlülüğü ve onur kırıcı boyunduruk altına girmiş oldular.

Yargılama yetkisi senatoya aktarıldığı için, Sulla valilerinin ve maiyetlerinin yaptıkları haksızlıklar, çapul ve zulüm, bu sırada öteki eyaletleri kasıp kavuruyordu. Ölü diktatörün sadık bendesi, Kilikia propraetoru Dolabella, antik sanat başyapıtlarını, tapınakları ve özel evleri ceza görmeksizin soyarak ünlendi. Böylece geniş ve çok değerli bir

kolleksiyon oluşturdu. Daha sonra Sicilya propraetoru olan (73-71) yardımcısı C. Verres daha da yüzsüzce davranıyordu. Bu rekabetten zarar gören aşarcıların ve atlıların savunucusu olan Cicero ünlü konuşmaları *in Verrem*'de, Sulla'nın adamlarının korkunç yönetim biçimlerini sergilemek için Verres'in Sicilya'daki marifetlerini örnek gösterir.

Sulla'nın Roma'ya miras bıraktığı gerici yönetim, cumhuriyet yönetiminin tepeden tırnağa çürümesine ve toplumun en aşağılık öğelerinin zaferine katkıda bulunuyordu.

2. Spartacus'un isyanı. Yıkılışını hazırlayan bu koşullar içinde, Roma cumhuriyeti, bu kez bütün İtalya'ya yayılan ve Spartacus tarafından yönetilen yeni ve büyük bir köle ayaklanmasıyla sarsıldı (73-71).[20] Lenin, *Devlet Üzerine* adlı kitabında bu olayları şöyle değerlendirmektedir: "Spartacus, bundan iki bin yıl önce, köle ayaklanmalarının en büyüklerinden birinin en önemli kahramanlarından biri oldu. Tamamen köleciliğe dayalı ve çok güçlü görünen Roma imparatorluğu birkaç yıl, Spartacus'un yönetiminde ve büyük bir ordu halinde silahlanıp toplanan büyük bir köle isyanı tarafından temellerinden sarsıldı."[21]

Bu hareketin gücünün ve niteliğinin bilincinde olan İlkçağ tarihçileri ona genel olarak "kölelerin savaşı" *(bellum servile)* ya da "Spartacus savaşı" adını vermektedirler ve Eutropius "belki de Hannibal savaşı kadar güç bir savaş" olduğunu yazmaktadır. Olaydan otuz yıl sonra Sallustius'un *Tarih*'inde yer alan ayrıntılı öykülemeden, ne yazık ki günümüze birkaç önemsiz parça ulaşmış bulunuyor. Titus Livius'un bu ayaklanmaya ayırdığı üç kitap (95, 96, 97), aynı şekilde, kayıp durumda. Belli başlı bilgi kaynaklarımızı, Plutarkhos'un *Crassus'un Yaşamı*'nda (8-11 bölümler) ve Appianos'un *ç savaşlar*'ında (1, 116-120) yer alan birkaç kısa bölüm oluşturmaktadır. Bu da toplam olarak, Sicilya'daki köle ayaklanmalarıyla ilgili olarak Diodoros'tan öğrendiklerimizden pek fazla değildir. Bu bilgilere, Titus Livius'un 96 ve 97. kitaplarının özetlerinde ve Florius, Eutropius, Orosius ve öteki yazarların yapıtlarında yer alan birkaç dağınık cümleyi ekleyebiliriz. Elimizde bu olaylara ilişkin tek bir yazıt bulunmaktadır. Yalnızca, son zamanlarda Pompeii'de bulunan bir fresk,

Spartacus'u Romalılara karşı yaptığı savaşta at üzerinde göstermektedir (en azından, bu freskin Spartacus'u temsil ettiği varsıyalmaktadır).[22]

Genel olarak bütün köle ayaklanmalarında olduğu gibi, ayaklanma bir komployla başladı, ama bu kez asiler silah kullanmayı biliyorlardı: Capua'daki bir okulun gladyatörleriydiler. Plutarkhos'a göre komploya katılan 200 kişiden yalnızca 74'ü kaçmayı başardı. Mutfak bıçağı, şiş, sopa, daha sonra da bir rastlantı sonucu bir kafilede ele geçirdikleri ve savaşa pek elverişli olmayan gladyatör silahlarıyla donanmış asiler, Vezüv'ün ulaşılmaz yamaçlarına gizlice sığındılar.

Ama o dönem için son derece doğal ve başlangıçta yerel bir hareket olan bu olayı güvenlik kuvvetleri bastırmakta güçlük çektiler. Toplumsal savaşın ve Sulla, Pompeius, Lucullus'un seferlerinin sonucu olarak İtalya'ya her zamankinden çok köle yığılmış durumdaydı; zorlu savaşlardan sonra tutsak edilen bu İtalyan, Thrak, Galat ve Grek asiler, Roma'ya olan kinlerini ve askerlik bilgilerini koruyorlardı. Kaçakların Thrak kökenli önderi Spartacus da bu durumdaydı. "Daha önce bir lejyonda (Mithridates'in birliklerinde) hizmet görmüş ve tutsak düşüp köle olarak satılmıştı" (Appianos, *İç savaşlar,* I, 116); "büyük vücut gücüne ve olağanüstü cesaretine, bir Barbar'dan çok bir Grek'e yaraşan tedbirlilik ve yumuşaklık eklenmişti" (Plutarkhos, *Crassus,* 8). Küçük Asya'nın savaşçı ve boyun eğmez halkı Gallialılardan (Galatlar) olan ayaklanmanın öteki iki önderi Oenomaos ve Crixus da, Sulla'ya karşı yaptığı savaşta Mithridates'in ordusunda çarpışmışlardı. Aynı türden birçok insan kısa zamanda ayaklanma çekirdeğine coşkuyla katıldı ve Spartacus'un Vezüv'de kısa bir süre sonra yedi bin kişilik bir birliği oluştu. Plutarkhos bunların arasında kadınların ve özellikle, Spartacus'un kendi ulusundan olan karısının bulunduğu ileri sürmektedir.

Aynı zamanda, İtalya ve özellikle toplumsal savaş ve iç savaşın, Sulla'nın zoralımlarının (müsaderelerinin) yerle bir ettiği, İtalyan ayaklanmasının önderlerinin, daha sonra da halkçı parti liderlerinin kölelere yaptığı özgürlük çağrılarıyla alt-üst olmuş Campania'nın özgür halkının içinde bulunduğu ruhsal durumu da hesaba katmak gerekmektedir. Bu iç savaşlarda, her iki taraf da saflarında tamamen kölelerden oluşan birliklere yer vermişti; eskiden köleleri aşağı sınıfların özgür insanlarından ayıran

uçurum önemli ölçüde daralmıştı. Bu nedenle, özgür konumlu yoksul köylülerin harekete katıldığını söyleyen Appianos'un yazdıklarına ve yerel milislerin asilere karşı savaşmak istemediklerini belirten Sallustius'un açıklamasına inanmak gerekmektedir:

Bazıları "kaçıyor ve kesin buyruklara karşın hiç kimse bayrak altında toplanmıyordu; geri kalanlar ise hizmet etmeyi alçakça reddediyordu" (Tarih, III, 67). Hareket böylece büyük boyutlar kazandı ve Spartacus düşmanlarına ağır darbeler indirmeyi, hatta praetor Claudius, Varinius ve Roma'dan gönderilen yardımcılarının komuta ettiği yerel milisleri birkaç kez bozguna uğratmayı başardı. Yardımcılardan Cossinius öldü. Praetorlar, ordugâhlarının, lictorlarının, savaş atlarının, Roma birliklerinin geri hatlarına birden baskın yapan ve her türlü savaş hilesine başvuran asilerin eline geçtiğini gördüler.

Ama Spartacus, önemli bir ordunun başında, harekete geçmek üzere güney İtalya'daki Campania'dan hayvancılık bölgeleri Lucania ve Bruttium'a geçtiği ve burada "hepsi savaşçı ve atılgan" (Plutarkhos, Crassus, 9) çoban köleler kitle halinde saflarına katıldığı zaman ayaklanma gerçek boyutlarına ulaştı. Appianos'un değerlendirmesine göre, daha o zaman, 70.000 kişilik gerçek bir ordu oluşturmayı başarmıştı. Tarentum körfezi üzerindeki Matepontum'dan Bruttium'un ortasındaki Consentia'ya kadar uzanan geniş topraklar asilerin eline geçmiş bulunuyordu (Orosius, V, 24, 2). Thrutium kentinin en önemli birleşme noktaları haline geldiğini ve savaşı sürdürmek için burada büyük hazırlıklara giriştiklerini anlatan Appianos'tan kalan parça bu dönemle ilgilidir. "Thrurium'un yakınlarındaki dağları ele geçirdi; kenti de ele aldı. Tüccarların altın ve gümüşten mallar getirip satmalarını, kendi adamlarının da bunları almalarını yasakladı. Yalnızca, yüksek fiyat ödeyerek demir ve tunç satın alıyorlardı ve bunları getirenleri çok iyi karşılıyorlardı. Böylece kendilerine gerekli olan şeyleri sağladılar; silah bakımından iyi donanmışlardı, iki tarafta da komşu halklara da akınlar düzenliyorlardı. Nihayet Roma lejyonlarıyla kapıştılar ve bunları bozguna uğrattılar ve zengin ganimetler ele geçirdiler."(I,117).

Sulla yönetiminin güçsüzlüğü ve ihmali sayesinde, Spartacus bütün 73 yılını hazırlıklarla geçirdi. Birliklerini silahlandırmakla yetinmeyip onları disiplin altına almaya çalışıyordu. Ganimet eşit olarak paylaşılıyordu, altın

ve gümüş kullanılması yasaklanmıştı. Sallustius, “vücut ve ruh gücü bakımından” büyük Spartacus’un “Roma’nın askerî disiplininin yabanıl ve insanlık dışı yöntemleri yerine, inandırma yolunu tercih etmesi” karşısında şaşkınlığını gizlemektedir.

Aynı tarihçi, örneğin, Spartacus’un köylerin alınışında kölelerin çok kan dökmelerinden kaygılandığını belirtmektedir. “Ülkeyi kendi malı gibi korumaları” buyruğunu vererek Athenion geleneğini sanki onurlandırıyordu. Ama bu konuda şefler arasında büyük farklar, hatta ayrılıklar vardı; Sallutius’a göre “harekât planları konusunda, köleler arasında bir iç savaş çıkmak üzereydi.” Kendi yurtlarında yağmanın alışıldık bir yöntem olduğu “Crixus ve soydaşları Gallialılar ve Germenler” ayrıldılar ve Gargano tepesi yakınlarındaki Apulia’da karargâh kurdular. Burada Romalılar tarafından sarıldılar ve kılıçtan geçirildiler.

Ama Spartacus o sırada öylesine güçlüydü ki, ona karşı girişilen savaş, Plutarkhos’un aktardığına göre, Roma’nın karşılaştığı “en zor, en tehlikeli savaşlardan biri” oldu (Crassus, 9). Roma, Spartacus’e karşı, 72 yılı konsüllerinin, L.Gellius Publicola ve Cornelius Lentulus’un iki ordusunu, yani bütün askerî gücünü gönderdi, ama onu kuşatma girişimi tam bir bozgunla sonuçlandı: Hatta Romalıların ağırlıklarının bir bölümü asilerin eline geçti. Orosius, dolambaçlı söze başvurmadan, “güçlerini birleştiren iki konsülün, korkunç bir çarpışmanın sonunda bozguna uğradıkları”nı belirtmektedir. Üstelik Spartacus, Romalılardan alınan malzeme ile silahlanıp donanmış, sayısı artık yüz bini bulan ordusunun başında, köle hareketleri tarihinde ilk kez, korkusuzca saldırıya geçti. Biraz önce sözünü ettiğimiz çarpışmanın olduğu Samnium’dan kuzeydeki dağlık Mutina (Pô yakınlarında) bölgesine yürüdü ve burada, yolunu kesmek isteyen Gallia Cisalpina prokonsülü C. Cassius Longinus’u yendi.

Bugün elimizde bulunan kaynaklarla, Spartacus’un ordusunu ilkin kuzeye, sonra güneye götürmesinin nedenlerini tartışılmaz bir biçimde açıklayamayız. Spartacus’un tasarılarına nüfuz etmeyi deneyen bazı eski yazarlar, ordusuyla birlikte İtalya’dan çıkmak niyetinde olduğunu ileri sürmektedirler. Örneğin isyancıların askerî güçlerini çok doğru değerlendiren plutarkhos “Spartacus o sırada korkunç olduğu kadar büyük biri olduğunu da gösterdi” diye yazmaktadır, ama (belirgin bir biçimde

tahminlere geçerek) şöyle sürdürmektedir: “Başarılarından gözü kamaşmaksızın, çok aklı başında önlemler aldı ve Roma karşısında zafer kazanmak hayaline kapılmaksızın ordusunu Alpler’e yöneltti, bu dağları aşarak herkesin kendi ülkesine, kimilerinin Gallia’ya, kimilerinin de Trakya’ya gitmesinin en doğru yol olduğunu düşünüyordu” (Crassus, 9). Aynı kaynaktan (Sallustius) yararlanan Appianos da Spartacus’un yürüyüşünün aslında Alpler’in ötesine “geri çekilmek” niteliği taşıdığını ileri sürmektedir. “Bununla birlikte Spartacus, konsüllerden biri önünü kesip öteki arkadan sıkıştırırken, Alpler’e, Gallia’ya doğru Apenninler boyunca ilerliyordu.” (İç savaşlar, I, 117). Ama aynı zamanda Appianos’da son derece değerli bir tanıklıkla karşılaşmaktayız: Appianos, neredeyse Alp geçitlerine yaklaşan Spartacus’un durumunu gözden geçirip Roma üzerine yürümeye karar verdiğini kanıtlamaktadır: “Spartacus... onları (konsülleri) sırayla yendi, ve düzensiz bir şekilde geri çekilmek zorunda bıraktı. Spartacus, Crixus’un öldürdüğü kölelerin ruhlarına üç yüz Romalıyı kurban etti; kendisine gerekli olmayan bütün ağırlıkları ateşe verdikten, bütün tutsakları kılıçtan geçirdikten ve yük hayvanlarını boğazlattıktan sonra yüz yirmi bin piyadeyi bulan ordusuyla hızla Roma üzerine yürüdü... Birçok insan ondan yana çıkıp ordusuna katılmaya geldi; ama artık kimseyi kabul etmek istemiyordu.”(İbid.) Plutarkhos da (Crassus, 10, I ve II, I), Titus Livius’tan (“bu zaferlerden gururlanan Spartacus Roma üzerine yürümeyi tasarlamaya başladı”) kaynaklanan Florius gibi bu planı doğrulamaktadır.

İsyancı kölelerin şefinin bu garip ve değişken davranışını modern tarihçiler çeşitli biçimlerde açıklamaktadırlar. Kimileri, Spartacus’un, İtalya’yı yağmalamayı sürdürmek isteyen ordusu üzerindeki otoritesini yitirmiş olduğunu düşünüyorlar; kimileri de Pô’da meydana gelen bir taşkının ırmağı geçmesine engel olduğunu, ya da Spartacus’un Gallia Cisalpina kırsal kasabalarının direncinden çekindiğini, ya da Alpler’i aşmanın güçlükleri karşısında gerilediğini ileri sürüyorlar. Olasılığı en yüksek varsayıma göre, kazandığı askerî başarılardan yüreklenen Spartacus, Roma üzerine yürümek planını tasarlamıştır.

Korkunç isyancı köleler ordusu güneye doğru ilerledi. Roma korku içindeydi; o sırada başkentte bulunan Sulla’nın son arkadaşı, Collina kapısı savaşı “kahramanı”, diktatörlük yetkileriyle donanmış M. Licinius Crassus,

Spartacus’un bozguna uğrattığı iki konsül ordusunun kalıntıları da aralarında olmak üzere bütün cumhuriyet silahlı güçlerinin başına geçirildi. Büyük köle sahibi olan Crassus’un isyanı ezmekte büyük çıkarları vardı. Köleci sınıftan büyük bir gönüllü kitlesi Crassus’un sancağı altında toplandı ve bu büyük tehlike karşısında, çok eski zamanlarda uygulanan disiplin önlemleri tekrar yürürlüğe konuldu: Savaş alanından kaçan birlikler cezalandırıldılar: Askerler onar kişilik topluluklar halinde kura çekiyorlar ve kurayı çeken asker öldürülüyordu. Crassus bu yöntemle bir anda beş yüz askeri ölüme gönderdi; Appianos ise 4.000 idamdan söz etmektedir. M. Lucullus’un ordusu Trakya’dan, Pompeius’un ordusu İspanya’dan aceleyle çağrıldı.

Bütün İtalya’dan toplanan büyük bir ordunun başında, Crassus, Spartacus’un yolunu Picenum sınırında kesmeyi denedi. Ne var ki kuşatma manevrası başarısızlıkla sonuçlandı: Proconsul yardımcısı Mummius’un komuta ettiği, çevirme hareketiyle görevli iki lejyon paramparça oldu ve bunlardan ancak silahlarını atarak kaçan bir bölüm asker kurtulmayı başardı. Ama Appianos bize şu önemli bilgiyi vermektedir: “Spartacus, bu başarısına karşın, savaş sanatında henüz yeterince ustalaşmadığını ve birliklerinin tümünün uygun biçimde silahlanmamış olduğunu hissettiği için, Roma üzerine yürümek olan ilk tasarısından vazgeçti” (İç savaşlar, I, 117). Picenum savaşından sonra, Spartacus, Sicilya’ya geçmeyi düşünerek güneye doğru yürüyüşünü sürdürdü. Plutarkhos bu konuyla ilgili olarak şunları yazmaktadır: “Lucania’yı geçip denize doğru çekilen ve Messina boğazında Sicilya korsanlarıyla görüşen Spartacus, Sicilya’ya iki bin adam göndermeyi tasarladı; bir süre önce bastırılmış ve büyük bir ayaklanma için küçük bir kıvılcım bekleyen köleler savaşını bu adada tekrar başlatmak için bu kadar insan yeterli olacaktı” (Plutarkhos, Crassus, 10). Kuvvetlerinin büyük bölümü, Bruttium’un ucundaki Rhegium yarımadasında bulunuyordu ve Crassus’un kendisini buraya kıstırmak için yaptığı çalışmaları sakince izliyordu: “Crassus bir denizden öteki denize 300 stadion (54 km) uzunluğunda, dört buçuk metre genişlik ve derinlikte bir çukur kazdırdı ve bu çukur boyunca çok kalın ve çok yüksek bir sur yaptırdı” (İbid). Korsanlar ihanet ettikleri ve söz verdikleri gemileri sağlamadıkları, bir baskı rejimi altında ezilen köleler de kendi başlarına ayaklanmayı göze

alamadıkları için, Sicilya'da bir ayaklanma çıkarmasına bel bağlayamayacağı ortaya çıkınca, Spartacus bir kış gecesi kar fırtınasından yararlanarak kuşatma hatlarını zorladı ve düşmanın arkasına geçti. Crassus, artık yolu açık olan "Roma üzerine Spartacus'un yürümesinden korktu."

Ama bu sırada, Trakya ve İspanya'dan çağırılan ordular geliyordu. Bunun üzerine Spartacus, iki ordunun birleşmesine engel olmak amacıyla, Brundisium'da karaya çıkmakta olana Lucullus birliklerine karşı yürümeye karar verdi. Ama Roma'nın İyon Denizi'ndeki büyük savaş limanı Brundisium bir saldırıyla ele geçirilemeyecek kadar iyi tahkim edilmişti.[23] Bunun üzerine Spartacus, kesin bir savaş amacıyla Crassus üzerine döndü. Başlarında Caius Cannicus (büyük bir olasılıkla İtalyan kökenli) ve Castus'un bulunduğu yeni bir hoşnutsuzlar topluluğunun ayrılmasıyla, kısa bir süre önce, ordusu epeyce zayıf düşmüştü. Ordudan ayrılan bu on iki bin kişilik güç, üzerine çullanan Crassus tarafından yok edildi. Spartacus ile Crassus arasındaki son savaş kuzeydeki Lucania'da oldu. "Çarpışma uzun ve çetin oldu; çünkü Spartacus'un adamları umutsuzca çarpışıyorlardı. Ama Spartacus kalçasından okla yaralandı. Diz üstü düştü, kendisini kalkanıyla savunarak, üzerine saldıranlara karşı savaştı. Sonunda, Spartacus ve çevresinde toplananlar savaş alanında can verdiler. Ordusunun geri kalan bölümü (komutanın ölümünden sonra) paramparça olup dağıldı. Gladyatörlerin verdiği ölülerin sayısı sayılamayacak kadar çoktu. Savaşta bin Romalı öldü. Spartacus'un cesedi bulunamadı." (Appianos, İç savaşlar, I, 120).

Plutarkhos, Spartacus'un ölümünü bir başka biçimde aktarmaktadır: Çarpışmadan önce "kendisine atını getirdikleri zaman, kılıcını çekip öldürdü. Zafer kazanacak olursak düşmanın atları arasında iyi atlar bulurum, yenilecek olursam ata gereksinimim olmayacak dedi. Bunları söyler söylemez, Crassus'ü bulmak amacıyla düşmanın ortasına atıldı... Crassus'a bağlı iki centuria'yı (yüz kişilik birlik) kendi elleriyle öldürdü. Nihayet, kendi adamlarının yalnız bıraktığı Spartacus, düşmanın ortasında tek başına kaldı, savaş alanında can verirken bunun bedelini düşmana ağır ödetti." (Crassus, II) İlkçağ yazarlarının anlatılarına varıncaya kadar, halk arasında bir destansı kahraman durumuna gelen, isyancı kölelerin komutanına karşı derin bir saygı hissedilir. Onun adı, o zamandan sonra bu

tür bir ayaklanmanın sürekli korkusunu yaşayan köleliğe dayalı her toplum için ürkütücü bir hayalet haline geldi.

Kölelerin hareketi ezilmişti. Spartacus ölmüş, İtalya dağlarında izlenen ordusunun kalıntıları yavaş yavaş yok edilmişti. Crassus, Capua-Roma yolu boyunca altı bin köleyi çarmıha gerdirdi; kuzeye sızmayı başaran çeteler, daha sonra “bu savaşın köklerini yok etmekle” övünen Pompeius tarafından yok edildiler. Ama Spartacus’un silahlar karşısında yenilen davası manevi bakımdan zafere ulaşmıştı; öyle ki, M.S. II. yüzyılda yaşayan Plutarkhos ve Appianos gibi köleci dünyanın tarihçileri bile, Spartacus’un kişiliğine karşı sevgi izleri taşıyan bir yargı getirirler; Crassus döneminde, kölelerin sömürülmesi yöntemlerinin dayanılmaz ve tehlikeli niteliğini kabul ederler. Köle emeğinin kârlı olmadığını düşünen ve emekçi sömürüsünün yeni biçimlerine –Peculium[24] ve kolonicilik– geçmeye başlayan köleci toplumun yeni kuşaklarının zihniyetini yansıtmaktadırlar. Spartacus ayaklanmasından sonra köleci anlayışta önemli değişiklikler oldu; 73-71 yılları büyük köle ayaklanmasının tarihsel önemi buradan kaynaklanmaktadır.

3. Demokratların (populares) Roma’da son hareketi. “Catalina komplosu.” Kölelerin ayaklanmasıyla birlikte, Roma’da demokratik harekette bir yükselme görüldü. 77 yılından itibaren, yakınlarının uğradığı kıyımdan bir rastlantı sonucu kurtulan ve demokratik partinin kalıntılarının liderlerinden biri kabul edilen, Marius’un karısının yeğeni ve Cinna’nın damadı, genç Caius Julius (doğum 101), Sulla’cıların en acımasızlarından, en hayasızlarından biri ve diktatörün kişisel dostu Cornelius Dolabella’yı cesaretle suçlamaya başlamıştı. Spartacus ayaklanmasının başladığı 73 yılında, daha da gözü pek bir tribunus, plepler ve patriciler arasındaki mücadeleye karışan olayları özenle incelenmiş olan tarihçi C. Licinius Macer, atalarının örneğini izleyerek, halkı zenginlerin davası için dövüşmemeye ve askerlik hizmeti yapmamaya teşvik ediyordu. Sallustius’a göre, Sulla rejimini, “halkı bir hayvan sürüsü durumuna getiren bu genel kölelik”i sert bir şekilde eleştiriyordu. Nihayet, 71 yılında, o sırada demokrasi saflarında bulunan Cicero, Sulla’nın Sicilya valiliğine atadığı Verres’in ihtilaslarına karşı yankılar uyandıran eleştirilerine başladı.

Cicero'nun in Verrem'i rezil duruma düşen bütün rejimin eleştirisi niteliği kazandı ve ona ezici bir darbe indirdi.

70 yılında, Sulla'nın Pompeius ve Crassus gibi adamları, açıkça demokrasi saflarına geçtiler. Spartacus ve Sertorius karşısında kazanılan zaferlerden sonra, ikisi de kendi ordusuyla ve kendi hesabına hükümet darbesi yapmak amacıyla, aynı anda Roma kapılarına geldiler. Bu amaç doğrultusunda, atlılar ve halkın yararına kendi aralarında çekişiyorlar ve onlara Sulla'nın yıktığı düzenin geri getirileceği vaadinde bulunuyorlardı. Bunların arasındaki rekabetten yararlanmasını bilen Roma demokrasisi önderleri, büyük bir başarı kazandılar: İki generalin, bir iç savaşa engel olacak bir anlaşma yapmalarını sağladılar; her ikisine de verilen konsüllük (Pompeius'un ancak otuz dört yaşında olmasına ve hiçbir yüksek memurlukta bulunmamasına karşın) makamı karşılığında, demokratlar, comitia tributların, bütün genişliğiyle tribunusluk yetkisinin ve denetimin eski durumlarına gelmesini sağladılar: censorlar (denetçiler) hemen senatonun tasviyesine giriştiler, Sulla çetesinin 60'tan fazla fermanlı soyguncusu senato dışında bırakıldı. Nihayet, mahkemelerde reform yapılmasını sağladılar: Senatörlerin elinde yargıç sandalyelerinin ancak üçte biri kaldı, geri kalan bölüm atlılar ve bir tür küçük tüccarlar sınıfı oluşturan "hazine tribunusları" (tribuni aerarii) arasında pay edildi. Ve ilginç bir olgu olarak, Sulla'nın kaldırdığı vergi müstelzimliği görevleri Asya'da yeniden kuruldu. Böylece, 70 yılında, Cornelius anayasası tamamen kaldırıldı ve yerine Marius ve Cinna döneminin cumhuriyet rejimi getirildi.

Uğradığı son yenilgiden dersler alan demokratik parti, daha sonraki yıllar içinde, daha örgütlü bir biçimde davrandı ve programını genişletti. Meslek birlikleri (loncaları, collegia) ve halkçı kuruluşlar harekete katıldılar. Bu topluluklar çok eski zamanlardan beri Roma'da varlıklarını sürdürüyorlardı, ama bu dönemde birer gerçek halk derneği oluşturuyor ve "Halkçı Parti"nin temel örgütlerini meydana getiriyorlardı; yurttaşlık hakkının bütün İtalya'ya yayılması nedeniyle, eylemleri yalnızca Roma'yı değil, İtalya'nın birçok kentini kapsıyor ve etkileri buralardan köye, borç altında bunalan köylü sınıfına, tarım işçilerine, Marius, Sulla,

Pompeius, Crassus'un (vb...) eski asker kolonilerine yayılıyordu. Kolonların büyük bir bölümü, beceriksizlikleri, tarım işlerindeki

deneyimsizlikleri ve büyük mülk sahiplerinin rekabeti yüzünden daha şimdiden yıkılmışlar ve gırtlaklarına kadar borca batmışlardı. Kuzey İtalya'daki köylü ayaklanmasının önderi 78 yılında öldürülen M. Junius Brutus'un dul karısı (Gracchus ailesinden) Sempronia gibi ileri fikirli kadınlar ve ailesinden Marius ve Cinna yandaşları çıkmış Julius Caesar gibi genç Romalılar harekete katılıyorlardı. Toplantılarda ve demokratların yaptığı gizli toplantılarda, borçların silinmesi ("yeni alacak kütükleri açmak") ve yalnızca eski yönteme göre toprağı işleyenlere topraktan yararlanma hakkı sağlayan yeni bir haksever "tarım yasası" sorunları ortaya atılıyordu. Greklerin toplumsal öğretilerinin, Roma'ya gelen söz bilimciler, Stoacı ve Epikuroscu filozoflar aracılığıyla Roma kamuoyu üzerinde önemli etkiler yaptığını da biliyoruz.

Sonraki dönem tarihçileri (örneğin "Catalina Komplosu"nda Sallustius) ve bunların peşinden giden modern tarihçiler (özellikle Mommsen), Roma demokratik partisinin bu çalkantılı dönemlerdeki eylemini, yalnızca, peşine bir budalalar, satılmışlar ve caniler sürüsünü takmış olan bir kaşarlanmış gözü doymazlar kliğinin korkunç komploları açısından sunmaya özen gösterirler. Gerçekle ilişkisi yoktur bunun. Bununla birlikte hareketin zayıf yanlarının bulunduğunu kabul etmek gerekir. Kendi gücüne pek güven duymayan hareket, bir kurtarıcı, adeta "tersine bir Sulla" bekliyordu. Yeniden oluşan Roma demokrasisi Marius'a karşı tapınmayla bağlıydı. 69 yılında, Plutarkhos'un aktardığına göre (Caesar, 4-6), yoksul halk arasında büyük bir ünü olan ve o yılın questoru seçilmiş bulunan Julius Caesar, Marius'un dul karısı olan halası Julia için görkemli bir cenaze töreni yaptırdı ve "Marius'un, Roma'nın efendisi Sulla'nın kendisini ve yandaşlarını vatanın düşmanı ilan etmesinden bu yana ortalıkta görünmeyen resimlerini cenaze alayında taşıtmaya cesaret etti... ve halk da coşkun alkışlarıyla hayranlığını gösterdi." (İbid). Gene aynı Caesar, bir süre sonra, Marius ve Zafer-Tanrıça'nın altın kaplı heykellerini Capitolium'a dikecek kadar işi ileri götürdü ve bu davranışı da halk tarafından uzun uzun alkışlandı ve senatoda gerçek bir kavgaya neden oldu.

Demokratik partinin ılımlı kanadına kesinlikle bağlanan Pompeius, "yeni Marius" olmak onuruna göz dikmişti. Bu rol için daha uygun bir kişinin bulunmaması nedeniyle, çünkü Caesar henüz çok gençti, halkçı partinin

öteki liderleri kendisini desteklediler. 67 yılında, Roma’yı kasıp kavuran ve korsanların soygunlarının neden olduğu ileri sürülen açlığa bir çare bulmak için, tribunus Aulus Gabinius’un önerisi üzerine, Pompeius’a görülmemiş yetkiler verildi. “Deniz diktatörü” ilan edilip, kendisine bu korsanlıkla şiddetle savaşmak görevi verilen Pompeius, üç yıl süreyle bütün Akdeniz kıyılarının ve burada bulunan bütün gemi ve birliklerin (400 gemi ve 120.000 kişi) komutanlığına getirildiği; emrine altı bin talanton –büyük bir para– ve 25 yardımcı verildi. Appianos, “Pompeius’a kadar hiçbir kimseye böylesine bir yetkiyle donanmış olarak denizde sefer çıkarmadı” diye yazıyor (Mithridatica, 94).

Pompeius görevini şaşılacak kadar kısa bir sürede –üç ay– yerine getirerek denizi korsanlardan temizleyip aç Roma’nın yiyecek ulaşımını yoluna koyunca, 66 yılında daha önemli bir göreve, Mithridates savaşını bitirmek ve Doğu’nun işlerini düzeltmek üzere atlılar tarafından sevilmeyen aristokrat Lucullus’un yerine getirildi. Tribunus Manilus’un girişimiyle halk meclisine getirilen ve Caesar tarafından desteklenen bir öneri, gericilerin öfkelenmelerine yol açtı.

Gericiler, bir insanın sınırsız yetkilerle (imperium infinitum) donatılmasının uygun olmadığını, bu yasanın “ataların geleneklerine aykırı”, başka bir deyişle cumhuriyet anayasasına aykırı olduğunu ileri sürüyorlardı.

Manilia yasası uyarınca, Pompeius, Küçük Asya’nın yazgısına tam anlamıyla egemen oldu. Pontos’u ele geçirip Mithridates’i Kolhis’e kovaladı, sonra da Bosphoros’a kaçmak zorunda bıraktı. Gözde oğlu Pharnakes’in bile terk ettiği, Roma’nın bu uzlaşmaz düşmanı, İskitler ve kuzey Balkanlar’ın Thraklar’ının yardımıyla Roma üzerine yürümek girişiminde başarısızlığa uğrayınca, 63 yılında, Pantikapaion’da (Kerç) kendini öldürdü. Kendi hayatına son verdiği sarayının bulunduğu dağ, bugün de “Mithridates” adını taşımaktadır. Pharnakes onun cesedini Pompeius’a gönderdi ve bu davranışının karşılığı olarak Bosphoros’un yönetimi kendisine bırakıldı.

Aynı anda Romalılar ve Partların saldırısına uğrayan, Mithridates’in damadı ve Ermenistan kralı Tigrane, Pompeius’un genel karargâhına gitmek ve ona altı bin talantonluk bir fidye ödemek zorunda kaldı; bunun karşılığı

olarak, barışı ve Ermenistan kralı sıfatını kurtardı ve “Roma halkının dostu” unvanını kazanarak onun bir vassalı durumuna geldi. Pompeius bundan sonra Mithridates’in müttefikleri olan Albania (Azerbeycan) ve İberia’ya (Gürcistan) karşı sefere çıktı. Ama bu dağlık ülkelerde savaşmanın zorlukları, Pompeius’u Kafkasötesi halklarının boyun eğmesiyle yetinmek ve bu sefere son vermek zorunda bıraktı. Karadeniz’in güney kıyılarında iki yeni eyalet kurdu: Bithynia ve Pontos. Ermenistan’dan yola çıkarak, batı Mezopotamya’yı geçip, o sıralar güçsüz düşmüş bulunan bir zamanların güçlü Selevkoslar krallığını ele geçirdi ve burayı Roma’nın Suriye eyaleti yaptı (64). Son Selevkos kralı Antiokhos’a, eski topraklarının doğusundaki küçük Kommagene ülkesinden başka bir şey kalmadı. Galatia, Kappadokia ve Yahuda’ya Roma’nın basit memurları olan krallar atadı.

Roma böylece Pontos’un kuzey kıyılarından Fırat’a, Mısır sınırlarına kadar geniş topraklar ele geçirdi; ele geçirilen ganimetler de bundan aşağı kalmıyordu. Ama böylesine imperium majus’larla donanmış yöneticilerle, Roma demokrasisi, kral yetkisi kullanmaya alışmış ve bunu elinden bırakmaya pek yatkın olmayan efendilerini kendi elleriyle yaratmış oluyordu.

Pompeius’un rakibi Crassus değişik bir tavır almıştı. Bir süre, o da Mars’ın zafer çelenklerini düşlemiş ve zengin Mısır’ı ele geçirme tasarıları yapmıştı. Ama bu amacında, bir tek grand imparator’un yeterli olduğunu düşünen tutucu öğelerin katı muhalefetiyle karşılaşınca, daha gizli, daha başka yollara başvurmak zorunda kaldı. Crassus, bunun üzerine, Caesar’a ve demokratik partinin sol kanadının öteki liderlerine yanaştı ve yokluğunda Pompeius’un etkisini ve ününü sarsmak amacıyla, büyük servetini kullanarak, ülke içinde köktenci önlemleri desteklemeye başladı.

Onun açık desteği sayesinde demokratik parti 66 yılı seçimlerinde zafer kazandı: iki adayı, P. Cornelius Sulla (diktatörün, amcasında farklı siyaset görüşleri olan yeğeni) ve P. Autronius konsüllüğe atandılar; Crassus censor, Caesar da aedil seçildi. Ama demokratların yönetimde egemen olmasından korkan senato, gizli manevralar çevirerek, seçmenleri satın almakla suçlanan iki konsülün seçimini iptal ettirip onların yerine kendi iki sadık bendesini seçtirince, Crassus’un evinde demokratik parti liderleri (Caesar, C. Calpurnius Pison, L. Sergius Catalina) bir toplantı yaptılar ve burada bir

hükümet darbesi tasarısı da konuşuldu. Buna göre, bu entrikayı çeviren senatörler ve o iki sadık bendeleri öldürülecekler, sonra, "fetret" sırasında Crassus diktatör ilan edilecek, Caesar da onun süvari komutanı (Magister Equitum) olacak ve düzen kurulunca da yönetim senatonun uzaklaştırdığı iki demokrat konsüle geri verilecekti (Suetonius, 9).

Bilinmeyen nedenler, Crassus'un hazırladığı (Catalina bir tertipte ikinci dereceden rol oynamasına karşın bu komploya genel olarak "Birinci Catalina komplosu" adı verilir) bu komplonun uygulanmasına engel oldular. Olay duyuldu, ama bununla birlikte Crassus'un etkisi söylentiyi bastırdı ve yalnızca, İspanya'ya şerefli sürgüne gönderilen Calpurnius Pison etkilendi.

Bu olanlar, demokrasinin gözü pek girişimlere hazır radikal öğelerinin eylemlerinde bir şiddetlenmeye tanıklık ediyordu. 64 yılının sonunda, genç halk tribunusu Servilius Rullus, Halk Meclisi'ne, tribunuslar kurulundan gelen geniş kapsamlı bir tasarım yasası tasarısı sundu: Yasa devlet hazinesinden ödenerek geniş topraklar satın alınıp yoksullara dağıtılmasını öngörüyordu; deniz aşırı seferlerden elde edilen ganimetler ve eyaletlerde kamu mülklerinin satışından, sanayi kuruluşlarından ve devlet madenlerinden, vb., elde edilen kazançlar masrafları karşılayacaktı. Bu amaçla, eyalet kent ve municipia'larına, vergi ve yükümlülükleri ödeme sermayesine çevirecek şekilde düzenleme yetkisi veriliyordu. Bu mali ve tarımsal işlemleri gerçekleştirmek için, Halk Meclisi, çok geniş yönetimsel, mali ve hukuksal yetkilerle donanmış on üyelik bir komisyon ("decemvirler") seçecekti. Bu reform, sonuç olarak hemen hemen bütün yetkiyi decemvirlerin eline veriyor ve senato, eyaletlerde, maliye ve devlet mülkü alanlarında yetkisizleşiyordu; reform verginin kiralanmasına son veriyor ve ucuz el emeğinden yoksun kalan latifundia'nın zararına küçük mülkün genişlemesine olanak sağlıyordu.

Böylesine geniş boyutlu bir tarım reformu tasarısının yasalaşacağı söylentisi üzerine, büyük aileler, büyük mülk sahipleri, âşarcılar ve bizzat ılımlı demokratlar büyük bir korkuya kapıldılar. Daha önce, 100 yılında olduğu gibi, atlılar sınıfı demokratlarla yapmış oldukları ittifakı bozdu. 63 yılında konsül seçilen, "dürüst ve saygıdeğer" işadamlarının yandaşı ve kendisinin hâlâ "demokrat konsül" olarak nitelendiren Cicero, Servilius Rullus'un tasarısını Halk Meclisi'nde başarısızlığa uğratmak için, senatörler

ve atlılar bloku oluşturmayı başardı ve yasaya karşı ustalıkla tasarlanmış üç söylev verdi. Alaya, yalana, iftiraya, tehdite ve her türlü demagojik düzene başvurarak, kent plebini yasa tasarısının aleyhine çevirmeyi başardı ve tasarı sahibini tasarısını geri almak zorunda bıraktı.

Cicero'nun söylevleri (Tarım Yasası Üzerine ikinci söylevi) Roma demokrasisine egemen iki eğilimi kavramımıza olanak sağlamaktadır; bunlardan birinin parolası, "barış, özgürlük ve tasadan uzak bir yaşam"dı; "gerçekten demokratik" ilkesi ise, Cicero'nun gözünde, atlıların ve genellikle "namuslu insanlar"ın çıkarlarını temsil ediyordu; ikinci eğilim yoksulların çıkarlarını savunuyordu, demokratların bu fraksiyonunun ileri sürdüğü gibi, devletin bütün gücü ve maddi kaynakları yoksulların hizmetinde kullanılmalıydı. Cicero'ya göre, bu eğilimde, "Roma devletinin yalnızca gücünü değil aynı zamanda huzurunu temelinden yıkan", "yeni bir despotizm türü" yaratan ve "Forum'a dehşet saçmak" tan başka bir işe yaramayan "ahlak bozucu" bir öğreti söz konusuydu.

"Namuslu insanlar"ın gözlerinde bunca tehlikeli olan bu fesatın 63-65 yılları arasındaki önderi, ekonomik bunalımdan ya da senatonun keyfi yönetiminden zarar görmüş olan, Roma toplumunun ve hatta senatonun önde gelen kişilerinden oldukça önemli bir bölümünü çevresinde toplamış bulunan eski praetor D. Sergius Catilina idi. Bunların arasında, özellikle, konsüllükleri 66 yılında senato tarafından iptal edilen Autronius Paetus ve P. Cornelius Sulla'yı, P. Lentulus Sura ve C. Cethegus gibi praetorları, halk tribunusu L. Bestia'yı, atlıları ve bunların yanı sıra birçok koloni ve municipia temsilcilerini sayabiliriz. Hâlâ questor ve aedil görevlerinde bulunduğu için önemli bir rol oynamasa da Caesar bu grup içinde yer alıyordu; eskiden olduğu gibi, bu fesadın da Crassus'la ilişkisi vardı. Ama, bu fesadın desteğini kazanmaya çalıştığı kitle, baş düşmanı Cicero'nun da itiraf ettiği gibi, kentlerin ve kırların ihtiyaç içinde bunalıp kıvranan, öfkelenen yığınlarında bulunuyordu (Cicero, in Catilinam, II. 20-21). Sallustius da, "ayaklanma... kent plebi... yoksul bir hayat süren ve ekmeğini alnının teriyle kazanan kırsal kesim gençliği... ve genel olarak bütün yoksullar arasında yayılmaktadır" demektedir. "Bu zararlı salgın yurttaşların çoğunluğuna yayılmıştı... Değişiklik özlemi çeken bütün halk Catilina'nın tasarılarını alkışlıyordu" (Catilina Komplosu, 36 ve 37).

Cicero, Catilina’nın kişiliğinde, “dünyayı ateş ve kana boğmak isteyen” bir masal canavarı görüyordu (Cicero, in Catalinam, I. 3); dostlarına ve yandaşlarına gelince, “Ahlaksızlık içinde yüzen şerirlerin iğrenç bir kliği”den (Cicero, in Catilinam II, 10) başka bir şey değildi. Bu sövgüler, hareketin köktenci niteliğinin varlıklı kişilerde yarattığı korku ve kinin ifadesinden başka bir şey değildir. Bizzat Cicero, bu söylevlerinde söylediği her şeye inanmaması için dostu Pomponius Atticus’u hayasızca uyarıyor: “Bu konuyla ilgili konuştuğum zaman çıkardığım gürültüleri biliyorsun” (Cicero, Atticus’a Mektuplar, I, 14, 4). Catilina, gerçekte, tıpkı Pompeius ve Crassus gibi, Sulla kampından halkçıların saflarına geçmiş bir dönekten başka biri değildi, geçmişi onlarınki kadar lekeli, özel hayatı da onlarınki kadar kokuşmuştur. Her şeye karşın sürgüne yollamalar sayesinde zenginleşmemişti ve yönetici oligarşiye karşı derin düşmanlıklar besliyordu (Sallustius, Catilina Komplosu, 20). Aslında, 65 yılından itibaren, Cicero ona yaklaşma çareleri aramıştı.

Düşman kaynaklardan, bunlardan gönümüze kadar ulaşmış olanlarından (Cicero’nun söylevleri ve Sallustius’un Catilina Komplosu) edindiğimiz bilgilere göre, demokratik partinin bu fraksiyonun programı, borçların kaldırılmasını, yeni bir tarım yasasını ve iktidardaki oligarşinin devrilmesini içeriyordu. Sallustius suçlayıcı üslubuyla “borçların silinmesine, varlıkların kara listeye alınmasına, yüksek görevler, rahiplik ve yağma”ya dair söz verdiklerini (Catilina Komplosu, 21, 2) yazıyor. Gerçekten de, yirmi yıl önce, Cinna döneminde de aynı sorunlar gündemde bulunuyordu. Böylesine bir program, hiç kuşkusuz, Roma ve İtalya halkının alt katmanlarının sevgi ve desteğini kazanacaktı; çünkü Cicero ve yandaşlarının, ılımlı ve tutucu demokratların programlarından daha çok doyurucuydu.

Halkçı partinin bu kanadı, programı gerçekleştirmesi için, Catilina’yı üç kez konsüllüğe seçtirmeyi denedi ve gerici oligarşinin ve onunla ittifak halinde bulunan sağ kanat demokratların gözü dönmüş ve her yola başvuran direnmesi yüzünden, 65, 64 ve 63 yıllarında üç kez yenilgiye uğradı. 63 yılında Catilina’nın kazanmak için büyük şansları vardı: Adaylığını oy sandıklarında desteklemek için, Etruria ve Roma’ya komşu öteki bölgelerin köylüleri ve kolonları Roma’ya koşmuş ve Bestia halk tribunusu başkent plebini harekete geçirmişti; kadınlar ve gençler, radikallerin liderleri lehinde

ateşli bir kampanya sürdürüyorlardı. Demokrasinin sol kanadı bu yıl her zamankinden daha güçlü durumdaydı: Halkın bir başka gözdesi, Julius Caesar, karşısında rakip olarak senatonun prensi Caius Lutatius Catulus ve soylular (optimates) partisinin bir başka ağır topu olan Publius Servilius İsauricus bulunmasına karşın Bontifex Maximus (Baş Rahip) seçilmişti. Aynı yıl Caesar aynı zamanda 62 yılı içinde praetor seçildi.

63 yılı konsüllük seçimlerinde aristokrasi Catilina'yı yenmek için her yola başvurdu. Adayları olan, Verres'in onurlu rakibi Murena seçmenleri öylesine açıkça satın aldı ki, bu manevraları tutucu soylu sınıfın içinde büyük bir skandala yol açtı, Cato gibi dürüst insanların protestolarına neden oldu, kendisini suçladılar. Böylesine bir keskinlikten hoşlanmayan konsül Cicero, Murena'yı canla başla savundu ve Catilina ve "kiralık katil", "eli kılıçlı fesatçılar" (Pro Murena, 49) olarak tanımladığı yandaşları hakkında duyulmadık iftiralar yaydı. Boşu boşuna beklemekten yorulan köylüleri evlerine dönmeye zorlamak için, senatoya sıkıyönetim ilan ettirdi ve seçimi erteletti; aynı zamanda bütün meslek loncalarını ve halk derneklerini kapattırdı. Nihayet, comitia günü (26 Ekim 63), seçmenlerin gözünü korkutmak için, Campus Martius'u askerî birliklerle kuşattırdı ve kendisi de zırhını kuşanıp yanında gençlerden oluşan bir birlikle alanda boy gösterdi. Bu koşullar altında, kendi sözlerini tekrarlayacak olursak, "Devleti bu vebadan kurtarmak isteyen herkes hemen Murena'dan yana geçti" (Bk. Pro Murena, 52) ve Catilina seçilmedi.

Yasal yollarla yönetimde yer almak isteyen demokratların uğradığı üç yenilgi, demek oluyor ki, kötü seçim dalaverelerinin ve aristokratların baskılarının sonucudur. Bu tür yöntemlerin öfkeli demokratları önlerinde bulunan tek seçeneğe başvurmaya zorlaması çok doğaldır: Tek çare silaha sarılmaktı. 63 yılının utanç verici seçimlerinden sonra, Catilina'nın ve programının yandaşları hazırlık yapmaya başladılar. Cicero ve Sallitius'a göre, 6-7 Kasım gecesi, fesatçılardan birinin M. Porcius Loeca'nın evinde hareketin önderlerinin yaptıkları toplantıda ayaklanma planı kabul edildi. Kendiliğinden ayaklanma grupları (bunların en önemlisi eski centurion Manlius'un komutasında, Ekim ayının sonunda, Etruria'da kurulmuştu) oluşturmuş olan kırsal bölge seçmenlerinin öfke ve hoşnutsuzluğundan yararlanmaya ve Roma'dan gönderilecek olan özel görevliler marifetiyle

başkent üzerine yürüyecek bir ordu örgütlenmesine karar verildi. Ordunun başına, 87 yılında Cinna örneğine uygun olarak, görev alması yasal olmayan yollarla engellenen “konsül Catilina” geçecekti. Preator Lentulus, tribunus Bestia ve başkentte kalan öteki radikal liderler yakınlarındaki plebleri ayaklandıracaklardı. M. Ceparius adında biri, Apulia’ya gidip buradaki çoban köleleri ayaklanmaya kışkırtmakla görevlendirildi. İki fesatçı ertesi gün Cicero’yu öldürmeye talip oldu.

Gerçekte, başka yöntemlerle, yeterince hazırlanmamış bir komplo yoluyla ve Roma’da olsun çok değişik genel koşullarda, 87 yılı hükümet darbesinin tekrarı söz konusuydu (Cicero, Catilina’ya “İkinci Cinna” adını takmıştı”). Cicero, senatonun 21 Ekimden itibaren sıkıyönetim ilan etmesini sağlamıştı; iki ünlü generalin, Q. Marcius Rex ile Q. Metellus’un (Girit’li) orduları, zafer kazanmaya hazır durumda, Roma surlarının dibinde bekliyor ve İtalyan bölgelerinden çıkan hareketi hemen bastıracak yeteneklere sahip bulunuyordu. Cicero, çok iyi örgütlenmiş casusluk ağı sayesinde fesatçıların planını hemen öğrenmişti ve 8 Kasım günü, olağanüstü toplanan senatonun karşısında, ünlü Birinci Catilina Söylevi’ni yaptı, konuşmasında “her şeyi bilmek”le böbürleniyor ve Catilina’yı erkenden Roma’dan ayrılmaya zorluyordu; Catilina, orduya dayanacak yerde, konsül simgelerini takınıp, Manlius’un derme çatma silahlanmış ve şimdiden hükümet güçleri tarafından sarılmış olan küçük köylü birliğinin başına geçmekle yetindi. İsyancılar, Catilina’nın evinde sakladığı Marius’un gümüş kartalını simge olarak almışlardı.

Cicero, bu olayların yarattığı karışıklıklardan yararlanarak, Forum’da yaptığı ürkütücü ve inanılmaz abartmalarla dolu söylevlerle Roma halkına korku salıyordu: Örneğin, fesatçıların Roma’yı on iki ayrı noktadan yakmaya ve kenti bir haydut yuvasına çevirmek için bütün iyi yurttaşları boğazlamaya hazırlandıklarını ileri sürüyordu. Bunun üzerine, Catilina’nın başkentte kalmış olan belli başlı yandaşlarını, Lentulus, Cethegus ve ötekileri tutuklattı; Catilina’nın tedbirsizliği yüzünden, Romalı valilerin aldıkları rüşvetlerden bunalan Gallia’lı Allobrogların temsilcileriyle yaptığı yazışmalar ele geçti. Ertesi gün, “Catilinacılar”a karşı, hiçbir zaman yargılama yetkisine sahip olmamış olan senatoda bir duruşma komedisi düzenledi ve bunları Capitolium’un eteklerindeki Mamertin hapisanesinde,

kendi huzurunda boğazlattı. Catilina ve üç bin kişilik birliğine karşı (Cinna'nın tersine, dört bir yandan kendisine katılmak üzere gelen köleleri saflarına kabul etmiyordu) konsül Antonius gönderildi. Kendisini kuşatan demir çemberden umutsuzluğa düşen Catilina savaşı kabul etmek zorunda kaldı. Çarpışma, Pistoria (Floransa yakınlarında) yakınlarındaki bir dağ vadisinde oldu ve Catilina'yla birlikte bütün askerleri can verdiler. Hareketin İtalya'ya dağılmış olan merkezleri (Bruttium, Apulia, Picenum) çabucak dağıtıldılar.

Bu zaferi kutlamak için, senato bir ay süreli eğlence ve kurban buyruğu çıkardı. Ama bütün çabalarına karşın, halk hareketini tamamen ezmeyi başaramadı. Dion Cassius, 62 ve 61 yıllarında İtalya'da senatoya karşı çıkan şiddetli isyanları anlatmaktadır; yeniden sıkıyönetim ilan etmek, municipialardaki hoşnutsuzluğu silahla bastırmak için preatorlar göndermek ve halk meclisi toplantılarında aristokratlara karşı çıkan yüksek memurları (praetor Julius Caesar, tribunus Metellus Nepos) görevden almak zorunda kaldı (Dion Cassius, Romaike Historia, XXXVII, 42-44). Bizzat Cicero, halkın Catilina'nın anısını kutsamayı ve Pistoria savaş alanında ölüm yıldönümünü anmayı sürdürdüğünü kabul etmek zorunda kaldı (Cicero, Pro Flacco, 95).

Cicero'nun konsüllüğü acınacak bir biçimde sona erdi. "Fesatçılar"ın idamıyla ilgili yasaya başta Caesar olmak üzere senatörlerin bir bölümü aleyhte oy kullandı ve mahkûmları cellâtların elinden kurtarmak için büyük bir özgür insan ve köle kalabalığı toplandı. Görev döneminin sonuna doğru, Cicero genel bir düşmanlıkla karşı karşıya bulunuyordu. Dion Cassius, "Antipatisini birçok durumda belli ettikten sonra (halk) konsüllüğünün son günü kendini savunmak isteği zaman onu susmaya zorladı" (XXXVII, 39).

20 Orosius ve Eutropius, ayaklanmanın tarihini, M. Licinius Lucullus ve Cassius Varus'un konsüllükleri döneminde, 73 yılı olarak göstermektedirler.

21 V. Lénine, De l'Etat, Editions en langues étrangères, Moscou 1954, p. 19.

22 Bu savaşla ilgili eski yazarların bütün parçaları Prof. A. Michouline'in l'Insurrection de Spartacus adlı yapıtında toplanmıştır, M. 1936.

23 Bunca kalabalık bir ordunun taşınması yüzlerce gemi gerektirdiği için, Spartacus, Hellas'a denizden geçmeyi düşünemezdi.

24 Kölelerin özgürlüklerini kazanmak için biriktirdikleri para. (Ö.İ)

ELLİ YEDİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYETİN YIKILIŞI

I. İlk triumviratus ve sonu. Eyaletlerin özgürlük hareketi, kölelerin korkunç ayaklanması ve demokratların hareketi, Roma devletini temellerinden sarsmıştı. Ordu ve ünlü önderlerin, köleci toplumu ayakta tutabilecek biricik güç olduğunu açık bir biçimde göstermişlerdi. Bu nedenle, uğradıkları başarısızlıklara öfkelenen halkın aşağı katmanlarında, tıpkı iktidara sımsıkı sarılmış aristokraside de görüldüğü gibi, giderek bir "kurtarıcı" askere umut bağlanmaya başlanmıştı. Bu yüzden, 62 yılının güzünde, "büyük" Cneius Pompeius'un, nihayet, birlikleriyle birlikte Brundisium'da karaya çıktığı öğrenilince, Roma büyük bir heyecana kapıldı. Ancak herkesi şaşırtan bir olay oldu: "Demokrat Sulla" (tutucu çevreler Pompeius'a korkuyla bu adı takmıştı) öncel ve ustasının izinden gitmek istemedi ve hükümet darbesi yapmadı. Tersine, anayasaya saygılı bir vatandaş gibi davrandı: Askerlerini ve subaylarını cömertçe ödüllendirdikten sonra, ordusunu terhis etti ve az sayıda maiyetiyle birlikte, zaferin onurlu ödülünü almak, toplum ve yönetimde kendisine lâyık yere oturmak üzere Roma'ya geldi. İtalya'da büyük topraklara sahip bulunan Pompeius, ister istemez yıkıcı ekonomik sonuçlar doğuracak ve rastlantısal olarak ittifak kurduğu demokrasinin çıkarlarına zararlı olacak yeni bir iç savaşın başlamasını istemiyordu.

Ve Roma politikasının çalkantısına giren Pompeius, bu ortamda, beklediğinden de güçsüz durumda bulunuyordu. Lucullus, Crassus, vb., rakipleri kendisini kıskanırlarken, senato kendisinden korkan ve her konuda karşısına engeller çıkarırken, yandaşlarının demagojik propagandalarına karşın, halk yığınları kendisini biraz soğuk karşılıyordu. 61 yılı Ağustos

ayında yapılan zafer törenlerini bir yıla yakın süre beklemek zorunda bırakıldı; ordularının fethettiği ülkelerin örgütlenmesi için aldığı önlemleri ve askerlerine toprak dağıtılmasını senatoya onaylatmayı başaramadı.

Kendisine müttefik arayan Pompeius, kişiliğinde kendisine senatoda bir destek sağlamak amacıyla "vatanın babası" Cicero'ya yanaşmaya çalıştı ilkin, ama optimatlarla (memur aristokrasisi) kurduğu yeni ilişkilere çok değer veren Cicero, önerilen ittifakı kabul etmedi ve böyle davrandığı için daha sonra son derece pişman oldu. Artık Pompeius'un, halkçı partinin liderleri arasında yeni bir destek aramaktan ve eski rakibi Crassus ve halkın yeni gözdesi Caesar'la 70 yılında olduğu gibi yeni bir anlaşma yapmaktan başka çaresi kalmamıştı. Praetorluğunun fırtınalı yılında (62), Catilina'nın yandaşlarının cezalandırılmasının sürdürülmesine şiddetle karşı çıkmış ve gerici fesadın liderlerinin aşırtılarını (ihtilaslarını) açıklamıştı. Senato da kendisini görevden almaya kalkışmış, ama halkın yaptığı büyük gösteri karşısında, yayınlanmış olan kararnâmeyi geri almak zorunda kalmıştı.

Böylece, 60 yılında, Roma'nın en etkili ve gözde üç kişisi –Pompeius, Crassus– arasında özel ve başlangıçta gizli bir anlaşma gerçekleşmiş oluyordu: Bu ittifaka "birinci triumviratus" adı verilmektedir. Plutarkhos, haklı olarak, bu anlaşmanın "Aristokratik yönetimi devirecek" gerçek bir hükümet darbesi gücünde olduğunu belirtmektedir (Plutarkhos, Caesar, 13). Tutucu Varro'nun deyimiyle, bu "üç başlı canavar" gerçekten de ortaklaşa ve gizli bir diktatörlüğü temsil ediyordu.

Triumvirler için uygun olan bütün önlemler hiçbir engelle karşılaşmadan geçmeye başladı. 59 yılında konsül seçilen Caesar, meslektaşı Bibulus'un itirazlarını dikkate bile almaksızın, dilediğini yapmakta eşsiz bir beceri gösteriyordu. Bu nedenle, nükte yapmaktan hoşlanan kişiler bu yılın "Julius ile Caesar'ın konsüllük" yılı olduğunu söylerler. Caesar senatoyu kesinlikle toplamıyor, işlerini Halk Meclisi ile görüyordu.

Rullus'unkine oldukça yakın bir tarım yasası tasarısı kabul edildi: Pompeius'un doğudan getirdiği mali kaynaklar, askerlerine dağıtılacak olan toprakların satın alınmasında kullanılacaktı; İtalya'da (ve özellikle verimli Campania'da) kalan ager publicus (devlete ait arazi) da paylaşılacaktı; yirmi bin aile babası bu önlemden yararlandı. Pompeius'un doğuda aldığı bütün önlemler onaylandı, tahta geçirdiği bütün krallar kabul edildi; daha

sonra bizzat Roma'ya gelen ve "Roma halkının dostu" unvanı karşılığında triumvirlere altı bin tantonluk büyük bir bedel ödeyen Mısır kralı Ptolemaios Auletes'in krallığı onaylandı. Crassus'a sıkı sıkıya bağlı atlılar ve öteki işadamları kira ihale bedellerinin üçte bire indirilmesiyle çok büyük yarar sağladılar; bu da Caesar'ı işadamları arasında çok tutulan biri haline getirdi, işletmelerinde kendisine birçok önemli paylar ayırarak Caesar'ı ödüllendirdiler. "Atlıların senatoyla yeniden bozuşması Cicero'yu çok tedirgin ediyordu, atlılar Caesar'ı bir tanrıymışçasına göklere çıkartıyorlardı" diye yazıyor Appianos (İç savaşlar, II, 13). Bu becerikli politika sayesinde, Caesar, halktan da güçlü yeni bir yandaşlar topluluğuna bağlandı. Kendisini de güçlendirmeyi ihmal etmeyen Caesar, 1 Mart 59 tarihinden itibaren, beş yıl süreli, yüksek gelirli ve Gallia Cisalpina, Narbonensis, İllyria eyaletlerini kapsayan bir prokonsüllük görevini aldı.

Bütün bunlar halkın isteğini yerine getirmek savıyla gerçekleştiriliyordu; Caesar halka haber sağlamak amacıyla, "yönetimin işleri" için ilan büroları kurdu: Her mahallede, beyaz panolar üzerinde, hükümetin çalışmaları ve ülkenin dört bir yanından gelen önemli haberler ilan ediliyordu. Bu çalışma tarihin ilk gazetesi olarak kabul edilebilir. Halk dernekleri ve kulüpler tekrar açıldılar; triumvirlerin memurları ve tribunus Clodius'un adamları, önerilerini comitialardan geçirmek için gerekli olan oyları buralardan sağlıyorlardı. Aynı Clodius, Cicero'yu Catilina'nın yandaşlarını yargılamaksızın ölüme göndermekle suçlandı. Cicero, 58 yılında sürgüne gitmek zorunda kaldı ve Palatinis'taki evi yerle bir edildi. Triumvirler, iktidarlarını sağlamlaştırmak için, kendi aralarında aile bağları kurdular: Caesar on dört yaşındaki kızı Julia'yı ellilik Pompeius'a vererek mirasçısını belirledi ve ertesi yıl konsüllük görevi alacak olan Calpurnius Pison'un kendi kızı Julia yaşındaki kızıyla evlendi.

Triumvirler bu şekilde üç yıl uyum içinde egemenlik sürdüler, bu dönemde Pompeius ağır basıyordu. Caesar, adeta, "ortaklık"ın en etkin, en becerikli yöneticisi gibiydi. Bununla birlikte, demokratik parolalar altında gizlenen bu üçlü diktatörlük, monarşiye geçişten başka bir şey değildi. Kişisel nitelikleriyle Caesar bu role Pompeius'tan daha uygun düşüyordu. Gerçekten de büyük bir hatip, uzgörüllü ve gözü pek politikacı, yetenekli bir yazar, halk tarafından tapılan bir sosyete adamı olarak Caesar eksiksiz

bir devlet adamıydı. Ahlak ilkelerine kulak asmayan, aynı zamanda, doğuştan bağlı olduğu demokrasiyi, aile geleneği uyarınca liderlerinden biri olduğu demokrasiyi ve büyük rahibi olduğu dini küçümseyen, böylece sınırsız bir tutkudan kaynaklanan düşlerinin ve tasarılarının gelişip serpilmesine olanak sağlayan bir "cynique" idi. Triumvidatus'daki iki yoldaşına erişmek için onların servetlerine ve askerî şanlarına, onları geride bırakmak içinse kendisine bağlı bir orduya gereksinimi vardı.

Gallia prokonsüllüğünün ilk üç yılı kendisine gereksinimi olduğu şeylerden daha fazlasını sağladı. Konsüllük görevi sona erer ermez, 58 yılında, yeni görev yerine gitti, ajanları aracılığıyla Roma'daki işler hakkında eksiksiz bilgi alıyor ve oradaki etkisini sürdürüyordu. Ülkenin fethi, geniş ve zengin bir Roma eyaletinin kurulmasıyla sonuçlanan Gallia'daki görevinin, hiç kuşkusuz epeyce süsleyerek, bazı durumlarda da bazı şeyleri söylemeden geçiştirerek, ünlü "Commentarii De Bello Gallico"sunda ("Gallia Savaşı." –Gallia'da kaldığı sekiz yılı anlatan sekiz ciltlik kitap– son kitabı yardımcısı Aulus Hirtius kaleme almıştır) anlatır.

Başlangıçta dört lejyondan oluşan (lejyon sayısı daha sonra onu geçti) küçük bir ordu kullanarak gerçekleştirdiği ve başarıyla sonuçlanan bir dizi askerî harekâtın sonucu olarak, Caesar üç yılda ülkenin efendisi durumuna geldi.

Romalıların "uzun saçlı Gallia" ya da "Gallia Transalpian" adını verdikleri, Alpler, Ren ve Atlantik Okyanusu arasında uzanan bu zengin ve verimli bölge, klanlar topluluğunun çöküşünden kaynaklanan amansız bir iç mücadelenin pençesine düşmüş olduğu için, Caesar'ın girişimi kolaylaşmıştı. Caesar'ın deyimine göre, uluslarını "köle durumuna indirgemiş" sayısız tribü şefleri arasında sonu gelmez bir savaş sürüp gidiyordu. Gallia'nın içinde bulunduğu durumdan yararlanan doğu komşuları Helvetler ve Germenler, bu ülkeye durmadan akınlar yapıyorlardı. Bunun sonucu olarak, Suebiler'in (Sueviler) kralı Germen Arioviste, Gallia'nın bütün doğu kesimini hemen hemen ele geçirmeyi başarmış ve Alplerdeki yabancı barındırmaz kasabalarına dönmek özlemiyle yanıp tutuşan Helvet yığınları, Garonne ve Loire'in aşağı kesimlerinde topraklar ele geçirmek için harekete geçmişlerdi.

Caesar, Helvetleri yakalayıp yendi ve atalarının yurduna dönmeye zorlandı. Sonra, Roma kalesi Vesontio'nun (Besançon) yakınlarında Ariovite'yi yendi ve Germenler'i Ren nehrinin sağ yakasına sürdü. Yardımcısı Publius Crassus (triumvir'in oğlu) batı Gallia'da Aquitanları ve Aremoricalıları dize getirirken, Caesar, nehrinin kuzeyinde yaşayan ve Gallia uluslarının en güçlüsü ve en savaşçısı olan Belgler'e, zorlu direnmelerine karşın, iki yılda boyun eğdirdi. 56 yılının sonunda, Caesar'ın eline geçmiş bütün Gallia'yı, müstahkem mevkilere yerleşmiş bulunan Roma garnizonları denetiyordu; bu yeni eyaletten alınan yıllık vergi zamanı için çok yüksek olan kırk milyon sestertius'u buluyordu.

Gallia tapınaklarının hesaba sığmaz hazineleri (Kelt din adamlarının Gallia'da büyük bir saygınlıkları ve olağanüstü etkileri vardı) Caesar yakınları ve dört bir yandan gelip ordusunu dolduran serüvenciler sürüsü tarafından soyulup yağmalandı. Ganimetin dışında, askerler çift maaş ve canlarının istediği kadar yiyecek aldılar; kendilerine köle de dağıtıldı. Şatafatlı hayatı, ağır masrafları ve halka sunduğu oyunlar yüzünden uçan kuşa borcu olan Caesar, ülkenin en zengin insanlarından ve en büyük köle sahiplerinden biri durumuna geldi. Kendisine bağlı insanların sayısını çoğaltmak için, etkili kişilere cömertçe para, değerli eşya ve binlerce köle dağıtıyordu. 55 yılında, başkentte, görkemli yapılarla bezeli yeni bir forum ("Julianus Forum"u) yaptırmaya başladı ve yalnızca arazinin satın alınması Caesar'a 100 milyon sestertius'a mal oldu.

Bu üstünlük triumvirler arasındaki sürtüşmenin nedeni oldu. 57 yılından itibaren, Pompeius, Caesar'ın en güvenilir adamı tribunus Clodius'a karşı rakibi Milon'u destekleyerek ve Cicero ile bir yaklaşma olanağı arayarak entrika çevirmeye başladı. Cicero on altı aylık sürgünden sonra, Pompeius'un önerisi üzerine, Roma'ya muzaffer bir şekilde döndü. Caesar'ın etkisini dengelemek için, Pompeius ve Crassus önemli eyalet komutanlıklarını ele geçirmeye ve bir askerî destek sağlamaya çalışıyorlardı. Aralarındaki anlaşmazlıkları çözümlemek için, Caesar, Pompeius ve Crassus, Caesar'ın kışlık konutu Luca'da bir araya geldiler. Bu toplantı sanki bir taçsız krallar toplantısıydı ve maiyyetlerinde en azından ikişer yüz senatör vardı. Roma'nın efendileri belli bir denge sağlamak için kendi aralarında anlaştılar. Pompeius ve Crassus ertesi yıl

(55) konsül görevi alacaklar ve daha sonra da Pompeius İspanya'ya, Crassus da Suriye'ye prokonsül olacaklardı; Caesar'ın Gallia komutanlığı beş yıl uzatılıyordu. İlgili görevlilere gerekli buyruklar verildi, ama bunlar bu anlaşmanın uygulama biçimini oldukça güç buldular, çünkü optimatların (Genç Cato ve ötekiler) şiddetli muhalefeti yüzünden seçimler fırtınalı bir ortamda yapıldı.

Luca (Lucques) görüşmesi anlaşmazlığı geçici olarak çözümledi, ama bununla birlikte triumvirlik kaçınılmaz olarak dağılmaya doğru yol alıyordu. Crassus, konsüllük görevinin sona ermesini bile beklemeden, Suriye eyaletine hareket etti. Plutarkhos'un dediğine göre, "eski hastalığı cimriliğe...Caesar'ın zaferlerinin yüreğinde uyandırdığı yatışmaz bir ganimet ve zafer özlemine yeniden yakalanmıştı" (Crassus, 14). "...Suriye ve Parthia'nın fethiyle ilgili tutkularıyla yetinmek şöyle dursun, Lucullus'un Tigrane karşısındaki kahramanlıklarını, Pompeius'un Mithridates karşısındaki zaferini hayal ediyordu; daha şimdiden, umut çılgınlıklarında, Bactrian'ın, Hindistan'ın, dış denizin, ordusu karşısında boyun eğmiş olduğunu görüyordu (İbid. 16). Bununla birlikte, Crassus, Suriye'ye varınca, doğu seferine hazırlanmaktan çok tapınakların hazinelerini (bu arada Jerusalem'inkini) soymaya, yedek birlik, vb., vermemeleri karşılığında para alarak müttefik kent ve kralları kazıklamaya koyuldu. 53 yılında, yedi lejyonun başına geçip düşüncesizce askerî harekâta girişti ve Parthlar tarafından batı Mezopatamya çöllerine çekildi ve burada, Karrhai (Harran) yakınlarında ağır Parth süvari ordusu tarafından sarıldı ve ordusuyla birlikte yok edildi.

M.Ö. I. yüzyılın ikinci yarısının başlarında, triumviratus Caesar ve Pompeius'tan oluşan duumviratus'a dönüşmüş durumdaydı. Ama Pompeius, eski müttefikinden giderek uzaklaşıyor ve uzlaşmaya daha yatkın Pompeius'un üstünlüğünü "demagog" Caesar'ın korkulu egemenliğinden daha az tehlikeli bulan eski düşmanlarına, Roma'nın tutucu çevrelerine yakınlaşmaya çalışıyordu. Pompeius, 57 yılından itibaren, Roma'da hüküm süren açlık nedeniyle ve minnettar Cicero'nun desteği sayesinde, başkentin beslenme sorununu çözmek için geniş yetkilerle donandı. İspanya'daki görevinin başına geçecek yerde, bu eyaletin sivil ve askerî işlerini yardımcılarına yaptırıyordu. 52 yılında, Clodius ve Milon'un

silahlı çeteleri arasında gerçek sokak savaşına dönüşen amansız seçim mücadelesi (Clodius, Milon tarafından öldürüldü) sonunda, Roma’da tek bir magistratus kalmayınca, bu durumdan yararlanan senato Pompeius’a olağanüstü, yarı-diktatörlük yetkileri verdi: Caesar’ın en şiddetli düşmanlarından olan aşırı gerici Cato’nun önerisiyle “tek başına konsül” atandı. Pompeius “o sırada, Roma’nın en güçlü kişisiydi, çünkü konsüllüğü döneminde kendileri için hiçbir şey yapmamış olan Caesar’a kızan senatörlerin desteğini kazanmış bulunuyordu” (Appianos, İç savaşlar, II, 25).

Bu sırada, Roma’da devlet örgütünün tümünde yapılacak bir reformun yararından açıkça konuşulmaya başlandı, Pompeius’un başında bulunacağı ılımlı bir senato monarşisi söz konusuydu. Cicero’nun 51 yılında yayınlanan De republica’sında geliştirdiği kuramdı bu. “Denetimsiz bir özgürlük özgür bir ulusu köleye dönüştürdü” diye yazıyordu. “Bozulmamış durumlarıyla yönetim biçimlerini karşılaştıracak olursak, monarşi rejiminin kınanacak bir yanı bulunmaması bir yana, ötekilerden çok daha iyi olduğuna inanmış bulunuyorum”; doğal olarak, eski Roma krallarında olduğu gibi kralların seçimle görevlendirilmesi ve yetkisin senatodan alması koşuluyla. “Vatanın babası” zaten bu “yönetici” ya da cumhuriyetin “prensi” görevini kabul etmekten kaçınmayacağını sezdirmek istiyordu.

Bununla birlikte Pompeius’un “prenslik”i kısa süreli oldu; bu arada, Caesar’ın 55-50 yılları arasında Gallia’da içinde bulunduğu güç durum sayesinde ayakta kalmıştı. Caesar, gerçekten de, yeni bir Germen istilasını, beş yüz bin kişilik bir dalga halinde Ren nehrini aşarak verimli Trevi kırlarını istila eden Usipetelerin ve Tenctrelerin saldırılarını geri püskürtmek zorunda kalmıştı. Proconsul bu davetsiz konuklardan, büyük oranda, kalleşçe bir kurnazlık sayesinde kurtuldu: Görüşme yapmak bahanesiyle Germen şeflerini karargâhına çağıran Caesar, görüşmelerin sonucunu rahatça bekleyen “Barbarlar”ın üzerine birdenbire saldırdı ve kırk binini kılıçtan geçirdi. “Roma ordularına yapılan bu hareket ve bozulan and” için, Cato, senatoya andını bozan kişiyi Germenler’e teslim etmeyi önerdi.

Sonra Caesar, Germen uluslarının ve özellikle yeni saldırılara hazırlanan Suevlerin gözünü korkutmak için Ren nehrini iki kez aştı. 55 ve 54

yıllarında, özel olarak bu amaçla hazırlanan güçlü bir filoyla, Britannia'yı istila etmeye girişti; bu "inanılmaz büyüklükte adayı" ele geçirerek, buradan Gallia'ya gelen yardımlara engel olmak istiyordu. Ama bu girişiminde başarısızlığa uğradı.

Ama Caesar, 52 yılında, hemen hemen bütün Gallia'da başlayan genel ayaklanma yüzünden, ortaya büyük bir tehlikenin çıktığını gördü. Ayaklanmanın başında, Romalılara karşı eski dostları Eduenlere varıncaya kadar herkesi ayaklandıran ve ayaklanmaya gerçek bir ulusal nitelik veren, Arvernlerin yiğit ve yetenekli reisleri Vercingetorix bulunuyordu. Birçok Roma garnizonu kılıçtan geçirildi, Gallialılar, geniş ülkeye yayılmış bulunan birliklerin dağınık kışlalarının belli bir bölümünü ele geçirdiler. Bizzat Caesar, Gergovia'nın surları dibinde yenilgiye uğradı ve zorla kurtuldu. Üç yeni lejyon oluşturduktan sonra, Vercingetorix'i ordusunun büyük bir bölümüyle Alesia kalesine kıstırmayı başardı ama Gallialılar şeflerine yardım etmek için kitle halinde (300 bin kişi dolaylarında) ayaklandılar. Caesar da kuşatmaya düştü ve iki kuşatma siperi arasında, kuşatılana ve kuşatana karşı kendini savunmak zorunda kaldı. Caesar'ın kullandığı tahkimatı yapan uzmanların hakkını teslim etmek gerekir: Ordusu ancak bu sayede kaçınılmaz bir yenilgiden kurtuldu. (Caesar, Commentarii De Bello Gallico, VII, 72-73). Bu tahkimatla kendini koruyan ve erzak sıkıntısı yüzünden Alesia önlerinde daha fazla dayanacak durumda olmayan Roma ordusu, yardıma gelen Gallia ordusunu beklemedik bir darbeyle geri püskürtmek için uygun olan zamanı yakaladı. İnatçı bir direnmeden sonra, kalede kuşatılmış bulunanlar, açlık yüzünden teslim olmak ve Vercingetorix'i teslim etmek zorunda kaldılar. Caesar'ın muzaffer arabasını izledikten sonra, Gallialıların şefi, daha sonra, Capitolium'un eteklerinde idam edildi.

Caesar, ancak, bu ayaklamayı cezalandırmak amacıyla bütün Gallia'yı kana boğduktan sonra, Pompeius ve Roma'da giderek baş kaldırmaya başlayan gerici parti ile hesaplaşmak olanağı bulabildi. Senatoda, Caesar'ı çok uzayan komutanlığından istifaya zorlamak ve yerine bir başkasını atamak sorunu bile tartışıldı. Buna karşılık olarak, üç tribunus, G. Curio, Antonius, Cassius ve bunların adamları, gürültü patırtıyla, Pompeius'un da görevlerini bırakmasını istediler. Caesar'a en büyük düşmanı olan

aristokratlar grubunun temsilcileri, konsül Aeimilius ve konsül C. Claudius Marcellus, Pompeius'a vatanı savunmak için Caesar'ın üzerine düşmanın üzerine yürümüş gibi yürümesini buyurdular ve İtalya'daki bütün birlikleri onun komutasına verdiler. Tribunusların karşı çıkmaları bu yetkiyi vermelerine engel olmadı; bunun üzerine, "tribunusların dokunulmaz ve kutsal kişiliğine kaba güç kullanıldığı"nı ileri süren tribunuslar Caesar'ın yanına kaçtılar: Böylece, Caesar'a, "halkın yüzyıllardan beri var olan haklarını savunmak" ya da, bizzat Caesar'ın ileri sürdüğü gibi, "... kendi özgürlüğünü ve Roma halkının bir fesat örgütü tarafından yok edilen özgürlüğünü savunmak amacıyla" Pompeius ve bütün senatoya karşı açık bir savaşa girmek için gerekli olan yasal gerekçeyi vermiş oldular (Caesar, Commentarii de Bello Gallico, I, 22).

2. İç savaş (49-45). Caesar'ın diktatörlüğü. Pompeius seferberliğini tamamlamadan, Caesar, İtalya ve Roma'yı ele geçirmek için elini çabuk tuttu. Gallia Transalpina'dan çağırdığı birliklerinin büyük kesimi daha gelmeden, 49 yılı Ocak ayı başında, bir tek lejyonla, kendi eyaleti ile İtalya arasında sınır olan Rubicon'u hızla geçti ve Ariminum'u ele geçirdi. Hemen görülmemiş bir panik çıktı: "Öteki savaşlarda olduğu gibi bütün İtalya'da çılgına dönmüş gibi koşuşturan kadınlar ve erkekler değildi yalnızca söz konusu olan... Roma kendisine sığınan çevre halkın baskını altında eziliyordu ve böylesine bir kargaşada, böylesine şiddetli bir kasırgada, hiçbir magistratus ister akıl yoluyla olsun, ister otorite kullanarak olsun bu çılgınca korkuya engel olamazdı, Pompeius, hükümet ve senatoya" "vatanını ve özgürlüğünü tiranlığa tercih eden herkese" kendisini izlemek buyruğu vererek, başkentten ayrılacağını ilan etti. (Plutarkhos, Caesar, 33) Ama Pompeius'un yanında senato aristokrasisinden başka kimse yer almadığı için, İtalya halkında kendisine hiçbir destek bulamadı. Atlılar, pleb, İtalyan kentleri, tümüyle Caesar'dan yanaydılar. Ombria, Picenum ve Sabinler ülkesinden geçerek güneye doğru yaptığı zorunlu yürüyüşe karşın, Caesar, Pompeius'un eski ilişkilerinden yararlanarak bir direnme örgütlemek amacıyla doğuya gitmek üzere, senatörlerden ve öteki magistratuslarla birlikte, Brundisium'dan denize açılmasına engel olamadı. Caesar kendi başlarına bırakılan birlikleri yanına çekerek iki ayda bütün

İtalya'ya egemen oldu, Roma'yı savaşmadan ele geçirdi ve kaçan yönetimin geride bıraktığı hazineye el koydu. Kısa bir süre sonra diktatör ilan edildi (49).

Bu kez özel bir genişlik kazanan iç savaş beş yıl sürdü; hemen hemen bütün eyaletleri içine alacak şekilde Roma imparatorluğunun bütün topraklarına yayıldı. Caesar ne yeterli bir donanması, ne de yeterli sayıda birlikleri bulunduğu için, Pompeius'u Hellas'ta izlemeye hemen girişmedi; Pompeius, Epieros'ta Dyrrachium yakınlarında, on bir lejyon, yedi bir süvari, Grekler, Thraklar, Kilikia Galatları, Kappadoklar ve öteki doğulu uluslardan oluşan çok sayıda yardımcı birlik toplamaya ve 600 gemiyi bulan bir donanma hazırlamaya vakit buldu. Caesar, bu koşullarda, batıda kendisine buna eşit güçte bir dayanak yaratmak çareleri aradı ve aşağı-yukarı buna eşit bir kuvvet topladı. Sicilya ve Sardinya'ya egemen oldu ve işgal etmek üzere Curio'yu iki lejyonun başında Afrika'ya gönderdi. Numidia'daki büyük toprak sahipleri Pompeius'un yandaşı oldukları için bu sefer başarısızlığa uğradı. Curio ordusuyla birlikte Numidia kralı Juba trafından yok edildi. Caesar, İspanya'yı Pompeius'un elinden almak amacıyla bu eyalete gitti ve düşmanının yardımcıları olan Afranius, Petreius ve Varro'ya karşı yaptığı kısa süren bir savaştan sonra burayı ele geçirdi; İspanya birliklerinin büyük bir bölümü Caesar'dan yana geçti. Pompeius'un üzerine, ancak 48 yılında, on lejyon ve on bin Gallia süvarisinden oluşan bir orduyla yürüyebildi. Kış ortasında Ege Deniz'ini güçlükle geçtikten ve Dyrrachium önlerinde geçici başarısızlıklara uğradıktan sonra, komutanlığın birçok general arasında paylaşıldığı Pompeius ordusunda gerçek bir komutanın bulunmamasından yararlanan Caesar, rakibini Farsala (Thessalia) yakınlarında bozguna uğrattı. Roma'dan kaçan sürgün yönetimin hemen hemen bütün üyeleri Caesar'ın eline geçti; aralarında Cicero da olmak üzere birçoğu kendiliklerinden, direnmeden vazgeçtiler, çünkü Caesar kara listeleri kabul etmiyordu ve "bağışlayıcılık"ı parola seçmişti. Bozgundan sonra Mısır'a sığınmış olan Pompeius'a gelince, Caesar'la iyi ilişkiler kurmak ve onu hükümdarları ve kız kardeşi Cleopatra'ya karşı yaptığı savaşa sokmak isteyen ve henüz ergin yaşta olmayan genç kral XII. Ptolemaios'un dalkavukları tarafından öldürüldü.

Ama savaş burada bitmedi. Pompeius'un peşine düşen Caesar, zengin krallık hazinesine el koymak niyetinde olduğu için, Mısır'ın işlerine karıştı. Askerî törenle gömdürdüğü ve anısına bir anıt-kabir yaptırdığı Pompeius'un aşağılık bir şekilde öldürülmesinin öcünü almak bahanesiyle, cinayetin fâillerini öldürttü, Ptolemaios'u tahttan indirdi ve tacı Kleopatra'ya verdi. Caesar'ın bu girişimi, düşük kralın yandaşlarının ayaklanmasına (İskenderiye Savaşı) neden oldu; bu savaşın, Caesar'ın yakınlarından biri tarafından yazılan ve Commentarii De Bello Civili'sinin sonunda yer alan bir öyküsü günümüze ulaşmıştır.

Ama Caesar'ın Küçük Asya, Afrika ve İspanya'da, Pompeius'un eski müttefikleriyle ve sayısız yandaşıyla, "Pompeius'cular"la üç yıl daha savaşması gerekti. Pompeius'un ölümünden sonra, doğuda inatçı bir şekilde savaşı sürdürenlerden biri, korunağı, Bosphoros kralı Pharnakes oldu. Pharnakes, babasının eski krallığı Pontos'u işgal etti, Caesar'ın yardımcısı Domitius'u yendi ve Romalılara sadık Amiasis kentini ele geçirip bütün halkını sattı. Onun bu ilerlemeleri, Asya'da Roma egemenliğini kurtarmak için Caesar'ı ona karşı bir sefere zorladı. Bu savaş çok kolay oldu: Zela yakınlarında yapılan ilk savaşta Pharnakes'in ordusunu paramparça etti ve onu Pantikapaion'a (Kerç) sığınmak zorunda bıraktı; Pharnakes burada ayaklanan uyruğu tarafından öldürüldü. Zela Savaşı'nın sonunda, Caesar, Roma'ya üç sözcükten oluşan ünlü raporunu gönderdi: "Veni, vidi, vici" (Geldim, gördüm, yendim).

Caesar'ı doğuda tutan bu iki savaş, İskenderiye ve Pharnakes savaşları, Pompeius'un yandaş kalıntılarına batıda güçlü üsler kurmak olanağı sağladı. Caesar bunları ortadan kaldırmak için, Afrika (46) ve İspanya'ya (45) çok güç ve çok tehlikeli iki sefer yapmak zorunda kaldı. Afrika'daki Pompeiuscular'ın başında, diktatörün iki amansız düşmanı, konsül Scipio ve praetor M. Porcius Cato bulunuyordu. Caesar, Numidia kralının üzerine Mauritania kralı Bocchus'u göndermek becerikliliğini gösterdi ve askerlerini bilmedikleri bir savaşa, fillerle savaşa göre hazırladı. Sonra, düşmanlarını Thapsus'ta yerle bir etti; Cato ve Juba kendi canlarına kıydılar. Numidia krallığı, geleceğin tarihçisi Sallustius Crispus'un yönetiminde bir Roma eyaletine dönüştürüldü.

“Büyük Pompeius”un yenik partisinin bütün geri kalanları, liderlerinin oğulları genç Cheius Pompeius ve Sextus Pompeius’un yanına sığınmışlardı, Pompeiscular’ın İspanya’daki son kalesinin hesabını görmek Caesar için pek kolay olmadı. O zamana kadar koyu bir aristokrasi yanlısı olan bu partinin niteliği, uğradığı başarısızlıkların etkisi altında, büyük ölçüde demokrasiye yaklaşmıştı. Sertorius örneğinde olduğu gibi, İberia’nın yerli halkıyla yakın ittifak kurmuşlar, yerli halktan kurdukları düzenli orduya köleleri de almışlardı. Daha sonra kendisinin de kabul edeceği gibi, Caesar, lejyonerlerinin cesaretini kamçılamak için başlarına geçip bir er gibi savaştığı korkunç Munda Savaşı’nda, “zafer için dövüştüğü öteki çarpışmaların tersine, yaşamak için savaşmıştı.” Ama bu çarpışmada da Pompeiuscular yenik düştüler ve hayatta kalan tek liderleri Sextus Pompeius, korsanlıkla yaşamak için, partinin İspanya’daki acınacak kalıntılarıyla birlikte denize açılmak zorunda kaldı.

Appianos şöyle yazıyor: “İç savaşı bitiren Caesar hemen Roma’ya yürüdü; kendisinden önce kimsenin olmadığı kadar güçlü ve ürkünçtü,” (İç savaşlar, II, 106). Aynı tarihçi, başka bir yerde, bu zaferin çok pahalıya patladığına işaret etmektedir: “Bütün Roma yurttaşlarının sayımını yaptırdı, nüfus bu savaştan önceki sayısının yarısına inmişti, cumhuriyet iç savaş yüzünden çok etkilenmişti...” (Agy, II, 102).

Ve Roma, daha yumuşak bir biçimde olsa da, Sulla zamanında olduğu gibi, yeni bir asker egemenliği dönemi yaşadı. Kesin gücün kendilerinde olduğunu hisseden askerler ayaklanıyor, isyan çıkartıyor ve vaat edilen büyük ödülleri istiyorlardı. 47 yılında, Afrika seferinden önce çıkan isyan özellikle tehlikeli olmuştu: Campus Martius’ta (Mars Alanı) toplanan askerler, bağıra çağıra, donativumlarının (para ödülü) hemen dağıtılmasını ve kendilerine izin verilmesini istiyorlardı. Caesar’ın yeni vaitlerini getiren Sallustius az kalsın öldürülüyordu. Kentin her an yağmalanmasından korkuluyordu. Ancak, Caesar’ın cesaretle askerlerin karşısına çıkması, isyancılar karşısında becerikli ve kararlı davranışı, Roma’yı yağmalamaktan kurtardı. Caesar, tehditler ve vaitler arasında becerikli bir denge kurarak, askerlerin bu korkunç öfke hareketlerini sakinleştirmeyi ve onları itaat altına almayı biliyordu. Bununla birlikte, askerler istediklerini elde ettiler ve Caesar, annolar’ın sayısını yarı yarıya kısarak 300.000’den 150.000’e

indirmek zorunda kaldı. 46 yılında, dört zaferi (Gallia, Mısır, Pharnakes ve Numidia) kutlandı; Caesar birliklerine olan borcundan kurtuldu: “yaptığı vaitlerin üzerine çıkarak, her askere beş bin Attika drahmisi, her centriona her askere verdiğinin iki katını ve her chiliarchus’a (bin kişinin komutanı) ve süvari komutanına da her centurion’a verdiğinin iki katını verdi.

Bu zafer töreninde, altmış bin beş yüz gümüş talanton ve bin iki yüz yedi kilo ağırlığında 2822 altın taç kullanıldığı anlatılmaktadır” (Appianos, *İç savaşlar,* II, 102). Ama Caesar, büyük boyutlu (80 bin asker yararlandı) başlayan, eski askerlere toprak dağıtımı işini tamamlayacak zaman bulamadı. Aralarında Marcus Antonius ve Mamurra olmak üzere, itibar ve zenginlik içinde yüzen gözdeleri, son derece şatafatlı bir yaşam sürüyor, ziyafet ve içki alemlerinde milyonları bulan servetler harcıyorlardı. Caesar’ın artık yapabileceği tek şey, tıpkı Sulla döneminde olduğu gibi, muzaffer ordusunun tekrarlamaya can attığı kara listelere, katliâmlara ve zoralımlara (müsedere) engel olmaktı.

İktidarının en başta orduya dayandığını Caesar da gizlemiyordu. Sulla gibi, o da özel ad gibi kullanılan imparator sıfatını aldı: “İmparator Caesar, vatanın babası, sürekli diktatör” (İmp. Caesar, p.p.dict. perpetuus) cümlesi, üzerinde portresinin bulunduğu paralara basıldı. “Vatanın babası” ve “diktatör” sıfatlarının birleşimi, bu askerî iktidarın özünde bütün sivil topluma yayıldığı ve cumhuriyetin artık bir askerî monarşiye dönüştüğü anlamına geliyordu.

Komutanı aracılığıyla uygulanan askerî diktatörlük, 40’lı yıllarda, şeflerinin demokrasiyle olan ilişkilerine karşın, Sulla’nın otuz beş yıl önceki diktatörlüğünün gerici ve karşı-halkçı niteliğine sahip bulunuyordu. Gerçekten de Caesar, uzun süredir, demokratik partinin kabul edilmiş başkanıydı ve kendisinden de Catilina’nın programı doğrultusunda bir hükümet darbesi beklenmekteydi: Bu durum, 49 yılında, Pompeius’la birlikte İtalya’dan kaçan bütün tutucuların ve büyük mülk sahiplerinin kapıldıkları büyük korkunun nedenini açıklamaktadır.

Ama halkın beklenti ve umutları boşa çıktı. İç savaşın sonucu olarak Roma’yı kasıp kavuran korkunç ekonomik bunalıma karşın, Caesar, borç faizlerinin, ödemelerin sonunda uygulanmasını ve faiz oranlarının eski düzeyde kalmasını buyurmakla yetindi. Ayaklanmalar, ibretlik bir şiddet

uygulanarak kısa zamanda bastırıldı. Praetor M. Coelius Rufus, 48 yılında, Halk Meclisi’ne borçların silinmesini ve vadesi gelen borçların ertelenmesini önerdiği için görevinden alındı ve Roma’dan sürüldü. Rufus yandaşlarının hareketini bastırmak için kentte sıkıyönetim ilan edildi; Rufus’un, birkaç yıl önce demagojisiyle kendini tanıtan Milon ile birlikte, İtalya’nın güneyinde giriştiği ayaklanma hareketi silahla bastırıldı; iki önder bastırma sırasında öldürüldüler. Ertesi yıl, yani 47 yılında, oylamanın durdurulmasına engel olmak için Forum’a çıkan bütün yollara barikatlar kuran Roma plebinin coşkuyla desteklediği halk tribunusu P. Cornelius Dolabella aynı önerileri getirince, Caesar’ın başyardımcısı, süvari komutanı diktatörün yokluğunda Roma’yı yöneten Marcus Antonius başkenti gerçek bir mezbahaya çevirdi. Birlikleri barikatları kaldırıp Halk Meclisi’ni dağıttı; 800 kişi öldü, birçok yurttaş Arx Tarpeia’dan (Tarpeia kayısı) aşağı atıldı. Aceleyle başkente dönen Caesar, Antonius’u onaylamıyormuş gibi yaptı, Dolabella hakkında kovuşturma açmaktan vazgeçti ve düşük kiralar için bir yıllık mühlet tanıdı ama aynı zamanda kulüpleri ve halk derneklerini kapattı.

Görkemli şenlikler ve gösterilerle halkı toplumsal ve siyasal yaşamdan uzaklaştırmak için bütün olanakları kullanıyor, cömertçe para, buğday ve et dağıtarak, genel şölenler (bunlardan birinde, açık havada, yirmi iki bin masa kurulmuştu) vererek halkın sevgisini kazanmaya çalışıyordu. Halkın toplantıları ve seçimler artık boş bir formaliteden ibaretti: Caesar, bazen birkaç yıl önceden, magistratusları ya bizzat atıyor, ya da tribuslara mektup yazıp kendi adaylarının seçtirilmesini rica ediyordu (ama bu ricalar gerçekte birer buyruktu). Ayrıca, dikkatini yerel işlere çekerek kamuoyunu büyük siyasal sorunlardan uzaklaştırmaya çalışıyordu ve bu amaçla, halkın haklarını genişleten, Roma kentlerinin belediye yönetimiyle ilgili yasa (lex lulia municipalis) çıkartıldı.

Eyaletlerde de halk tarafından sevilmek isteyen Caesar, Roma yurttaşlığı hakkını geniş ölçüde yaygınlaştırdı: Gallia Cisalpina halkı birdenbire Roma yurttaşı olurken Gallia Transalpina halkı Latin hakkı aldı; bunun sonucu olarak eski askerî koloniler kendi kendilerini yöneten municipia’lar oldular, ama buralarda egemenlik nüfusun hali vakti yerinde ve “güvenilir”

kesiminin elinde bulunuyordu. Caesar, bununla birlikte, aşağı katmanlardan tamamen uzaklaşmadı ve halkçı partinin lideri kabul edilmeyi sürdürdü.

Monarşik iktidarın kuruluşuna, doğal olarak, merkezileşme ve yönetimsel bürokrasi eğilimleri de eşlik ediyordu. Caesar açıkça söylüyordu: Cumhuriyet “gerçekliği olmayan bir isimden başka bir şey değildir ve... benim sözlerimi birer “yasa” sayıyorlar,” (Suetonius, Caesar, 77). Bu nedenle bütün devlet örgütlerini, basit yönetimsel çarklar haline getirmeyi amaçlıyordu. Danışma meclisi düzeyine indirgenmiş ve kendi adamlarıyla dolu –hizmetleri sona erince centurionları bile görevlendiriyordu– olan senatonun üye sayısını 900’e çıkardı. Praetorların sayısı 16’ya kadar, questorlarınki 40 yükseldi ve artık altı tane aedil vardı; subayları arasından seçilen özel ilbaylar, Roma’nın düzeninden sorumluydular. Aynı zamanda, muhasebeyi birleştirmek ve yönetimsel kolaylık için, bir tek yasal geçerliği (aureus) olan yeni altın para bastırdı ve zamanına göre çok gelişmiş bir takvim yaptırdı, bu takvimin hazırlanmasına bir astronomi bilginleri kurulu katıldı. Temel olarak alınan güneş yılı 365 gün bir çeyrekten oluşuyordu ve eski ay takvimindeki 28 günü koruyan Şubat ayı dışında, aylar sırayla 30 ve 31 günden oluşuyordu.

Caesar, doğuda gördüğü yönetim biçimlerinden ve özellikle Mısır’da süren Hellenistik monarşi biçiminden çok hoşlanmıştı: Yetkisi sınırsız tanrılaşmış krallar, şatafatlı saray törenleri ve geniş bir bürokrasi örgütü. Görkemli giysiler içinde, başında bir defne çelenk, üzerinde eski Roma krallarının erguvan kırmızısı harmanisi ve ayaklarında gene aynı renk potinler, senatoda altın bir taht üzerine oturuyordu; ailesi Venüs’ün soyundan gelmekle böbürlendiği için, sürekli olarak tanrısal soyundan söz etmeye başladı. “Tanrısal Julius”a ya da “Jupiter Julius”a adanmış bir tapınak yaptırdı, burada özel olarak kurulmuş bir pontifex kurulu kendisi için tapınma törenleri düzenliyordu. Mısır kraliçesi Kleopatra, daveti üzerine Roma’ya geldi; evlenmeleri Caesar’a kral unvanını almak olanağı sağlıyordu. Caesar’ın yandaşları, heykellerine altın taç takarken, kendisine açıkça krallık tacı sunarken sıkıntı çekmiyorlardı. Ama vakit henüz gelmemişti: Halk bu monarşiye özgü gösterileri homurtuyla karşılıyordu ve Caesar, kamuoyu iyice hazır olana kadar kendisine kral ilan etmekten vazgeçmek zorunda kaldı.

Caesar, 45 yılında, sınırlarındaki Roma eyaletlerini istila tehditinde bulunan Parthlara karşı büyük bir “doğu seferi” hazırlıklarına başladı. Bu arada, kralları Burebista’nın aşağı Tuna’da güçlü bir krallık kurduğu Getaeler’e boyun eğdirmeyi tasarlıyordu. Bu fırsattan yararlanan adamları, “Sibylla kitapları”nın eski kehanetine göre, Doğu’nun krallarını bir tek kralın yenebileceği söylentisini yayıyordu. Ama birliklerini başına geçmeden dört gün önce, 15 Mart 44 günü, bir grup cumhuriyetçi suikastci tarafından öldürüldü.

Böylece Caesar, eserini tamamlamak ve Roma’ya kabul ettirmek istediği monarşik ve askerî “imparatorluk” rejimini güçlendirmek olanağı bulamadı. Bununla birlikte, cumhuriyeti tepeden tırnağa ve geri dönülmez biçimde yıkmıştı ve Sulla’nın ölümünden sonra olduğu gibi, artık cumhuriyeti yeniden kurmak olanaksızdı.

3. İkinci cumhuriyetçi hareketin başarısızlığı. İkinci triumviratus, kara listeler ve İtalya’da büyük toprak mülkiyetine saldırılar. Komployu yapanlar, orduda yüksek görevleri olan ve Caesar’ın yakın çevresinde yer alan, tanınmış cumhuriyetçi senatörlerdi; ayrıca, hepsi Caesar’ın bağışladığı eski Pompieus’culardı. Suikastçilerin başında, zengin Roma’lı aile Junius Brutus’un iki üyesi bulunuyordu: Caesar’ın gözdesi, fanatik cumhuriyetçi, praetor Marcus Junius Brutus ve bunun akrabası, diktatörün Gallia Cisalpina’nın valiliğini verdiği Decimus Junius Brutus, praetor Caius Assius Longinus, vb. Toplam olarak altmış kişiydiler

Ama hazırlayıcıları, Caesar’dan nefret eden büyükler ve soylu sınıf saflarında bulunuyordu. Bu nedenle, Caesar’ı öldürmek için yer olarak “tiran”ı öldürmek ve cumhuriyeti yeniden kurmak niyetlerini onaylamasını bekledikleri senatoyu seçmişlerdi. Gerçekten de, katiller kendisini sardıkları zaman, Caesar’ı savunmak için hiçbir senato üyesi en küçük bir girişimde bulunmamıştı. Suikast başarıya ulaşınca, senatörlerin çoğunluğu suikastçileri destekledi ve Caesar’ın buyruklarının tümünü iptal edilmesini istediler. Bazıları da, “tiran”ın gömülmesinin yasaklanmasını ve eski geleneğe göre, cesetinin Tiber nehrine atılmasını istiyordu. Suikastçilerin ve Roma aristokrasisinden yandaşlarının tek korkusu, Caesar’ın en önemli iki yardımcısı olan ve Roma garnizonundaki bütün birliklerin başında bulunan

consul Marcus Antonius ve süvari komutanı M. Aemilius Lepidus'tan gelecek silahlı bir eylemdi. Bu tehlikeyi önlemek için, cumhuriyetçiler Capitolium'u işgal ettiler ve savunulması için gladyatörleri görevlendirdiler.

Ama "halk, suikastçileri izlemeye hazır değildi" (Appianos, *İç savaşlar*, II, 119). Tersine, katilleri kovalıyor ve taşa tutuyordu. Ölümünden birkaç gün sonra, Caesar'ın cesedi Forum'a getirilip, merhumun her yurttaşa önemli bir miras bırakan vasiyeti halk huzurunda okununca, ayaklanan halk yığınları senatörlerin ve soyluların evlerini yerle bir etti. Büyük bir olasılıkla bir azatlı olan, fakat "Marius'un torunu" olduğunu ileri süren Herophilus (bazı kaynaklara göre Amatius) adlı becerikli bir kışkırtıcı ayaklanmanın başına geçti. Caesar'ı, zenginlerin hançerleriyle can veren yoksulların koruyucusu olarak sunan kışkırtıcı, halkı bu cinayete katılmış olan herkesi ve bütün senatoyu öldürmeye çağırıyordu. Roma'da büyük sayıda toplanmış bulunan Caesar'ın eski askerlerinin gönülden destekledikleri bu harekete köleler ve azatlılar da katıldılar.

Bu halk hareketini neden olduğu korku, senatonun Caesar'cı liderlerini ve Caesar'ın katillerini bir süre birbirine yaklaştırdı. Senatonun ilk toplantısında, Antonius ve Lepidus, cumhuriyetçi anayasanın yeniden yürürlüğe konulmasını kabul ettiler; senatoya yüce yetki, comitialara saymaca egemenlik tanındı. Antonius ve Lepidus, suikastin önderleriyle barışmalarının simgesi olarak, kendi çocuklarını onlara rehine verdiler. Caesarcılar yalnızca katillerin bağışlanmasına değil, magistratus görevlerini ve eyaletlerini ellerinde tutmalarına razı oldular. Senato da kendi açısından şu uzlaşmayı onayladı: Cumhuriyetçiler, tiran sıfatıyla Caesar'ın anısını lekelemek, mallarına el koymak, bütün işlem ve atamalarını iptal etmek niyetlerinden vazgeçiyorlardı. Bir süre sonra, Antonius'un önerisi üzerine, diktatörlüğü kesinlikle yasaklayan ve herkese her yeni zorbayı öldürmek hakkı tanıyan bir yasa bile kabul edildi.

Bu geçici ve ikiyüzlü uzlaşmadan sonra, halk hareketinin bastırılmasına girişildi. Antonius'un buyruğu üzerine, Herophilus yargılanmadan idam edildi. Herophilus'un yandaşları Forum'da toplanınca, Antonius ve konsüllük ortağı Dolabella askerleri üzerlerine gönderdiler. Kimileri kendilerini savunurken can verdi, kimileri tutsak olup idam edildi (44 yılı Nisan ortası).

Bununla birlikte, senatoya yarı-ödünlerle güven veren Antonius, Sezarizmin restorasyonu ve düşmanlarıyla hesaplaşmak için konsüllük görevinden yararlanıyordu. Onun isteği üzerine ve senatonun karşı çıkmasına karşın, Halk Meclisi onu Caesar'ın katillerinden biri olan Decimus Brutus'un yerine Gallia Cisalpina prokonsüllüğüne atadı. Antonius, eyaletine aktarmak bahanesiyle, Makedonya'da bulunan dört lejyonu yanına çağırdı. Ayrıca, Caesar'ın uçsuz bucaksız servetine el koyarak, Amatius'un idamına öfkelenen demokratlara karşı savunmada kullanmak görünüşü altında, eski centurion birliklerini silahaltına almaya başladı. Ama Caesarcı parti içinde bir bölünme oldu: Kimileri, örneğin toprak sahibi eski askerler, Antonius'un uyguladığı senatoyla geçici uzlaşma politikasını destekliyordu; kimileri de Caesar'ın katillerine ve hazırlayıcılarına karşı daha kesin bir eylem istiyorlardı.

Antonius, kısa bir süre sonra, Caesar'ın kız kardeşlerinden birinin torunu olan ve ölümünden az önce Caesar tarafından evlât edinilen ve bu nedenle Caius Julius Caesar Octavianus adını kullanan, on sekiz yaşındaki Octavianus'un kişiliğinde tehlikeli bir rakiple karşılaştı. Caesar'ın bıraktığı mirasın dışında büyük serveti, zengin ailesi, girginliği, kurnazlık ve sinsiliği onu ciddi bir rakip haline getiriyordu. İkiyüzlü saygı gösterileriyle Cicero'yu büyüledi, Cicero da kendisini "vatanın savunucusu" ilan etti. Aynı zamanda, Antonius'a karşı plebin hoşnutsuzluğundan yararlanan Octavianus, halkı Caesar'ın vasiyetle Antonius'a bıraktığı parayı dağıtmasını istemeye kışkırtıyor, zengin akrabalarının da yardımıyla masraflarını kendi kesesinden ödeyerek, kendi hesabına asker topluyordu. Senato, Decimus Brutus'u silah kullanarak Gallia Cisalpına'dan kovmaya girişen Antonius'u "vatanın düşmanı" ilan edince, Ocatavianus kendi birliklerini senatonun emrine verdi. Yeni konsül olan Hirtius ve Pansa ile işbirliği yaparak, Anntonius'u Mutina yakınlarında yendi ve Gallia Cisalpina'ya çekilmek zorunda bıraktı.

Caesarcılar arasındaki bölünme ve liderleri arasındaki savaş, senato partisinin durumunu güçlendirdi. Cicero, senato ve halk meclisinde, Antonius'a verip veriştiriyordu (14 *Philippicae*'si). Hızla silahlanılıyor ve 125 yıldır alınmayan savaş vergisi alınıyordu. Brutus ve Cassius, cumhuriyetin savunulması için donanma ve ordunun örgütlenmesiyle

görevlendirildiler ve İyon Denizi'nin doğusundaki bütün Roma eyaletleri valileri buyruklarına verildi. Pompeius'un oğullarından sonuncusu Sextus'un Roma'ya gelmesi ve Pompeius rejiminin eksiksiz restorasyonu bekleniyordu. Senato, Octavianus'a karşı da horlayıcı ve düşman bir tavır takındı.

Senatocu oligarşinin dirilmesi tehdidi, dönemin büyük gücü orduyu müdahaleye zorladı. Askerler uzun süredir, Antonius ile cömert bağışlar yaparak, Caesar'ın katillerini cezalandırmak için daha etkili davranmak vaadinde bulunarak kendilerini etkileyen Octavianus'u barıştırmaya çalışıyor ama bir başarı elde edemiyorlardı. Mutina Savaşı'ndan sonra, olaya el koymamaya karar verdiler ve senatoya bir heyet gönderdiler: temsilciler ellerinde kılıç ve tehdit ederek, daha yirmi yaşına basmamış komutanları için konsüllük istediler. İsteklerinin geri çevrilmesi üzerine, birlikler Roma üzerine yürüdüler ve senatoyu isteklerine boyun eğdirmek için, Campus Martius'ta savaş düzenine girdiler. Yeni konsül, askerleri yatıştırmak için, Caesar'ın katillerine bağışlanan affı iptal etti, cumhuriyetçiler arasında tutuklamalar yaptı, idamlar uygulandı ve hazine kesesinden askerlere bol kepçe (asker başına 2.500 drahmi) para dağıttı.

Bu arada, bir başka ordu, Lepidus'un Gallia Cisalpina'da konaklayan ve o zamana kadar tarafsız kalmış olan ordusu komutanını Antonius'tan yana çıkmaya zorladı. Böylece birleşen on yedi lejyon İtalya'ya girdiler. Senatoya sözde bağlılık maskesini kaldırıp atan Octavianus'un on bir lejyonu, Bononia yakınlarında bunlarla birleşti.

43 yılı güzünde, Caesrcılar'ın üç büyük lideri Bononia yakınlarındaki küçük Rhenus adasında bir araya geldiler ve üç gün süren görüşmeden sonra, birliklere okunan bir anlaşma yaptılar.

Bu anlaşma uyarınca, Antonius, Lepidus ve Octavianus'un ellerinde, askerî diktatörlüğün restorasyonuna karar verilmişti. Cumhuriyet anayasası için triumviratum (*tres viri rei publicae constituendae*) adı altında gizlenen bu ortaklaşa diktatörlük, kendilerine 1 Ocak 37 tarihinde sona erecek olan beş yıl süreli mutlak bir iktidar sağlıyordu. Sonra triumvirler Roma'yı işgal ettiler ve hükümeti dağıttıktan sonra ve bir yasal dayanak sağlamak için, yaptıkları anlaşmayı birliklerinin kuşattığı Halk Meclisi'ne bir "yasa" (*lex*

Titia) ile onaylattılar. Birincisinden farklı olarak, tam anlamıyla resmî bir nitelik taşıyan “ikinci triumviratum” böylece gerçekleşti.

Bundan hemen sonra, Caesar’ın ölümünün öcünü almak bahanesiyle ve askerlere yaranmak amacıyla, triumvirlerin buyruğu üzerinde, bütün İtalya’da sel gibi kan aktı, yağmacılık yapıldı. Sulla gibi kara listeler yaptılar. 300 senatör, 2.000 atlı ve aralarında Cicero da olmak üzere birçok zengin yargılanmadan ölüme mahkûm edildi ve mallarına el konuldu. Askerler kara listede yer alanları buldukları yerde öldürüyorlar ve 25.000 drahmilik ödülü almak için başını Roma’ya getiriyorlardı. Kara listeye alınmış olan efendisini öldüren köleler azat ediliyordu. Birlikleri ödüllendirmek için, İtalya’nın en gelişmiş 18 kenti (Capua, Venusia, Beneventum, Ariminum, vb.) kendilerine teslim edildi: Halk kovuldu, evler, döşeme eşyası, topraklar, köleler, Caesarcı ordunun askerleri arasında pay edildi. El konulan mallar açık arttırmayla satıldı ve bu eylemler sayesinde bir yığın vurguncu, memur ve Caesarcı subay zenginleşti.

Triumviler, mallarına el koymak için kendi akrabalarını kara listelere alarak servet yaptılar. Büyük bir yağmaydı bu ve bu soygun sayesinde büyük toprak mülklerinin büyük bir bölümü paylaşıldı, toprak ve malların büyük bir bölümü sahip değiştirdi (Bk. *İç savaşlar*, IV, 5-15. Appianos bu konuda korkunç ayrıntılar aktarmaktadır).

Bununla birlikte, triumviler, İtalya’nın yağmalanmasında, askerlere yaptıkları vaatleri karşılayacak yeterli kaynaklar bulamadılar. Bunun sonucu olarak, iktidarlarını, o sırada egemenleri olan son cumhuriyetçiler tarafından tam anlamıyla yağmalanan Doğu’nun zengin eyaletlerine genişletmek için davrandılar. Güçlü bir ordu (18 lejyon) ile Makedonya’da bulunan Brutus ve Cassius, bu sırada Roma’ya karşı bir sefer hazırlamaktaydılar. Antonius ve Octavianus, 20 lejyonluk bir ordunun başında Hellas’ı geçtiler ve 42 yılı güzünde, Amphipolis ve Philippoi yakınlarında, Brutus ve Caisius’un birlikleriyle temas sağladılar. Çarpışmalar bir ay sürdü, silah ve örgütlenme üstünlüğüne sahip ve gereksinimleri daha iyi sağlanan cumhuriyetçileri belli bir üstünlük sağlamışlardı. Ama görece bir başarısızlıktan çok etkilenen Cassius’un intihar etmesi cumhuriyetçilerin komuta düzenini bozdu ve 42 yılının

Kasım ayının sonunda, Brutus'un ordusu ezici bir yenilgiye uğradı (Bk. Plutarkhos, *Brutus*, 38-53 ve Appianos, VI, 57-136).

Philippoi muharebesi, cumhuriyetin sonunu ve Caesarcı diktatörlüğün sağlamlaşmasını kesin bir biçimde belirledi. Ama, Roma yönetiminin en yüksek ortak organı konumlarının yanı sıra, triumvirler eyaletleri kendi aralarında paylaştılar. İki ortağının öncelik hakkı tanıdığı Antonius, kırkı geçen lejyonlarının askerlerinin isteklerini karşılamak için iliğini emmeyi düşündüğü zengin doğu eyaletlerinin yönetimini aldı. Ayrıca Caesar tarafından tasarlanan girişimi gerçekleştirmekle de görevlendirildi: Parthlarla savaş. Batı (İtalya, Gallia, İspanya), eski askerlere toprak dağıtmak (adam başı 200 jugerum, yani 50 hektar) göreviyle Octavianus'a verildi. Ayrıca, Sicilya'yı ele geçirmiş ve denizde egemenlik kurmuş olan Sextus Pompeius'a karşı savaşmakla görevlendirildi. Lepidus, Afrika'yı ve üç lejyon aldı.

Böylece, 42 yılının sonunda, Caesar'ın kurmuş olduğu diktatörlük yalnızca yeniden kurulmakla kalmadı, üstelik bu kez tek kişinin elinde değil bir ortaklığın yönetiminde iyice güçlendi. İkinci triumviratum, gerçekte, askerlerin büyük sevgi ve güvenini kazanmış ve onların baskısıyla "halkın onayı"nı bile almış üç generalden oluşan bir yönetim aracılığıyla lejyonların açık diktatörlüğüydü.

ELLİ SEKİZİNCİ BÖLÜM

AUGUSTUS’UN HÜKÜMDARLIĞI

I. Triumviratum’un dağılması. Octavianus iktidarı ele geçiriyor. Bununla birlikte, tıpkı birincisinde olduğu gibi, ikinci triumviratum da giderek üyelerinden birinin diktatörlüğüne dönüşmekte gecikmedi. Ve bu kez de, başlangıçta üç ortak arasında en siliği gibi görünen, ama en yetenekli, en inatçı, en dayanıklı olduğunu kanıtlayan ve kendine en iyi desteği sağlayan kişinin kendini kabul ettirdiği görüldü.

Octavianus, Philippoi zaferinden sonra da, askerlerini ödüle doyurmak için, kara listeler ve müsadere politikasını aralıksız sürdürdü; kara listeye alınanların mallarının dışında, daha önce de belirttiğimiz gibi, yerleşmeleri için seçilen on altı en büyük İtalyan kentinin (başlangıçta bu amaçla seçilen on sekiz kentin ikisi Sextus Pompeius’un eline geçmişti) halkının mallarını askerleri arasında paylaştırdı. Bu önlemlerin sonucu, bir ekonomik bunalım ve İtalya’da anarşi oldu. Mülk sahipleri “cellat” Octavianus’a olan kinlerini gizlemiyorlardı. Öfkeleri, 41 yılında çıkan şiddetli bir ayaklanmaya, Perusia Savaşı’na (ayaklanmanın merkezi olan, kayalık bir yaylada bulunan çok iyi tahkim edilmiş Etruria kenti) yansıdı. Bu hareketin başında, Octavianus’u daha da gözden düşürmeyi ve Antonius’un tek başına iktidarını sağlamlaştırmayı amaçlayan, triumvirin kardeşi Lucius Antonius ile karısı Fulvia bulunuyordu. Ama Octavianus üç orduyla kuşatıp Perusia’yı aldı: Kent yağmalanıp yıkıldı. Üç yüz senatör ve yerel soylu sınıfın önde gelen kişisi “Tanrısal Caesar” sunağının önünde idam edildi.

Bu askerî terör rejimi, bununla birlikte, uzun süre devam edemezdi. Kendisi de kara listeler döneminde ucuza kapattığı topraklar sayesinde büyük bir toprak sahibi ve büyük bir köle sürüsünün efendisi durumuna

gelen Octavianus, İtalya'nın varlıklılar ve mülk sahipleri sınıfıyla barışmaya çalışıyordu. 30'lu yılların başlarında, politikası yeni yönelime girdi: Bu politika, Octavianus gibi zenginleşmiş Caesar'cı küçük topluluğun desteği ile İtalyan municipialarının varlıklı katmanları ve zengin yüksek soylu sınıfın geri kalanlarıyla yakınlaşmayı amaçlıyordu. Bu politika, kara listelerin ve müsaderelerin önce yavaşlamasında sonra da durmasında, müsadere kurbanlarına tazminat ödenmesinde, kara listelerin ve kaçakların bağışlanmasında, o zamana kadar askerî valilerin (praetor yetkisiyle donanmış prokonsül yardımcıları) egemenliği altında bulunan İtalyan kentlerine yerel yönetim özerkliği verilmesinde kendini belli ediyordu.

Aynı zamanda, Perusia Savaşı'nın başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, İtalyan toplumunun hali vakti yerinde çevrelerinde, bir siyasal isteksizlik, servetinin geri kalan bölümünden rahatça yararlanmak için özel yaşamda uyuşukluk ve kendi köşesine çekilme ve giderek daha zararsız olmaya başlayan Octavianus rejimine razı olmak eğilimleri gözlemlenmeye başladı. Mülk ve köle sahibi sırasına yükselmiş Caesar'cı subaylar ve kolonlaşmış eski askerler bu eğilime büyük katkılarda bulunuyorlardı. Bu yeni toprak sahipleri katmanlarının edindikleri malların güvencesi ancak triumvirler iktidarı olabilirdi.

Ama Octavianus lehine dönüşen en büyük nedenlerinden biri, Sicilya'ya iyice yerleşip İtalya'yı açlığa mahkûm eden ve yeni bir köle ayaklanması tehditi altında tutan Sextus Pompeius karşısında kazandığı zaferdi. Adama gereksinimi olan Sextus Pompeius kaçak kara listelilere olduğu kadar kara ve deniz kuvvetlerinin en yoğun kesimini oluşturan kölelere kucak açıyordu. Zaten Pompeius birliklerinin başkomutanı da azatlı Mendorus'tu. Triumvirler uzun süre Pompeius'un üstesinden gelememişler ve onunla bir anlaşma yapmak zorunda kalmışlardı. Octavianus'un donanması, en iyi generali Agrippa'nın komutası altında ve ancak 36 yılında, korsanlar kralının donanmasını Sicilya'nın kuzey kıyılarında tamamen yok etti. Bu eyalette sürgün durumda bulunan kara listelilerin Octavianus'a katılması, Agrippa'nın bütün adayı ele geçirmesine olanak sağladı. Octavianus'un da kendi öz yaşam öyküsünde yazdığı gibi, bu hareket sırasında tutsak edilen otuz bin köleyi, "cezalandırmak işini kendilerine bırakarak efendilerine teslim etti." Efendileri bulunamayan altı bin köle çarmıha gerildiler. Bu

“köle savaşı”nı kutlamak için, senato Octavianus’un bir altın heykelini Forum’a dikti ve kendisine ömür boyu tribunusluk verdi.

İtalyan toplumunun hali vakti yerinde katmanlarının ve zenginleşmiş eski askerlerin desteği sayesinde Octavianus triumviratus içinde öne geçti.

Octavianus, 36 yılında, kendisine onursal büyük rahip görevini vererek Lepidus’u dışarıda bıraktı. Roma İmparatorluğu’nun bütün batısı ve burada bulunan bütün lejyonlar bu tarihten itibaren Octavianus’un eline geçti.

İki önemli triumvir, Octavianus ile Antonius arasındaki ilişkiler Perusia Savaşı’ndan bu yana gergin bulunuyordu. Bununla birlikte, Antonius, Octavianus’la geçici bir barışmaya ve uzlaşmaya razı olmuştu, çünkü 40 yılında, Parthia kralının oğlu Pacorus, Roma’nın zengin Asya, Suriye ve Fenike eyaletlerini yakıp yıkmış ve Roma bütün doğuyu yitirmek tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyordu. Bu barışma triumviratum’u beş yıl daha uzatan 37 tarihli Farantum anlaşmasıyla pekiştirilen 40 tarihli Brundisium antlaşmasıyla onaylandı.

Parthlara karşı uzun ve tehlikeli savaş hazırlıkları, Antonius’u doğunun en zengin ülkesi Mısır’la yakın ittifak kurmaya zorladı. Mısır kraliçesi Kleopatra ile evlenip, kendisine “kralların kraliçesi” unvanı almasına izin verdi ve çocuklarına doğu Roma’nın topraklarından haslar tahsis etti. Bununla birlikte Antonius’un Parthlara karşı yaptığı sefer bir başarısızlıkla sonuçlandı: Crassus’ün yazgısından kurtulmayı ve ordusunun geri kalan kesimini Ermenistan içlerine götürmeyi güçlükle başardı (M.Ö. 36). Octavianus’un yandaşları Antonius’a saldırmak için bu durumdan ustaca yararlandılar.

Bozuşma 32 yılında oldu. Octavianus, Roma’da gerçek bir hükümet darbesine girişti: Yanına silahlı adamlarını alıp senatoya gitti ve Antonius’un yandaşı 400 senatörü senatodan attı ve Antonius yandaşı olan iki konsülü onun yanına sığınmaya zorladı.

Yüzyılların geleneğini yıkarak Antonius’un (Kleopatra ve çocukları lehine olan) vasiyetnâmesini kendisine teslim etmeleri için Vesta rahibelerine zorladı ve Halk Meclisi’nde okutarak triumvirlik yetkilerinin Antonius’un elinden alınmasını sağladı. Roma halkının topraklarını korumak için Kleopatra’ya savaş ilan edilid.

İki ordu, Antonius'un İtalya'ya çıkıp Octavianus'un elinden almak amacıyla üs kurduğu Ambrakia (Arta) körfezinde, Adriyatik'in doğu kıyısında karşı karşıya geldiler. Askerî bakımdan Antonius daha güçlüydü, ama Octavianus bütün İtalya-Roma ve hatta Grek köleci toplumunun desteğine sahip bulunuyordu. Ayrıca, yerli halk yiyecek vermek istemediği için Antonius'un ordusu açlık çekiyordu; ordusunda karışıklıklar çıkmaya başladı. Sayıca daha az olmasına karşın, bu durumdan yararlanan Octavianus donanması, Agrippa'nın komutasında, 2 Eylül 31 günü Actium burnunda, Antonius'un donanmasını ağır bir yenilgiye uğrattı. Antonius kara ordusunu terk ederek Mısır'a kaçtı, ordu da savaşmadan, kendi isteğiyle Octavianus'a teslim oldu. Octavianus, 30 yılında, Asya, Suriye, Fenike, Filistin ve Doğu'nun son bağımsız devleti Mısır'ı Roma egemenliğine aldı. Antonius ile Kleopatra intihar ettiler, ve Mısır özel bir statüyle Roma eyaleti oldu; Mısır, Octavianus ve ailesinin özel mülkiyeti gibi bir yerdi artık.

Roma'nın gücü, 30 yılında, on iki yıllık bir çöküntüden sonra tekrar kurulmuş bulunuyordu ve ortak askerî diktatörlük yerini Octavianus'un artık tartışılmaz monarşisine bırakıyordu. Yeni bir çağ, Roma İmparatorluğu çağı açılıyordu.

2. Octavianus yönetiminin toplumsal tabanını yeniden örgütlüyor, M.Ö. I. yüzyılın son yirmi yılı. Roma'nın tek egemeni olan Octavianus, Caesar'ın izinden gitmedi ve askerî diktatörlük sistemine geri dönüşten ya da Helenistik tipli bir mutlak monarşi sistemini kabul etmekten içtenlikle kaçındı. İç politikası, ordu ve köle sahiplerinin diktatörlüğünü, amaçları ve hedefleri bakımından tutucu olan, ama cumhuriyetin kurallarını koruyan bir diktatörlük kurmaya çalışıyordu. Bütün varlıklı ve köleci katmanların birliğine dayanıyordu bu sistem ve ordu bu düzende bu katmanların huzurunun savunulması ve kaynaklarının genişletilmesi için, uygun bir ücret karşılığında, ikinci dereceden bir rol oynuyordu.

Kutsal Augustus'un İşleri (Res gestae divi Augusti) adı altında yayınlanan Octavianus'un öz yaşam öyküsü, iç politikasının genel çizgisini çıkarmak için çok değerli bir kaynak oluşturmaktadır. Anıtkabirinin girişine kazınmış olan bu levhalar bize kopyalar halinde ulaştı, bunların en eksiksizi

Ancyre’de (Ankara) bulunmakta ve bu nedenle de “Ankara yazıtı” adıyla anılmaktadır. Ama Augustus çoğu zaman abartarak, olayların anlamını değiştirerek, yalnızca övgüye değer işlerinden söz ettiği için, bu kaynaktan sakınımla yararlanmak gerekir.

Daha ilk satırlardan itibaren kendine mal ettiği ve *İşler*’inde sık sık yinelediği övgüye değer işlerinden birisi, askerlerine iyi bir konum sağlamış ve ödüllendirmiş olmasıdır: Özellikle, üç yüz bin toprak payının paylaştırılmasının, para dağıtılmasının, İtalya ve imparatorluğun öteki kesimlerinde çok sayıda askerî koloni (28) kurulmasının altını çizmektedir.

Ama Octavianus yalnızca bol bol ödüllendirmekle kalmadı, aynı zamanda devletin bütün askerî güçlerini buyruğu altına aldı. Octavianus, Actium’dan sonra, henüz Hellas’tayken, ordusunu terhis etti, silahaltında sadece en emin ve en disiplinli askerlerden oluşan 28 lejyon (150 bin kişi dolaylarında) bıraktı. Bu 28 lejyon ve buna denk sayıda eyalet askerlerinden oluşan yardımcı birlikleri Augustus’un saltanat döneminde değişmeden kaldılar. Her asker yirmi yıl süreli bir sözleşme imzalamak zorundaydı, bu süre içinde tamamen komutanlığın buyruğu altına girmiş oluyordu. Böylece Roma’nın ilk sürekli ve ücretli ordusu kurulmuştu. Asker yıllık bir maaş ve emeklilik ödeneği (yaşlılık günlerinin güvence altına almak için toprak ya da para) alıyordu. Ordu, başkentten uzakta, sınırlarda bulunuyordu. Asker hizmet dönemi içinde kışlada yaşıyordu ve aile kurmak hakkına sahip değildi.

Birlikler artık katı bir disipline sokulmuşlardı. Octavianus, İtalya’da yalnızca kendi muhafız birliğini, her biri 1.000 kişiden oluşan dokuz bölüklük “muhafizlar”ını ve polis kuvvetlerini (“kent bölükleri”) bırakmıştı; bunların siyasal işler üzerinde herhangi bir etkide bulunmaları ise olanaksızdı. Octavianus ordunun bütün yönetimini kendi ellerinde tutuyor ve centurionların atanmasına varıncaya kadar en küçük ayrıntılara karışıyordu. Caesar gibi özel adı haline getirdiği “imparator” unvanını her fırsatta vurguluyordu.

Octavianus’un, 44 ve 43 yıllarında kendisine destek aradığı, Roma toplumunun demokratik katmanlarından birdenbire uzaklaştığı görüldü. Saray şairlerinin, koruyucularının yeni konumunu yansıtan şiirlerinde, 27 yılına doğru, halk için “horlanmaya ve tiksinilmeye lâyık” (Horatius, *Odes*,

II, 16; III, I, 2), “aşağılık ayaktakımı” gibi dolu deyimlerin ortaya çıktığı görülür. Sonuç olarak, yasaların oylanması ve comitialarda magistratus (halk meclislerinde yüksek memur) seçilmesi anlamsız bir formaliteye dönüştü ve bunun sonucu olarak, Roma halk yığınlarının o zamana kadar son derece etkin olan toplumsal ve siyasal yaşamı uyuşmaya başladı. Ve halkı iyice susturmak için, “ekmek ve oyunlar”ı tek gereksinim haline getirerek, türlü çeşitli bağışlarla bilinçli olarak baştan çıkartılıyordu. Buğday tayını, adama başına beş ölçek olmak üzere yeniden yükseltildi. Ve eyaletlerden gelen buğdaylarla ilgili düzenlemeleri bizzat Octavianus üstlendi. Ayrıca, *İşler*’inin 15. bölümünde, halka para dağıtılmasını böbürlenerek bir bir sayar. Bu koşullar altında, Roma halk yığınlarının, halk meclislerinde egemen iradesinin kuşkulu ifadesine, sadaka ve gösterileri yeğlemeye başlaması çok doğaldır. Köleci düzeni sağlamlaştırmak için alınan önemli önlemlerden biri de kölelerin azat edilmesi hakkına getirilen sınırlamalardır. 10 yılında, aralarından birinin efendilerini öldürmesi durumunda bütün ev kölelerinin idam edilmesini öngören eski yasa tekrar yürürlüğe konuldu.

Octavianus, sürekli olarak, köleci toplumun üst katmanlarıyla yakınlaşma politikası izledi. Senato, iç savaşlar sırasında rastlantısal olarak üye olmuş kişilerden birkaç kez temizlendi. Senato vergisi, en azından yüz bini taşınmaz malları temsil etmek üzere bir milyon sestertius’a çıkartıldı. Senato artık yüksek devlet memurluklarından birini yapmış olan altı yüz üyeden oluşuyordu ve yüksek memurların sayısı da konsüllük, praetorluk, vb., ayrıcalıklardan yararlanan kişilerin sayısını çoğaltacak biçimde arttırılmıştı. Senatoda bir araya gelen zengin ve yüksek aristokrasinin temsilcilerine büyük saygınlık ve önemli ayrıcalıklar (Erguvan rengi geniş bir şeritle bezeli tunik, tiyatro ve arenada onur yerleri, ordu ve eyalet yönetiminde yüksek görevler) tanındı. İkinci sınıf olan Atlılar’ın vergisi 400 bin sestertium olarak saptandı. Erguvan rengi dar şerit bezeli tunik giyiyor, altın yüzük takıyorlardı; gösterilerde senatörlerin hemen arkasında yer alıyorlardı, yönetim ve ordunun en gözde görevleri bunlara ayrılmıştı. Praetor muhafızlığı (*praefecti praetorio*) üst subayları, procuratorlar yani eyaletlerin mali ve ekonomik işlerinin yönetimiyle görevli yüksek memurlar (küçük eyaletlerde gerçek vali görevi yapıyorlardı) bunların

arasından seçiliyordu. Municipiaların zengin soylu sınıfının temsilcileri artık Roma yüksek memurluklarına alınıyordu, bu da kendilerine senatonun yolunu açıyordu.

“Kurtarıcı ve velinimet” Augustus’a adanan birçok yazıt, bu çevrelerin yeni düzenden hoşnut olduklarını kanıtlamaktadır. Zamanın aydın azınlığı da (örneğin Horatius, Virgilius) Ovtavianus’u göklere çıkartıyordu.

Böylece Ovtavianus, yardımları sayesinde Roma İmparatorluğu’nun efendisi olduğu güçlerden tamamen uzaklaşıyordu: Caesar’ın diktatörlüğü döneminde üzeri küllenen ve 15 Mart 44 tarihinden sonra bir süre alevlenen eski Caesar demokrasisinin yüzyılın son yirmi yılında artık izi kalmamıştı. Actium’dan sonra, Octavianus, İtalya’nın bütün büyük ve orta köle sahipleri sınıfının temsilcisi ve lideri olmuştu ve bu yeni temel üzerinde, hesaplı bir yavaşlıkta, yeni tip bir monarşik yapıyı –imparatorluk– yükseltmeye koyuldu.

3. Principatus (Hükümdarlık). Roma toplumunun üst katmanlarında cumhuriyetçi gelenek ve alışkanlıkların hâlâ oldukça güçlü olduğunu çok iyi kavrayan Augustus, Caesar’ın aksine, Seneca’nın tam anlamıyla dile getirdiği gibi, Hükümdar, cumhuriyetin örtüsü altında gizleniyordu” cümlesiyle özetlenebilecek bir uzlaşma yapmayı başardı. Gizlenmiş bir monarşiden başka bir şey olmayan bu rejim, cumhuriyetçiler için bile kabul edilebilir bir görünüş olarak, en önemli yönetim yapısı olan Julianus’un Roma Senatosu’nda altın bir kalkan üzerine Octavianus’un onuruna kazınmış pohpohlayıcı yazıtın da ilan ettiği gibi “yiğitliği, hoşgörüsü, adaleti ve dindarlığı nedeniyle”, “princeps”in yani bir numaralı yurttaşın cumhuriyetteki rolünü onaylayan “principatus” adını aldı.

Principatus’un başlangıç tarihi olarak genellikle M.Ö. 13 Ocak 27 tarihli kabul edilir. Senatonun bir görkemli oturumunda, Octavianus, bir söylev vererek, düzen yeniden kurulduğu için bütün yetkilerini bıraktığını ve kendi özel yaşamına çekileceğini bildirdi. Ve daha sonra, gerçekten, Hellenistik monarşinin bütün simgelerini reddediyor, “kutsal” olarak tanımlanmayı kabul etmiyor, Hellenistik sarayların doğulu teşrifatını çevresinden uzaklaştırıyor ve en azından sözle olsa bile, arzusunun cumhuriyetçi

kurumları yıkmak değil, aksine onarmak ve güçlendirmek olduğunu dile getiriyordu.

Ama, hiç kuşkusuz, yalanın ikiyüzlülükle buluştuğu siyasal bir komediden başka bir şey değildi bu davranış, çünkü, aynı oturumda, senatonun ve halkın yalvaranlarına “boyun eğen” Octavianus, henüz tam bir egemenlik kurulmamış bütün sınır eyaletlerinin, yani bir bakıma birliklerinin bulunduğu bütün toprakların proconsul’ü görevini üstlenmeyi kabul etti. Böylelikle, imparator unvanıyla başkomutan yetkilerini *(imperium infinitum)* koruyordu. Senato Octavianus’u eski eyaletlerin (Korsika, Sardinya, Sicilya, Afrika ve Asya-Pergamon) “yönetim yükünden kendisini kurtarmayı” onayladı, bu “senato” eyaletlerine senato tarafından pokonsüller atandı. Ama imparator bu eyaletlere, aynı zamandı, kendi temsilcilerini, asker toplamakla, savaş vergisi almakla ve mallarının yönetimiyle görevli procuratorlar gönderiyordu. İktidarın, imparator ve senato arasında paylaşılan bu ikili görünüşü, Octavianus’un yandaşlarına onun cumhuriyet kuruluşlarına olan saygısını övmek olanağı sağlıyordu.

Bu temel yetkilere daha sonra birçok ayrıcalıklar eklendi. 19 yılında, Octavianus “yaşam boyu konsül” oldu: 12 lictor’a sahip olma hakkını başkanlık ettiği senatoda yılın iki konsülü arasında bir *sella curilis* (Curul sandalyesi) hakkını, halk toplantılarını toplamak, seçimleri yönetmek ve kendisi için gerekli görünen ferman yayınlamak hakkını aldı. 36 yılından bu yana ömür boyu tribunus’tu ve dokunulmazlığını ve Senato’nun ya da Halk Meclisi’nin işlemlerini veto etme hakkını onaylayan bu yetkiler kendisine 23 yılında verildi. 12 yılından itibaren büyük rahip oldu. Geçim gerçeklerinin yönetimini elinde tutarak, senatonun yönetimine bırakılmış eski devlet hazinesinden *(aerarium)* daha zengin olan kendi devlet hazinesini düzenliyordu. Octavianus, ayrıca, sayım ve senatoda temizlik yapmak için gerekli olan yetkileri devirli olarak üstleniyordu. Cumhuriyet yönetiminin görevlerinin bir tek insanın elinde toplanması gerçekte onu bir hükümdara dönüştürüyordu. Yeni düzenin yandaşları, bu gücün Ovtavianus’a keyfi bir krallık yönetimi uygulamasına izin vermediği, fakat onu yalnızca tartışılmaz bir güç” haline getirdiği ve onu cumhuriyetin bir numaralı yurttaşı –princepas– yaptığı izlenimi yaratmaya çalışıyorlardı. Octavianus 27 yılından itibaren kendine “princeps” demeyi alışkanlık

haline getirmişti. Bu unvana çok saygın iki unvan daha eklenmişti: Ulu anlamına gelen Augustus “vatanın babası.”

4. Augustus’un içeride tutucu, dışında saldırgan politikası. İç politikasında, yalnızca, köleci toplumun temellerini güçlendirmeyi, cumhuriyetin eski zamanlarını diriltmeyi amaçladığının altını çizmek arzusu, Octavianus’un bu geçmişin ve tarihinin incelenmesini desteklemesinde yansıyordu. Bulgulanan tarihsel yapı ve belgeleri Titus Livius’a bizzat haber veriyordu. Virgilius, *Aeneis*’i için onur ve ödüllere boğuldu. Gözden düşen Ovidius Naso, Octavianus’un yanında saygınlık kazanmak için Fasti’sine güveniyordu. M.Ö. 9 yılına doğru, Halikarnassos’lu Dionysios’un *Romaike Archaeologia*’sı yayınlandı.

İfadesini yarı-resmî tarih yapıtlarında bulunan geçmişin ülküleştirilmesi, Augustus yönetiminin en önemli yeri “eski Roma ulusu”na ayırmak için gösterdiği kaygıya yansıyordu. Yurttaşlık hakkını yaygınlaştırmış olan Caesar’ın tersine, bu hak, Augustus’un principatus’u döneminde pek ender olarak, o da kişiye özel ve olağanüstü hizmetler için veriliyordu. Azatlılar özel olarak *“peregrinus”*lar (yabancılar) arasına ya da Latin hakkından yararlanan kişiler arasına yazılıyordu. Roma’nın öteki uluslar karşısında egemenlik ve sömürü hakkının altını çizmek için, Roma’lı ve Romalı olmayanlar arasına kesin bir sınır çizgisi çizilmişti.

Principatus, aynı şekilde, “eski töreler”in yaşatılmasıyla da ilgileniyordu. Babanın evin bütün insanları ve köleler üzerindeki eski “hayat ve ölüm” yetkisini yürürlüğe koyarak, yıkılmakta olan Roma ailesinin diriltilmesi için bir dizi yasa çıkartıldı. “Julia yasaları” uyarınca, en az üç çocuğu olanlar yönetim mesleğinde ayrıcalıklı statüden yararlandılar; bekârların hakları sınırlıydı; davranışları kusurlu olan eşlerin (kadın) mallarına el konulabiliyor ve sürgüne gönderiliyordu (Augustus’un kızının ve torunun uğradığı ceza).

Augustus, eski Roma yaşamının bir başka dayanağı olan dinsel anlayışı da diriltmek istiyordu. Yapmacık bir sofuluk *(pietas)* yurttaşlık erdemlerinin temeli olarak kabul edildi. Eski tapınaklar onartılıyor, yenileri yaptırılıyordu; bu arada cesedinin yakıldığı yere “Kutsal Caesar’ın

tapınağı” yaptırıldı. Özellikle eyaletlerde yaygın olan imparatorun yeni kültü özel olarak korundu.

Augustus’un dış politikası, Roma’nın geleneksel saldırgan politikasını izlemekten başka bir şey yapmıyordu. İspanya ve Gallia’ya onun döneminde tam olarak boyun eğdirildi. Ayrıca, Alplerin güney yamaçlarında yaşayan Salaslar’a boyun eğdiren Romalılar, bu dağların belli başlı geçitlerine (Simplon ve Saint-Bernard) 25 yılında egemen oldu. Sonra, Augustus’un evlatlıkları olan Drusus ve Tiberius’un komutasında, orta ve doğu Alpleri ele geçirdiler ve Ren ve Tuna nehirlerinin yukarı vadilerinde Rhetia ve Vindelicia (Bugünkü kuzey İsviçre ve Bavyera) adında iki yeni eyalet kurdular (M.Ö. 15). Daha sonra (M.Ö. 9) Tuna’nın orta kesimine erişen Romalılar burada Pannonia (Bugünkü Macaristan ve Avusturya) eyaletini kurdular. Aynı dönemde, Moesialılar ve Getaelilere karşı yapılan amansız bir savaştan ve tahkim edilmiş kasabalarının yakılmasından sonra, Romalı generaller aşağı Tuna’ya sağlam bir şekilde ayakbastılar ve burada Mesia (Bugünkü Sırbistan ve Kuzey Bulgaristan) eyaletini kurdular. Bu eyalet İstros, Tomes ve öteki Grek kolonilerini de kapsıyordu. Roma’nın etkisi Karadeniz’in kuzey kıyısına öylesine yayılmıştı ki, bir zamanların güçlü Bosphoros krallığının başında bulunan kraliçe Dynamia, Roma’nın korunuğu Pontos kralı Polemon ile evlenmek, Augustus’un heykellerini diktirip, yazıtlarda “Dünyanın efendisi, kurtarıcısı ve velinimeti” gibi tanımlamalar kullanmak zorunda kaldı.

Ren ve Tuna nehirleri boyunca gerçekleştirilen bu askerî ilerleme, “Augustus’un davası”nı ülküselleştiren modern burjuva tarihçilerinin sık sık ileri sürdükleri gibi, kuzeyde, barbar dünyaya karşı “doğal sınırlar bulmak” arzusuna hiçbir şekilde mal edilemez. En çetin ve en yoğun mücadelenin, bu “doğal sınırları”ın öteki yakasında, Tuna ve Ren’in ötesinde (bugünkü batı Almanya toprakları) yapılması olgusu bile bu varsayıma karşı tanıklık etmektedir. Saldırı girişimleri bu bölgede, 12 yılında, Drusus’un yönetiminde başladı; Drusus, Ren ve Elbe nehirleri arasında yaşayan bütün Germen uluslara dört yılda boyun eğdirdi. Augustus’un sevgili evlâtlığı Drusus’un ölümünden (bir sefer dönüştü arttan düşerek öldü) sonra, komutanlığı imparatorun ikinci evlatlığı Tiberius aldı ve onun M.Ö. 5 yılında yaptığı seferler sayesinde, Elbe ağzına kadar bütün kuzeybatı

Almanya, Germania adı altında Roma eyaletine dönüştü. Elbe'nin kaynaklarında yaşayan Marcomannilerin büyük krallığının hesabını görmekten başka bir iş kalmamıştı; bu amaçla Romalılar iki ordu kurdular.

Ama bu yayılma, Pannonia ve Dalmatia uluslarının büyük ayaklanmasıyla Pannonia'nın güneyinde durduruldu, ayaklanmaya karşı aralarında Mesia lejyonları da olmak üzere Tuna ordusunun bütün birlikleri gönderildi. Büyük bir korkuya kapılan Roma'da İtalya'nın istilası bekleniyordu; eli silah tutan herkes askere alındı ve hatta gönüllü kölelerden bölükler kuruldu. Başkomutan Tiberius'un yönettiği Roma birliklerinin bu ayaklanmayı bastırması için üç yıl (M.Ö. 9-6 yılları arası) gerekti.

Ama Pannonlar ve Dalmatlar karşısında kazanılan zaferin kutlanmasından üç gün sonra, Roma, Germania'da büyük bir ayaklanmanın çıktığını öğrendi. Cheruscilerin genç komutanı Arminius, aralarında generali P. Quintilius Varus da olmak üzere, üç lejyon ve dokuz yardımcı bölükten oluşan Roma ordusunu, savaş hilesi ile balta girmez Teutberg Ormanı'na çekerek yok etmişti (M.Ö. 9). Bu felaket Roma'yı yeniden acılara boğdu. Augustus, üzüntüsünden, birkaç ay saç-sakal bıraktı ve zaman zaman başını kapıya vurarak, “Quintilius Varus, bana lejyonlarımı geri ver,” diye bağırıyordu. (Suetonius, *Augustus,* 23).

Roma, Ren nehrinin ötesindeki bütün Germania'yı yitirdi ve Tiberius ile Drusus'un oğlu Germanicus'un 12 ve 13 yıllarında yaptıkları seferlere karşın burada tekrar egemenlik kurmayı başaramadı. Seksen bin dolaylarında askerin (8 lejyon) ve yeni Yukarı ve Aşağı Germania eyaletlerini korumak üzere yaptırılan bir müstahkem mevki zinciriyle tutulan Ren'in sol kıyısını savunmakla yetindi.

Büyük barbar dünyasının öncülerinin indirdiği bu iki korkunç darbe, köleci Roma İmparatorluğu'nun içinde yok olacağı gelecekteki mücadelenin habercileriydi.

Augustus, M.S. 14 yılında ölünce, bir senato kararnâmesiyle tanrılar düzeyine çıkartıldı ve cesedi olağanüstü törenlerle kendisinin ölümünden önce yaptırdığı anıtkabirine konuldu; öldüğü aya *(sextilis),* onun anısına, “augustus” (ağustos) adı verildi. Ama kurduğu siyasal düzenin uzun süre yaşayıp yaşamayacağını tahmin etmek henüz olanaksızdı. Her ne olursa

olsun, vasiyetnamesinde, Augustus kendisinden sonra geleceklere artık silaha sarılmamalarını ve barışçı bir dış politika izlemelerini salık veriyordu.

ELLİ DOKUZUNCU BÖLÜM

CUMHURİYETİN SONU VE AUGUSTUS'UN PRİNCİPATUS'U DÖNEMİNDE ROMA UYGARLIĞI

Köleci devletin hizmetinde askerî diktatörlük rejimi, halk yığınlarını toplumsal ve siyasal etkinlikten uzaklaştırarak, M.Ö. II. yüzyılın ve I. yüzyılın ilk yarısının fırtınalı dönemde çok canlı olan kültür yaşamı üzerinde zararlı bir etki yaptı.

Forum'da yapılan ateşli tartışmalar, siyasal duruşmalar, halk birlik ve derneklerinin çalışmalara, her şeyden önce, hitabet sanatının gelişmesine katkıda bulunuyordu. İki Gracchus büyük hatiptiler; Marius döneminde, M. Antonius (triumvirin dedesi, 99 yılı konsülü) ve L. Licinius Crassus belâgatlarıyla ünlenmişlerdi. Bir süre sonra, soylu sınıfın yandaşı Quintus Hertensius Hortalus (69 yılı konsülü), "mahkeme kralı" lâkabıyla anılıyordu, ama Hellenistik saray hatiplerinin etkisinde kaldığı için söylevleri tumturaklı, yapmacıklı ve özentili idi. Demokrasinin ünlü lideri Julius Caesar'ın söylevleri, onun tersine, uyumlu yalınlığıyla ilgi çekiyor ve halkı etkiliyordu. Ama en ünlü hatip, hitabet sanatı bu iki eğilim arasında yer alan Marcus Tullius Cicero'ydu (106-43). En usta Rodos ve Atina hatiplerinden ders almıştı, söylevlerini katı bir plana göre düzenleyerek halkın karşısına her zaman hazırlanarak çıkıyordu, dokunaklı konuşmasıyla dinleyicileri etkiliyordu. Daha sonra yayınlamak alışkanlığında olduğu için söylevlerinin çoğu günümüze kalmıştır. Özellikle, aç gözlü Sicilya valisi Verres'e karşı suçlamaları, Pompeius'a tam askerî yetki verilmesi lehinde yaptığı konuşma, tarım yasası üzerine söylevi, Antonius'a karşı *in*

Catilinam ve *Philippicae*'leri bilinmektedir. Sanatının büyük ilkelerini *De Oratore*, *Ad Brutum* ve öteki kitaplarınla açıklamıştır.

Gracchuslar döneminde, güncel olayları konu edinen, toplumsal yaşamın düzensizliklerini ve kusurlarını gülünçleştiren, tam anlamıyla Roma'lı bir şiir türü ortaya çıktı: Satir (Yergi). Roma'da "satirin bulucusu" olarak, Latin kolonisi Suessa kökenli şair Caius Lucilius (ölüm 102'ye doğru) kabul ediliyordu. "Halk için" yalın bir dille yazıyor, zamanın en özgür koşuğu olan altı ölçülü dizeyi kullanıyor ve en etkili kişilere bile yergi yazmaktan çekinmiyordu.

M.Ö. II. yüzyılın sonu ve I. yüzyılın başında, tiyatro da güncel konulara değinme yasaklamasından kurtuldu. Yeni yazarlar, Gracchusların çağdaşı Titinus, Cinna ve L. Afranius zamanında yaşamış olan T. Quintus Atta, Roma toplumunu sarsan konulara cesaretle eğildiler ve kişilerine Roma giysileri giydirdiler; bu nedenle yapıtlarına *ihramlı komedi (comaedia togata)* adı verildi. Sahneye küçük insanları –zanaatçılar, köylüler– çıkardılar, ama bazen soylu sınıfın havailikleriyle de alay ediyorlardı. Yönetici sınıfın temsilcileri bu tür tiyatro oyunlarını, kinlerini dile getiren bir deyimle, "meyhane" *(tabernariae)* oyunu olarak tanımlıyorlardı.

Eski halk farsları olan atellanalar Romalıların gözde temsilleri olmuştu.

Nihayet trajedi de önemli gelişmeler gösterdi. Accius (ölümü 85'e doğru) konuları Grek tarih ve mitolojisinden alınan ama özgün bir biçimde işlenen elli kadar trajedi yazdı; titanlara karşı savaş, kralların (Brutus) sürgüne gönderilmesi, halk ayaklanmaları yazarın gözde konularıydı. Cicero'nun da anlattığı gibi, en gözü pek yargılar, en doğru iğnelemeler, bu özgürlük anlayışı içinde, daha birinci triumviratum döneminde, tiyatronun sıralarında alkış yağmurları başlatıyordu.

Yaşamın yeni koşulları, eğitimi her zamankinden daha gerekli duruma getirmişti. Ayda 8 as gibi küçük bir parça karşılığında, sokaklarda okuma, yazma ve hesap öğreten *litterator*'lar bu gereksinimin küçük bir bölümünü karşılıyorlardı. Ortaöğretim "dil biliciler"in (Latin ve Grek edebiyatı, geometri ve müzik) okullarında yapılıyordu. Yüksek öğretimi, çoğu zaman Roma'ya yerleşmiş Grekler olan söz bilimciler yaptırıyordu; yazma sanatı ve felsefe öğretiyorlardı. Bu okullar ve özellikle dil bilimcilerin okulları,

İtalya’nın öteki kentlerinde de vardı; Horatius’un aktardığına göre, buralara azatlıların ve askerlerin çocukları da gidiyordu.

Eğitimin yayılması sayesinde, yalnızca şiir yapıtlarının değil, düzyazı yapıtların da sayıları sürekli olarak çoğalıyordu. Yazarların, yayıncıların köle yazıcılarına yazdırmadan ve Forum ve buraya komşu sokaklarda bulunan kitapçı dükkânlarında satışa sunmadan önce, yapıtlarını okudukları *edebiyat dernekleri*nin ortaya çıktığı görüldü. Bu şekilde yazılmış kitapların büyük bir bölümü, Augustus döneminde, politikasının yeni yönelimine uygun olmadıkları için yok edildi. Caesar’ın Gallia Savaşı (8 kitap) ve (49-48 yılları İç Savaşı’na ilişkin olarak yazdığı ünlü *Commentarii*’leri, dönemin kültürlü toplumunun çok yaygın çevreleri için kaleme alınmış bu tür edebi yapıtların bir örneğidir.

Roma şiiri (temsilcileri meslekten yazar değildi) de gelişmekteydi. Eski geleneklerin yıkılmasıyla, Roma toplumunda bireycilik ortaya çıktı ve bireysel duyguların ifadesi olan lirizm gelişmeye başladı. Roma lirik şairleri, hellenistik şiiri ya da dönemlerinin yapmacık, tumturaklı, bilgili ve mitolojik ölçüştürme ve imgelerle dolu olan “*Alexandrinus*”unu[25] örnek alıyordu. Bu şairlerin yapıtlarından günümüze, kişisel duygu ve düşüncelerini, Lesbia’ya (Clodia) olan aşkını ve onun ihanetinin neden olduğu acısını hiçbir süse başvurmaksızın, uyumlu dizelerde dile getirmek için “İskenderiye okulu”nun tumturaklı üslubundan bir ölçüde kurtulmuş olan C. Valerius Catullus’un şiirleri ulaştı. Cumhuriyet yandaşı olan Catullus (54 yılı dolaylarında öldü), Caesar ve gözdelerine olan kinini, sert taşlamalarla dile getiriyordu. Grek yazınından aldığı uyumlu “Eolien” veznini Latin şiirine getirmiş olması da Catullus’un bir başka önemli özelliğidir. Bu nedenle, Roma lirik şiirinin kurucusu olarak kabul edilebilir.

Roma bilimi de bu dönemde büyük ilerlemeler gösterdi. Bu gelişmenin tohumlarının, başkenti giderek daha sık ziyaret eden ve bazen de buraya yerleşen Grek bilginleri getirmişlerdi. *Görev Üzerine* adlı önemli bir kitabın yazarı olan büyük Grek filozofu Panaetius (180-110), Scipio Aemilianus’un evinde yaşıyordu. Onun öğrencisi, filozof, tarihçi, coğrafyacı ve astronom olan ünlü bilgin Posidonius (135-50) sık sık Roma’ya geliyordu. Pompeius, Cicero ve Varro’ya öğretmenlik yaptı. Daha önemsiz bir söz bilimci,

felsefeci ve şair kalabalığı Roma’ya yerleşmiş, burada genç Romalıları eğitiyorlardı.

M. Terentius Varro (116-27), cumhuriyet döneminin son yıllarının en büyük bilginlerinden biriydi. İnançlı bir cumhuriyetçi olan Varro, birinci triumviratum’u “üç başlı canavar” olarak tanımlıyordu ve elde silah Caesar’a karşı çarpıştı. Kamu hayatından çekilmek zorunda kalan Varro, yaşamının geriye kalan yıllarını çok önem verdiği geçmişle ilgili belgelerin toplanmasına ayırdı. Ünlü insanların yaşam öykülerini, ünlü görünümlerin betimlemelerini, eski gelenek ve görenekleri, eski zamanların dinini kapsayan bir yapıt olan *Roma Halkının Eski Zamanları* adlı kitabı 70 yapıtının en önemlisidir. “Roma’nın kuruluş tarihi”ni M.Ö. 754 ve 753 yılları arasına yerleştiren Varro’dur.

Hayatının sonunda, o zamana kadar bilinen bütün bilimlerin ana ilkelerini sergilediği bir *Encyclopaedia* kaleme aldı. Ne yazık ki günümüze bu yapıtın küçük bir bölümü (Latin dili üzerine bir incelemenin aşağı-yukarı dörtte biri ve bir tarım kitabı) kaldı.

Cicero, Grek filozoflarının düşüncelerini halkın anlayabileceği bir duruma getirdiği bazı yapıtlarıyla bilim alanında da yer almaktadır. Soyut düşüncelerin okurun daha kolay anlaması için yapıtlarını daha çok diyaloglar biçiminde adlı kitaplarını bu yöntemle yazmıştır. Seçmeciliği bir felsefe öğretisine bağlanmasına engel oluyordu. Yüzeysel niteliklerine karşın, yapıtları, Roma’da felsefi düşüncelerin evrimi üzerinde yüzyıllar boyunca büyük bir etki yapmıştır. Zaten, felsefe terminolojisini de Cicero hazırlamıştır.

Ama M.Ö. I. yüzyılın ilk yarısı Roma bilimsel düşüncesinin en önemli temsilcisi, ünlü *Doğa Üzerine* adlı felsefi şiirin yazarı, büyük şair Titus Lucretius Carus’tur. Şairin hayatı hakkında hiçbir şey bilinmiyor, ancak atlılar sınıfından olduğu düşünülebilir; Ciecero’nun şairin ölümünden sonra yayınladığı şiirini ithaf ettiği praetor Memmius’un yakınlarındandı.

Lucretius, Epikuros’un maddeci öğretisinin ateşli yandaşlarından biriydi. Üç bölüme ayrılmış olan şiiri altı kitaptan oluşmaktadır. İlk iki kitap, Evren’in biricik gerçek ilkeleri olarak düşünülen atomlar ve sonsuz boşlukla ilgili olarak, Demokritos ve Epikuros’un düşüncelerinden esinlendiği kuramlarını sergilemektedir. Bu atomların boşluktaki

hareketinden, bütün doğa olayları ve bütün ilkel yaşam doğar. İkinci bölüm (üç ve dördüncü kitaplar), vücudun öteki bölümleri gibi özdeksel olan ve onunla birlikte ölen "ruh"ün niteliğini inceler; Lucretius bu bölümde, madde ilkesine dayanan duygusal yaşamın değişik olguları çözümlenmektedir. Nihayet, üçüncü bölümde (beşinci ve altıncı kitaplar), dünyanın oluşumunun uygarlığın doğuşunun ve doğanın bazı korkunç olaylarının devsel bir tablosu verilmektedir. İnsan toplumunda bir yığın kötülük ve kusurların ve özellikle, sayesinde "günümüzde bakırın aşağılanıp altının yüceltildiği" (V. 1275) aç gözlülüğün hâlâ sürüp gitmesine karşın, insan, havyan düzeyinden kendi çabalarıyla ve tanrıların hiçbir yardımı olmaksızın uygar konuma gelmiştir. Bir Epikuros hayranı olan Lucretius, insanlığı, karanlık çağların kalıtı olan eski boş inançlarından, dinsel önyargılardan, rahiplerin saldığı ölüm korkusundan ve boğucu öte dünya düşüncesinden kurtardığı için yüceltir. Din, insanların kurban edilmesi gibi suçlara yol açar ve bu nedenle de Lucretius'un gözünde "iğrenç"tir *(impia)*.

Öğretisinin geniş halk kitlelerine ulaşmasını sağlamak amacıyla, soyut gerçekleri "şiirin tadına doyum olmaz balında tatlandırmak" için, düşüncelerini şiir olarak açıklar. Roma'nın sahne olduğu çetin toplumsal mücadelenin tanığı olan Lucretius'un yapıtı, "ruh huzuru"nu *(ataraksia)* salık veren Epikuros öğretisinin anlayışına yabancı olan militan bir tanrıtanımazlığın izlerini taşımaktadır.

Maddeci anlayışları öğreten tek kişi değildi Lucretius. Caesar da, (büyük rahip olmasına karşın) tanrıtanımazların ve maddecilerin düşüncesine yabancı değildi. "İki kâhin birbirlerine gülmeden bakamazlar" sözü, her halde, bu dönemde ünlenmiştir.

Uygarlığın gelişmesi, Cumhuriyet'in son yüzyıllarında, Roma ve İtalya toplumunun çok sayıda katmanlarını kültürel yaşama katan şiddetli toplumsal hareket tarafından belirlendi. Augustus'un principatus'u döneminde, Roma toplumuyla bütünleşen İtalyan öğeler, onun, uygarlığının "altın çağına girmesine katkıda bulundular. Ama bu "altın çağ" onun doruk noktası oldu. Askerî diktatörlük döneminde, halk yığınlarının toplumsal hayatı bir uyuşukluk evresine girince, Roma kültürünün başlıca amacı köleci toplumun üst ve mutlu katmanlarının çıkarlarına hizmet etmek ve

planlarının gerçekleşmesine katkıda bulunmak oldu. İçeriği koflaşırken dış görünüşü göz kamaştırmaya başladı.

Augustus, “kerpiç bulduğu bir kenti mermer” bırakmaktan gurur duyuyordu. Augustus döneminde yaptırılan birçok tapınak ve başka yapılar, yeni yönetimi ve köleci Roma’nın yeniden gerçekleştirilen gücünü yüceltmeyi amaçlıyordu ve zaten aralarından birçoğu bizzat hükümdarın hayatının şu ya da bu olayıyla ilgiliydi. Örneğin görkemli Apollon tapınağı, bu tanrının katkıda bulunduğu kabul edilen Actium zaferinin anısına yükseltildi; Capitolium’daki Jupiter Tonituralis (Gök gürleten tanrı) tapınağı, önünde yürüyen köleyi öldüren yıldırımdan Augustus’un kurtuluşunu anımsatmak içindir. Bazı yapılar, ailesinin üyelerinin adlarını taşıyordu: (Hükümdarın eşi) Livia revakı, (kızı) Julia bazilikası, vb. Değerli mermerlerden yapılmış olan yeni Augustus Forum’u şatafatıyla ayırt ediliyordu; ama halk toplantılarına değil mahkemelere ve öteki devlet kuruluşlarına ayrılmıştı. Augustus’un dostu Agrippa, yeni bir su kemeri ve görkemli hamamlardan başka, bir Pantheon, yeniden kurulan Roma İmparatorluğu’nda yer alan bütün ulusların tanrılarına adanmış yuvarlak bir tapınak yaptırdı. Bütün bu yapılar, kendilerine yapmacıklı, soğuk ve resmî bir hava veren gösterişli ve özentili hellenistik üsluba göre yapılmıştı.

Dönemin heykelciliğinde de aynı akademizm görülür. Sokaklar, alanlar, tapınaklar, Romulus’tan başlayarak Roma kahramanlarının heykelleriyle bezenmişti. Hükümdarın portreleri de özellikle çoktu. Herkesin bildiği gibi, kendisi hiç de bir savaş adamı olmadığı halde, bütün Augustus heykellerinin en tanınmışı, Prima Porta yakınlarında bulgulanan ve hükümdarı zırh kuşanmış muzaffer general duruşunda temsil eden heykeldi. Senato, “barışlandırıcı” Augustus’un onuruna, senato ve halkın önünde yürüyen imparator ve ailesini gösteren anıtsal alçak kabartmalarla bezeli devsel bir “Barış Sunağı” yaptırdı. Ayaklı bardak, işlemeli taş gibi sanat nesnelerinin üzerinde, tanrıların arasında oturmuş ve eyaletlerin bağlılık simgelerini alan Augustus görülüyordu. Roma demokratik dönem sanatının gerçekçiliği artık yalnızca giysilerin ve dekorların işlenmesinde sürüyordu. Yüzler ve figürler ülküselleşmişti: Sanatçılar eski özgürlüklerini, yapıtları da etkileyici kendiliğindenliklerini yitirmişlerdi: Yukarıdan zorlanan yasaya boyun eğmek zorunda kalmışlardı.

Augustus’un principatus’u döneminde, düşünce özgürlüğü öteki sanat alanlarına artık kabul edilmiyordu. Hitabet sanatı boş belagat denemeleri düzeyine indirgenmişti. Tarihçiler de sansür sıkıntısı çekiyordu. Augustus’un Antonius’a uyguladığı politikayı onaylamayan Caesar’cı tarihçi Asinius Pollion, iç savaşlar tarihi üzerine hazırladığı yapıtı yarım bırakmak zorunda kaldı. Tarihçi ve hatip Cassius Severus, Augustus ve yandaşlarının eylemlerini sertçe eleştirdiği için Girit adasına sürüldü. Bizzat Titus Livius, Pompeius’tan övücü sözcüklerle söz ettiği için, Augustus tarafından “Pompeius’culuk”la tanımlandığını gördü. Tarih, bu koşullar altında, Titus Livius ve Halikarnassos’lu Dionysios’la birlikte, büyük ölçüde resmî bir niteliğe büründü. Roma’nın başarıların ölçüsüzce göklere çıkarmaya ve halk hareketlerini ve önderlerini açıkça kınamaya başladı (Örneğin Titus Livius’ta, V. ve IV. yüzyıl pleb liderleri, aşağılık kargaşa kışkırtıcıları ve demagog olarak gösterilmişlerdi).

Yalnızca, filoloji ve törebilim (hukuk bilimi-yurttaşlık hukuku) gibi siyaset alanından uzak bilimler, Augustus’un principatus’u döneminde aralıksız gelişme gösterebildiler. Gramerci Julius Higinus ve Verius Flaccus (*De verborum significatione*) bu dönemde yaşadılar. Hukukun yorumu ve dizgeleştirilmesiyle uğraşan, birbirine rakip iki türebilim okulu, Antistius Labeo ve Ateius Capito’nun okulları da bu dönemde oluştu. Roma yüksek sosyetesi felsefeye karşı büyük bir ilgi duymaya başladı, ama bu ilgi Lucretius’un öğretisi üzerinde değil, ama ruhlarını dış dünyanın koşullarına karşı soğukkanlı, duygusuz ve kayıtsız hale getirebilecek nitelikte kişisel davranış kuralları edinmelerini öğütlediği için, eski gücünü yitirmiş olan Roma soylu sınıfının anlayışına daha uygun olan Stoacı okulun öğretisi üzerinde toplanıyordu.

Siyasal hayatta kullanılmak olanağı bulamayan toplumsal etkinlik, değişik eğilimde çok sayıda yazınsal topluluklarda yaşamını sürdürüyordu. Yazarların ve amatörlerin yapıtlarının halk huzurunda okunması ve yazınsal tartışmalar moda oldu. Muhalefet buralarda hiç kuşkusuz sesini duyuruyordu.

Toplumsal güç olarak edebiyatın öneminin bilincinde olan Augustus yönetimi ona da egemen olmaya çalışıyordu. Rejime bağlı ve gözde yazarların maddi gereksinimlerini karşılayabilecek önemli kaynakları olan

kişilerin çevresinde, yarı resmî nitelikli edebiyat birliklerinin kurulduğu görüldü. Roma valisi Ch. Cilnius Maecenas'ın topluluğu böyle doğdu. Bu sanat koruyucusunun çevresinde Vergilius, Horatius, Propertius gibi dönemin en ünlü şairleri toplanıyordu. Bunlarla muhalefetin şairleri (Fannius, vb.) arasında şiddetli bir tartışma çıktı ve yüksek koruyucuları sayesinde birinciler rakiplerini saf dışı bırakmayı başardılar.

Augustus döneminin en büyük şairi, yalnızca Roma edebiyatı üzerinde değil, dünya edebiyatı üzerinde büyük bir etki yapan Publius Vergilius Maro (70-19) idi. Vergilius, Mantua (Mantova) yakınlarında doğdu, burada küçük bir mülkü vardı. Çok iyi bir eğitim görmesine karşın, sevgi ve ilgilerinde olduğu gibi dış görünüşünde de ömrü boyunca "kırsal" bir şeyler korudu. İlk yapıtları olan *Bucolica*'da (Çoban Türküleri), Theokritos'un zarif idillerinin etkisinde kırsal güzelliklerin türküsünü söyler. Vergilius, kara listeler döneminde, toprağını yitirdi ve haklarının geri verilmesi için yaptığı başvurular onun Caesar'cı partinin bazı önde gelen üyeleriyle yakınlaşmasına yol açtı. 30 yıllarının başında, Maecenas topluluğunun yakınlarından biri oldu ve on yıl kadar sonra, Maecenas'ın, belki de İtalyan tarımının gerilemesinden tasalanan Octavianus'un isteği üzerine *Georgica*'sını (Tarla çalışmaları şiiri) yazdı. Gerçek bir tarım el kitabı olan bu şiirin dört kitabı, çift sürme, bağcılık, hayvancılık ve arıcılığa ayrılmıştır. Şiirlerde nefis kır manzaraları betimlemeleri vardır. Ama bu yapıtta artık şairin koruyucularının etkisi kendini iyice belli etmektedir. Birinci kitabın önsüzünde, Vergilius, Caesar Octavianus'u ışıl ışıl bir yıldız gibi gökyüzünde parıldayacak yeni bir tanrı gibi sunmak zorunda olduğunu sanmaktadır. Başka bir yerde de içinde yeni tanrının bir heykelini koyacağı mermer bir tapınak yaptırmak niyetinden söz eder.

Vergilius ikinci sipariş üzerine, Roma'nın geçmişini ve Augustus'un mitolojik atası Troia'lı Aeneas'ı ululamak için, epik şiiri *Aeneis*'i yazdı. Vergilius, *Aeneis*'in on iki şarkısında, eski geleneklere ve kendi yapıtlarına dayanarak, uzun yolculuklardan sonra oğlu Julius ve yanındaki Troialılar'la birlikte Latium kıyılarına ulaşan Aeneas'ın Latin krallarının atası oluşunu anlatır; bilindiği gibi Romulus ve Remulus, Roma'nın kurucuları olduğu ve Julia gens'inin ise Julius'tan türediği kabul edilmektedir. Vergilius yapıtını oluştururken, "kehanetler" biçiminde, yakın Roma tarihinin en şanlı

öykülerini ve Augustus ile ailesine ilişkin olayları da dizeleştirir. Konu, kahramanlıkları, yiğitlik serüvenlerini, savaşları ve çatışmaları aktarmaya pek az yatkın şairin, barışçı ve yumuşak kişiliğine pek az uymaktadır. Ayrıca, Augustus ve ailesi için yapılan övgüler aşırı ve çileden çıkartıcıdır. Aeneis'i on bir yıl çalışmadan sonra bitiremeyen Vegilius'un, ölümden önce, eksik saydığı bu yapıtını yakmak istediği söylenmektedir. Bununla birlikte, Augustus'un buyruğuyla yayınlanan Aeneis, Ortaçağ boyunca ve modern zamanlarda incelendi ve hayranlıkla karşılandı. Ama çağdaş bilim, büyük ozan dehasına uygun düşmeyen bir işe zorlanmasaydı çok daha mükemmel bir yapıt yaratabilirdi, kanısındadır. Bielinski, Vergilius'u bir "düzmece Homeros" olarak tanımlamaktadır.

Vergilius'un ölümünden sonra, Roma'nın en büyük lirik şairi Quintus Horatius Flaccus (65-8) şairler prensi oldu. Bir azatlı olan babası, onu yönetim mesleğine hazırlamış ve eğitimini tamamlaması için Atina'ya göndermişti. Horatius burada 4-43 yılları iç savaşına yakalandı, Brutus ve Cassius'un ordusunda hizmet etti. 40 yılında ilan edilen af sayesinde Roma'ya dönünce, triumviratum askerleri babasının küçük toprağına el koydukları için, bir questor'un yanında yazmanlık işi buldu. Kendi deyimine göre, "gözü pek yoksulluk" (*paupertas audax*) onu şiirle uğraşmaya zorladı. İlk yapıtları olan *Epodoslar* ve *Satiralar* da eski cumhuriyetçi ülkülerinin izleri görülür.

İlk denemeleri Vergilius'la dostluk kurmasına olanak sağladı, büyük şair Horatius'u Maecenas'ın topluluğuna soktu. Bununla birlikte, ilk zamanlar, Maecenas, muhalefetten dönme şairi soğuk karşıladı. Ama yavaş yavaş dost oldular; Horatius, Maecenas'tan armağan olarak güzel bir mülk aldı ve böylece Roma'nın yeni efendileri arasına karıştı. Octavianus da ona özel yazmanı olmasını önerdi. *Odalar*'ında (Odlar) hayatın tadını çıkarmayı salık veren Horatius erotik konular üzerine dizeler yazdı. Cumhuriyetçi duygularını unutarak, Actium zaferine sevindi ve "Caesar"ın bu seferden sağ-salim dönmesi için yakardı. Horatius 17 yılında, Augustus'un isteği üzerine, *Carmen Saeculare* (Yüzyılın Türküsü) övgüsünü yazdı. *Odalar*'ın dördüncü kitabında, Augustus'un üvey evlatları Tiberius ve Drusus'un kahramanlıklarına övgüler düzer. Hayatının son yıllarında, Augustus, Piso'lar ve öteki dostlarına, gündelik yaşam, felsefe ve edebiyata ilişkin

konularda *Epistola*’lar (Şiir Mektuplar) yazdı. Biçim bakımından Horatius’un *Odalar*’ı Roma lirik şiirinin doruk noktası başyapıtlardır, ama bununla cumhuriyet dönemi şairlerini etkileyen ilerici düşünceler, gururlu özgürlük havası yoktur.

Augustus döneminin üçüncü büyük şairi olan P. *Ovidius* Naso’nun (M.Ö.43-M.S.18) trajik bir yazgısı vardır. Zengin bir atlının oğlu olan Ovidius, kamu hayatıyla, devlet işleriyle ilgilenmeyen ve gününü gün eden, çöküş halindeki Roma yüksek sosyetesinin zararlı etkisi altında kaldı. Ovidius kibarlar aleminin havai aşklarının şairi oldu. Yirmi yaşında, üç mitoloji kadını olan Brieseis, Dido ve Medeia’nın aşıklarına yazdıkları mektuplardan oluşan *Heroides* adlı bir kitap yayınlandı. Bundan sonra, Corinna ile olan aşklarını inanılmaz bir içtenlikle dile getirdi *Amores*’i (Aşklar) yayınladı. Ama *Ars Amatoria*’nın (Sevişme Sanatı) yayınlanması saray çevrelerinde müthiş bir rezalet çıkardı: Bu didaktik yapıtları yansılayan erotik şiirinde erkeklere ve kadınlara baştan çıkarmanın ve sevişmenin değişik biçimlerini öğretir. M.S. 8 yılında, Ovidius, batı Karadeniz’in yabanıl kıyılarında bulunan Tomes kentine sürgüne gönderildi. *Tristia* (Hüzünler) ve *Ex Ponto* (Karadeniz’den) adlı, Augustus’tan bağış dilediği kitaplarını burada yazdı. Bu yapıtlarında büyük bir içtenlik ve sürgün şairini yaşadığı hayatın katı koşullarının çok dokunaklı betimlemeleri vardır.

Ovidius bize iki önemli yapıt daha bıraktı: *Fastii* (Roma takvimiyle ilgili tören ve geleneklerin şiirsel betimlemeleri) ve çoğu zaman aşk serüvenleri sırasında tanrılar tarafından hayvan ya da bitki haline getirilen insanlardan söz ettiği *Metamorphosses*.

Ovidius’un çağdaşı öteki ünlü şairler, Tibullus ve Propertius ve hatta Sulpicia gibi kadın şairler de erotik alanda şiirler yazıyorlardı. Özgür şiire lâyık konulara artık şiirde yer yoktu; şairler ya saray şakşakçılığı rolüne razı oluyorlar ya da özel yaşamın ve kişisel duyguların ayrıntılarında kendilerini yitiriyorlardı.

25 Grek yazının İskenderiye dönemi; İskenderiye okulu. Bu dönem ve okulun en önemli şairleri Kallimakhos, Herondas ve Theokritos’tur. (Ö.İ.)

ALTMIŞINCI BÖLÜM

MONARŞİ REJİMİNİN GÜÇLENMESİ JULİUS-CLAUDİUS HANEDANI

I. Augustus'un doğrudan ardılları (halefleri) ve cumhuriyetçi kalıntılarla mücadeleleri. Tiberius (14-37). Verasetle ilgili kural henüz konulmadığı için, Augustus'un ölümü daha yeni kurulmuş olan Roma monarşisini tekrar tartışma konusu haline getirdi. Roma'nın cumhuriyetçi gelenek ve görenekleri karşısında, çok yeniydi bu kural ve yabancı, yasa dışı ve sağduyuya aykırı görünüyordu. Bu nedenle, Augustus'un ilk ardılı (halefi) olan üvey oğlu Tiberius, principatus'unun daha başlarında, orduda ve köleci toplumun senatoda temsil edilen büyük aileleri içinde düşmanlık ve sert bir muhalefetle karşılaştı; yirmi üç yıl süren saltanatını dolduran dramatik olayların belirleyici nedeni budur (14-37) (Bk. Tacitus, *Annlaes*, I. I-VI; Suetonius, *Tiberius*; Dio Cassius, I. 57-58).

Augustus'un ölümü ve iktidara yeni bir hükümdarın gelişi haberi üzerine iki güçlü orduda, Pannonia ve Ren ordularında, aynı anda isyan çıktı. Askerler sevilmeyen subayları hırpaladılar ve toplantılarında, hizmet sürelerinin muhafız erlerininki gibi on altı yıla indirilmesini, kendilerine de onlara ödenen maaş kadar maaş ödenmesini ve onların yararlandıkları haklardan yararlandırılmaları istediler. Ama aslında, Suetonius'un da belirttiği gibi, "Germania ordusu kendi seçmediği bir hükümdarı tanımak istemiyor ve kendisine komuta eden Germanicus'u tahtı ele geçirmeye zorluyordu; ama o böyle bir şey yapmayı kabul etmiyordu." (Tiberius, 25). Askerlerin ayaklanmaları böylece "imparatorluğun büyük gizi"ni ortaya çıkardı (Tacitus), yani imparatorluğun gerçek efendilerinin askerler olduğu,

yazgısına onların karar verdiği, başına geçecek kişinin kim olacağı sorusunu özellikle onların çözümlediği gerçeğini ortaya çıkardı. Tiberius, oğlu Drusus'u Pannonia'ya göndermek zorunda kaldı; Drusus çeşitli ödünlerle isyancı askerleri sakinleştirmeyi ve itaat altına almayı başardı. Bununla birlikte, en etkili ve en becerikli elebaşıları gizlice öldürmeyi ihmal etmediler. Ren ordusunda da sert önlemler ve bazı ödünler sayesinde, kendisini tehlikeye atarak son ana kadar amacı Tiberius'a karşı dürüst davranan Germanicus tarafından düzen sağlandı (Bk. Tacitus, *Annales*, 33-52).

Ama özellikle senato, Tiberius'a büyük sorunlar çıkarıyordu. Senatörler, görünüşte, öylesine aşırı dalkavukluklar saçıyorlardı ki, Tacitus'un belirttiğine göre, Tiberius bile "önünde sürünen bu aşağılık hayvan sürüsüne iğrenerek bakıyordu ve senatodan çıkarken şu küçümseyici cümleyi söylemeyi alışkanlık haline getirmişti: "Bu adamlar nasıl da köle olmak için yaratılmışlar!" (*Annales*, III, 65). Kendisine "vatanın babası" unvanını vermekle yetinmeyen senato, eylül ayının adını, hükümdarın onuruna "tiberius" olarak değiştirilmesini, ekim ayının adının, annesinin onuruna "livius" yapılmasını önerdi, ama Tiberius bu öneriyi kesinlikle geri çevirdi. Ama aynı senatörler, hükümdarın arkasından, karaçalıcı söylevler veriyorlar, kışkırtıcı dedikodular yayıyorlar ve zehirli yergiler düzüyorlardı. Olaylar öylesine ileri gitti ki senato çevrelerinde tehlikeli fesatlar çevrilmeye başlandı: Birçok soylu insan, Augustus'un torunu geçinen bir düzmeceye, köle Clementus'a yakınlık duyuyordu. Tiberius'un sürekli korku ve kaygı veren durumu çok nazikti, üstelik karamsar, geçimsiz ve kuşkucu bir kişiliğe sahipti. Başlangıçta, cumhuriyet yetkililerine ve kuruluşlarına saygılı davranarak herkese iyi görünmeye çalıştı. Kendisinin senato ve yurttaşların hizmetkârı olduğunu söylüyor, konsüllerin karşısında ayağa kalkıyor ve tartışma özgürlüğünü kabul ediyordu. Kendisine "efendi" denilmesini yasakladı: ancak köleler için "efendi" olduğunu söylüyordu, askerler için imparatordu, senato ve halk içinse yalnızca bir hükümdardı.

Ama bu davranış pek işine yaramadı, halkın daha çok sevgisini kazanamadı. Senatörler, bu davranışı, hoşnutsuzları ortaya çıkarmak için kullanılan aşağılık, hatta kışkırtıcı bir taktik olarak görüyorlardı. En küçük bir yönetimsel girişimde bulunmaktan korkuyorlardı. Bunun sonucu olarak,

Tiberius önemli işleri, büyük bir çoğunluğu kamu hizmeti yapmayan, ama yetenek ve deneyimleri için seçtiği kişilerden oluşan özel danışmanlarına (*consilium principis*) vermek alışkanlığını kazanmaya başladı. Aynı zamanda, buğday dağıtımının ve oyunların kaldırılmasına, kötü durumda bulunan devlet hazinesini kurtarmak için bir önlem olarak Tiberius'un vergileri arttırmasına homurdanan kent plebine karşı giderek artan bir öfke duyuyordu. Bu, Tiberius'u halk toplantılarını tamamen kaldırmaya ve onun bütün seçimsel işlevlerini senatoya aktarmaya yöneltti. Hükümdarla yurttaşların ve başkent soylu sınıfının arasındaki kopuşma, Roma'da çok sevilen Germanicus'un 19 yılında ölümünden sonra daha da belirginleşti: Germanicus'un, Tiberius'un yakınlarından biri olan Suriye valisi Piso tarafından zehirlendiği söyleniyordu. O zamandan sonra, hükümdarlığının başlangıcındaki yumuşaklığından giderek uzaklaşan Tiberius zalim ve garip bir zorba hükümdara dönüştü. "İsterlerse nefret etsinler benden, yeter ki saygı duysunlar" (Suetonius, *Tiberius*, 59); bu cümle başlattığı gerçek terör rejiminin ilkesi olmuştu. Daha önce İtalya'nın değişik kentlerinde bulunan dokuz muhafız birliği Roma'ya çağırıldı ve başkenti kapılarında (M.S. 23) kurulan sürekli müstahkem ordugâha yerleştirildiler; bu birlikler halkı sürekli tehdit altında tutuyordu ve komutanları da hükümdardan sonra devletin ikinci önemli kişisi haline gelmişti.

Tiberius'un sınırsız güvenini kazanmayı başaran ve basit bir atlı olan L. Aelius Sejanus 17 ve 31 yılları arasında böylesine önemli bir rol oynadı. Hükümdarın en yetkili gözdesi oldu; bütün Roma karşısında tir tir titriyor ve yerlerde sürünüyordu. "Roma halkının hükümdarına saygısızlık"ı cezalandıran eski cumhuriyet yasasına (de *maiestate*) başvuran Sejanus, cumhuriyet özgürlüklerinin son kalıntılarını da yok eden kişi oldu. Yersiz kuşku ya da yalan ihbarlar yüzünden birçok insan tutuklandı, işkence gördü ve idam edildi.

Sürekli korku durumunda yaşayan Tiberius, korku kentinden ayrılmak zorunda kaldı. 26 yılında, ilkin Campania'ya gitti, daha sonra dik yarların ulaşılmaz bir duruma getirdiği güzel Capri adasına kesinlikle yerleşti. "Tiberius buraya adları ve üslupları değişik on iki saray yaptırdı ve şimdiye kadar kendini nasıl yorulmadan işlere vermişse, şimdi, kapandığı sığınakta, kendini sefih ve zararlı bir aylaklığa bırakmıştı." (Tacitus, *Annales*, IV, 67).

Tiberius’un kuşkulandığı kişileri bu sığınağa çağırdığı ve acımasızca işkencelerle öldürdüğü söylenir. 31 yılında, korkunç bir ceza, Tiberius’un hükümdarlığı ele geçirmek istediğinden kuşkulandığı mutlak güç Sejanus’u çarptı. Sejanus’un muhafızların komutanı olduğunu aklından çıkarmayan Tiberius, türlü önlemler alarak, daha bir gün önce gözdesinin kölece şakşakçılığını yapan senato tarafından itham ve mahkûm ettirdi; daha sonra, küçük çocuklara varıncaya kadar bütün ailesiyle birlikte idam edildi.

Nihayet, yakınları, sırdaşları ve tertibin beyini olan yeni muhafız komutanı Macro, ağır bir hastalıktan sonraki nekahat döneminde, başına yastık bastırarak Tiberius’u öldürdüler.

Ama halk hükümdarlık kurumuna değil hükümdarların kişiliğine kızıyordu yalnızca. Herkes bu rejime öylesine alışmıştı ki, bir hükümdardan hoşnut olmayanlar onun yerine başka bir hükümdar geçirmekten başka bir şey düşünemiyorlardı. Principatus’a gelince, Tiberus’un despotizmi, halk toplantılarının kaldırılması, merkezileşme ve yoğunlaşan bürokrasi sayesinde, daha belirgin bir monarşik nitelik kazanmıştı. Nihayet, Tiberus’un kurduğu terör rejimi saray ve soylu sınıf ileri gelenlerinin çok dar çevresini ve başkent nüfusunun yalnızca bir kesimini etkilemişti. İmparatorluğun temelini oluşturan eyaletlere gelince, bu terör rejiminden etkilenmek şöyle dursun, tam tersine, eskisine oranla daha iyi yönetiliyorlardı. “İyi bir çoban koyunlarının yününü kırkar, derilerini yüzmez” (Suetonius, *Tiberius,* 32) cümlesi Tiberus’un yönetim ilkesiydi. Eyaletlerin yönetim sistemini hükümdar tarafından atanan Legatuslar (komutan ve vali yardımcıları) ve procuratorlarla (valiler) güçlendirmiş, bunları da imparatorluğun özel görevlilerinin çok sıkı denetimi altında tutmuştu. Kötü valileri hemen değiştiriyor, iyi valileri yıllarca yerlerinde bırakıyordu. Bununla birlikte, batı eyaletlerinde ilkel topluluğun hızlanan yıkılışı ve köleci düzenin yaygınlaşması, halkın hoşnutsuzluğunu şiddetli ayaklanmalara dönüştürüyordu. Numidia’da Tacfarinas’ın yönetiminde ayaklanan Maurlara ve öteki yerli halka karşı Romalılar sekiz yıl (17-24) savaşmak zorunda kaldılar. Gallia’da, 24 yılında, Julius Florus ve Julius Sacrovir, Trevirleri ve Eduenleri ayaklanmaya davet ettiler. Tacitus (*Annales*, III, 42) asileri, ellerinde av silahlarından başka bir şey bulunmayan ve bunun sonucu olarak da çabucak dağılan “gırtlağına kadar

borca batmış zavallılar kalabalığı" olarak tanımlamaktadır. Ama eyalet soylu sınıfı tümüyle Tiberius rejiminden hoşnuttu; şükranlarını bildirmek için kendisine heyetler yolluyorlar, yalnızca şakşakçılık ve dalkavukluk etmek için değil, ama halk hareketlerinden korktukları için, heykellerini dikip övücü yazıtlar yazdırıyorlardı.

Barışçı ama katı, sürekli barış izlenimi uyandıran ve ekonomik ilişkilere uygun dış politikası (*pax Romana*) da Tiberius'un eyaletlerde tutulmasına büyük katkılarda bulunuyordu. Hükümdarlığının başlangıcında, özellikle, sadece Germenlerle savaş oldu, daha sonra komşularıyla (Armenia, Parthia, vb.) olan bütün anlaşmazlıklar diploması yoluyla çözümlendi. Eyaletleri Roma'ya bağlayan zora dayalı bağın Tiberius'tan itibaren, iç düzende, bir organik bağa dönüştüğü düşünülebilir: Roma İmparatorluğu daha tutarlı (bağıntılı) bir varlığa kavuştu.

2. Caligula (37-41) ve Claudius (41-54). Tiberius döneminde Roma'da monarşik düşünce ve geleneklerin nasıl geliştiğini ve aynı zamanda yeni rejimin pekişme sürecinin nasıl acılı geçtiğini, Tiberius'un ilk iki ardılının yönetimi açıklamaktadır. Roma, Tiberius'un ölüm haberini neşeyle karşılamıştı. Halk onu mezarsız bırakmak ve cesedini Tiber'e atmak istiyordu. Halk, buna karşılık, Tiberius'un ömrünün son yıllarında kişiliğine bir çeşit düşlemle bağlandığı ve kendisine Caesar unvanını verdiği, Germanicus'un oğlu Caius'u büyük çoşku gösterileriyle karşıladı. Halk senatoyu istila edip genç Caius Caesar'ı hükümdar ilan etmeye zorladı. Sağlığı ve mutluluğu için her gün sayısız kurbanlar sunuluyor ve halk kendisine "Güneş" diye adlandırıyordu; askerler ona Caligula (*Caliga*: asker potini) lâkabını takmışlardı, bununla, ordugâhta doğduğu için askerlere yakın olduğunu vurgulamak istiyorlardı. Hiç kimse cumhuriyetin restorasyonunu düşünmüyordu.

Aralarında Macro'nun da bulunduğu deneyimli danışmanların kılavuzluk ettiği Caligula, pricipatus'unun ilk zamanlarında iktidarını ve itibarını büyük bir beceriyle sağlamlaştırdı. "Hafiyeleri dinleyecek kulağı olmadığını" belirterek bir genel af ilan etti, buğday dağıtımını ve oyunları tekrar başlattı ve senatoya karşı çok saygılı bir tavır takındı; devletin durumuyla ilgili bülten yayınlarını tekrar başlattı ve halk toplantılarını

diriltmek girişiminde bulundu. Hükümdar, aynı zamanda, eyaletlerin gereksinimine çok dikkatli görünüyordu.

Bununla birlikte, yeterli deneyimden yoksun bulunduğu ve biraz dengesiz (kimileri deli olduğunu kabul ederler) olduğu için, çabucak ve kolayca elde edilen ilk başarılarını abarttı. Octavianus Augustus'u değil, onun daha cesur önceli diktatör Julius Caesar'ı ve aslında onun sadık öğrencisi Marcus-Antonius'u kendine örnek aldı. Caesar ve Antonius gibi onun da siyasal ülküsü, en kusursuz biçimiyle, hellenistik tipte mutlak monarşi idi: yani Mısır krallığı. Augustus'un cumhuriyetçi aldatmacalarını ve tedbirli yalpalamalarını onaylamayan ve özellikle Doğu'da daha etkin bir dış politika isteyen bir grup ateşli Caesar'cı ve Antonius'cu Caligula'yı destekliyordu. Caligula, imparatorluğun başkentini İskenderiye'ye aktarmayı bile tasarlıyordu.

Bu Mısıromani, Caligula'nın kişiliğinde, en çarpıcı biçimiyle ortaya çıkmakta gecikmedi. Tiberius zamanında yasaklanan İsis kültüne izin verildi. Özel bir gemi yaptırılıp, Roma'nın Saint-Pierre bazilikasının önünde bulunan dev boyutlu dikilitaşı Mısır'dan getirtildi. Mısır firavunlarını kendine örnek alan Caligula kız kardeşi Drusilla'yla evlenmeye hazırlanıyordu ve Drusilla birdenbire ölünce, onu Pantheia (evrensel tanrıça) adıyla tanrılaştırdı. Caesar gibi kendisini tanrılar katına atadı, halkın karşısına, çene kesimi yaldızlı sakal ve elde yıldırımlar, Jupiter kılığında çıkıyordu. Şatafatlı eğlenceleriyle doğu usulü görkemli bir saray hayatı çok para gerektiriyordu; Caligula yönetimi bunu, aklına gelen her şeyden sıkılmaksızın vergi alarak ve dahası zenginlerden açıkça zorla alarak karşılıyordu.

Bu olaylar, rastlantısal ve çok yüzeysel saygınlığını kısa zamanda yok ettiler. Caligula ve yandaşları da başkentin homurtularını ve hoşnutsuzluğunu bastırmak için en katı baskı önlemlerine başvurdular. Devlet başkanına karşı suç yasası yeniden yürürlüğe konuldu. İmparatorluk muhafız subayları haklarında kuşku duyulanlara ya da gözden düşmüş olanlara kendi hayatlarına son verme buyruğu taşıyorlardı. Ama Caligula askerleri de kızdırmak tedbirsizliğinde bulundu. Yükselişine en çok katkıda bulunmuş olan muhafız komutanı Macro'yu idam ettirdi; deli hükümdarın, 25 yıl önce, babası Germanicus tarafından bastırılan ayaklanmaya katılmış

olan Germania lejyonlarını bütün askerlerinin son neferine kadar idam ettirmeye hazırlandığı söylentileri dolaşıyordu.

Nihayet, dört yıl süren yönetimin sonunda, 41 yılının Ocak ayında, Caligula, sarayın karanlık koridorlarından birinde üzerine saldıran muhafız subayları tarafından öldürüldü. Kendisine öylesine kızılıyordu ki, bu arada, karısı ve bir yaşındaki küçük kızı da öldürüldü.

Ama bununla birlikte, Roma'ya hellenistik monarşiyi getirmek için yapılan iki girişimin de kârlı sonuna karşın, Caligula'nın ölümünde, cumhuriyetçi geleneklerin kalıntıları Roma'da öylesine güçsüzdü ki, bu andan itibaren "principatus" uzlaşmasına, mutlakçı imparatorluk rejimine giden yolda tamamen aşılmış bir evre olarak bakmak uygun olur. Artık mücadele, iktidarın alan ve boyutları konusunda değil, fakat veraset ve yeni imparatorun kimin tarafından ve nasıl seçileceğini bilmek konusunda oluyordu.

Hiç kuşkusuz, Caligula'nın öldürülmesinden sonra toplanan senatoda, "tiranlık" aleyhine ateşli söylevler verilmişti. Bazı hatipler Caesar ve Augustus'a adanmış olan bütün tapınakların yerle bir edilmesini ve cumhuriyetçi anayasaya dönülmesini önerdiler. Çoğunluk, bununla birlikte, principatus'un korunmasından yanaydı, ama bu göreve lâyık kişiyi seçmek koşuluyla. Senatonun güçsüzlüğü bütünüyle ortaya çıkmakta gecikmedi: "... Ertesi gün, bölünmeler ve zıt düşüncelerden usanmış olan senato daha az katı davrandı. Senatoyu saran halk zaten yüksek sesle tek bir efendi istiyor ve Claudius'un adını veriyordu." (Suetonius, *Claudius,* X).

Bu "halk"ın adayı, Julius hanedanının son torunu, Germanicus'un küçük kardeşi ve Caligula'nın amcasıydı. Sarayın uzak bir köşesinde korku içinde saklanırken Caligula'nın katilleri olan muhafızlar tarafından bulunan Claudius'u askerler zorla karargâhlarına götürdüler ve kendi isteğine karşın imparator (başkomutan) ilan ettiler. Halkın ve askerlerin eğilimini dikkate alan senato, yeni hükümdarı bütün imparatorluk yetkileriyle donattı. Böylece, kendi iradesine karşı ve yalnızca halk yığınlarının ve ordunun zihnine yerleşmiş bulunan saltanat varisi kuralına göre, Claudius, Augustus'un torunu sıfatıyla Roma İmparatorluğu'nun efendisi oldu.

Zamanın yüksek yetkililerinin düşüncesine göre Claudius, bu görev için, dünyanın en az uygun kişisiydi. Biraz tuhaf, biraz da aptalcaydı; elli dört

yaşında imparatorluğa gelinceye kadar, çok basit, çok yalnız bir yaşam sürmüştü, tarihten başka bir şeyle ilgisi yoktu (Titus Livius bir süre hocası oldu).

Ama bununla birlikte, on üç yıl süren saltanatı, Augustus'un ölümünü izleyen elli yılın en yapıcı ve yeni monarşi rejimini sağlamlaşmasına en çok katkıda bulunan dönem oldu. Claudius bazen bu alanda "son derece değişken bir kişilik" (Suetonius, *Claudius*, 15) göstererek, titiz bir şekilde hukuk bilimiyle ilgileniyordu. En büyük kaygısı Roma'nın erzak sorunuydu; başkente gereksinimlerini getiren tüccarları ayrıcalıklarla donattı; Tiber nehrinin ağzına yakın bir yerde, Ostia'da yeni bir liman yaptırıldı. Roma'ya su getirmek için devsel bir sukemeri döşendi, üç katlı kemerler görkemli kitleleriyle Roma kırlarını ziyaret edenleri hâlâ etkilenmektedir. Fucin gölünün boşaltılma kanalını kazanmak için on bir yıl sürdürülen büyük çalışmalar bataklıkların kurutulmasını ve çok geniş toprakların tarıma açılmasını sağladılar.

Claudius, hiçbir şey anlamadığı ve en küçük deneyimi olmadığı genel yönetim, askerî ve mali işlerde tamamen uzman insanlar kullandı ve bu işleri öncelikle Grek ve Suriyeli köle ve azatlılardan seçtiği adamlarına bıraktı. Kimilerinin bu konuda yaptıkları iğneleyici eleştirilere aldırmaksızın çeşitli yönetim işlerini bu insanlara verdi. "Hükümdar kölelerinin kölesi oldu," diyorlardı. Kökensiz ve vatansız insanlar olan ve yaptıkları işlerden yararlanmayı hiç unutmayan ve yaptıkları vurgunlarla büyük servetler yapan bu azatlılar, magistratuslarla senatoyu giderek geri plana ittiler ve Claudius döneminde, imparatorluk hükümetinin yönetimsel merkezileşmesi sisteminin temellerini attılar.

Bu sistem, gerçekte, hükümdarın özel mülklerinin yönetiminden kaynaklanmaktadır. Ama imparatorluk yönetimi, bir özel mülkün yönetimi ile devlet işlerinin yönetimini bağdaştırarak, gerçek bir devlet şansölyeliğine, değişik bölüm ve hizmetleri (officia) da hükümet bakanlıklarına kolayca dönüşebilirdi.

Muhasebe hizmeti (*a rationibus*), Pallas adlı yetenekli ve bol olanaklı bir Grek'in yönettiği gerçek bir maliye bakanlığı oldu. Yazışma hizmetinin (*ab epistulis*) başında, Claudius'un baş özel yazmanı, zeki ve yetenekli azatlı Narkissos vardı: Bu görev, aynı zamanda, hem iç işleri, hem dış işleri, hem

de savaş bakanlıklarının yerini tutuyordu; bu durum Narkissos'u İmparatorluk'un en etkili kişisi yapıyor, iç ve dış politikayı Narkissos belirliyordu. Grek bilgini Polybios, "inceleme büro"sunu (*a studiis*) yönetiyordu; olağanüstü önemi olan davalara bakan yüce divan ve yargıtayın bağlı olduğu soruşturma bürosu Callistus'un sorumluluğundaydı. İmparatora gönderilen "dilekçelerin ofisi" (*a libellis*), adeta hükümdarın özel mühürdarlığını oluşturuyordu. Bu servislerde çalışan her düzeyde yazman ve görevliler, vb. şefinden en küçük görevlisine kadar, imparatorun azatlıları ve köleleri arasından seçilmişti.

Bu yeni insanların, Roma imparatorluğunun politikasını yeni yönelimler vermeleri çok doğaldır. Bol bol yurttaşlık hakkı dağıttılar, kısa bir süre sonra bu hak kitle halinde uluslara ve kentlere verilmeye başlandı. Soylu sınıf ve senatonun saflarına kabul etmek zorunda kaldıkları ilk taşralılar, Claudius'un özel bir teveccüh gösterdiği bir eyaletin temsilcileri olan Eduenler ve Gallialılardı (bu münasebetle senatoda verdiği söylevin metnini Lyon'da bulunan yazıttan biliyoruz). Claudius yönetimi, senato kurumunu dengelemek için, altıların ilerlemelerini büyük ölçüde destekledi ve askerlik mesleğini ardına kadar kendilerine açtı: Bundan sonra ordunun bütün orta kadrolarını doldurdular, yardımcı birliklerin, süvari bölüklerinin komutanları, lejyon tribunusları bunların arasından seçildi. Böylece, imparatorluk nüfusunun genel eşitleştirilmesi başlamış oluyordu: Taşralılar (eyaletliler) Romalılara yaklaşıyor ve toplumun içindeki eski mevki engelleri ortadan kalkıyordu.

Claudius döneminde, Roma dış siyaseti büyük bir hareketlilik evresine girdi. İmparatorluk önemli ölçüde genişledi. 43 yılında, deneyimli bir general olan Aulus Plautiusun komutasında büyük bir ordu (elli bin dolaylarında), daha önce Julius Caesar'ın iki kez denediği Britannia'nın fethine girişti. Romalılar, Thames'in ağzında karaya çıktılar ve adanın bütün güney kesiminde yelpaze biçiminde saldırıya geçtiler. İmparatorun huzurunda, Bretonların eski ve nüfusu kalabalık kalesi Camulodunum (Colchester) yakınlarında büyük bir savaş oldu. Londonium (Londra) da, aynı şekilde, büyük bir Roma kenti oldu (Britannia'nın fethi konusunda bk: Suetonius, *Claudius*, 17; Tacitus, *Annales*, XI, 31-40; *Dio Cassius*, I. 60, 19-22).

Romalılar, Tuna ve Pontos'ta da bir başka büyük başarı kazandılar. Pannonia'da ilerleyen Roma orduları, Tuna'nın orta kesimine sağlam bir şekilde yerleştiler ve Tuna boyuna bir dizi müstahkem mevki ve lejyonlar için konak yerleri –Lauriacum, Vindobona (Viyana), Carnuntum– kurdular. Aşağı Tuna'da Tharakia krallığı 46 yılında ortadan kaldırıldı ve Balkanlar'ın güneyindeki ülke bir procuratorun yönetiminde eyalet yapıldı. Tuna'nın ağızları boyunca uzanan toprak (Dobruca) Mesia'ya katıldı. Bu yeni eyalet, Tuna ötesi uluslarının (Daklar, Gatealar, Bastarnlar, Sarmatlar, vb.) istilalarının tehlikeli kavşağında bir Roma kalesi oldu. Aynı şekilde, Tuna'nın aşağı kesimine de bir dizi müstahkem mevki –Singidunum (Belgrad), oescus, Novae, vb.– yaptırıldı.

Roma nihayet Karadeniz'in uzak kıyılarına ulaştı. 46 yılında, büyük bir olasılıkla deniz yoluyla Pantikapaion'a (Kerç) ulaşan, Didius Gallus komutasında oldukça önemli bir Roma ordusu, Romalıların düşmanı Bosphoros kralı III. Mithridates'i tahtından indirip tutsak etti ve Roma'ya gönderdi. Romalılar tacı, yandaşlarından birine, yazıtlarında Roma imparatorunu "velinimeti olarak tanımlayan ve Tiberius'un korunuklarından (klient) biri olduğu için, Tiberius Julius Cotys adını alacak kadar dalkavukluğu ileri götüren Cotys'e verdiler. Krallıkla düzeni korumak için Bosphoros'ta bir Roma garnizonu bırakıldı.

Romalılar, aynı dönemde, Armenia tahtına bir başka korunuklarını, İberialı Mithridates'i geçirdiler, gözetim için bu ülkede de, Erivan yakınlarında, bir Roma birliği bırakıldı. Yahuda yeniden Roma eyaleti yapıldı, Mauritania'da iki başka eyalet kuruldu. Roma böylece, Akdeniz dünyasının sınırlarını aştığı yeni bir genişleme dönemi yaşadı.

Claudius'un yönetim dönemi boyunca, yankılar uyandıran rezaletler ve aristokrat dolapları, saraydan eksik olmadı. İmparator ve yardımcıları aleyhine homurdanmakla yetinmeyen senatörler ve soylu sınıf, zaman zaman gizli komplolar hazırladılar. Örneğin, 42 yılında, Dalmatia prokonsül yardımcısı Furius Camillus Scribonianus bunların kışkırtmasıyla eyaletini ayaklandırmayı denedi, ama birkaç gün sonra kendi askerleri tarafından öldürüldü, çünkü parolası yaptığı "cumhuriyetin yeniden kurulması" cümlesi artık orduda hoş karşılanmıyordu.

Claudius'un peş peşe iki karısının davranışı –önce kötülükleriyle ünlenen Valeria Messalina ve onun idamından (49'da) sonra da Germanicus'un kızı, kibirli ve gözü doymaz Genç Agrippina– rezaletlere ve kanlı olaylara neden oldu. Maliye işlerini yöneten azatlı köle, Pallas'ın desteklediği Agrippina zayıf Claudius'u avucunun içine aldı ve kendine "Augusta" adını bile verdirdi. İmparatorluk muhafızlarının başına kendi adamı Afranius Burrhus'u geçirdikten sonra, düşmanlarının ve rakiplerinin büyük bir bölümünü ortadan kaldırttı ve Claudius'u, Cneius Domitius Ahenobarbus'la yaptığı ilk evlilikten olan ve o sırada on beş yaşında (51) bulunan Neron'u evlatlığa kabul etmeye zorladı. Neron "gençliğin prensi" ilan edildi ve prokönsül yetkileriyle donandı. Böylece, oğlunun yükselişini hazırlayan Agrippina, imparatoru zehirledi (54).

Doğu ve hellenistik sarayların çok alışkın olduğu bütün bu olaylar, M.S. I. yüzylın ortasına doğru, Roma'da da, hükümdarın kendisine "prens", rejimi de "cumhuriyet" olarak adlandırılmasına karşın, principatus düzeninin kesinlikle bir monarşi niteliğini kazanmış bulunduğunu doğrulamaktadırlar.

3. Neron (54-58) ve Julius-Claudius hanedanının sonu. Julius-Claudius hanedanının son prensi Neron'un yönetimi, principatus'un monarşiye dönüşümünün en açık ve en eksiksiz kanıtını oluşturmaktadır. Ergin olmayan bir yeniyetmenin ilk kez Roma'nın efendisi olduğu görüldü; ayrıca, gerçekte, hükümdarlıkta hiçbir hakkı olmadığı için, Agrippina'nın oğlu principatus makamına ancak bir saray ihtilaliyle gelebildi. Agrippina, Claudius'un yazmanı Narkissos'u hemen idam ettirerek ve bütün askerî yönetimi Burrhus'un eline teslim ederek etkili askerî çevrelerin muhalefetini etkisiz hale getirdi; alınan uygun polisiye önlemler başkentin halk yığınlarında düzeni sağladılar.

Doğu monarşileri örneklerinde olduğu gibi, genç ve deneyimsiz bir hükümdarın saltanat döneminde, fiili iktidar, bir kadının, annesi Agrippina Augusta ve kötülük ortaklarının (Pallas, Burrhus, Seneca ve hempaları) ellerinde bulunuyordu. Seneca'nın yazdığı ve genç Neron'un senato karşısında okuduğu söylev-programda da görüldüğü gibi, büyükleri biraz pohohlamaları gerekti. Neron, senatonun eski haklarını ve yetkilerine saygı

duyacağına dair söz veriyordu; senato ve imparatorluk eyaletlerinin bölünüşü onaylanıyordu; gözdelerin egemenliği ve hükümdarın akrabalarının devlet yönetimine karışmaları yasaklanıyordu. Bununla birlikte, bir perdenin arkasına gizlenen Agrippina'nın görüşmeleri izleyebilmesi için, senato oturumları hükümdarın sarayında yapılıyordu ve Agrippina yabancı elçilerin kabul törenlerine katılıyordu.

Zaten, devlet aygıtının iyi işlemesi nedeniyle ve Neron da devlet işlerine kesinlikle karışmadığı için, saltanatının ilk beş yılı daha sonra mutlu *quinquennim Neronis* (54-59) olarak adlandırıldı. Dış politikanın başarıları, uzun süredir Roma'nın güçlü mali ve askerî çevrelerinin amacı haline gelmiş olan doğuda, Roma İmparatorluğu'nun askerî yayılmasının yeni gelişmelerine yansıyordu. Roma'nın vassal ülke olarak kabul ettiği Armenia'ya Parthlar'ın saldırısı, 57 yılında, "Neron'un Doğu seferi"ni başlattı. Üç yıl süren çok ciddi bir hazırlıktan sonra, Domitius Corbulo adında deneyimli bir komutanın komutasında, güçlü bir Roma ordusu, 58 yılında, Kappadokia üzerinden Armenia'ya girdi. İberia (Gürcistan) kralı Pharasmane'nin desteğiyle, Armenia'nın başkenti Artaxata'yı ele geçirip yaktı. Dicle üzerindeki yeni başkent Tigranocette bir yıl sonra (59) kuruldu. Kral Tiridate (Parthia kralı Vologese'nin kardeşi) kovuldu; Romalılar Armenia tahtına, Roma'da uzun süre rehine olarak yaşamış ve Roma kültürünü tamamen sindirmiş olan V. Tigrane'yi geçirdiler. İberia ve Kafkas'ın kıyı bölgesi halkları (Mosklar), Roma'nın egemenliği altına sokuldu. 63 yılında, Pontos krallığı eyalet haline getirildi.

Bu sırada, Mesia prokonsül yardımcısı Tiberius Plautius Silvanus'un komutasında bir başka büyük ordu, Karadeniz'in kuzey kıyısını izleyerek etkinlik gösteriyordu. Aşağı Tuna'nın kuzeyinde yaşayan birçok ulusa (Dakların, Sarmatlarıın, Roxolanların bir bölümü) boyun eğdirdikten sonra, Roma birlikleri Tyras (57) ve Olbiayı aldılar ve Khersonesos'a ulaşıp (Chersonesus Taurica) bu kenti İskit kralının kuşatmasından kurtardılar. Romalılar, Kırım'a iyice yerleştiler. Khersonesos'a bir garnizon yerleşti ve bu kent bir Roma filosunun üssü haline geldi; yerli Taurislerin bozguna uğratılmasından sonra, yarımadanın bütün güney kıyıları, aralarında en önemlileri Charax (Bugünkü Yalta kentine 5 km. uzaklıkta) olan müstahkem mevkilerle (*castelli*) kapandı. 46 yılından itibaren Bosphoros

krallığı tamamen Roma'ya bağlandığı ve Pantikapaion'da (Panticapaeum) da bir Roma garnizonu bulunduğu için, Karadeniz Roma'nın bir içdenizi durumuna gelmiş ve 60 yılından itibaren bütün kıyı bölgeleri Roma'nın egemenliğine girmişti.

Ama *quinquennium* Neronis aşağı yukarı bu dönemde sona erdi ve sekiz yıl sürecek olan bir keyfi yönetim ve karışıklık dönemi başladı. Yaradılış olarak nefsine düşkün ve kan dökücü biri olan Neron, çocukluğundan itibaren içinde yaşadığı Claudius sarayının sağlıksız ortamında iyice bozulmuş baştan çıkmıştı. Principatus'a gelir gelmez aşırı tutkularını başıboş bıraktı ve yalnızca sarayını değil Roma sokaklarını da sefahat âlemlerinin, rezilce eğlencelerinin sahnesi haline getirdi. Genç Caesar, doğulu hükümdarların bütün kuralları hiçe sayan ilkelerini benimsemişti: Hükümdar canının istediğini yapar.

Bu tutumu Neron'un annesiyle arasında çatışma çıkmasına neden oldu ve imparatorun gözdesi iffetsiz ve acımasız Popeia onu, Agrippina'dan kurtulmaya kışkırttı: Neron annesini öldürmek için bir imparatorluk muhafız birliği gönderdi (59). Hükümdarın iktidar ve hayatına kastettiği gerekçesi resmen ilan edildi; köleleşmiş senato, Agrippina'nın bütün heykellerinin yok edilmesini ve üzerinde portresinin bulunduğu paraların eritilmesini buyurdu.

Bu saray ihtilalinden kısa bir süre sonra, Burrhus öldü (belki de zehirlendi), Seneca ve devlet işlerini başarıyla yöneten Claudius'un azatlılarından çoğu görevlerinden uzaklaştırıldı ve yerlerine daha yumuşak başlı, daha hatır sayıcı gözdeler getirildi. Askerlik işleri, çıkar düşkünü ve sapık biri olan imparatorluk yeni muhafız komutanı Tigellin bir mutlak güç haline geldi. İmparatorun karısı, Claudius'un kızı Octavia sürgüne yollandı sonra da öldürüldü ve böylece Neron, Tacitus'un deyimiyle, "Temiz bir yüreğin dışında her şeye, güzellik, zekâ ve zenginliğe sahip olan" Popeia ile evlenmek olanağı buldu.

60 yılından itibaren, sarayın zırva eğlencelerini karşılamak için, Suetonius'un çok haklı olarak "savurganlık çılgınlığı" diye tanımladığı, akıl almaz masraflar dönemi başladı. Saray uşakları şatafatlı giysiler giyiyorlar, sarayın katırlarının nalları altından yapılıyordu, ama hazineyi asıl çökerten görkemli inşaatlar ve özellikle "Yaldızlı Ev"di. Revakları, parkları, gölleri,

ahırlarıyla, Palatinus ile Esquilinus arasında Roma'nın merkez mahallelerini kapsayan uçsuz bucaksız saraya "Yaldızlı Ev" adı veriliyordu. Yapını tamamlanınca sarayı gören Neron şöyle demişti: "Nihayet insana lâyık bir yerde oturacağım" (Suetonius, *Neron*, 31).

Böylesine bir savurganlık mali kaosa ve müzmin açığa yol açtı. Hatta birliklerin ücretlerinin, eski askerlerin primlerinin ödenmesini ertelemek zorunda kaldılar. Devlet kasasını doldurmak için paraya hile katıldı: Yarım kilo gümüşten 84 yerine 96 dinar basıldı. Ve özellikle, en saçma sapan, en akıl almaz bahanelerle ve hükümdara karşı suç işleme savlarıyla zenginlerin mallarına el koymak gibi geçici önlemlere başvurdular. Hükümdara önemli bir miras payı bırakmadan ölerek "nankörlüklerini kanıtlayanlar"ın miraslarının tümüne el konuluyordu.

Neron'un utanç verici tutumu, köleci Roma İmparatorluğu yüksek sosyetesinin en belirgin özelliğiydi. Neron nasıl düşüncesizce devlet işleriyle artık ilgilenmiyorsa, Roma soylu sınıfı da siyasete olan bütün ilgisini yitirmişti. Onmaz bir biçimde soysuzlaşmış olan bu sınıf kendini bütün varlığıyla eğlencelere, arena ve tiyatro oyunlarına vermişti. "Oyunlarda eğlendirici rolleri her iki cinsten insanlar dolduruyordu... (Neron) ahşap bir amfitiyatro inşa ettirip burada gladyatör gösterileri yaptırdı... Burada dört yüz senatörü ve altı yüz atlı çarpıştırdı... Aynı sınıflardan, hayvanlarla boğuşmak üzere savaşçılar seçti." (Suetonius, *Neron*, 11-12; Bk. Tacitus, Annales, XV, 32). Ve bu sapık ve yozlaşmış Romalı azınlığın önderi Neron, hükümdar şanından çok spor ve tiyatro başarılarına önem veriyordu. Edebiyat ve müziğe biraz yeteneği vardı ama o kendisini bir sanat dehası sayıyor ve sahneye çıkıp yorulmadan hatip, şarkıcı, müzisyen ve hatta güreşçi ve at cambazı rolleri oynuyordu. Bütün 67 yılını Hellas'ta yaptığı sanat turnesine ayırdı, burada Olimpiyat ve İstmos oyunlarında baş gösterdi. Neron, yeteneklerini değerlendirmiş olan Grekleri ödüllendirmek için kendilerine özerklik verdi; bununla ilgili olarak verdiği söylevin metni günümüze kalmıştır.

İdari ve mali düzensizliğin, dış politikada olduğu kadar, başkent ve eyaletlerin hayatında da bir dizi yıkıcı sonuçları oldu. Doğu savaşı Romalılar için utanç verici bir biçimde sona erdi. Parthlar, Armenia'yı istila ettiler ve Roma'nın korunuğu kral V. Tigrane'yi kovdular. Askerî deneyimi

olmayan L. Caesennius Paetus adlı bir yaltakçının komutasında gönderilen yardım ordusu, yukarı Fırat'ın doğu kollarından biri olan Rhandeia yakınlarında Parth süvarisi tarafından kuşatıldı ve silahlarını ve bütün askerî gereçlerini Parthlar'a bırakarak, utanç verici bir biçimde teslim oldu (62). Corbulo durumu bir ölçüde düzeltmeyi başardı: Roma, Parth kralı Vologese'in kardeşi Tiridate'ın Armenia tahtına oturmasını kabul etmek zorunda kaldı.

Gözdelerin ihmal ve beceriksizlikleri, 64 yılı yazında, Roma'nın benzersiz yıkımıyla sonuçlanan felaketlere yol açtı: Dokuz gün süren yangın kentin on dört mahallesinden dokuzunu aşağı-yukarı tamamen kül etti. Yöneticilerin şaşkınlık ve güçsüzlüğünden yararlanan hırsızlar alevler içindeki evleri soyuyorlardı. Neron'a gelince, bir kulenin tepesinden korkunç felaketi hayranlıkla seyrediyor ve o zamanlar ortalıkta dolaşan söylentiye göre, Troya'nın düşüşü üzerine dizeler söylüyordu. Ama yangının açtığı uçsuz bucaksız araziyi "yaldızlı ev"inin yapımı için hemen kapması nedeniyle, halk arasında, bu korkunç felaketin faili olarak kabul edildi ve kendisine "kundakçı" adı takıldı. Bunu gören yönetim büyük bir gürültüyle "gerçek kundakçılar" davasını açtı. Şüpheliler kitle halinde tutuklandılar ve korkunç işkencelerle öldürüldüler. "Arenada bunları köpeklere parçalatmak için hayvan postuna sarıyorlardı; çarmıha gerip ya da vücutlarını reçinaya bulayıp, geceleri aydınlanmak için meşale olarak kullanıyorlardı" (Tacitus, *Annales*, XV, 44).

Daha sonra, Hristiyan yorumcular, bu işkence cezalarını "Hristiyanlara yapılan ilk işkence" gibi göstermek için, Annales'in "Neron'un meşaleleri"nin söz konusu edildiği bu bölümüne ustaca eklenen bir metin parçasından yararlandılar.

Halkın öfkesine güvenen, soylu sınıf muhalefetinin kalıntıları 65 yılında bir komplo hazırladı: Fesatçılar, arenaya geldiği bir gün Neron'u öldürmeyi ve soylu, zengin ve halk tarafından sevilen C. Calpurnius Piso'yu principatus'a getirmeyi tasarlıyordu. Aralarında *Pharsale*'ın yazarı Lucanus, ve hatta büyük bir olasılıkla amcası Seneca da bulunuyordu. Ama Piso ve hareketin öteki şefleri, dostları, korkak ve kararsız davrandılar ve komplo ortaya çıkartıldı. Birçok tutuklamalar, işkenceler ve idamlar birbirini izledi. Piso, Lucaus ve Seneca, Neron'un buyruğu üzerine

hayatlarına son verdiler. Neron, büyük bir bilgin olduğu kadar açgözlü bir tefeci olan hocası Seneca'nın topladığı büyük servete uzun süredir göz dikmişti. Başkentin Roma yüksek sosyetesi böylece tam anlamıyla parçalanışını ve yönetici siyasal rol oynamaktaki yeteneksizliğini kanıtlıyordu.

Eyaletlerde meydana gelen hareketler, Neron'un kokuşmuş yönetimine kesin bir darbe indirdiler. Bunların birçoğunda, Neron'un beceriksiz ve savsaklayıcı gözdelerinin üzerlerinde en küçük bir denetim gücüne sahip bulunmadıkları memurların sonu gelmez yolsuzluk ve zulümleri tehlikeli ayaklanmalara dönüşen halk isyanlarına yol açtılar; çünkü, şimdi artık, Roma'da işlerin gidişinden hoşnut olmayan yerli aristokrasi, bu karışıklıkları kendi yararına istismar etmeye çalışıyordu. 60 yılında, Britania'nın yeni boyun eğmiş uluslarının çoğunluğu, İcenienler, Trihobantlar ve ötekiler ayaklandılar. İcenienlerin kraliçesi Boadicée bunların başına geçti. Roma Britania'sının başkenti Camulodonum'u ele geçirip yerle bir ettiler; başkentten sonra ikinci önemli kent olan Londonium'un da başına aynı şey geldi. Sayıları seksen bini bulan Romalı kolon ve tüccarlar, karıları ve çocuklarıyla birlikte kılıçtan geçirildi.

Britania prokonsülü Suetonius, büyük çabalar göstererek elindeki bütün olanakları bir araya getirdikten sonra, asilerin ordusuna bir dar boğaza çekmeyi ve burada ağır bir yenilgiye uğratmayı başardı. Romalılar da seksen bin dolaylarında Breton'u kılıçtan geçirdiler. Bununla birlikte, Britania durmadan kaynadığı için, adanın işgal ettikleri bölgesinde on yılı aşkın süre cezalandırma seferleri yapmak zorunda kaldılar.

Aynı şekilde, 60'lı yılların başında, Yahuda'da karışıklık doruk noktasına çıkmıştı. Halk burada, iliklerini emen Romalı fatihlerin ve kendi soylarından gelen rahip ve zenginlerin çift boyunduruğu altında yaşıyordu; ikinciler arasında, kutsal kitaplardan yaptıkları yorumları Yahudi teokrasisinin (din erki) ideolojik temelini oluşturan Farizîlerin, "yasa bilginleri"nin öğretileri yaygınlık kazanmıştı. Halk, âşardan başka, buğday hasatlarının, meyvelerinin, arı kovanlarının ve sürülerinin ilk ürünlerini sungu olarak tapınağa vermek zorundaydı.

En gözü pekleri, yıkım ve yoksulluktan kurtulmak için kuzeye, Taberiye gölü kıyılarında işlenmemiş geniş toprakların yayıldığı Galile'ye

sığınıyorlardı. Bunların büyük bir bölümü “gayretkeşler” (Özgürlük savunucuları) tarikatındandı. En cesurları, en atılganları, halk sömürgenlerinin en nefret edilenlerini öldürerek “hançerci” oluyorlardı. Büyük rahip Jonathan (M.Ö. I. yüzyılın ikinci yarısı) iğrençlik bakımından bunların en ileri gideniydi. Yakında Yahve tarafından gönderilecek bir kurtarıcı kralın ya da Mesih’in (İsa peygamber) geleceğine inanç “gayretkeşler” arasında çok yaygındı. M.S. 6 yılında, kendini “Yahudiler’in kralı” ilan eden Galile’li Yahuda, Galile’de silaha sarıldı; daha önce de bu tür ayaklanmalar olmuştu.

66 yılında, Yahuda Savaşı’nın (66-73) çıkmasına neden olan büyük bir ayaklanma oldu. Roma’lı procurator Gessius Florus’un zalim yönetimi ayaklanmaya yol açtı. Roma birliklerini Jerusalem’e sokmayı ve kentin bir bölümünü yağmaya açmayı başardı. Suriye valisi C. Cestius Gallus büyük bir orduyla Florus’un yardımına koştu. Ama isyancıların zorla ele geçirilmez bir kale haline getirdikleri tapınağı almayı başaramadı. Kuşatılma ve toptan yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya bulunan birliklerini Jerusalem’den büyük güçlüklerle çıkardı.

“Hançerciler” ve “gayretkeşler”in egemen olduğu ve yoksul halkın Giscale’lı Jean’in kişiliğinde etkili bir önder bulduğu Galile’de ikinci bir ayaklanma çıktı. Jerusalem ve Galile isyancılarının silahlı topluluklar aracılığıyla sürekli ilişkileri vardı.

Halk hareketinin gücü karşısında şaşkınlığa düşen Jerusalem’in yönetici çevreleri, ona yakınlık duyarmış gibi yaptılar. Ama iktidardaki teokrasi her şeyden önce kendi halkından korktuğu için bozuşma çok çabuk oldu. Büyük rahip ve Farizîlerin ileri gelenleri, imparatora yapılan gündelik sunguların kaldırılması kararına karşı çıktılar ve böylece Roma’yla uzlaşma niyetlerini belli ettiler. Kısa bir süre sonra Jerusalem sokakları kana bulandı ve Roma yandaşları kesinlikle kapı dışarı edildi; asiler, büyük rahibin sarayını, rahipler sınıfının ve farizilerin önde gelenlerinin evlerin yaktılar.

Hareketin yönetimi, köylülere, zanatkârlara ve azatlı kölelere dayanan Jean, Simon ve Eleazar’ın başında bulunduğu aşırı “gayretkeşler” kesiminin eline geçti. Tapınakta toplanan halk meclisi yönetimin en yüce organı ilan edildi. Halk Meclisi, Yahuda’yı on iki bölgeye böldü, ayaklanmanın genel

karargâhını örgütledi, Galile ve Yahuda'nın öteki bölgelerine temsilciler gönderdi.

Ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen T.Flavius Vespasianus, emrindeki büyük orduya karşın, aşama aşama ilerleyerek, yolu üzerindeki bütün yerleşim yerlerini yakıp yıkarak ve eline geçen asileri çarmıha gererek, harekâtı son derece ağır yürütmek zorunda kaldı. Galile'yi işgal etti ve direnmenin iki en önemli merkezi olan Taberiye ve Jotapata'yı ele geçirdi. Galile'de en tanınmış Farizîlerden biri olan Josephe, Romalılardan yana geçti; Vespasianus'un korunuğu olarak Flavius Josephe adını aldı ve daha sonra *Yahudiler'in Romalılar'a Karşı Savaşının Tarihi* adlı kitabında bu olayların son derece yan tutan öyküsünü anlattı. Bununla birlikte, ülkenin güneyi, gerçek anlamıyla Yahuda, direnmeyi sürdürüyordu ve kuşatılmış Jerusalem olağanüstü bir direnmeyle kendisini savunuyordu.

68 yılı ilkbaharında, Gallia'da daha da tehlikeli bir ayaklanma çıktığı zaman, Yahuda'da durum henüz kesin olarak belli olmamıştı. Bu ülkenin en güçlü, en kalabalık ulusları olan Eduenler, Sequanlar, Arvernler silaha sarılmışlardı ve Neron yönetimi için işin en kötü yanı, isyancıların başında Gallia doğumlu, Gallia Lugdunensis imparatorluk legatusu (prokonsül yardımcısı) C. Julius Vindex'in bulunmasıydı. Vindex kısa zamanda yüz bin kişi topladı. Söylevlerinde, bildirilerinde, ayaklanmanın tek amacının Roma İmparatorluğu'nun zorbanın boyunduruğundan kurtulmak ve Neron denen "taçlı soytarı"yı devirmek olduğunu and içerek ilan ediyordu.

Vindex'in çağrısı, İmparatorluğun öteki batı eyaletlerinin valileri ve birlikleri arasında kısa zamanda olumlu bir yankı buldu. Askerler Neron'u tanımıyorlar ve sevmiyorlardı. Saraydaki muhafızlık hizmetleri ve başkent geçit törenleri yüzünden kokmuş, zarif küçük bey tavırlı imparatorluk muhafızlarını kıskanıyorlardı. Ordu başkomutanı, legatuslar ve prokonsüller de, Neron'un şöhretini kıskanıp intihar etmesini buyurduğu, Karadeniz'in barışlandırıcısı Corbulo'nun başına gelenlerin kendi başlarına da gelmesini bekliyorlardı. İspanya ötesi ve İspanya berisi legatusları olan Servius Sulpicius Galba ve Mercus Salvius Otho ve bunların yanı sıra Afrika prokonsülü L. Claudius Macer hemen Vindex örneğini izlediler ve birliklerini Roma üzerine yürümek üzere örgütlemeye koyuldular. O dönemde Roma ordusunun en güçlüsü olan Ren lejyonları Gallia milislerini

ezdiler ve kolayca umutsuzluğa düşen Vindex kılıcıyla intihar etti, ama daha sonra, Başkomutanları Virginisu Rufus'un kendisini imparator ilan etmesini ısrarla isteyen bu lejyonlar da Neron'a karşı ayaklandılar. Öyle ki, 68 yılı yazında, hemen hemen bütün Batı eyaletleri ve buralarda bulunan birlikler açık ayaklanma durumundaydılar.

Neron yönetimi tam bir şaşkınlık içindeydi. Neron'a gelince, birbirinden tuhaf planlar tasarlıyordu: Örneğin, isyancıların karşısına elinde lirle çıkmayı ve şarkısıyla büyülemeyi düşlüyordu. Dekorların hazırlanması ve bir oyuncular kampanyası toplanması için buyruk bile çıkartıldı. Ama bizzat gözdeleri kendisine ihanet ettiler: Makamını ve hayatını kurtarmak umuduyla Tigellin, Galba'yı desteklediğini ilan etti ve büyük ödüller vaat ederek, imparatorluk muhafız erlerini Galba'yı imparator ilan etmeye kışkırttı. Senato'ya bu hükümet darbesini onaylamaktan başka bir iş kalmadı. Neron halk düşmanı ilan edildi ve ölüme mahkum oldu. Herkes tarafından terk edilen şaşkın Neron'un boş yere kaçmayı denedikten sonra, intihardan başka çaresi kalmamıştı. Ölürken, “Benimle birlikte nasıl da büyük bir sanatçı yok oluyor!” diye haykırdığı söylenir.

Neron'un ölümü, yüz yıldır Roma'yı yöneten Julius-Claudius hanedanının sonunu belirlemekle kalmadı; bu ölüm, ayrıca, bu hanedanın çıkarlarını temsil ettiği Roma ve Roma-İtalyan köleci toplumunun üst katmanlarının eyaletler üzerinde kurduğu tek başına egemenliğin de sonu anlamına geliyordu. Bu hanedan döneminde ortaya çıkan imparatorluk yönetimi, artık bütün Akdeniz dünyasındaki köle sahiplerinin çıkarlarına hizmet etmek zorundaydı.

ALTMIŞ BİRİNCİ BÖLÜM

68-69 YILLARI İÇ SAVAŞI VE İMPARATORLUĞUN TOPLUMSAL TABANININ GENİŞLEMESİ FLAVİUS HANEDANI

I. 68-69 yılları iç savaşı. Tıpkı yüzyıl önce de olduğu gibi, bu hükümet darbesinin başlıca yapımcısı orduydu. Tacitus çok doğru olarak bu konuda şunları söylüyor: "Neron'un ölümü, bütün lejyonlarda ve komutanlarında değişik heyecanlara yol açtı; çünkü bir devlet sırrı ortaya çıkmıştı: Roma'dan başka yerde bir imparator yaratılabilir." (*Tarihler*, 1,4).

Ama 68 yılında, Roma ordusunun oluşum biçimi Caesar ve Octavianus dönemindeki yapısına kesinlikle benzemiyordu. Bu ordu büyük ölçüde bölgeselleşmişti. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Roma sakinleri ve İtalyanlar, genellikle sade ve imparatorluk muhafız birliklerinde ya da kent kohortlarında (600 kişilik tabur) hizmet görüyorlardı. Lejyonlar her şeyden önce eyalet kentleri halkından asker sağlıyordu. Yardımcı (*auxilia*) birlikler Roma'lı niteliğine sahip değillerdi ve çok belirgin bir ırksal ayrışıklık gösteriyorlardı: Ulusal silahlarını koruyan çeşitli savaşçı soyların temsilcilerinden oluşuyorlardı; Batav, İspanyol, Trak, Sicilya kohortları vardı. Öte yandan, müstahkem mevkilerin ve ordugâhların yakınlarında ortaya çıkan ve içinde askerlerin gereksinimlerini karşılayan zanaatkâr, dükkâncı, meyhaneci ve ülkenin öteki insanlarının yaşadığı yerleşim yerleri sayesinde, askerler, yerli halk ve eyalet arasında yakın ilişkiler kuruluyordu. Eski asker kolonileri de ordu ile yerel halkın yakınlaşmasına büyük katkılarda bulunuyordu. Böylece, Roma askerî disiplinini ve Romalı

komutanlarını korumasına, Latince'yi komuta dili ve resmî dil olarak kullanmasına, ordugâhların büyük kapısında heykeli yükselen imparatorun kültürünün devam etmesine ve genel olarak Roma hayatı yaşamasına karşın, her Roma ordusunun kendi budunsal (etnik) görünüşü ve kendi taşralı niteliği vardı.

Özellikleri ve çok belirgin yerel çıkarları bakımından, Roma ordusunun tümünü üçe bölebilirsiniz. Birincisi, özellikle Gallialılardan oluşan sekiz lejyonu ve birçok Germen yardımcılarıyla, askerî bakımdan en güçlü olan Ren ordusu. Zaten, lejyon askerleri, Germenler gibi, miğferlerine ve zırhlarına ayı ve vaşak postu sarıyorlardı. Orduların ikincisi, çoğunlukla Küçük Asyalılar'ın özellikle de yarı yarıya Hellenleşmiş Galatların ve Kappadokialılar'ın hizmet gördükleri Doğu ordusu (Suriye'de üç, Filistin'de üç ve Mısır'da iki lejyon). Askerler Grek gömleği giyiyorlar ve doğunun tanrılarına, "Yenilmez Güneş" ve Mithra'ya tapıyorlardı. Nihayet, Nessia ve Pannonia lejyonlarından meydana gelen ve cesaret bakımından Ren ordusundan hiç de geri kalmayan Tuna ordusu üçüncü grubu oluşturuyordu. Oluşumu son derece ayrışıktı: Askerleri arasında birçok İspanyol ve Gallialı vardı, ama çoğunluk Hellenleşmiş olan Traklardaydı. Tuna ordusunun, sık sık destek gönderdiği Doğu ordusu ile yakın ilişkisi vardı.

Bu orduların her biri güçlü bir loncasal bağla pekişmişti; her birinin kendi gelenekleri, görkemli yıldönümleri vardı. Hepsi de gözdelerine sundukları iktidarın karşılığı olarak, kendileri ve konaklama yerleri için ödüller ve ayrıcalıklar elde etmek için, şimdi kendi generallerini imparator yapmak istiyorlardı.

Neron'un yerine, Vindex'in ayaklanmasına ilk katılan ve imparatorluk muhafızlarının Roma'da imparator ilan ettikleri, İspanya berisi legatusu Servius Sulpicius Galba geçti. Galba, doğuştan senato üyesi kesiminin seçkin bir temsilcisi, zengin, iyi bir general ve deneyimli bir yöneticiydi (72 yaşındaydı). Roma'ya gelir gelmez kendisini "Senato ve Roma halkının legatus"u ilan ederek otoriter rejimi sevmediğini belli etti. Paraların üzerine "özgürlük" bastırdı *(Libertas Publica, Libertas Augusta).* Roma ve İtalya toplumunun üst katmanlarının isteklerini açıkça karşılamak isteyen Galba,

askerlere karşı sert davrandı ve imparatorluk muhafız birliklerini gevşeyen disiplinlerini eski haline getirmekle tehdit etti.

Bu nedenle de iktidarı elinde ancak yedi ay tutabildi. Yakınlarından biri olan muhteris M. Salvius Otho imparatorluk muhafızlarını satın alıp kendini 15 Ocak 69 günü imparator ilan ettirdi; Galba, bütün danışmanları ve kendine ardıl seçtiği büyük bir aristokrat ailesinin üyesi olan Piso kılıçtan geçirildi.

Ama, Otho da imparatorluk muhafız erlerinin, lütuf ve ihsana boğduğu Roma plebinin sıcak desteğine karşın üç ay egemenlik sürebildi. Ren lejyonları, daha başlangıçta kendisine itaat etmeyi kabul etmediler ve kendi generallerinden birini, aşağı Germania legatusu Aulus Vitellius'u imparator ilan ettiler. Yalnızca oburluğuyla tanınan ve sınırsız yaltaklanmalarıyla askerleri etkilemeyi başarmış olan yeni prens, tam anlamıyla bir hiç, Claudius ve Neron saraylarının en rezil dalkavuklarından biriydi. Sınırı bomboş bırakan Ren ordusu iki koldan Roma üzerine yürüdü. 14 Nisan 69 günü, Cremona yakınlarındaki Betriacum'da, Alpler'i aşıp gelen Germania lejyonlarıyla Otho'nun İtalyan birlikleri arasında şiddetli bir çarpışma oldu: İkinciler büyük bir bozguna uğradılar, savaş alanında kırk bin ölü bıraktılar ve Otho kendi kılıcıyla intihar etti. Galipler, savaşta can veren arkadaşlarını gömmeyi bile akıllarına getirmeden, işgal edilmiş yabancı bir ülke gibi yağmalamak ya da yıkımdan kurtulan kent ve kasabalardan haraç almak için bütün İtalya'ya dağıldılar. Bu yağmalar, bu ahlaksızlıklar bu zevk ve eğlence alemleri, disipliniyle öğünen Ren ordusunda disiplin diye bir şey bırakmadı ve bütün askerî erdemlerini yitiren ordu, bütün İtalya'yı inim inim inleten hırsız çetelerine dönüştü.

Germania lejyonlarının başarıları öteki iki büyük orduyu, Tuna ve Suriye ordularını baştan çıkardı. Rakiplerinin gözdelerini kabul etmek istemeyen Tuna kuvvetleri, Suriye ordusunun izinden giderek, büyük bir bölümü Tuna kıyılarından gönderilen yardımcı birliklerden oluşan Yahuda ordusuna komuta eden Titus Flavius Vespasianus'u imparator ilan ettiler. İyi bir asker ve iyi bir yönetici olan Vespasianus'un adaylığı Doğu Roma'nın yüksek çevrelerinde de sıcak bir destek buldu: Suriye legatusu, Mısır valisi, Yahuda kralı Agrippa ve Kommagene kralı Antiokhos gibi müttefik kralcıklar ondan yana çıktılar. 69 yılı güzünde, Messia, Pannonia ve Dalmatia

lejyonları, doğulu arkadaşlarını beklemeksizin, basit bir yüksek rütbeli subay olan VII. lejyon legatusu M. Antonius Primus'un komutasında savaşa girdiler. Cremona surları önünde yapılan şiddetli bir gece savaşında, Tuna lejyonları eski yeteneklerinden çok şey yitirmiş olan Ren orduları karşısında tam ve büyük bir zafer kazandılar. İki ay sonra, 69 yılı Aralık ayında, kanlı bir sokak savaşından sonra Roma düştü; çarpışmalar sırasında, Vitellius yandaşları Capitolium'daki, içinde Roma arşivlerinin saklandığı ünlü "Jupiter Optimus Maximus" tapınağını yakmaktan çekinmediler. Sığındığı saray kapıcı dairesinde yakalanan Vitellius askerler tarafından acımasızca öldürüldü.

Aynı felakete uğramaktan korkan senato imparatorluğu Roma'da bulunmayan Vespasianus'a verdi. Vespasianus, bu arada yardımcıları Antonius Primus ve Suriye legatusu Licinius Musianus tarafından yönetilen başkente altı ay sonra geldi. 68-69 yıllarının büyük askerî ayaklanması, Doğu ordusunun Roma başkenti ve merkezi yönetimi karşısında kazandığı zaferle sonuçlandı.

2. Flavius'lar döneminde imparatorluk (69-96). 68-69 yılları bunalımı, köleci devletin bütün askerî diktatörlük sisteminin köklü bir reorganizasyonuna yol açtı. Eyalet ordularının kazandığı zafer, eyaletlerin köleci öğelerinin Roma ve İtalya karşısındaki zaferini onaylatmıştı ve Roma İmparatorluğu, bütün Akdeniz havzası köleci toplumuna ve özellikle, kentlere ve taşralı büyük ailelere dayanan, eski monarşiden üstün yeni bir evreye geçti. Ve eski köleci dünya, İmparatorluğun "altın çağı" (M.S. II. yüzyıl) adı verilen, gelişmesinin doruk dönemine girmekte gecikmedi.

Bu evrim, Julius-Claudius hanedanından sonra gelen ve Roma'yı ancak 27 yıl (69-96) yöneten Flaviuslar hanedanı döneminde az-çok belli oldu. O zamana kadar bilinmeyen bu aile, İtalyan toplumunun orta katmanlarından geliyordu. Hanedanın kurucusu Titus Flavius Vespasianus'un dedesi, centuria (100 kişilik birlik) komutanı olan basit bir Sabin köylüsüydü; babası vergi memuruydu. Ve Vespasianus, kendi gayreti, çalışkanlığı ve köylü kurnazlığıyla, yönetim ve askerlik mesleklerinde taşrada yükselmişti. Yönetim dönemi (69-79) düzen ve ekonomi anlayışıyla kendini belli etti. Aynı zamanda, Vespasianus yönetimini katılaştırmaktan hiç çekinmedi,

artık kararlarına karışılmasını istemiyordu ve senatoyu kendisini son derece geniş ve devletin yararına gördüğü her şeyi yapabilmek hakkı veren yetkilerle (Vespasianus *Rex Regia*'sı) donatmaya zorladı.

Deneyimli komutan ilk iş olarak ordudaki anarşiyi sona erdirdi ve birlikleri İtalya'dan sınırlara gönderdi. Kendisine bağlı birliklere, özellikle Suriye'de en iyi konaklama yerleri verdi. "Yenik düşen" lejyonlar tehlikeli Tuna sınırlarına gönderildiler: Neron tarafından özellikle I. İtalik lejyonu adıyla kurulan eski özel muhafız birliğinin payına kuzeydoğunun en uzak garnizonları düştü. Bu birliğin bir bölümü de Taurica'nın (Tavros, Kırım) hisarlarında (Calta yakınlarındaki Chara'ta) garnizon kurdu.

Daha sonra, Roma imparatorluğu büyük bir çaba göstererek, başta Yahuda ayaklanması olmak üzere, eyaletlerindeki ayrılıkçı hareketleri bastırdı. Bu bölgenin asileri, Roma'daki iç savaşın neden olduğu boşluktan yararlanarak toparlanmışlar ve güçlenmişlerdi. Galile'den Jerusalem'e geçmeyi başaran Giscale'li Jean, 67 yılından beri başlarında bulunuyordu. Boğazların ve derin vadilerin (örneğin Josaphat vadisi) ortasındaki konumuyla güçlü ve 164 hisarlı çift surun koruduğu bu altı yüz bin nüfuslu büyük kent asilerin en önemli kalesiydi.

Vespasianus'un oğlu Titus'un komutasında dört lejyonluk ve yirmi yardımcı kohortluk bir ordu birkaç ay süren uzun ve yorucu kuşatma çalışmaları yapmak zorunda kaldı; Romalılar ancak 70 yılı Ağustos ayında saldırıya geçebildiler. Kartaca'nın düşüşünde yaşanan trajik sahneler tekrar yaşandı. İlkin aşağı kent, sonra sarayıyla orta kent ve nihayet kentin ortasında yükselen Sion tepesinin (Moriah dağı) üzerinde bulunan tapınak ele geçirildi. Halkın büyük bölümü korkunç sokak savaşında kırıldı ve hayatta kalanlar köle olarak satıldı. Tapınak saldırı sırasında yandı; kent yerle bir edildi ve kalıntıları üzerine X. Roma lejyonu ordugâh kurdu. Yahuda'da savaşın 73 yılı ilkbaharına kadar sürmesine karşın, 71 yılı yazında Roma'ya dönen Titus'a göz kamaştırıcı bir zafer alayı düzenlendi. Forum'un olduğu yerde, Yahudiler'in galibinin onuruna dikilen ve alçak-kabartmalarında Jerusalem tapınağının kutsal eşyalarını, sunağı, devsel boruları ve yedi kollu şamdanı Capitolium'a taşıyan askerler bulunan kemer günümüze ulaşmıştır.

Gallia ve Ren'deki ayaklanma da aynı katılıkla bastırıldı. Bu hareket Ren nehrinin ağızlarında yaşayan savaşçı Batavlar arasında başlamış ve komşuları Frisonlarla Canninefatlara sıçramıştı. İsyancıların başında, uzun süre Roma ordusunda hizmet yapmış olan Julius Civilis adlı bir Batav prensi bulunuyordu. Vitellius'un birliklerinin ayrılmasıyla Ren sınırı boş kaldığı için (Tacitus'un belirttiğine göre, Ren kıyılarında "lejyonların hayaletleri"nden başka bir şey kalmamıştı), asiler Ren bölgesindeki bütün müstahkem mevkileri kısa zamanda ele geçirdiler. Hareket daha sonra Gallia'ya yayıldı: Büyük Trever ailelerinden gelen Julius Classicus ve Julius Tutor, bağımsız Gallia İmparatorluğu'nu ilan ettiler. Vespasianus, yayılan bu yangını söndürmek için, en iyi generali Petilius Cerealis'i güçlü bir ordunun başında Ren bölgesine gönderdi. Halk yığınlarından korkan Gallia soylu sınıfı Romalılarla anlaştı. Dio Gassius, bu ayaklanmanın sonuyla ilgili olarak (66, 3) "Sayısız çarpışmalardan sonra, Cerealis, nihayet Germania'ya boyun eğdirmeyi başardı; bunlardan birinde, hem Romalılar, hem de Germenler öylesine çok ölü vermişlerdi ki, cesetler orada akan bir ırmağı tıkamışlardı" diyor.

Aynı yıl, Karadeniz ayaklanmasını da bastırdı, ayaklanmanın şefi olan azatlı köle Anicet, bir ara, Karadeniz filosunun mürettebatının bir bölümünü kendi yanına çekmeyi başarmıştı.

Vespasianus yönetimi, Neron'un har vurup harman savurması ve iç savaş yüzünden tamamen yıkılan devlet maliyesini yeniden düzenlemesi için etkin çalışmalar yaptı. Yaşam biçiminin basitliği ve gösterişsizliğiyle tutumluluk örneği vermek isteyen Vespasianus, saray yaltakçılarının hoşnutsuzluğuna ve alaylarına yol açıyordu. Aynı zamanda, hazinenin boş kasalarını doldurmayı amaçlayan yeni vergilerle de alay ediliyordu; bazı eski vergiler iki katına çıkartıldı, mezarlara, hela çukurlarına varıncaya kadar vergi konuldu. Son vergi önlemlerine kızan oğlu Titus'un burnuna bir avuç para tutarak, Vespasianus'un şöyle cevap verdiği söylenir: "Paranın kokusu yok." Ama aynı zamanda, bütün imparatorlukta, yangınlardan ya da yer sarsıntısından zarar gören kentlere cömertçe yardımlar yapıldı. Roma'da halka iş sağlamak için Capitolium'da büyük onarım çalışmaları yapıldı ve kentin ortasında 85 bin seyircilik devsel Flaviuslar amfitiyatrosunun (*Colosseum*) yapımına başlandı.

Caesar ve Claudius’un politikasını izleyen Vespasianus eyalet kentlerine çok büyük ölçüde yurttaşlık hakkı tanıdı. Vespasianus, nüfus idaresi ve Titus’la görüştükten sonra, 73 ve 74 yıllarında, senatör ve atlı listelerinde değişiklikler yaptırdı ve ikisine de taşra büyük ailelerinin temsilcilerinin büyük bir bölümünü yazdırdı.

İki yıl süren (79-81) kısa yönetim döneminde, Titus babasının politikasını sürdürdü. Eyaletlerde birçok yol yaptırıldı; Roma’da büyük bayındırlık programı devam ettirildi (Colesseum bitirildi) ve 24 Ağustos 79 günü, Pompeii ve daha başka kentleri yerle bir eden Vezüv yanardağı patlamasından zarar gören Campania halkına çok büyük yardımlar yapıldı.

Flaviuslar’ın üçüncüsü, Vespasianus’un küçük oğlu, ailesinin öteki imparatorlarından daha uzun egemenlik süren Domitianus (81-96), İtalya’nın dışında bulunduğu çok geniş destek sayesinde, katı ve gözüpek bir mutlak yönetim uyguladı. Ama buna karşılık, feci ölümünden sonra, eski dostlarının düşmanlığına ve iftiraya onlardan daha çok maruz kaldı.

Domitianus’un hırçın, sert ve kuşkucu bir kişiliği vardı; Titus’un erken ölümünden sonra tahta çıkınca, özellikle senatoya karşı kibirli ve kışkırtıcı bir tavır takındı, kendisine “efendi” (*dominus*) demeye zorladı. İmparatorun danışma kurulu, senatoyu tamamen geri plana attı. İmparatorluk mühürdarlığında sayıları giderek artan atlılar, azatlıları saf dışı bıraktılar. Devletin ağır masraflarını karşılamak için, vergi dairesi, ödenmemiş vergileri alarak, vergi ödememeye alışmış olan büyük beylere ve yüksek görevlilere göz açtırmıyordu ve vergilerini ödemeyecek olurlarsa, işi resmiyete dökmeden mallarına el konuluyordu; bu nedenle Domitianus’a “yırtıcı hayvan”, “haraççı” adları takılmıştı. Eyalet valilerinin işlemleri son derce sıkı bir denetimden geçiyordu. Dimitianus da eyaletlerin halklarına çok geniş ölçüde yurttaşlık hakkı tanıdı; bütün İspanya Latin hakkı aldı, birçok eyalet kentine municipia (oy verme hakkı olmadan Roma vatandaşlık hakkına alan kent) payesi verildi. Yönetim, eyalet kentlerine ilk kez, görevleri kentlerin huzuruna göz kulak olmak, maliyetlerini düzeltmek olan “curator”lar (vasi) atadı; bu uygulama, daha sonra, II. yüzyılda yaygınlık kazandı.

Domitianus yönetimi, eyaletlerin dış düşmana karşı savunulmasına büyük bir önem veriyordu. Bütün silahlı kuvvetler imparatorluğun en

tehlikeli iki sınırında, her zaman barbar saldırıları tehlikesiyle karşı karşıya bulunan Ren ve Tuna sınırlarında toplanmıştı.

Ren üzerinde özellikle Cattlar tehlikeli görünüyorlardı. Domitianus, 83 yılında, 4 lejyonun başında, aşılmaz ormanlar ve bataklıklar bölgesinde yürütülen çok güç bir seferin sonunda, bu Germen halkını ağır bir yenilgiye uğrattı. Böylece, Ren ve Main nehirleri arasında ele geçirilen ülke, Vespasianus döneminde işgal edilmiş olan yukarı Ren “aşar tarlaları”yla birlikte, Ren’in sağ kıyısında geniş bir savunma bölgesi oluşturdu. Bütün bölge, 300 kilometre boyunca, geri bölge müstahkem mevkilerine bir askerî yol ağıyla bağlanmış olan kalelerle donatıldı. Bugünkü Coblence’tan Ratisbonne’a uzanan bütün sınırı kapatan büyük savunma hattı, Germen-Ren “eğeleri” böylece doğdu.

Aşağı Tuna sınırının savunulması daha da büyük çabalar gerektiriyordu. 68 ve 69 yılları karışıklıklarından yararlanan Roxolan (bugünkü Bessarabya steplerinde göçebe yaşayan bir Sarmat ulusu) süvarileri Tuna ötesine akınlar yapmaya alışmışlardı. Öte yandan, şeflerinden biri olan Decebale, tribülerin büyük bir bölümünü komutası altından topladığından bu yana, Transilvanya’dan gelen Dakların istilaları giderek sıklaşıyordu. 87 yılında, Daklar, büyük bir ordunun başında, dağlık ve ormanlık ülkelerinde başkentleri Sarmizegethusa’ya kadar ilerlemeye kalkışan eyalet valisi Cornelius Fuscus’u ağır bir yenilgiye uğrattılar. Romalı general, ordusunun büyük bir bölümüyle birlikte bu felakette hayatını kaybetti. Bütün ağırlıkları, bütün savaş takımları Dakların eline geçti. Bizzat sınırda bulunan imparator da, Daklar ve müttefikleri Quadlar ve Marcomanlar karşısında acı bir yenilgiye uğradı. Domitianus geri çekilişini parayla satın alarak, Daklara silah ve elbette Romalılara karşı kullanılacak olan makine ve tahkimat yapımını öğretecek mühendisler vermeyi kabul ederek, Decebale ile Romalılar için hiç de onur verici olmayan bir antlaşma yapmak zorunda kaldı.

Ama bu sırada, Romalılar, Tuna’nın aşağı kesiminde, Ren üzerindeki kadar güçlü, savunmaya yönelik bir istihkâm sistemi kurmaya başladılar. Bu güçlü savunma hattına (bir toprak tabyayla birbirine bağlı 60 hisar) bugün “Trajanus surları” adı verilmektedir. Savunmasını daha iyi yapmak için, Mesia eyaleti ikiye bölündü: Yukarı Mesia (bugünkü Sırbistan) ve

Aşağı Mesia (Kuzey Bulgaristan ve Dobruca). Tuna üzerinde bir savaş filosu kuruldu.

Tuna boyunda uğranılan bu başarısızlıklar, Domitianus yönetimi ile senato aristokrasisi ve ona bağlı olan aydın çevrelerin (Filozoflar) arasındaki anlaşmazlığın şiddetlenmesine katkıda bulundu. Bunların öfkeleri ilkin, imparatoru hedef alan ve aynı zamanda Tacitus, Martialis ve Juvenalis gibi dönemin yazarlarının yapıtlarını dolduran bir dedikodular, fıkralar ve sövgü yağdıran yergiler tufanına yansıdı. 80 yılından itibaren, hoşnutsuzlar, komplolar hazırlamaya başladılar; Domitianus başlangıçta birçok ileri gelenin sürgüne yollanmasıyla bu girişimlere tepki gösterdi, daha sonra kelleler uçtu.

Muhalefet, 88 yılında, kendini imparator ilan eden, Mogontiacum (Mayence) garnizonunda iki lejyonu isyan ettiren, kısa bir süre önce egemenlik altına giriş olan Cattlar ve öteki Germen uluslarıyla ittifak yapan ve Vitellius’un Roma üzerine yaptığı yürüyüşü tekrarlamayı tasarlayan, yukarı Germania legatusu Antonius Saturninus’un kişiliğinde özellikle tehlikeli bir sözcü buldu. Domitianus, İtalya’nın yeniden yağmalanmasına engel olmak için, İspanya kuvvetlerini Ren üzerine aktardı ve Saturninus’a karşı açılan sefere bizzat katıldı. Ren kuvvetlerinin beklenmedik bozgunu bunların Germenler’le birleşmelerine engel oldu. Kanlı çarpışmanın sonunda Saturninus öldü ve ordusu parçalandı. Kırımlar ve idamlar birbirini izledi; fesatçıların ardından, Saturninus’un davasına gönül yakınlığı duyduğundan kuşkulanılan birçok senatör canından oldu.

90 yılından itibaren fesatlar birbirini izledi ve Domitianus yönetimi şiddete başvurmak zorunda kaldı. Karanlık ve çıkar düşkünü hafiyelerin raporlarına dayanarak, kurunun yanında birçok yaşın da yandığı büyük davalar açılıyordu. Domitianus, düşmanlarının ideologları saydığı “filozoflar”a karşı da çok sert davranıyordu: Ünlü söz bilimci Dio Krysostomos ve stoacı Epikteros Roma’dan sürüldüler. Yahudiler ve öğretileri soylu muhalefete mensup ailelerde birçok yandaş bulduğu ve saraya bile sızdığı için kendi topluluklarından kopmaya başlayan “hıristiyanlar” da zulme uğruyorlardı.

95 ve 96 yıllarında mücadele öylesine bir şiddet kazandı ki, Domitianus kendisini sıkıştırılmış bir yabanıl hayvan gibi hissetmeye başladı. Kendi

sarayında bile güvenliği yoktu; arkasında ve çevresinde neler yapıldığını her an izleyebilmek için, içinde içinde yaşadığı odalara aynadan duvarlar ve tavanlar yaptırdı. Fesat en yakınlarını bile içine aldı ve Corbulo'nun kızı imparatoriçe Domitia Longina, iki imparatorluk muhafız birliği komutanı ve saray ileri gelenleriyle birlikte komploya katıldı. 96 yılı Eylül ayında, Domitianus yatak odasında öldürüldü.

"Senato sevince boğuldu. Tam kadro toplandı ve en acı, en ağır küfürlerle ölü hükümdarın anısını büyük bir keyifle parçaladı. Armalarını ve portrelerini indirmek ve yere çalarak parçalamak için merdivenler getirtirdi." (Suetonius, *Domitianus,* 23).

ALTMIŞ İKİNCİ BÖLÜM

ANTONİNUSLAR YÖNETİMİNDE İMPARATORLUK

I. Roma İmparatorluğu'nun "Altın Çağ"ı; ilk Antoninuslar. Devletin yapısının Flaviuslar'ın başlattığı, Akdeniz dünyasının köleci toplumsal katmanlarına dayalı bir mutlak monarşiye dönüştürülmesi çalışmaları, ardılları Antoninuslar (96-192) tarafından yeniden canlandırıldı. Roma İmparatorluğu tarihinin en parlak dönemi kabul edilen bu yıllar, onun "Altın Çağı"ı olarak adlandırılırlar.

Antoninuslar hanedanı deyimi bile çok saymacadır. Birbiri ardınca egemenlik sürmüş olan bir diz II. yüzyıl Roma İmparatorunu böyle adlandırmak gelenek olmuştur: Nerva (96-98), Trajanus (98-117), Hadrianus (117-138), Antoninus (138-161), Marcus Aurelius (161-180) ve Commodus (180-192). Son ikisinin dışında (Commodus, Marcus Aurelius'un oğluydu) bu imparatorların arasında hiçbir akrabalık bağı yoktu; kendilerini çevrelerindeki en değerli, en seçkin kişiler arasından seçen ve hayattayken gelecek göreve atayarak iktidara ortak eden öncelleri (selefleri) tarafından saptanıyorlardı. Ortak adları olan Antoninuslar'ı bile ancak daha sonra, ilkelerine göre değil, daha sonraki kuşakların en ünlüleri sayıp "sofu" lâkabını verdikleri dördüncülerine göre aldılar. Eski bir Roma senato ailesine mensup olan Nerva'nın dışında, hepsi taşra soylu sınıfından gelmekteydiler ve hepsi (Commodus dışında) birer çok üstün insan, görevleri yükseldikçe kendilerini devletin (bu deyimini artık aldığı geniş anlamda) hizmetinde sayan örgütçü ve yöneticileriydi. Roma eski yönetim kurumlarına ve özellikle senatoya karşı saygının dış biçimlerini koruyarak,

eyaletlerin çoktandır alışmış olduğu otoriter yönetimi açıkça seçmişler ve kendi keyiflerine göre, gerçek “mutlak hükümdarlar” olarak egemenlik sürmüşlerdi. Dış politikada olduğu gibi iç politikada da, 68-69 yılları iç savaşından itibaren Roma İmparatorluğu’nun yeni efendisi olan bütün Akdeniz havzası köle sahiplerini sınıfının bir tür vekili gibi davranmışlardı.

Bu hanedanın ilki, yetmiş yaşındaki yaşlı senatör M. Cocceius Nerva, aralarında daha çok bir istisnaydı. Kendisini imparatorluğa getiren meslektaşlarının gözünde başlıca niteliği, Domitianus’un sonunu belirleyen 96 saray ihtilaline katılmış olmasıydı. Nerva, Tacitus’un belirttiğine göre, “Uzun süredir uzlaşmaz görünen şeyi uzlaştırdı: Hükümdarın ayrıcalıkları ve özgür bir halkın hakları” (*Agricalo’nın Hayatı*, 3). Hiçbir senatörü öldürtmeyeceğine ilişkin olarak törenle ant içti. Hükümdara karşı işlenen suçların duruşmalarına son verildi, hafiyeler için soruşturma açıldı ve kurbanları için af çıkartıldı. Edebiyat dernekleri çalışmalarına tekrar başladılar; Tacitus, “Mutluluk dolu bu yüzyılın şafağı”nı selamladığı ilk yapıtını, Agricola’nın Hayatı’nı bu dönemde yazdı. Şair Martialis, Nerva’yı övgülere boğuyordu: “Bir efendi değil bu, ama bir imparator ve en dürüstü senatörlerin” (X, 72). Ama Nerva’nın senatolu yönetimi, doğal olarak, ordunun güvensizliğiyle karşılaşıyordu. Bu nedenle, varisini açıklamak zorunda kaldı: Saturninus’un isyanının bastırılması sırasında dikkatleri üzerine çeken, zamanının en ünlü generallerinden biri, Germania legatusu M. Ulpius Trajanus’u varisi olarak ilan etti. Dört ay sonra Nerva öldü ve Trajanus imparator oldu.

Trajanus (98-117), İspanya’nın en Romalılaşmış eyaleti olan Baetica kökenliydi. Flavianuslar’ın kendilerine iktidara giden yolu geniş ölçüde açtığı taşra soylu sınıfı kökenli ilk imparatordu; Marx’ın da belirttiği gibi, “Roma tahtına çıkan ilk yabancı”ydı.[26] O sırada 42 yaşında olan Trajanus, parlak askerî ve yönetim yeteneklerinin yanı sıra gösterişsiz, dürüst ve nazik tavırları sayesinde, halkın ve ordunun büyük bir sevgisini kazanmıştı. Daha sonra, resmen “prenslerin en iyisi” (*Optimus princeps*) olarak adlandırıldı.

Trajanus, yönetim çalışmalarında, Nerva’nın liberalizmini, Domitianus’un ve genel olarak Flavianuslar’ın iç ve dış politika eğilimleriyle uzlaştırmaya çalışıyordu. Eyaletlere ve özellikle de eyalet

kentlerine karşı büyük bir ilgi gösterdi. Onun yönetim döneminde, taşralıların senato ya da normal mahkemelerde valiler ve memurları hakkında birçok davalar açtıkları ve haksız davranışlarının, ihtilaslarının ve kaba güç kullanmalarının hesabını sordukları görüldü. Domitianus döneminde uygulanmaya başlayan vasi (curator) kurumu önemli ölçüde gelişti: Yalnızca kentlere vasi atanmakla yetinilmedi, bütün bir bölgeden sorumlu vasiler atanmaya başlandı. İmparatorun eyalet yönetiminin en küçük ayrıntılarına varıncaya kadar haberi vardı, ayrıntılı raporlar istiyor ve alınacak önlemleri bizzat bildiriyordu. Trajanus ile Bithynia-Pontos legatusu Caius Plinius Caecilius Secundus (Genç Plinius) arasında yapılan yazışmalar günümüze kalmıştır, bu yazışmalarında, birçok sorunun yanı sıra, Amaseia'da (Amasya) halk hamamının yaptırılması, Nikomedia'da bir gönüllü tulumbacılar örgütünün kurulması, Byzantionluların İmparator ve Mesia valisine kutlama mesajları göndermek için yaptıkları yıllık masraflar gibi yerel sorunları tartışmaktadırlar.

Eyaletler sömürüsü azaldıkça perişanlığı artan İtalya'nın durumu da yönetimin başlıca tasa kaynaklarından biriydi. Özgür insan emeği kullanmanın daha uygun olduğu kanısında olan plinius Secundus'la yazışmanın da tanıklık ettiği gibi, köleliğe dayalı ekonomik sistemin yıkılışın (Bk. 758-762 sayfalar) belirtileri, imparatorluğun öteki kesimlerine oranla burada daha çok gözlemlenmeyen başlanmıştı. İtalya'da tarımın giderek daha çok gerilmesi büyük huzursuzluklara yol açıyordu: Buna karşı bir iyileştirici önlem olarak senatörlerin servetlerinin üçte birini toprağa yatırmalarını zorunlu kılan bir yasa çıkartıldı ve yönetim küçük ve orta çiftçiye yardım için kendilerine %5 gibi düşük faizli hazine kredisi veriyordu.

Gene aynı amaçla, İtalya'nın nüfus azalmasını önlemek için önlemler alındı. On altı yaşına kadarki erkek öksüzler, on dört yaşına kadarki kız öksüzler için "beslenme kurumu" sandıkları kuruldu. Nerva zamanından itibaren bu tür yardımların yapılmaya başlandığı Roma'da bunlardan yararlananların sayısı beş bindi. Bize ulaşan kayıtlara göre, İtalya'nın kuzeyindeki Veleia kentinden 280 çocuğa yardımda bulunulmuş olduğunu öğreniyoruz. Yönetimin girişimini zenginler izlediler: İtalya ve eyaletlerle çok sayıda bu tür yardım kuruluşu olduğunu biliyoruz; örneğin Plinius

Secondus, doğum yeri olan Côme kentine, bu amaçla, beş yüz bir sestertius'luk bağışta bulundu ve Caelia Macrina yüz çocuğun eğitiminde kullanılmak üzere Terracina'ya bir milyon sestertius verdi.

Trajanus, Flaviusların genel olarak savunmaya yönelik dış politikalarını büyük bir başarıyla uygulamayı sürdürüyordu; çünkü bu politikanın amacı en çok saldırı hedefi olan eyaletleri savunmaktı, ama başarı kazanılması durumunda imparatorluğun sınırlarını genişletmeyi de geri çevirmiyordu.

Trajanus yönetiminin iki büyük askerî amacı vardı; aşağı Tuna sınırının gittikçe güçlenen Daklara karşı savunulması ve Parth İmparatorluğu'nun tehlikeli olmayı sürdürdüğü Fırat üzerindeki doğu uç eyaletlerinin savunulması. Bu amaçlardan birincisini Daklara karşı yapılan iki güç seferle (101-102 ve 105-106) ulaşıldı. Yapılan büyük hazırlıklardan –Tuna boyunca bir askerî yol yapıldı, nehir üzerine bir taş köprü inşa edildi, "Demir kapılar" da 12 lejyonluk büyük bir ordu toplandı– sonra, Roma birlikleri büyük bir sakınımla Dacia içlerine doğru ilerlemeye başladılar. Decebale, başkenti Sarmizegethusa'nın düşmesinden sonra, Mesia'ya yakıp yıkıcı bir saldırı düzenleyerek Romalılar'ın dikkatini kanatlarına çekmeye çalıştı. Ama bizzat Trajanus, seyyar Roma birlikleriyle, aşağı Tuna'da kuşatılmış durumda bulunan müstahkem mevkilerin yardımına koştu, daha sonra Dacia'da saldırıya geçerek Karpat dağlarının güney yamaçlarına kadar egemenlik altına aldı. Decebale ve öteki Dak şefleri intihar ettiler, halkın bir bölümü Romalılar tarafından kılıçtan geçirildi, geri kalanları da Karpatlar'ın ötesine sığındılar. Yakılıp yıkılan ülke Roma eyaleti haline getirildi ve yönetimin çağrısı üzerine kuzey İtalya'dan, Dalmatia, Tharkia ve Küçük Asya'dan buraya kolonlar geldiler ve kısa zamanda Romalılaşmasını sağladılar. Dacia'nın yer altı kaynakları ve özellikle altın madenleri büyük bir ilgi kaynağıydı; bu eyalette çok sayıda devlet ya da özel girişim maden ocakları açıldı.

Dacia'nın zenginlikleri Roma hazinesini büyük ölçüde doldurdular ve Trajanus'un çok pahalı bayındırlık çalışmaları programı için finansman sağladılar, Domitianus'un aşağı Mesia'da yaptırdığı tabyaları bir ikinci ve üçüncü surlarla güçlendirdi. Aşağı Tuna kıyılarında, tehlikeli geçit yerlerini savunan Troesmis ve Durostorum lejyonları için iki yeni müstahkem mevki inşa ettirdi. Romalılar, Tuna'nın sol kıyısında, Moldavia ve Bessarabia'da,

birçok müstahkem köprü başarı kurdular; bunların Pruth, Dniestr ve Sereth boyunca kalan kalıntıları günümüzde Trajanus tabyaları adıyla anılmaktadır. Bu imparatorun eski Slav geleneklerinde rastlanan adı, Slavlar'ın Romalılarla ilk kez bu dönemde karşılaştıklarını doğrulamaktadır.

Trajanus, geçmişteki savaşlarda Roma İmparatorluğu'na birçok ağır darbe indirmiş olan Parthlara karşı çok özenli bir savaş hazırlığına başladı. 105 ve 106 yıllarından itibaren, Trajanus'un buyruğu üzerine, Suriye legatusu Cornelius Palma, Sinâ'yı ve Filistin ile Arap Çölü arasında, Petra ve Bostra kentleriyle yeni Arabia eyaletini oluşturacak olan büyük bir toprak şeridini fethetmişti. Damas'tan (Şam) Kızıldeniz'e uzanan ve "Arabia törpüsü"nün kaleleriyle korunan büyük yol kentlerden geçiyordu. Parthia seferinin nedeni, gene her zaman olduğu gibi, Armenia konusunda iki devletin görüş ayrılıklarıydı: Bu kez, Parthların kralı Chosroes kendi oğlunu Armenia tahtına geçirmek istiyordu; sefer 114 yılında başladı. Kafkasya'daki Colchis ve İberia (Gürcistan) krallarının müttefiki olan Trajanus, Armenia'yı istila ettikten sonra Mezopotamya içerlerine ilerledi ve Dicle ve nihayet "okyanus"a yani Basra körfezine ulaştı. Roma imparatoru o zaman iki büyük doğu uygarlığıyla ilişkiye girdi: Bir süre önce büyük Çin generali Pan Tchao, Hiung Nou (Hunlar) göçebelerini ezmiş ve Türkistan'ı fethetmiş, öncüleri Basra körfezinin öteki kıyısına ulaşmıştı. Parthia İmparatorluğu'nun kalıntıları üzerine üç yeni eyalet, Armenia, Mesopotamia ve Assuria eyaletleri kuruldu. Trajanus artık Hind'i fethetmeyi düşlemeye başlamıştı.

Ama tıpkı Makedonialı Alexandros zamanında olduğu gibi, bunca uzak bir seferin hemen hemen aşılması olanaksız engelleri kendilerini hissettirmekte gecikmediler. Erzak ve ulaşım yolları, dönemi için, çok uzaktı. Ve genel olarak nüfus, boyun eğdirilecek ve keyfe göre parçalanacak edilgin (pasif) bir kitle değildi artık. Doğuda nüfusları kalabalık olan Greklerin tıpkı Alexandros'u olduğu gibi Trajanus'u çoşkuyla karşılamalarına ve İranlılar'ın kendi despotik rejimlerinin yazgısına nispeten ilgisiz görünmelerine karşın, Filistin'in yıkılmasından sonra aşağı-yukarı dört bir tarafa dağılmış olan Yahudiler ve Araplar, Romalı fatihlere karşı kararlı bir mücadeleye giriştiler. Edessa, Selevkeia ve Mezopotamya'nın öteki kentlerinde başlayan ayaklanmalar kanla

boğuldular. Akdeniz kıyılarında, Mısır, Cyrenaica (Libya) ve Kıbrıs'ta çok büyük ayaklanmalar oldu: On binlerce Grek ve Romalı kılıçtan geçirildi. Bizzat Trajanus, doğuda kazandığı toprakların son derece eğreti olduklarını kabul etmek zorunda kalmıştı. Başladığı işi bitirmeleri için yerine yardımcılarını bırakarak Roma'ya dönmeye karar verdi. 117 yılında, Roma'ya giderken Küçük Asya'da öldü.

2. Hadrianus ve Sofu Antoninus. Trajanus'un yerine Publius Aelius Hadrianus (117-138) geçti. Trajanus gibi İspanyol kökenli olan yaşlı asker Hadrianus bütün savaşlarda onun silah arkadaşı ve yardımcısı olmuştu. Aynı zamanda, dönemi için bir evrensel kültür adamıydı. "İlgi çeken şeylerin peşinden koşan" ve derin bir ansiklopedik bilgiye sahip olan Hadrianus, aynı zamanda, şair, müzisyen, yetenekli bir ressam, heykeltıraş, mimar, ünlü görünümleri kendi gözleriyle görmek için durmadan dolaşan yorulmaz bir gezgindi. Son derece buyurgan bir kişiliği olan Hadrianus her konuda birinci olmak istiyor ve hiçbir üstünlüğe katlanmıyordu. Politikada, her şeyi kendisi yapmak isteyen, iliklerine kadar mutlakçı bir hükümdardı. Egemenlik döneminin temel kuralı, "Hükümdarın iradesi en yüce yasadır" (*Digestes*, I, 4, I) cümlesinde özetleniyordu. Britania'dan Suriye ve Mısır'a durmadan dolaşarak, eyalet yönetimleri ve askerî bölge komutanlıkları üzerinde denetimini ve kişisel gözetimini hissettiriyordu.

Bu yorulmaz yönetici ve egemen, Claudius ve Domitianus'un kurdukları imparatorluk bürokrasi sistemini geliştirdi. Atlılar gerçek bir memur sınıfı oldu, hükümdar uygulama görevlilerini bunların arasından seçiyordu. Seçim vergisi zorunlu olmaktan çıktı, atlılar sınıfına ayrılmış görevlere atamaları, yönetim hizmetlerinden belli bir süre çalışmış olanlar arasından Hadrianus yapıyordu. O dönemde genel olarak kendisi de büyük bir hukukçu olan imparatorluk muhafız birliği komutanının başkanlığında en büyük hukuk bilginlerinden oluşan imparator kurulu, imparatorun kararına sunmadan önce bütün önemli işleri tartışıyor ve raporlar hazırlıyordu. Bu kurulun üyelerinden biri olan Salvius Julianus, Hadrianus'un buyruğu üzerine, yürürlükte olan *Edicta Praetorum*'ları (Praetorların memuriyetlerine başlarken sonradan hukuki işler için dayanacakları esasları bildiren kararlar) bir tek kitapta topladı, bunlar "sürekli fermanlar"ı (*Edictum*

perpetuum) oluşturdular. Hadrianus tarafından onaylanan ve tamamlamak tekelini hükümdarların ellerinde bulundurdukları “sürekli fermanlar” imparatorluğun temel yasası oldular. Eski magistratusların –praetorlar ve aediller– hukuksal yetkileri sınırlıydı, bunun üzerine, imparator tarafından atlanan kent valilerinin denetimi altında, kendilerine “yargıç” adı verilen devlet memurlarından oluşan yeni mahkemeler kuruldu. Bu memurların mevkileri onursal unvan ve sıfatlarıyla belli oluyordu: Fehametlüler (*clarissimi*), şevketlüler (*perfectissimi*), asaletlüler (*egregii*), ayrıca, giyimleri ve saç biçimleri (giysilerindeki şeritler, alın bağları, vb.) ile de belli oluyordu.

Hadrianus, Flaviuslar gibi, devlet hazinesinde katı bir ekonomi politikası izledi. Bu amaçla, vergi müstelzimliği sistemini tamamen kaldırdı. Uçsuz bucaksız imparatorluk topraklarında devlet gelirlerinin toplanması özel bir dikkatle örgütlendi. Hadrianus, geniş tarım arazilerinin yönetimi için, Flaviuslar döneminde çıkartılan yasalarda (*lex Manciana*) verilen açıklamaların geliştirilmesi ve belirginleştirilmişi olan özel bir yasalar toplanı (*lex Hadriana*) yayınladı. Kayıtlara bakarak sistemi anlayabiliriz: Bu mülkler beş yıllığına büyük girişimcilere (*conductores*) kiraya veriliyordu; bunlar da bu mülkleri, yapmaları gereken ödemeleri para ya da malla yapan kolonlara (coloni domini) parça parça kiraya veriyorlardı; ayrıca, kolonlar, *conductor*’un kendisine ayırdığı topraklarda yılda altı gün angarya çalışması yapmak zorundaydı. Herkes ekilmemiş toprakları bazı koşullara bağlı olarak işgal edebilirdi. Buna benzer yasalar, imparatorluk madenlerinin ve öteki işletmelerinin işletilmesini düzenliyordu. Valilere, *conductor*’lar ve kolonlar arasındaki ilişkiyi sıkı gözetim altında tutmaları buyruğu verilmişti; merkezi yönetimde, mahkemelerde imparatorluk hazinesinin çıkarlarını savunmakla görevli hazine avukatlığı kuruldu. Yönetim örgüt ve kuruluşları her on beş yılda mali denetimden geçiyordu.

Uçsuz bucaksız Roma İmparatorluğu’nu bir organik bütünde eritmek isteyen Hadrianus’un yönetimsel çalışmasının boyutları, askerî görevlerini geri plana atmasına neden oluyordu. Yönetimi usta ve esnek bir diplomasi uyguluyordu. Örneğin, Doğu savaşını sona erdirmek için, Trajanus’un Mezopotamya’da ele geçirdiği bütün topraklardan vazgeçti ve Fırat üzerindeki eski sınırlara çekildi; bu davranışı Trajanus’un silah

arkadaşlarından bazılarını çok kırdı (birçoğu ölüme mahkûm edildi). Büyüyen dış tehlikenin bilincinde olan Hadrianus orduyu örnek bir düzen içinde tuttu. Sınır keşifleri ve çarpışmaları için, hafif birlikler (numeri) kuruldu. Sarmatlar ve Parthlar örnek alınarak, ilk kez, pul zırhlı ağır süvari birlikleri kuruldu. Tuna ve Ren sınır bölgesinin güçlendirilmesine büyük bir özen gösterildi. Britania'da, bir denizden öteki denize, bugün hâlâ İngiltere'nin kuzeyinde varlığını sürdüren devsel "Hadrianus surları" yapıldı.

Ordu gücü, aynı zamanda, iç karışıklıklar ve giderek daha tehlikeli bir nitelik kazanan ayaklanmaları bastırmak için de gerekliydi. Hadrianus, asi Yahudi halkına Trajanus'dan da katı davrandı. Sebt gününün (Yahudiler'in dinlenme ve dua günü, cumartesi) kutlanmasını yasaklayacak kadar ileri gitti, Jerusalem'in yerine Aelia Capitolina Roma kolonisini kurdu ve Yehova tapınağının bulunduğu yere de Jupiter tapınağı yaptırdı. Bu olay öncekinden de büyük bir ayaklanmanın çıkmasına yol açtı ve Filistin'in bütün Yahudi halkı cesur ve yetenekli önderlerin –rahip Eleazar ve Yahudiler'in, Tanrı'nın "seçilmiş halk"ı (Yahudi Kavmi) kurtarmak için gönderdiği Mesih olduğuna inandıkları, Bar-Cochba ("Yıldızın Oğlu") denilen Simon– yönetiminde ayaklandı. (1950 yıllarının başında, Ölü Deniz yakınlarındaki bir mağarada Bar-Cochba'nın bir asi birlik komutanına yazdığı bir mektup bulundu). Öfkeli halk saldırarak Aelia Capitolina'yı ele geçirdi ve Romalı kolonlar bir tek kişi kalmayıncaya kadar kılıçtan geçirildi. İkinci Yahuda ayaklanmasını bastırmak için üç yıl (132-135) gerekti. Romalılar gene ağır ağır ilerleyerek, yollarının üzerinde önlerine çıkan her şeyi yok ederek bu talihsiz ülkeye boyun eğdirdiler. Filistin çöl haline getirildi. Yahudi halkın hayatta kalanlarına Jerusalem'i yılda bir defadan fazla ziyaret etmeleri yasaklandı. Ama kurulan "düzeni" korumak için bu kentte iki lejyonu garnizon olarak bırakmak gerekti, fakat bu düzen bir daha bozulmadı.

Hadrianus'un ardılı Antoninus'un (Titus Aurelius Fulvius Antoninus Pius) yönetim dönemi (138-161), Roma'nın ve bütün Akdeniz havzasının köleci toplumunun üst katmanlarında, Roma İmparatorluğu'nun gelişmesinin doruk dönemi ve imparator da ideal bir hükümdar olarak kabul edilir. Bu nedenle, "sofu" sıfatı geleneksel olarak adına eklendi.

Taşra soylu sınıfının üst katmanlarının temsilcileri olan Trajanus ve Hadrianus gibi Antoninus da ünlü ve zengin bir Narbonensis ailesinden, Gallia ve İtalya'da uçsuz bucaksız mülklere sahip bulunan Aurelius Fulvius ailesinden geliyordu.

İmparator ile artık genellikle, kendisi gibi zengin taşralılardan oluşan senato arasında mükemmel ilişkiler kurulmuştu. İtalya'nın yönetimi senatoya verildi (Hadrianus döneminde hükümdar tarafından atanan konsüllüklerle yönetiliyordu), senato aynı zamanda eyaletlerin yönetimine ve yasama çalışmalarına da ortak edildi; yirmi yıl boyunca bir tek senatör ölüme gönderilmedi. Yönetimin başlıca amacı her zaman devlet hazinesine ve mahkemelerin çalışmalarına daha iyi bir düzen getirmek oldu.

Ama Roma'nın artan yorgunluğunun belirleyici kanıtı olarak, hükümdar bütün dış fetih önerilerini inatla reddediyordu. Yaşamöyküsü yazarlarından biri, “Antoninus bin düşman öldürmektense bir yurttaşını yaşatmayı seviyordu” diye yazıyor. Sınır komşusu devletlerin tahtına Roma'nın kuklası ve korunuklarını geçirerek Roma'nın durumunu sağlamlaştırmaya çalışıyordu. Örneğin, Roma'ya gelerek bu lütfu isteyen Rhoemetalces'e Bosphoros krallığı tahtı verildi. Romalıların topraklarını kuzeye doğru yüz kilometre genişlettikleri Britania ve Ren boylarında savaşlar önemsiz sınır olaylarına indirgendi. Karadeniz'in kuzey kıyılarında, kuzey Kafkaslardan ayrılan Alanlar, Grek kentlerine ve özellikle Olbia'ya saldırdılar; Mesia'daki Roma birlikleri Olbia'nın yardımına koştular ve kentin yağmalanmasına engel oldular.

Her tarafta sınırlar güçlü savunma istihkâmlarıyla (bunların en iyi korunmuş olanları İngiltere'de bulunmaktadır) donatılıyordu. Saldırı gücünün azaldığını hisseden Roma İmparatorluğu, kendisini çevreleyen uçsuz bucaksız barbar dünyanın karşısında, sınırlarını en iyi şekilde kapatmak için acele ediyor gibiydi.

Uzun “Roma Barışı” dönemi sona eriyordu; Roma İmparatorluğu'nun “altın çağ”ı II. yüzyılın ikinci yarısının başında tamamlandı. Sofu Antoninus'un 161 yılında ölmesi üzerine, Roma'nın aynı anda iki imparatoru oldu: Ölen imparatorun evlatlıkları olan Marcus Aurelius ve Lucius Verus. Hiç kuşkusuz iki hükümdar arasındaki anlaşmazlık tehlikesi, ilkçağ Stoacı düşüncesinin en büyük anıtlarından biri olan *Kendine* adlı bir

kitabın yazarı olan ve daha ilkçağda “tahttaki filozof” olarak anılan Marcus Aurelius’un olağanüstü kişiliği sayesinde atlatıldı. Ortağının büyük yeteneksizliğine karşın, Marcus Aurelius bu ikinciliğe sekiz yıl, yani Lucius Verus’un 169 yılındaki ölümüne kadar katlandı. Ama artık, iktidarın aynı anda egemen olan iki hükümdar arasında tehlikeli bir biçimde bölünmesi yinelenen bir olgu haline geldi.

Hadrianus ve Antoninus’un egemenlik dönemlerine özelliğini veren uzun “Roma Barışı”nı, Roma’nın artık savunmaya geçtiği yeni bir savaş dönemi izliyordu. Roma sınırının en tehlikeli iki bölgesi olan Fırat ve Tuna sınırlarında aynı anda şiddetli bir baskı vardı. Antoninus’un ardıllarının deneyimsizliklerine ve aralarında çıkmasını beklediği geçimsizliğe bel bağlayan Parthia kralı III. Vologese, 161 yılında Armenia’yı istila edip Romalıların korunuğu Sohaemus’u tahttan kovdu ve onun yerine kendi adayını geçirdi. Karşı koymayı deneyen Roma’nın Kappadokia ve Suriye valilerinin birlikleri yenilgiye uğradılar ve Parthlar bir sel gibi Suriye’ye indiler. Marcus Aurelius yönetimi, hemen hemen daha ilk günlerden itibaren, bütün çabalarını dört yıl (161-165) sürecek olan Doğu seferinin örgütlenmesinde toplamak zorunda kaldı. Bu savaşın başları Romalılar için çok mutlu oldu. Birlikleri Parthları Suriye ve Armenia’dan temizlemekle kalmadılar, üstelik Avidius Cassius’un komutasında Mezopotamya’nın gerilerine kadar girdiler ve tarihte ikinci kez, Parthların iki başkenti Selevkeia ve Ktesiphon’u (ikincisinde krallık sarayını yaktılar) ele geçirdiler. Ama zamanında Trajanus’un da başına geldiği gibi, Marcus Aurelius doğu sorununu kökünden çözümlemeyi başaramadı. Roma askerî kuvvetleri artık bu iş için yeterli değildi ve ayrıca içlerinde çıkan ve bütün imparatorluğa yayılmış olan veba salgını dolayısıyla zayıf düşmüşlerdi; oysa birliklerin Doğu’ya gönderilmesiyle açık kalan Mesia sınırında Tuna ötesi uluslarının baskıları giderek yoğunlaşmaktaydı. Bu nedenle, Parthlarla bir uzlaşma barışı yapıldı. Romalılar, Fırat’ın sol kıyısında geniş bir köprü başını ellerinde tutarak Mezopotamya’yı boşalttılar.

168 yılında, Marcoman, Quad ve Vandal Germanik ulusları ve bunlarla birleşen Sarmat-İazyg’ler Tuna’yı aşarak, savaş, veba ve açlığın zayıf düşürdüğü Roma İmparatorluğu’nun üzerine saldırdılar. Roma’nın savunma kuşağı aynı anda dört yerde birden delindi: Rhaetia, Hricum, Pannonia ve

Dacia. Germen sürüleri Alpler’deki müstahkem geçitleri zorlayarak, karşılarına çıkan her şeyi yerle bir ederek Venetia ve Aquileia’ya yayıldılar. El altındaki bütün birlikleri aceleyle toplayan, gladyatör ve köleleri de silahaltına alan iki imparator, bu tehlikeli Marcomanlar savaşının masraflarını kendi keselerinden ödemek zorunda kaldılar. Marcus Aurelius, imparatorluğun bu yanını güçlü dağlarla sağlama almak ve istila yollarını kesmek için, Marcomanları, Queadları ve İazygleri, Bohemia ve Karpatlar’ın ötesine atmaya çalışarak, hükümdarlığının bütün geri kalan bölümünü kuzey sınırında geçirdi. Roma’nın hizmetine girmek isteyen tribüler sınır boylarına yerleştirildiler ve bunun sonucu olarak Roma ordusu giderek barbarlaştı.

Marcus Aurelius bu noktada da tam bir başarıya ulaşamadı. Roma savunması dört bir yanda çatlamaya başlamıştı. Durum Britania ve Ren’de kaygı verici oluyordu. İspanya, Mauritania’lı Berber korsanların saldırı hedefi olmuştu. Doğu eyaletlerinde karışıklıklar ve ayaklanmalar çıkıyordu. Mısır’da, Delta’nın bataklık ve ulaşılmaz adalarına sığınmış olan “çobanlar”, çoban isyancılar, bir Roma ordusunu ortadan kaldırmışlar ve rahip İsidore’un komutasında Aleksandreia (İskenderiye) üzerine yürüyorlardı. Suriye’de, Parthlar’a karşı yapılan savaşın kahramanı Roma valisi Avidius Cassius isyan bayrağı açmış ve kendini imparator ilan etmişti. Marcus Aureius, Tuna birliklerini aceleyle geri çekmek ve Cassius üzerine yürümek zorunda kaldı. Kendi adamları tarafından terk edilen Avidius Cassius gene kendi subayları tarafından öldürüldü. Marcus Aurelius, 180 yılında, Marcomanlara karşı yeni bir sefer hazırlığı yaptığı, Tuna mustahkem mevkilerinin en güçlülerinden biri olan Vindobona’da (Viyana) öldüğü sırada durum çok gergindi.

Marcus Aurelius’un oğlu Lucius Aelius Aurelius Commodus’un on üç yıl süren saltanat döneminde (180-192) işler daha da kötüye gitti; çöküntü merkezi iktidara varıncaya kadar kendini hissettirdi. Kendini beğenmiş ve kaba, babasının canlı antitezi olan Commodus gladyatörlerin yanında olmaktan hoşlanıyordu, yönetimi kadın ve erkek gözdelerine bırakmıştı. Bunlar babasının silah arkadaşlarının çoğunu ortadan kaldırdılar ve imparatorluk yönetimini alt-üst ettiler. Commodus, başkent hayatının zevklerini, alabildiğine kaygı verici ve tehlikeli, kaba saba bir işe feda

etmek istemediği için, tahta çıktıktan hemen sonra, Germenler'le yapılan savaşa son verdi. 31 Aralık 192 günü, gözdeleri tarafından yatak odasında öldürüldü.

Böylece, Antoninuslar hanedanı ve Roma İmparatorluğu'nun "altın çağ"ı hayra alamet olmayan bir politik güçsüzleşmenin belirtilerini ortaya çıkartarak, göçüp gitti. İmparatorluğun iç durumunda, bu sırada daha da kaygı verici bunalım belirtileri ortaya çıkmaya başladı. Çöküşü belirleyenler, genel olarak bunlardı.

26 K. Marx. Extrait chronologiques, Archives de K.Marx et F. Engels.

ALTMIŞ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

M.S. II. YÜZYILDA TOPLUMSAL VE EKONOMİK İLİŞKİLER BUNALIMIN ÖN BELİRTİLERİ

M.S. II. yüzyılın sonunda, Roma İmparatorluğu'nun giderek zayıf düşmesinin nedeninin en önemli bölümü, eskiden merkezi olan İtalya'nın yoksullaşmasından kaynaklanıyordu. Eyaletlerin soyulmasının meyveleriyle yaşayan İtalya'nın gelişmiş bir ekonomisi yoktu. Hellas'ta, doğuda olduğu gibi büyük iş merkezleri oluşmamıştı burada. Etrüskler döneminden kalma, eski Arretium sanatsal seramik sanayii, I. yüzyılda, kuzey İtalya kentlerindeki yüncülük gibi, Campania'daki (örneğin Kume ve Pompeii'de) Grek kolonlarının getirdiği madenî (bronz ve demir), kil ve cam eşya üretimi gibi, bir süre gelişmesini sürdürdü. Arretium seramikçiliği dışında bu küçük atölyeler özellikle yerel müşterinin gereksinimini karşılıyordu; ama Arretium da, II. yüzyılda, dış pazar bulamayan Gallia atölyelerinin ürünleri tarafından yerinden edildi.

Eskiden İtalya'da gelişmiş olan tarım da II. yüzyılda çöküş halindeydi: İmparatorlar, senatörleri toprak almaya zorlamak, tahıl ve meyve ağaçlarının zararına otlakları genişletmek eğilimlerine karşı mücadele etmek zorunda kalmışlardı. Trajanus'un çağdaşı Genç Plinius Secundus, mektuplarında, küçük mülk sahiplerinin ve çiftçilerin "zamanın talihsizliği"ne bağladığı yıkılışlarından sürekli olarak yakınmaktadır. Toprağın değerinin genel düşüşüne de üzülmektedir: Eskiden en azından beş yüz bin sestertius eden büyük bir mülk, şimdi üç yüz bine alıcı arıyordu.

Çok çocuklu aileleri destekleyen bir dizi yasaya karşın, doğum azalması sürüyordu. Antoninus hanedanının bütün imparatorları “beslenme kurumu” sistemini giderek daha çok yaygınlaştırmak zorunda kalmışlardı. Kamusal hayattan uzaklaştırılan Roma-İtalya toplumunda, politik ilgisizliğin başta askerlik hizmeti olmak üzere toplumsal yükümlülüklerden kurtulma kaygısının, özel hayatta dünya işlerinden el çekmenin daha belirgin bir biçimde ortaya çıktığı görüldü. Bütün bunlara büyük bir ahlaki çöküş ve törelerin bozulması eşlik ediyordu. Sonuç olarak, Roma, yani İtalya, uçsuz bucaksız Roma İmparatorluğu’nun bütün parçalarını birleştiren merkez değildi artık. Artık yalnızca, yararsız ama çok açgözlü bir asalaktı.

Buna karşılık eyaletlerde, Antoninuslar döneminde, ekonomik ve kültürel yaşam en hareketli dönemini yaşıyordu. Doğu, Sulla, Lucullus, Pompeius, Caesar, Brutus ve Cassius’tan müthiş silleler yemişti. Ama Bithynia, Pergamon, Suriye ve Mısır’ın eski ticaret ve sanayi merkezleri çok gelişmiş lüks meslek dallarıyla –kumaş ve halı, parşömen ve papirüs, parfümeri ve sanat seramiği– birlikte dirilmişti. Ege adalarının ünlü bağları, zeytinlikler ve sanayi tarımı eski durumuna gelmişti. Ne var ki batı eyaletleri de doğu ile rekabete başlamışlardı. Gallia’da ve batı Germania’da (Moselle kıyılarında), köye iş gücü kullanımının yaygınlaşması büyük bir ekonomik gelişmeye yol açmıştı: Birçok tarım toprağı bağa dönüştürüldü; Gallia ve Moselle bağlarının İtalya şaraplarıyla rekabete girmesine engel olmak amacıyla, Domitianus’un bağların yarısının sökülmesini buyurması bir sonuca ulaşmadı. Gallia’da, özellikle güneyde ve Ren kıyılarında, ürünleri bütün orta Avrupa’yı, Britania ve İspanya’yı dolduran büyük zanaat –metalurji, tekstil, seramik, cam– merkezlerinin ortaya çıktığı görüldü. Tuna ve özellikle Pannonia ve Mesia eyaletleri, Sicilya’dan hiç de geri kalmayan tahıl ambarları haline geldiler. Büyük miktarda altın, gümüş, bakır, kurşun ve kalay çıkartılan İspanya’da metalurji büyük gelişmeler gösterdi. Noricum demiri, Dacia ise altınıyla ünlüydü. Birçok büyük kent kurulmuştu: Britania’da Londonium (Londra), Gallia’da Narbo (Narbonne), Lugdunum (Lyon), Arelate (Arles), Augusta Treverorum (Trèves), Germania’da Colonia Agrippina (Köln), Mogontiacum (Mayence), Argentoratum (Strasbourg), Augusta Vindelicorum (Augsbourg), Tuna üzerinde Vindobona (Viyana) ve Singidunum (Belgrad), Dacia’da

Sarmizegethusa, Afrika’da Lambaesis ve Thamugadi, vb. Bunların birçoğu Roma kolonisi sınıfına yükselmişti ve halkları yurttaşlık haklarına sahiptiler; bazıları municipia olmuştu; nihayet, eski Grek kentlerinin çoğunluğu gibi, bazıları da özerklikten yararlanıyor ve “müttefik” ya da “özgür” sayılıyorlardı.

Eyaletler ve büyük kentleri, yoksullaşan ve gerileyen İtalya’nın ayağını kaydırarak ve hatta aracı negociator’ları, yani Romalı iş adamlarını aradan çıkartarak, giderek hızlanan ticari mübadelelere girişiyorlardı. Dış ticaret tümüyle taşralı tüccarların elindeydi. Grek ve Suriye’li tüccarlar, gemicileri tarafından keşfedilen muson rüzgârlarından yararlanarak Hind ve Seylan’a uzun iş gezilerine çıkıyorlardı; kimileri Çin’e bile uzanmışlardı. Baharat, değerli taşlar, Hind kumaşları, Çin ipeği getiriyorlardı. Gallia tüccarları Ren ve Tuna’yı iniyor; Viskül’den geçerek Baltık Denizi ve İskandinavya’ya ulaşıyorlardı. Batı Dvina’nın aşağı kesimlerinde, Riga dolaylarında, Gothland adasında Roma paralarının gizlendiği yerler bulundu.

Giderek daha çok verilen yerel yönetim özerkliği uygulaması sayesinde, birçok kayıtların da doğruladığı gibi, taşra kentlerinde yoğun bir kamusal hayat egemendi; bunlar, kent magistratuslarının (belediye üyeleri, belediye başkanlık divanı üyeleri, questorlar) seçim öncesi kampanyalarından, çeşitli zanaat birliklerinin (loncalar) etkinliklerinden, imparatora bağlılık mesajları göndermek, yerel gereksinimleri tartışmak ve merkezi yöneticilerine şikayet ve isteklerini bildirmek için toplanan eyalet temsilcilerinin çeşitli toplantılarından söz etmektedirler. Gallia’nın çeşitli bölgelerinin temsilcilerinin katıldığı Lugdunum (Lyon) eyalet toplantıları, halk eğlenceleri, oyunlar düzenleyen pentapolis (Karadeniz’in kuzey kıyısında bulunan beş Grek kenti) temsilcilerinin Tomi’de (Constanta) yaptıkları toplantılar özellikle biliniyor. Eyaletler bağımsız bir hayat yaşamaya alışıyorlardı ve güçlü ayrılıkçı akımlar ortaya çıkıyordu: Merkez yönetimin etkinliği için artık hiçbir ilgi göstermiyorlardı.

Siyasal çözülmenin bu belirtilerinin yanı sıra, II. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, köle emeğine dayalı ekonominin gerilmesinin ve çöküşünün daha kaygı verici belirtileri göze çarpmaya başladı. “Eski kölelik miadını doldurmuştu... artık zahmetine değecek bir ilişki değildi...” demektedir Engels.

I. ve II. yüzyıllarda, özellikle eyaletlerde, üretim araçlarının büyük oranda geliştikleri görülür. Hellas ve kuzey İtalya’da tekerli ve geniş demirli sabanlar, Gallia’da düvenler ortaya çıktı. Su değirmenleri çoğaldı, şantiyelerde maçunalar, özellikle pişirilmiş tuğlalar ve hatta çimento kullanılmaya başlandı. Arkeolojik kazıların ve özellikle Pompeii kazısının kanıtladığı gibi, zanaat aletleri de önemli gelişmeler gösterdiler. Köle kol gücü üretimin her türlü rasyonelleşmesine engel oluyor, en ilkel aletlerin kullanılmasını zorunlu kılıyor, bu da üretim araçlarının gelişmesiyle bağdaşmaz bir durum yaratıyordu. Aristoteles zamanında, kendisinin de dediği gibi, “köle mülkiyetin en mükemmel biçimi” olmasına karşın, M.S. I. ve II. yüzyıllarda, köle sahibi olmak mülkiyetin en tehlikeli, en güvenilmez biçimiydi. Giderek daha serkeşleşen köleler, efendilerine karşı gittikçe çoğalan bir kin gösteriyorlardı. Hiç kuşkusuz, M.Ö. II. ve I. yüzyıllarda olduğu gibi büyük köle ayaklanmaları çıkmıyordu: İmparatorların etkin yönetimleri ve uyanık polisi daha kıvılcım halindeyken ayaklanma ocaklarını söndürüyordu. Örneğin, Tiberius döneminde, 24 yılında, Apulia’da bir köle hareketi oluşmaya başladı, hareketin başında bir emekli muhafız eri olan T. Curtisius bulunmaktaydı. Roma’dan hemen güçlü bir birlik gönderildi, bir tribunusun komutasındaki bu birlik, “ayaklanmanın reisini ve ileri gelenlerini yakaladı ve cezalandırılmaları için Roma’ya götürdü” (Tacitus, *Annales*, IV, 27). Hiç kuşkusuz bu türden daha başka patlamalar da oldu, ancak kaynaklarımız bunları anmayı gerekli görmüyorlar.

İmparatorluk döneminde, köleler efendilerine olan hınç ve kinlerini özellikle bunları öldürerek; bunları Neron, Domitianus, Commodus gibi despotların gazaplarına hedef yapan, sürekli ve çoğu zaman, büyük bir olasılıkla gerçek dışı jurnallerle dile getiriyorlardı; bu durum efendileri sürekli korku içinde tutuyordu. “Ne kadar kölen varsa o kadar düşmanın vardır” diyen Roma atasözü belki de bu dönemden kalmadır.

Nihayet, kölelerin bile “kalite”leri bozulmuştu: Şimdiki köleler gerçek “Barbar”dılar: Germenler, Sarmatlar, Daklar, vb., çünkü, uygar ulusların köleleştirilmesi sistemi geçmişte kalmıştı artık, eyaletler Roma topluluğunun eşit haklı üyeleri olmuşlar ve böylece, nitelikli köle ve işçi akını sona ermişti. Bunlar artık dikkatli kullanılmaya ve kendilerinden daha

akıllı biçimde yararlanılmaya başlandı: Aralarından birçoğunun aylık ödenti karşılığında, dışarıda serbest çalışmalarına izin verildi: Kendilerine, özgürlüklerini satın alabilmeleri için, toprak, dükkân, atölye verildi, hatta azat bile edildiler; ama efendinin onlara bakmak zorunluluğunun kalmasına karşın efendiye bağımlılık devam ediyordu.

Sonuç olarak, kölelerle ilgili düşünceler gibi kendilerine karşı davranış biçimleri de değişiyordu. M.S. I. yüzyılın ortalarında, Columella, “kölelere karşı nazik” olmayı salık veriyordu; efendi onlarla konuşmaya, hatta şakalaşmaya tenezzül etmemezlik etmemelidir. Seneca, “Kölelik doğal bir durum değildir, doğaya ve doğaya özgü özgürlüğe aykırıdır” demektedir; “köle de seninle aynı türdendir”; “Köleler, bu insanlar! Hayır, bunlar insandırlar, bizim varlık yoldaşımız, basit dostlarımızdır.” Hadrianus ve Antoninus, efendilerin kölelerini öldürmelerini yasaklayan bir kararnâme yayınlamışlardı; karı-kocayı ayrı ayrı satmak da yasaklanmıştı; köleler vasiyet hakkını da elde ettiler, vb. Bu insanlıkçılığın (humanitarisme), hiç kuşkusuz, yaşam koşullarını iyileştirerek kölelerden mümkün olan en yüksek yararı sağlamaktan başka bir amacı yoktu.

Kırsal bölgede, kolonluk, doğrudan üreticinin yeni bir sömürü biçimine geçişi belirleyen bir yaygınlık kazanıyordu. Üretim araçlarının bizzat üreticinin mülkiyetinde bulunduğunu düşünen Engels, “Kolonlar, Ortaçağ serflerinin habercileri oldular” diye yazmaktadır. Bu kolonların son derece değişik kökenleri vardı: Toprağa yerleşmiş köleler, Roma topraklarına yerleşmeye gelmiş Barbarlar, büyük mülklerin işlenmeyen topraklarından toprak “parseli” kiralamış özgür kent insanı. Birçok büyük toprak sahipleri küçük çiftlik kirası sistemini kabul ettiler ve topraklarının ancak küçük bir bölümünü kölelere işletmeyi sürdürdüler. II. yüzyılda toprak kirası genellikle mal olarak (hasatın 1/3 dolaylarında) ödeniyordu ve bazı eyaletlerde yalnızca demirbaş insanları bulunan yurtluklara bağlı kölelere değil, aynı zamanda kolonlara da, mülkün büyük bir bölümünü kiraladıktan sonra bunu küçük çiftçilere kiraya veren mülk sahibinin ya da *conductor*’un yararına angarya *(opera)* yükümlülüğü getiren gelenek giderek yaygınlaşıyordu. Başlangıçta oldukça hafif (yılda altı gün) olan bu angarya, büyük mülk sahiplerinin ve zengin *conductor*’ların cezalandırılmayan keyfi yönetimlerinin sonucu olarak aşama aşama ağırlaşmaya başladı;

sözleşmeler ve yasal sözleşme maddeleri çiğnenerek ödentiler de yükseltildi; ödenmemiş borçlar bahane edilerek, kolonların sözleşmenin sonunda topraktan ayrılmaları giderek daha sık engelleniyordu ve bu nedenle, kolonların durumu, giderek yurtluğa bağlı kölelerin durumuna yaklaşıyordu.

Saltus Burunitanus (yazıya adını veren kişi) imparatorluk mülkü kolonlarının, *conductorların* ve bunları koruyan memurların keyfi yönetim ve kötü davranışlarını imparator Commodus'a şikayet etmek amacıyla sundukları dilekçe olan ve 1879 yılında Afrika eyaletinde bulunan çok ayrıntılı kayıt, bize durumla ilgili açık-seçik bilgiler aktarmaktadır. Hükümdara sunulan dilekçe şöyle: "Acı bize ve o kutsal yazılarından biriyle buyur ki, Adrianus yasası ve valilerinin kararları gereği yükümlü olduğumuzdan, yani iki defa üç gün angaryadan daha fazlasına zorlamasınlar bizi; buyur ki, Haşmetlilerinin teveccühkâr iradeleriyle, biz senin topraklarında büyümüş köylülerin, Hazine'nin topraklarının conductorları tarafından kötü muameleye maruz kalmayalım." İmparator bu lütuf dilekçesine şöyle cevap vermiş: "... Valiler, yerleşik kurallara aykırı olarak, sizden haksız isteklerde bulunulmamasını gözetmek zorundadırlar", çok ılımlı bir biçimde bir tavsiyenin ifadesinden başka bir şey olmayan bu buyruk, hiç kuşkusuz, sonuçsuz kaldı ve kolonların uyarıları hiç kuşkusuz birbirini izledi.

Demek ki, M.S. II. yüzyıl dolaylarında, Roma köleci İmparatorluğu'nun "altın çağı" açıkça sona ermekteydi ve daha o zaman, köleliğe dayalı bütün sistemin tam bir yıkımıyla sonuçlanacak olan büyük bunalımın belirtileri ortaya çıkmaktaydı.

ALTMIŞ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜLTÜREL ÇÖKÜŞ HRISTİYANLIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI

I. M.S. II. yüzyılda uygarlık. Antoninuslar dönemine bazen "aydınlanma çağı" adı verilir. Roma uygarlığı ve çok geniş bir alana yayılması, ancak yüzeysel görünümleri altında incelenirse bu tanımlama doğru olabilir.

Roma, gerçekten de, bu dönemde, bütün Akdeniz havzasının ya da, o sıralarda gururla söylendiği gibi, yaşanan ve uygar (Hind ve Çin'in büyük doğu uygarlığının Romalılar ve Grekler pek az biliyorlardı) "Dünya"nın en büyük, en güzel kentiydi. Roma'nın dış görünüşü, özellikle 64 ve 69 yılları büyük yangınlarından sonra çok değişmişti. Flavianuslar çok önemli onarım çalışmaları yapmışlardı. İlk Antoninuslar döneminde, aralarında özentili bezemeleriyle dikkati çeken Ulpianus kitaplığının da bulunduğu şatafatlı yapılarla çevrili görkemli Nerva ve Trajanus forumları yaptırıldı. Burada, üzerinde imparatorun altın yaldızlı heykelinin bulunduğu ve imparatorun anıt-kabri olan devsel Trajanus sütunu yükseliyordu: Altın bir kavanoza konulan külleri sütun kaidesinde saklanıyordu ve sütun gövdesi, hükümdarın Daklara karşı yaptığı savaşı temsil eden olağanüstü alçak-kabartmalarla bezeliydi. Adrianus, Pantheon'u büyük bir şatafatla yeniden yaptırıldı; o da kendisine bir anıt-kabir yaptırmış ve Tiber üzerinden bir köprüyle kente bağlamıştı. Trajanus'u örnek alan Marcus Aurelius, Marcomanlar ve Sarmatlar karşısında kazandığı zaferin anısına 30 metre yüksekliğinde bir başka sütun diktirdi ve bu sütun da Roma'da görülebilir (ama imparatorun heykelinin yerine bir havarinin heykeli var şimdi). Roma

ileri gelenleri de, imparatorun izinden giderek, kendilerine kentte görkemli konaklar, kırda şatafatlı villalar yaptırmışlardı. İki yanından su akan Roma sokakları döşeme taşıyla döşenmişti; alanları süsleyen çeşmelerden, uzaklardan su kemerleriyle getirilen sular fışkırıyordu.

Romalı kolonlar, zengin tüccarlar, memurlar ve askerler, lüks ve konfor zevkini eyaletlere yaymışlardı. Batı ve kuzey eyaletleri (İspanya, güney Gallia, Ren Germania'sı, orta ve aşağı Tuna eyaletleri) en çabuk Romalılaşan eyaletler oldular. Eyalet kentlerinde insanlar Roma usulü kemerlerin altından yürüyorlardı; bazilikalar, su kemerleri, sarnıçlar, havuzlar, çeşmeler, hamamlar, amfitiyatrolar ve arenalar yaptırılıyordu. Çok sayıda okul açılmıştı, buralarda da Latin dili ve edebiyatı öğretiliyordu (bu okul hayatı Treves'de bulgulanan alçak-kabartmalar üzerinde çok canlı bir şekilde temsil edilmişti). Sözbilimciler taşra gençliğine hitabet sanatını öğretmeye geliyorlardı. Söylevlerin dinlendiği, edebiyat yapıtlarının okunduğu halka açık toplantılar çok modaydı; bu amaçla geniş yerler kiralanıyor, tanıdık ve dostlara davetiyeler gönderiliyordu. Aslında çokça yanlış yapılsa da Latin dili dört bir yanda çınlıyordu.

Ama M.S. I. yüzyılın ortasından itibaren, Roma İmparatorluğu'nun köleci çevrelerinde bütün kültürel alanlarda çok belirgin bir nitelik düşüşü gözlemleniyor. Bunun nedeni, her şeyden önce, imparatorluk rejiminin uyuşturucu etkisiydi, çünkü bu rejimde, lüks içinde yüzen zengin köle sahipleri de özgür olmayan insanlar kadar "devlete karşı, yani imparatora karşı... kölelerin efendileri karşısındaki durumunun benzeri hemen hemen bütün haklardan yoksun bulunuyordu."[27]İmparatorluk her türlü toplumsal düşünce dışavurumunu, hele hele halktan geliyorsa, bastırıyordu. Julius-Claudius hanedanı döneminde büyük masal yazarı Caius Julius Phaedrus (Phaeder) (ölümü 69 yılına doğru) bu nedenle acımasızca işkencelerin hedefi oldu. Yoksul bir azatlı köle olan Phaedrus, masallarında (yazarın sağlığında 5 kitap yayınlamış olmasına karşın bize 135 masal ulaştı), Roma'nın ezilen alt katmanlarının imparatorların kanlı rejimine, yetkileri sınırsız gözdelerinin ve özellikle Sejanus'un keyfi yönetimine karşı itirazlarını, "büyüklere ve güçlülere" olan kinlerini allegorik bir biçimde yansıtıyordu. Phaedrus'un masalları yoksul halk arasında son derece tutuluyordu; Pompeii duvarlarında bile alıntı örneklerine rastlıyoruz.

İmparatorların ezici boyunduruğunun sonucu olarak, bu köleci toplumun efendileri arasında, şaşkın bir boyun eğme anlayışı yayılmış, kamusal hayata karşı her türlü ilgi yok olmuş ve bunun tersine, en bayağı könsül zevkler yüreklendirilmişti. Bu atmosfer, sanatın bütün alanlarında, özün harcanması pahasına, biçimciliğin, yüzeysel etki ve özentili bir üslup düşkünlüğünün egemen olmasına katkıda bulunuyordu. Neron'un hocası Seneca'nın, ünlü Grek modellerinin süslü taklitleri olan karışık ve ağzı kalabalık trajedileri –*Oedipus, Agamemnon, Medeia, Phaidra, vb*.– bu türün örnekleriydi ve zamanın Roma yüksek sosyetesini etkisi altında tutan kötümserlik gereği trajik öğe, bu canavarca cinayetler ve aşırı duygularla yüklü yapıtlarda ölçüsüzce kullanılmıştı. Başka bir tantanalı tumturaklılık örneğini, hükümdarın dostu, zengin ve yüksek yönetici Genç Plinus'un (Caius Plinius Caecilius Secundus) kaleme aldığı, çıldırtıcı dalkavukluklarla dolu, iddialı *Trajanus'a Övgü* vermektedir. Onun bu övgü söylevi, üç yüzyıl boyunca, birçok yapıta methiye türünün örneği olmuştur. Aynı yazarın on kitaplık mektupları, gene çok özentili bir üslupla yazılmış olsalar da bambaşka bir yazınsal değeri olan yapıttır, çünkü her şeye karşın bu mektuplar içerik bakımından çok ilginçtirler ve II. yüzyıl başı Roma toplumunun ekonomik olgularını, yönetim metotlarını, kültürünü, hayatını ve törenlerini değerlendirmemize olanak sağlamaktadırlar. Genç Plinius ile Trajanus'un yazışmalarını kapsayan X. Kitap özellikle yararlıdır.

Eskiden Roma edebiyatının ağır basan türü olan yergi büyük oranda değişti. Yergiciler, eskiden Lucilius ve Catullus'un epigramlarında, bazen Horatius'un ilk *Yergiler*'inde cesur bir şekilde yaptıkları gibi güncel politikayı eleştirmekten vazgeçmek, bazı toplumsal çevrelerin hatta bazı kişilerin kusurlarını çekiştirmek ve özel yaşamın toplum ahlakına aykırılıkların özellikle çileden çıkartıcı bazı olaylarını belirtmek zorunda kaldılar. İspanya'dan Roma'ya gelip, burada büyük kişilerin yanında kıt kanaat geçinen Valerius Martialis (42-102 dolayları), Domitianus ve Trajanus dönemlerinde, oldukça yüzeysel ama bununla birlikte iğneleyici epigramlarını (12 kitap) bu anlayış içinde yazdı: Alay görünüşü altında, saraylıların ve genellikle, Roma dünyasının yüksek çevrelerinin bir tür kıskançlıkla betimlemekten hoşlandığı sefih hayatlarına pek öyle saldırmaz; alaylarına hedef olarak bozuştuğu eski koruyucularını alır. Aynı zamanda,

zengin azatlılarla, üfürükçü hekimlerle, ünlü avukatlarla, hinoğluhin meyhanecilerle alay eder; bununla birlikte, zenginlerin önünde yerlerde sürünmeye hazırdır, yeter ki "iyi efendi" olsunlar ve zavallı baldırı çıplak korunuklara karşı cömert davransınlar. Martialis korunukların yoksul hayatlarının renkli betimlemesini de yapar. Yirmi yıl sonra, Decimus Junius Juvenalis (55-127), on altı yergisinde, Roma toplumunun ahlaki yozlaşmasını çok daha sert ve dokunaklı eleştirmiştir. Küçük bir kırsal bölge mülk sahibi olan Juvenalis, bu nedenle, Martialis'e göre çok daha bağımsız bir konumda bulunuyordu. Zenginlerin ve büyüklerin kokuşmuş hayatlarını, büyük servetlerinin suçlu kökenini, büyükler karşısındaki utanç verici dalkavukluklarını, zayıflara karşı acımasız davranışlarını ve iğrenç yaşama biçimlerini amansızca sergiler. Juvenalis ünlü *VI. Yergi*'sinde, Roma yüksek sosyetesi kadınlarının ahlak bozukluklarını, kızdıkları kölelerin hatalarına karşı insanlık dışı zulümlerini, boş inançlarını ve öteki kusurlarını açıkça kınar. Roma'nın durmadan aşağılanan yoksul insanlarının aç yaşamlarını büyük bir üzüntüyle dile getirir. Ama onları etkin bir biçimde karşı çıkmaya çağırmaz ve onlara bu kokuşmuş kenti en kısa zamanda terk etmelerini salık vermek ve köyde daha rahat ve daha dürüst bir hayat aramakla yetinir.

II. yüzyıl Roma toplumunun orta ve aşağı katmanlarının hayatı, gelenekleri, edebi beğenileri, dünya görüşleri *Metamorphoses* (ya da *Altın Eşek*) adlı büyük bir fantastik romanda eksiksiz bir şekilde aktarılmaktadır. Romanın, Afrika eyaleti doğumlu, dünyayı dolaşıp birçok şey görmüş, mistik eğilimli filozof ve söz bilimci yazarı Apuleius (Lucius Apuleius Theseus, M.S. II. yüzyılın ortası, III. yüzyılın başı), büyüyle eşek haline getirilen genç Lucius'un serüvenlerini anlatır. Bu durum Apuleius'a, kahramanını bir efendiden ötekine geçirirken, çok değişik toplumsal katmanların temsilcilerinin geniş bir portreler galerisini gözümüzün önünde sergilemek, anlatısını birçok eğlendirici olaylar ve mitolojik öykülerle (ünlü "Eros"la Psykhe" masalı gibi) süslemek ve öykülerini olağanüstü olaylar, mucizeler, mistik kültler ve büyüyle çeşnilendirmek olanağı sağlar. Roman zaten bir mucizeyle biter: Lucius, tanrıça onuruna yapılan bir ayin alayının başında yürüyen bir İsis rahibinin baş çelenginden birkaç gül taçyaprağı yiyerek tekrar insana dönüşür. Satirik, fantastik ve mistik öğeler, çok

gerçekçi işlenmiş erotik sahneler, çeşitli beğenileri hoşnut edecek biçimde, durmadan birbirlerini izlerler; bu da, gerçeğin çirkinliklerinden bir fantezi ve büyük heyecanlar dünyasına kaçmaya çalışan bir toplumda bu romanın yaygın ününe ve beğenilmesine katkıda bulunur.

Tiyatroda, ciddi türlerin, güncel konularla ilgili trajedi ve komedilerin yerlerini, çoğu zaman dile gelmez patavatsızlıkta ve “mim” adı verilen açık saçık farslara ve göz kamaştırıcı ama anlamdan yoksun “peri oyunları”na bırakmış olması, çoktandır başlamış olan bu kültürel yozlaşma döneminin en ayırt edici özelliklerinden biridir. Arena ve araba yarışları şimdi birinci plandaydı ve Roma toplumu bu gösterilere öylesine tutkundu ki, Caligula döneminden itibaren arena seyircisi gözde araba sürücüsünün giydiği kaskların rengine göre –“beyazlar”, “kırmızılar”, “maviler” ve “yeşiller”– gruplara ayrılmıştı; ayrıca, amfitiyatro gladyatörlerin düelloları ve hatta meydan savaşları da çok tutuluyordu. Gladyatör oyunları yalnızca Romalılaşmış batı eyaletlerinde değil, o zamana kadar bu tür kanlı eğlencelerden haberi olmayan Hellenistik kültürün egemen olduğu doğuda da yaygındı.

Roma İmparatorluğu’nun Grek kesiminde bu kültürel yozlaşma, her şeye karşın, daha az belliydi. Bu kültür hâlâ büyük yazar üretiyordu: Plutarkhos (45-125), *Bioi Paralleoi* (Paralel Hayatlar) ve *Ahlak Yapıtları*’nı burada yazdı; ünlü söz bilimci Dion Khrysostomos (M.S. I. yüzyılın sonu, II. yüzyılın başı), sonu gelmez gezileri sırasında, ziyaret ettiği Grek kentlerinde herkese açık dersler veriyordu; bir zamanlar “bir kölenin kölesi” olan stoacı Epiktetos (50-125 dolayları), ethik araştırmalarının derinliği ve özdeyişlerinin inandırıcı gücüyle etkiliyordu. Roma’lı seçkinlerin gözünde Grek kültürünün üstünlüğü yadsınmaz bir gerçekti ve Marcus Aurelius en başta Grek okura seslenerek, *Düşünceler*’ini Grekçe yazıyordu. Roma senatörü ve eski Roma’nın büyük hayranı Dio Cassius (155-235 dolayları) da 80 kitaplık büyük *Romaika Historia*’sını (Roma Tarihi) Grekçe yazmıştı.

Ama aynı zamanda, bu dönemin düşünsel üretiminde, bilimsel düşüncenin gerilmesi gözlemlenebilir; Grek materyalizminin temsilcileri olan Demokritos ve Epikuros, filozof Aristoteles’in yapıtlarında, Cicero ve Caesar’ın çağdaşı Romalı düşünür Lucretius’un *Doğa Üzerine* adlı şiirinde açıkça dile gelen, insan aklının doğanın gizlerini ve yasalarını kavramaya

yeteneği olduğu inancı, evet bu inanç yok oldu. Uzun süredir reddedilen, gizemli ve anlaşılmaz güçlere inancın tekrar dirildiği görülüyordu. Cumhuriyet döneminde, o sıralar ancak yoksul halkın en cahil katmanlarında kaba boş inançlar biçiminde varlıklarını sürdüren bu düşüncelere büyük Roma rahipleri (Caesar gibi) bile gülüyorlardı. Ama şimdi, düşünsel gerilemeyle birlikte, yeniden ortaya çıkıyorlar, elverişli bir ortam buluyorlardı ve bunların en ateşli yandaşları, daha bir süre önce en kültürlü olan ama artık geçerli yaşama amaçlarını, kendilerine ve kendi güçlerine inançlarını yitirmiş bulunan çevrelerdeydi.

Olağanüstü ve doğaüstüne, "öteki dünya"nın her şeyine büyük ilgi, Suetonius Tranquillus'un (75-160) ilk İmparatorların hayatlarıyla ilgili belgelere koca bir kehanetler, fallar ve mucizeler yığınını karıştığı *On İki Caesar'ın Hayatları* adlı yapıtında açıkça görülür. Thukydides ve Polybios bu gibi şeylere "boş masal" muamelesi ederler, ama ne var ki M.S. II. Yüzyılda bu gibi budalalıkların çokça müşterisi vardı. Roma'da öylesine çok ve her türde sihirbaz, büyücü, müneccim, kâhin, göz bağıcı ve cadı vardı ki imparatorluk yönetimi bunlara karşı birçok kez katı önlemler almıştı; bunları sürdü, kılıçtan geçirdi, bu mistik bulaşıcı hastalığı ortadan kaldırmak için boş yere uğraştı. Zaten, Roma imparatorlarının en aydınları bile bu hastalığa yakalanmışlardı: Örneğin, Claudius resmen bir kâhinler okulu (*haruspices Augusti*) açtı ve Adrianus müneccimlikle, hatta büyücülükle uğraşıyordu.

Roma toplumu, bu anlayış içinde, Augustus'un din reformunu ve eski Roma inancını diriltmek arzusunu heyecanla karşılamıştı. Ama pek doğaldır ki, bir yandan bu reformları halk yığınlarının ayaklanma eğilimlerini frenlemek konusunda etkili bir araç gördüğü için sevinçle karşılamasına karşın bu toplum, kendini eski siyasal etkinliğinin yerine dolduracak yeni bir şey bulduğu dinsel tarikat araştırmalarına teslim ediyordu. Büyük ailelerin temsilcileri Augustus tarafından yeniden kurulan dinsel derneklere koşarak girdiler: En eski zamanların âyinlerini yeniden onurlandıran "Arval kardeşler", "Lupercus"lar, "Titien"ler ve ötekiler: Eski ve kesinlikle anlaşılmaz bir dilde okunan ve söylenen dualar, kemere takılmış kurt kuyruklu "sıçrayıcılar"ın yabanıl dansları, vb. İmparator kültleri –"Augustus ve Roma" "Augustus'un cini (genius)", "Augustus'un cin-

tanrıları”– en küçük bir başarıya ulaşamadılar. Senato kararı uyarınca verilen “tanrı” payesi ile ölü imparatorlar “tanrı”laşıyorlardı (*divi*); Roma’da ve özellikle eyaletlerde kendileri için tapınaklar yaptırılıyor ve her kentte en seçkin ailelerden seçilen rahipler onun kültüne kendilerini adıyor, eyalet meclisleri (*conventus*) dualar ve resmî kurbanlar sunuyor, zengin azatlı köleler “Augustus’a tapanlar” dernekleri kuruyorlardı. İmparatorların onuruna dikilen heykellerin kaidelerine, kendilerini “velinimet ve kurtarıcı” olarak tanımlayan yazıtlar kazanıyordu.

Bu böylesine hazır ortamda, Roma toplumunun bütün katmanlarına dört bir yandan nüfuz eden doğu gizleri çok daha kolay yayılıyordu. Temsilcilerinin, yandaşlarına evrenin ve öteki dünyanın gizlerini, hayatın anlamını ve buyrulan dua ve ayinleri tam olarak yerine getirenlere vaat edilmiş olan sonsuz mutluluğa erişme olanaklarını açıklamak savında oldukları oranda bunların çekicilikleri artıyordu. Mısır’ın Roma’nın eyaleti oluşundan bu yana, “evrenin hanımefendisi”, “göklerin kraliçesi”, “iyilik ve acil yardım dolu” İsis, Roma’da alabildiğine yayılmıştı ve Caligula döneminde, sarayda özel bir himaye görmüştü. Claudius döneminde, Küçük Asya kökenli “Tanrıların anası” “Kibele ve onun yoldaşı, hayvanlar tarafından parçalandıktan sonra insanları kurtarmak için dirilen Attis kültü büyük bir başarı kazanmıştı. Flavianuslar döneminde, muzaffer Suriye ordusunun askerleri Roma’ya ve eyaletlerine İran kökenli “ölümü yenen” Mithra kültürünü getirdiler; *mithraeum*’lar ya da bu tanrının tapınakları, bu sırada, Roma’da ve özellikle Ren ve Tuna garnizonlarında (Mayence, Carnuntum ve öteki Roma müstahkem mevkileri) yükseldiler. Suriyeli “Yenilmez Güneş” kültü de birçok yandaş buldu. Nihayet, Jerusalem’in yıkılmasından sonra, Yahudi dağılmasının (*diaspora*) sonucu olarak, tek tanrıları Yahudi dini, birçok mezhebiyle birlikte çok geniş bir yaygınlık kazandı.

Engels “İlkel Hırıstiyanlığın Tarihine Katkı”sında, o sırada eski dünyaya egemen olan karışıklığı şaşırtıcı bir biçimde tanımlar. Bu dönemin, hatta Roma ve Hellas’ta, daha baskın oranda da Küçük Asya, Suriye ve Mısır’da, çeşitli ulusların içinde dindar dalaverelerin ve en katkısız üfürükçülüğün tamamlayıcı katkıları bulunan en değersiz boş inançlarının karışımının hiç eleştirilmeden kabul edildiği; kerametin, acayip yüceltmelerin, her türlü

tinselci saçmalıkların, kehanetin, altın yapma usullerinin, Kabala'nın ve gizli büyücülüğün baş rol oynadıkları bir çağ olduğunu gösterir. Bu doğaüstü çılgınlıkları herkesten fazla doymazlıkla dinleyen bir insan sınıfının içinden çıkan ilkel Hristiyanlığın doğduğu ortam işte böyleydi.[28]

2. Hristiyanlığın ortaya çıkışı ve I. ve II. yüzyıldaki tarihi. Hristiyanlık, başlangıçta, aşağı ve sömürülen toplumsal çevrelerde, "çileli ve acı çeken" halk, yoksullaşmış ve özgürlüğünü yitirmek üzere olan özgür insanlar, küçük zanaatkârlar, proletarya ve köleler arasında doğdu ve yayıldı.

Roma İmparatorluğu'nun köleleşmiş, ezilen ve yoksulluğa indirgenmiş halk kitleleri, başlangıçta, M.Ö. II. ve I. yüzyıllarda, açık mücadelede, ayaklanmada bir çıkış yolu aramışlardı. Ama ayaklanmaların hepsinin başarısızlığa uğraması, Roma'nın gücüne direnmenin umutsuz olduğunu göstermişti. İşte bu nedenle, toplumun aşağı katmanlarında, dünyanın kötülüklerinden ve acılarından kurtaracak bir "göksel kurtarıcı" beklentisi doğdu ve geniş ölçüde yaygınlaştı.

Bu umut, I. yüzyılda, insanların Tanrı tarafından gönderilecek "Yahudiler'in kralı" Mesih'ten gelmesi beklenen tansıklı kurtuluşa umut bağladığı acının son sınırına gelmiş Yahuda'da ve birçok Yahudi kolonisi bulunan Küçük Asya'da özel bir güçle ortaya çıkmıştı. Ve zaten, bu bölgenin yerli halkı kendi kurtarıcı tanrılarına ya da çok yaygın kültlerin kurtarıcılarına bağlanmış bulunuyorlardı: Bunların arasında, kendisine bağlı olanları kurtarmaya geleceği kabul edilen, eski Grek hayvancılık ve tarım tanrısı (çoban-tanrı) Hermes Trismegisthos (üç kez büyük Hermes) kültünü sayabiliriz. Bir başka yaygın kült de Grekler'in Dyonisos'una benzeyen ve bir kurtarıcı olarak görülen, aynı zamanda bir tarım tanrısı olan Frigya tanrısı Sabasios kültüydü. İmparatorluğun doğu eyaletlerinde, kendilerine çok sayıda yandaş kazanan ve "bir kurtarıcı"nın geldiğini muştulayarak kendi mezheplerini kuran çok sayıda bağnaz yalvaçın (peygamber) ortaya çıktığı görülmüştü. Hristiyanlığın tohumu bu Yahudi mezheplerinden biri oldu.

Hristiyan edebiyatının elimizde bulunan en eski yapıtı *Yuhanna'nın Vahyi*'dir (M.S. 68 ya da 69). Kitabın yazarı, Mesih'in (Grekçe: Hristos)

gelişinin habercilerinden biri olan Patmos’lu Yuhanna’ydı. Yuhanna, İsa’nın gelişini bekleyen yedi Küçük Asya kilisesinin (topluluk) üyelerine seslenir, ama Hristiyanların değil Yahudilerin adını verir.

Yuhanna, *Vahiy*’inde, kendisine “dünyanın sonu”nun yakın olduğunun ve “Tanrı’nın kuzusu” İsa’nın günahkâr dünyanın “son yargı”lamasını (kıyamette yargı günü -Ö. İ.-) yapacağının bildirildiğini gizli görüntüleri coşkulu bir dille anlatır. Yedi başlı canavarın üzerine oturmuş ve “kutsallar”la yani inananlarla, cenk eden “Büyük Fahişe” Babil ilk önce cezalandırılacaktır; fahişeyi Roma olarak yorumlamak gerekir ve canavarın yedi başı da imparatorlardır. İsa, doğrular ordusunun başında, canavarı ve bütün kötülük ortaklarını cehennem ateşine atacak, sonra yeni bir gökyüzü, yeni bir yeryüzü yaratacak ve yeni Jerüsalem’i kuracaktır. O zaman bütün doğrular sonsuza dek dirilecekler ve İsa’nın sonu olmayan mutlu krallığı başlayacak. Yuhanna’nın Vahyi’nde hâlâ savaşçı bir üslubun tınısı, mücadelenin hâlâ sıcak tutkusu vardır.

Kurtarıcının yakında geleceği “iyi haber”i (Grekçe: *euangelion*) birçok göçmen, gezgin, propagandacı (havari) tarafından yayıldı ve bütün “ezilenler ve acı çekenler”, köleler, kentlerin yoksul insanları ve özellikle kadınlar tarafından sevinçle karşılandı.

Başlangıçta basit bir Yahudi mezhebi olan hareket, ilkin Grek dilinin egemen olduğu doğu eyaletlerinde (Küçük Asya, Suriye, Mısır), sonra batı eyaletlerinde (Roma Afrikası) yaygın bir halkçı nitelik kazanmakla gecikmedi.

II. yüzyılın başında yaygın bir sözlü, sonra da yazılı edebiyatın ortaya çıktığı görüldü: Vaazlar, mektuplar, kiliselerin kendi aralarında değiş tokuş ettiği “vahiyler” her türlü masal, efsane ve mitoslarla dolu yapıtlar.

O zaman, II. yüzyılın ilk otuz yıllarında, “göklerin kralı” İsa’nın basit bir insan suretinde ve Nasıra’lı (küçük bir Filistin kasabası) İsa adı altında gelmiş olduğu ve yoksul insanların bütün kötülük ve bütün acılarının acısını bizzat çekmiş olduğu mitosu oluştu ve İsa’ya inananlar (kendilerini “Hristiyan” diye adlandırmaya başlamışlardı) arasında uzaklara kadar yayıldı. Bu tema üzerine birçok İncil oluşturuldu, bunların arasında dördü yaygınlaşıp kabul edildi: Matta’ya göre, Markos’a göre, Luka’ya göre, Yuhanna’ya göre İnciller.

İnciller, İsa'nın Augustus zamanında, Nasıra'lı Yusuf adında Galile'li bir marangozun ailesinde, bu marangozun karısı "Bakire Meryem" ile Kutsal-Ruh"tan dünyaya gelmiş olduğunu aktarırlar. İsa otuz yıl varlığını belli etmeden yaşadı, sonra vahiy yoluyla bilmeye ve mucizeler göstermeye başladı. Hastaları sözle iyileştiriyor, ölüleri diriltiyor, yoksul ve basit insan kalabalıklarını topluyor ve kendilerine alçakgönüllülük ve yumuşaklık öğütlüyordu; çevresinde bir yandaş topluluğu oluştu. Jerusalem rahipleri ve Roma yönetiminin temsilcileri kendisini bir asi kabul ettiler ve Yahudi Din Mahkemesi tarafından çarmıh cezasıyla ölüme mahkum edildi. Yahuda valisi Pontius Pilatus, *sanhedrin*'in (Yahudi din mahkemesi) kararını onayladı, İsa çarmıha gerildi, ama üçüncü gün dirildi ve böylelikle ölümü yenen ilk insan oldu. Sonra, yaşayanları ve ölüleri yargılamak için ve ebedi krallığını kurmak için tekrar yeryüzüne inmek vaadinde bulunarak gökyüzüne çıktı. Bu İncil geleneği bir mitostur, çünkü, ilkin, bu efsanede mitossal öğeler açıkça egemendir ve ikincisi, dönemin tarihsel kaynaklarında, Nasıra'lı İsa'yla ilgili güvenilir bir kayıt bulunmaktadır.

İlk kiliseler karşılıklı yardım ilkesine göre kurulmuşlardı: Üyeleri, gelecek "dünya sonu"nun beklentisi içinde, bir açık kamptaymışçasına yaşıyorlardı. Bu toplulukların başında "kıdemliler" (papazlar, rahipler) bulunuyor ve kendilerine "çömezler" (diyakoslar) yardım ediyorlardı; özgür insanların en yoksulları ve köleler rahip olabiliyorlardı. Hristiyanlar zenginlerden kuşkulanıyorlar ve "bir devenin iğne deliğinden geçmesi bir zenginin göklerin krallığına girmesinden daha kolaydır" diyorlardı. Bu nedenle, zenginler kiliseye ancak mallarını kendi istekleriyle yoksullara dağıtmaları koşuluyla kabul ediliyorlardı.

İlk zamanlar, Hristiyanlar gizli toplantılarını genellikle, zanaatkâr loncalarının ve öteki "yoksul halk"ın (*collegia tenuiorum*) öteden beri yaptıkları gibi, mezarlıklarda (Roma'da katakomplar adı verilen yeraltı mezarlıklarında), ölen kardeşlerinin gömüldüğü mahzenlerde yapıyorlardı. Gömütlerinin üzerinde, umutlarının fırça ya da yontma kalemiyle çizilmiş simgeleri (koyun, iyi çoban, asma ya da balık –balık sözcüğünün harfleri "İsa-Mesih, Tanrı'nın oğlu, Kurtarıcı" sözcüklerinin baş harflerini oluşturuyordu–) yer alıyordu. Bu toplantılar "mektuplar"ın ve İnciller'in okunmasına ayrılmıştı, sonra hazır bulunanlardan biri kendinden geçerek

(vecde gelerek) (*charisma*: Kutsal-Ruh'un inişi), aydınlatıcı sözler ve kehanetler söylüyordu. Dönmeler, "vaftiz" suyu kendilerini bütün eski günahlarından arındırdıktan sonra kiliseye alınıyordu ve toplantı ekmek ve şaraptan oluşan basit bir gece şöleniyle sona eriyordu.

Yeni Hristiyan dini daha başından itibaren tevekkülü öğretiyordu. Evriminin ilk evrelerinden itibaren zararlı bir etkisi oldu, çünkü kendilerini düşler âlemine götürmek için, sömürülen ve ezilen halk kitlelerini zalimlere karşı mücadeleden vazgeçiyordu.

İlk kiliselerin pasif niteliği, zorunlu olarak, Hristiyanlığın yozlaşmasına yol açacak, Hristiyanlık artık emekçilerin, ezilenlerin, yerli halkların ve kölelerin dini olmaktan çıkıp, tıpkı öteki dinler gibi, sınıflı toplumlarda sınıf baskısının aracı ve egemen sınıfların desteği olacaktı. Aynı zamanda kilisenin toplumsal oluşumu da değişiyordu. Yoksulların yanı sıra kiliseye zenginlerin de girdikleri ve yoksulları geri plana ittikleri görüldü. Toplulukları armağanlara boğdular: Bazı soylu kişiler, bütün Hristiyan kiliselerinin koruyucusu oldular (örneğin büyük soylu aile Matellus'lar, ya da imparator Commodus'un gözdesi Marcia gibi).

Bu evrim II. yüzyılda giderek yoğunlaştı ve III. yüzyılın başında, Hristiyan kiliselerinin niteliği köklü bir dönüşüm geçirdi. Aralarından bazıları, büyük mülklerin, kira evlerinin, hazinelerin ve büyük miktarda paraların sahibi oldular. Böylesine bir kiliseye rahip olmak kârlı bir işti, öyle ki birçok düzenbaz ve serüvenciler basit insanların saflığından yararlanarak kendilerini bu görevlere tayin ettirmeye başladılar (Samsatlı Lukianos, *Peregrinus'un Ölümü Üzerine*). Vaazlarda yeni bir düşünce yer alıyordu: Bütün iktidar göklerden verildiği için, kölenin efendiye itaat etmesi gerektiği söyleniyordu. Bütün bölge kiliselerini gözetim altında tutan yüksek yetkililerin, "piskopos"ların ortaya çıktığı görüldü, bu bölgeler; bu yetkililer, anakent (*metropolis*, Başpiskoposluk kenti) adı verilen bölge merkezlerinde oturuyorlardı.

Piskoposlar törenle yetki vermeden (elleri üst üste koyma) kiliselerin seçtikleri ("papaz adayları") bölge papazlığı görevleri artık yapamıyorlar, vaftiz töreni yönetemiyorlar ve ortak dualara başkanlık yapamıyorlardı. Aleksandreia (İskenderiye), Antiokheia (Antakya) gibi büyük doğu kentlerinin, daha sonra da Roma'nın piskoposları çok özel bir yetki sahibi

olmaya başladılar. Başka dinlerden aktarılan törenler çoğaldı. Vaftiz töreni ve kudas ayini, “dinsel oyunlar”a dönüştürülen ve Kibele ile Adonis’e tapanların dinsel törenlerine benzediler; Mithraizm, İsa’nın mağarada doğuşu efsanesine kaynaklık etti. Stoacı öğretilerin ve özellikle, Engels’in “Hristiyanlığın vaftiz babası” adını verdiği Seneca’nın öğretisinin halkın anlayacağı hale getirilmesi (vulgarisation), alçakgönüllülük ve sabır ilkelerine dayalı bir Hristiyan ahlak sisteminin yerleşmesini sağladı. Engels’e göre “Hristiyanlığın babası” olan İskenderiyeli yazar Yahudi Philon, Yahudilik ile Grek felsefesini bağdaştırmaya girişti; II. yüzyılda ortaya çıkan Hristiyan öğretisinin, “kelâm”ın (*logos*), Tanrı ile insanlar arasındaki aracılar olan meleklerin, “şeytan”ın, vb., eski kaynağı Yahudi Philon’dur.

III. yüzyılda, piskoposlar, hangi önerilerin ve hangi öğretilerin herkes tarafından kabul edilip zorunlu olacağı, hangilerinin reddedilip yasaklanacağı hakkında karara varmak için din işleri kurulu (*synodus*) toplamaya başladılar. Böylece çok sayıda ilkel Hristiyan edebiyatından yalnızca yukarıda sözünü ettiğimiz dört İncil, *Resuller’in İşleri*, 21 mektupları ve *Yuhanna’nın Vahyi* “kilise yasalarına uygun” (*canonicus*. Grekçe kanôn sözcüğü “kural” anlamına gelmektedir) kabul edildi. Öteki metinler uydurma (*apocryphus*) sayıldı ve kullanılması yasaklandı; genel olarak, “gerçek metin”den (*orthodoksia*) bütün sapmalar tehlikeli yanlış (sapkınlık, *haeresis, hairesis*) ilan edildi, bundan dolayı suçlu bulunanlar cezalandırılıyordu: Müminler topluluğundan çıkartılıyor ya da “aforoz” (*anathema*) ediliyordu.

Piskoposların ve din işleri kurulunun bu etkinliğinin sonucu, o zamana kadar birbirinden yalıtık bulunan Hristiyan toplulukları bütün Roma İmparatorluğu’nu kapsayan güçlü bir örgüt haline geldiler; bu örgüt, güçlü bir toplumsal güce dönüşmekte gecikmedi. Ama içinde birbirine zıt çeşitli eğilimler artık amansız ve zorlu bir mücadeleye başlıyorlardı. Başta yoksullar olmak üzere birçok insan, inananlara (müminlere) uygulanan sert rejime boyun eğemiyordu ve eski araştırma özgürlüğünü savunuyordu. Bundan dolayı hırpalandılar, “sapkın” ilan edildiler ve kiliseden uzaklaştırıldılar.

Yoksul halk arasında en tutulan sapkın bir mezhep *Montanus'culuk* idi; müritlerinin (çömez) "bizzat Ruhulkudüs" (*Paracletus*, kutsal ruh) kabul ettikleri Montanus adlı bir Frigya'lı fanatik vaiz tarafından kurulmuştu. Montanusculuk özellikle Roma Afrikası'nda yayıldı, dönemler arasında II. yüzyıl sonu ve III. yüzyıl başının en büyük yazarlarından biri olan Tertullianus (Kartaca'da doğdu ve orada rahip oldu) vardı. Şu fanatik inanç açıklaması ona aittir: "Saçma olduğu için ona inanıyorum" (*Credo quia absurdum*). Çok sayıda yapıtlarında, ona göre İncillerin yararsız hale getirdiği bilimi kabul etmiyor, puta taparlığın yalnızca pagan tanrıların resimlerine tapmaktan ibaret olmadığını, ama yeryüzüne ait nesneleri temsil etmeyi amaçlayan bütün sanat biçimlerinde var olduğunu ileri sürüyordu. Adem bir tek elmayla günaha girdiği için sürekli oruç tutulmasını istiyordu.

Kültürlü ve Hellen felsefesini bilen Hristiyanlar arasında en yaygın "sapkınlık", *gnostisizm*'di (Grekçe *gnosis*: derin ve tam bilgi). Gnostikler Hristiyan öğretisiyle "pagan (çoktanrıcı) bilgi"yi uzlaştırmaya çalışıyorlardı. Bunun sonucu olarak, ortaya pythagorizm, platonizm ve daha başka öğelerin garip ve fantastik bir karışımı çıkıyordu. Gnostikler, büyü ve ruh çağırma yoluyla, "öteki dünyanın güçleri" ile gizli ilişki kurmaya çalıyorlardı. Bu bakımdan, "ruh çağırıcılar"ın ve Ortaçağ "simyacılar"ının öncelleridirler.

M.S. I. ve II. yüzyıllarda, Hristiyanlık, ister ortodoks biçimiyle ister sapkın belirtileriyle olsun, hemen hemen bütün kırsal halkta ve devlet memurlarında olduğu gibi, kentlerin orta sınıflarında da güvensizlik uyandırıyordu. Kentlerde, kuraklık, sel, kötü hasat, vb., bütün doğal felaketlerin nedeni olarak gördükleri Hristiyanları birçok kez kırıp geçirdiler. Günümüze ulaşmış yazınsal yapıtların büyük bir çoğunluğunda (örneğin, Celsus'un *Gerçek Sözler*'i, Lukianos'un *Peregrinus'un Ölümü* gibi), Hristiyanlık sert bir şekilde eleştirilir ve bayağı bir boş inanç olarak gösterilir.[29] Özellikle Celsus, Hristiyan öğretisinin "dünyanın sonu" ve kıyamette yargı günü anlayışıyla alay eder: "Bu insanların, Tanrı'nın bir aşçı gibi ateş yakacağını, kendilerinin dışında bütün insanlığın ateşte kızaracağını ve yalnızca canlılarının değil dirilen ölülerinin de kurtulacağını düşünmeleri saçmanın saçması bir şey!" Hristiyanlar köylüleri (*pagi*) kendilerinin baş düşmanları sayıyorlardı; genellikle imansızları tanımlamak

için kullanılan “pagan” (çoktanrılı) sözcüğü buradan gelmektedir. Hükümdarlar ve valileri, Hristiyanları vergi ve yükümlülüklerden kaçan ve imparatorlar kültüne katılmayan kötü uyruklar olarak görüyorlardı. Trajanus, Genç Plinius’la yaptığı yazışmada, imparatorların resimlerine sungu yapmayı açıkça reddeden Hristiyanların cezalandırılmalarını buyuruyor ve Marcus Aurelius döneminde, yeni inancın bunca ateşli savunucuları cezalandırılıyordu. Bununla birlikte, Hristiyanlara yapılan zulüm kısa süreli oldu ve genel olarak, bu “aydın çağ”ın Roma yönetimi dinsel hoşgörüye sahipti. Hristiyanlık hızla gelişiyordu ve II. yüzyılın sonundan itibaren, eski dünya görüşünün yıkılmasına katkıda bulunan çok güçlü bir toplumsal gücü temsil ediyordu.

27 F. Engels, *Bruno Bauer et le christianisme primitif.* K. Marx et F.Engels, Sur la religion, p. 196. Editions Sociales, Paris 1960.

28 Bk. F.Engels, Contribution à l’historie du christanisme primitif. K. Marx, F. Engels “Sur la religion”, pp. 319-320, Editions Sociales, Paris 1960.

29 Bk. Ranovitch. Les Critiques du christianisme dans l’Antiquité. M. 1935 (éd. russe)

ALTMIŞ BEŞİNCİ BÖLÜM

III. YÜZYILIN BUNALIMI VE GEÇ DÖNEM İMPARATORLUĞU

I. Severuslar hanedanı (193-235). III. yüzyılın bunalımı. Köleci toplumun gittikçe artan dağılması, sonuç olarak, Roma İmparatorluğu'nun yönetim aygıtının düzeninin aşamalı olarak bozulmasına yol açtı. Aynı zamanda, II. yüzyılın son otuz yılında içinde bulunulan askerî durum (özellikle Marcus Aurelius'un Parthlara ve Marcomanlara karşı savaşları), askerî öğelerin önemini büyük ölçüde çoğalttı, devlet içindeki yönetici rollerini ortaya çıkardı ve bir dizi askerî hükümet darbelerine ve iç savaşlara yol açtı.

Bu yeni hükümet darbeleri çağı, kokuşmuş imparatorluk muhafız birlikleri tarafından başlatıldı. Commodus'un öldürülmesinden sonra, altı ayda iki imparator ilan ettiler: P. Helvius Pertinax ve M. Didus Julians. İkisi de iyi yönetici ve iyi askerdiler, ama bununla birlikte ikisi de muhafızları açıkça satın alarak tahta geçtiler: Helvius Pertinax adam başı üç bin dinar *donativum* (askerlere olağanüstü durumlarda armağan olarak dağıtılan para) vaat etti ve Didius Julianus bu miktarı 6.250 dinara çıkardı. "Roma İmparatorluğu"nun başkenti, pazarda ya da dükkânda gibi toptan açık arttırmayla satıldı", diye yazıyor Dio Cassius (*Romaike Historia*, 73, II).

Başkentte bulunan arkadaşlarının başarılarını ve ganimetlerini kıskanan eyalet birlikleri de kendi genarallerini imparator ilan etmeye başladılar. Suriye ordusu P. Pescennius Niger'i, Britania ordusu D. Clodius Albinus'u, Tuna ve Ren lejyonları Pannonia valisi L. Septimius Serverus'u imparator ilan ettiler. Amansız bir iç savaş (193-197) imparatorluğu hem doğuda hem

de batıda kasıp kavurdu. Ama rakiplerini alt eden Tuna ordusu Roma’yı aldı ve tahta çıkan Septimius Severus kendi adını alan hanedanı (193-235) kurdu.

Septimius Severus (193-211) asker imparatorların ilkidir. Kartaca’nın Leptis Magna kentinden olan ve Latinceyi Kartaca şivesiyle konuşan, ateşli Hannibal hayranı Septimius Severus, Roma’nın tam anlamıyla yabancısıydı. Düşmanlarının yanında yer almış olan Roma aristokrasisini acımasızca cezalandırdı: Ünlü ailelerin büyük bir çoğunluğu yok oldular; Sulla ve ikinci triumviratus dönemlerinin kara liste zamanında olduğu gibi, yapılan büyük müsadereler askerlerini tıka basa doyurmasına olanak sağladı. Ücret neredeyse iki katına çıktı ve rütbesiz bir lejyon askerî subay rütbeleri alabiliyordu. Septimius Severus, İtalyanlardan oluşan imparatorluk muhafız kohortlarını dağıttı ve eyalet ordularının en iyilerinden seçtiği yeni bir muhafız birliği kurdu. Dio Cassius, “kent (Roma), vahşi suratlı, korkunç kaba bir dil konuşan, hödük tavırlı bir asker sürüsüyle tıka basa doldu”, (72,2) diye yakınmaktadır. Septimius Severus, ayrıca, askerlerin evlenmelerine izin verdi ve sınırlarda bulunan birliklerdeki askerlerin toprak payı sahibi olmalarına, kendi evlerinde aileleriyle birlikte yaşamalarına ve kışlaya talimden talime gitmelerine olanak sağladı.

Bununla birlikte, Septimius Severus henüz orduyu etkili bir dış politikanın hizmetinde kullanacak durumdaydı. Parthlara karşı başarılı bir sefer yaptı (Parthların iki başkenti Selevkeia ve Ktesiphon üçüncü kez Romalıların eline geçti), Roma’nın topraklarını Fırat ötesine genişletti ve Britania’da bir sefer sırasında öldü.

Ama Septimius Severus döneminde bir süre durmuş olan askerî ayaklanmalar, ardılları zamanında gittikçe artarak yeniden başladılar. Septimius Severus’un Caracalla (211-217) lakabıyla anılan oğlu Marcus Aurelius Antoninus, Mommsen’in ifadesine göre, “babasının karikatürü”ydü. Boyca tam bir cüce, sakat, sefih ve zalim biriydi. Caracalla, yalnızca Hind’i değil Çin’i de ele geçirmek ve Makedonia’lı Aleksandros, geride bırakmak niyetiyle, doğuda çılgınca bir serüvene girişti. Ama daha seferin başında, Carrhes yakınlarında maiyetindeki subaylardan biri tarafından öldürüldü.

İç işlerini, dönemin en iyi hukuk bilginlerinin (örneğin Aemilisu Rapinianus) yardımcılık ettiği, Caracalla'nın zeki ve dirayetli annesi Julia Domna yönetiyordu. Roma imparatorlarının en berbatlarından biri döneminde, bütün eyaletlerin halkına vatandaşlık hakkı veren 212 tarihli, ünlü "Caracalla fermanı"nın çıkış nedenini bu durum gayet güzel açıklamaktadır. "İmparatorluk topraklarında yaşayan bütün yabancıları (yani imparatorluk toprakları üzerinde yaşayan ama Romalı olmayan insanlar), *dediticii* (kolon olarak yerleşmiş Barbarlar) dışında, Roma vatandaşlığı veriyorum", demektedir bu ferman. Bu kararname, gerçekten de, vatandaşlık hakkını eyalet nüfusunun olabildiğince büyük bir kesimine yaymayı amaçlayan bütün Roma İmparatorluğu politikasının en yüksek noktasıydı.

Ama askerlerin başıbozukluğunu, kural dışılığını engellemenin olanağı yoktu artık. Suriye ordusu Caracalla'nın katili Macrinus'u (217-218) imparator ilan etti, ama kısa bir süre sonra, Julia Domna'nın kız kardeşi Julia Maesa aynı Suriye lejyonlarını satın alarak, Caracalla'nın evlilik dışı oğlu olduğu süsü verilen on dört yaşındaki torunu Varius Avitus Bassianus'u imparator ilan ettirmeyi başardı. Bu güzel çocuğun Suriye tanrısı El-Gabal'ın (Baal) büyük rahibi oluşu, doğu ordusunun boş inançlı askerlerinde büyük bir saygı uyandırdı, kendisine Elagabal (Heliogabale) adını taktılar. Kısa süreli bir iç savaştan sonra, Macrinus yandaşlarının ihanetine uğradı ve öldürüldü; Elagabal, görkemli yaldızlı baş rahip giysileri içinde, yanında Homs'un "kutsal" kara taşı ve öteki kutsal Asya eşyalarıyla birlikte, büyük bir tantanayla Roma'ya gitti. Tembel ve sefih biri olan Elagabal, bütün işleri ninesi Julia Maesa ile annesi Julia Saemias'a bırakmış, "büyük tanrı"sına sungulardan başka bir şeyle ilgilenmiyordu; kendilerine "yüce", "ordunun ve senatonun anaları" unvanı verilen bu iki kadın devleti gözlerinin aracılığıyla yönetiyorlardı.

222 yılında, nihayet, imparatorluk muhafız askerleri Elagabal'ı ve annesi Julia Saemias'ı öldürdüler ve cesetlerini Tiber nehrine attılar. Ama komplonun içinde bulunan Julia Maesa, gene Caracalla'nın evlilik dışı oğlu olduğu süsü verdiği on iki yaşındaki torunu Alexian'ı imparator ilan ettirmeyi başardı. Yeni imparator Marcus Aurelius Severus Alexander

adıyla ya da genellikle bilindiği gibi Alexander Severus (222-237) adıyla egemenlik sürmeye başladı.

Alexander Severus ve annesi Julia Mammaea senatoya yakınlaşmaya çalıştılar ve en iyi hukuk bilimcileri (örneğin, imparatorluk muhafız komutanlığına atanan Ulpianus) yönetime alındılar. Bu hukuk bilimcileri mahkemelerin, yönetimin, devlet hazinesinin iyi işlemesiyle ilgilendiler. Ama çabaları cesaretten yoksundu; sürekli entrikaları devlet adamlarının çalışmalarına engel oluyordu, genel durum çok sarsılmıştı. Birçok eyalette ayaklanmalar çıkıyor, zorbalar askerî sınırları zorluyordu. Roma'da bile, imparatorluk muhafız askerleri isyan ettiler ve komutanları Ulpianus'u öldürdüler.

Dış politika böylesine koşullarda ancak kötü durumda olabilirdi. Doğuda Parth İmparatorluğu'nun kalıntılarından doğan yeni ve güçlü Sassaniler Pers krallığı, Akhaimenidlerin, Darius'un ve Kserkses'in eski monarşilerini yeniden kurmayı amaçlıyordu. Persler, Roma Mezopotamyası'nı ve Kappadokia'yı ele geçirince, kaçınılmaz duruma gelen, bizzat Alexander Severus komutasındaki Doğu seferi başarısızlıkla sonuçlandı (231-233). Ve kitapların barışçı dünyasına savaştan daha düşkün olan Alexander, pek doğal olarak annesiyle birlikte Ren'e gelip, yeteneksiz ve kararsız komutan kişiliğiyle yeni bir Germen seferine başlayınca, ayaklanan askerler onu ve Julia Mammasa'yı çadırlarında öldürdüler ve imparatorluğu yeni kurraların komutanı, alaydan yetişme askerler arasında çok sevilen subay, dev vücutlu, Herkül güçlü, eski çoban Thrak Maximinus'a verdiler (235).

Bu andan itibaren, Roma İmparatorluğu'nda, otuz yıldan fazla sürecek olan (235-268) şiddetli bir siyasal bunalım başladı. Yaşamöyküsü yazarının “ikinci Athenion ve ikinci Spartacus” olarak tanımladığı, servetlerini askerlerine dağıtmak için zenginleri ve ileri gelenleri bilinçli bir şekilde ortadan kaldıran Maximinus, Roma'ya bile gitmedi ve kuzeyde, Germenlere, İazyglere ve Daklara karşı umutsuzca mücadelesine devam etti. 238 yılından itibaren, Maximinus'tan nefret eden aristokrasi, bir yıl içinde, senatodan seçtiği dört imparatoru (Afrika'da I. Gordianus ve II. Gordianus, Roma'da Balbinus ve Pupienus) ona karşı çıkardı. Ama dört imparator da birkaç ay sonra askerler tarafından öldürüldüler ve Maximinus'tan hoşnut olmayan imparatorluk muhafız askerleri, on üç

yaşındaki bir çocuğu, I. Gordianus'un torunu III. Gordianus'u imparator ilan ettiler. Bu askerî hükümet darbeleri dönemi on beş yıldan fazla sürdü ve bu süre içinde Roma birbirini izleyen on imparator gördü.

Bunu izleyen on beş yıl (253'ten 268 yılına), Roma İmparatorluğu'nun tam bir çöküş dönemini simgeler. Hiç kuşkusuz, gene askerler tarafından ilan edilen iki imparator (260 yılına kadar Valerianus ve oğlu Gallienus) Roma'da sözde bir egemenlik sürüyorlardı. Ama kendi imparatoru olmayan eyalet yok gibiydi, öyle ki eskiçağ tarihçileri bu döneme "otuz tiran dönemi" adını verirler. Batı'da, Germania, Gallia, Britania ve İspanya'yı kapsayan bir "Gallia İmparatorluğu" kurulmuştu. Krallığı, kendi ordusu, kendi hükümeti, kendi parası olan ve Roma yönetimini kesinlikle tanımayan Posthumus adlı bir Romalı general imparator olarak, on yıl yönetti. Suriye, Küçük Asya ve Mısır da İmparatorluktan ayrılıp yeni bir krallık kurmuşlardı, krallığın başında, "hükümdar", "Doğu'nun komutanı" unvanlarını alan, Palmyra valisi Septimius Odenath bulunuyordu. Septimius Odenath 267 yılında ölünce, bu büyük krallığın yönetimi dul karısı Zenobie'ye (Septimia Bathzabbai) kaldı. Tuna eyaletlerinde de hükümdarlık tahtı davacıları kendilerini imparator ilan ettiler ve bunlardan biriyle, İtalya üzerine yürümüş ve Milano'yu almış olan Aureolus'la yapılan savaşta, Gallienus kendi subayları tarafından öldürüldü (268).

Merkezi iktidarın hiçbir şey yapmaz duruma düşmesi, hükümdarlık tahtı davacılarının ve zorbaların, kendi iç savaşlarında yararlanmak üzere, sınırları korumakla görevli birliklerden durmadan asker çekmeleri, Roma İmparatorluğu'nun dış durumunu berbat bir hale getirdi. Sınırları dört bir yandan zorlandı ve henüz ilkel topluluk evresinde bulunan Barbar sürüleri, karşı konulmaz dalgalar halinde, Akdeniz havzasının köleci dünyasının üzerine çullandılar. Korkunç baltalarla silahlı Franklar, aşağı ve orta Ren bölgelerindeki Roma tahkimatlarını yerle bir edip orta Gallia'yı istila ettiler. Bir başka Germen ulusu olan Alamanlar, Rhetia ve Alp Dağları geçitlerini ele geçirdikten sonra, İtalya'ya indiler ve 261 yılında Milano kapılarına dayandılar. Gallienus tarafından bir süre uzaklaştırılan Almanlar, 270 yılına doğru istilalarını yenilediler ve bu kez orta İtalya'ya girdiler. Roma tehdit altındaydı.

Tuna’da durum daha da kötüydü. Bu bölgede, Germen, Sarmat, Thrak ve belki de Proto-Slav uluslarından oluşan büyük bir yığışım meydana gelmişti. Baltık kıyılarından göç eden Gotlar, bunların arasında en etkin durumda oldukları için, bu konfederasyonun bütün üyelerini Gotlar adı veriliyordu. 230 yılından itibaren “Gotlar” bütün Karadeniz kıyılarını düzenli bir şekilde yakıp yıkmaya başladılar; İstra ve Tira’yı aldılar, Olbia’yı yıktılar, 250-260 yılları arasında Bosphoros krallığını ve Taurica’yı (Kırım) fethettiler. Ağaç gövdelerinden oyulmuş tekneleri ve Bosphoros kentleri ve başka yerlerden ele geçirdikleri gemilerle, Dniepr, Boug ve Tuna nehirlerinin ağızlarından denize açıldılar, Bithynia ve Paphlagonia’nın zengin kentlerini yağmaladılar, Hellespontus’tan (Çanakkale Boğazı) Ege Denizi’ne geçip Grek uygarlığının eski merkezlerine, Ephesos ve Athina’ya kadar ulaştılar. Bu yağma seferleri sırasında şeflerinin ellerine geçen büyük hazineler, “Gotik” adı verilen yapmacıklı bir üslubun ortaya çıkmasına katkıda bulundular: Atlarının koşum takımlarına varıncaya kadar, Süleyman taşı, firuze, çok renkli mine kakmalı, fantastik motifli altın levhalarla süslüyorlardı.

Persler, Fırat üzerine birbiri ardınca saldırılara geçtiler. 260 yılında, Persepolis’i başkent yapmış olan, yeni Pers İmparatorluğu hükümdarı Sapor, imparator Valerianus’un Roma ordusunu yok etti. Valeriunus tutsak edildi, uzun süre galip hükümdarın maiyetinde dolaştırıldı ve Sapor kendisini ata binerken binek taşı olarak kullandı, subayları ve askerleri Dicle boylarında kanal kazmak zorunda kaldılar. Suriye’nin başkenti ve zengin kenti Antiokheia (Antakya), Persler tarafından alınıp yağmalandı.

Sonu gelmeyen iç savaşlar, Barbarlar’ın saldırıları ve kırımları, açlıklar ve sayısız bulaşıcı hastalıklar imparatorluğun nüfusunu azalttığı için, Barbarlar’a karşı sınırları korumak amacıyla, başka Barbarlar tribüler halinde Roma ordusuna alınmaya başlandı. Marcus Aurelius zamanında başlayan bu uygulama, Alexander Severus’un ölümünü izleyen korkunç yıllarda, sistem haline geldi. Bu federasyon üyelerine askerî hizmet çağrısını yerine getirmek ve oğullarını askerî hizmete hazırlamak koşuluyla, yerleşmek için toprak veriliyordu.

Sınır bölgesine yerleşmiş bir başka askerî kolon takımına “laeti” adı veriliyordu. Böylece, Barbarlar, yönetimin onayıyla, imparatorluk

topraklarına, hatta köken olarak İtalyan olan bölgelere kitle halinde giriyorlar ve ekonomik ve kültürel bakımdan, barbarlaşmalarına katkıda bulunuyorlardı.

Tam bu sırada, bütün eyaletlerde korkunç bir ekonomik bunalım patlak verdi. Barbarların saldırıları ve askerî seferler bütün geçim gereçleri yedeklerini yok etmişti ve çoğu zaman, zamanında ekim ya da hasat yapmak olanaksız gibi bir şeydi. Bir bölgeyi ele geçiren zorbalar, askerlerini daha iyi beslemek ve donatımlarını sağlamak için, hemen bütün ihracatı yasaklıyorlardı. “Gotlar”ın deniz korsanlığı ve Persler’in arkası kesilmeyen saldırıları, doğunun belli başlı sanayi ve ticaret merkezleri arasındaki bütün büyük ticaret yollarını kesiyordu. Halkın kitle halinde kırsal bölgeye göçü sonucu nüfusu azalan kentler, sığınak yerlerine, kalelere dönüşüyor ve çevreleri hemen surlarla çevriliyordu; malzeme bulunmadığı için, surların yapımında kamu binalarının kalıntıları, mezar taşları ve bazen çok yüksek sanat değeri olan başka anıtlar kullanılıyordu. Municipiaların eskiden yoğun olan yaşamları canlılıklarını yitiriyordu; genel yoksullaşmanın sonucu olarak, kamu yararına yapılan katkılar kesilmiş ve yerel vergilerin yükü durmadan ağırlaşıyordu; belediye üyeliği ve öteki municipia yöneticiliği görevleri, tedirginlik dolu zahmetli işler haline geliyor ve herkes kamu görevlerinden kaçmaya çalışıyordu. Devlet vergilerinin son derece artmış olmasına karşın imparatorluk hazinesi her zaman boştu. Vergi toplamak ve almak hemen hemen olanaksız gibiydi. Devlet esas itibariyle yoğun para basımıyla yaşıyordu, ama yeterli değerli maden bulunmaması paraya hile karışmasına ve değerinin giderek düşmesine yol açıyordu. Caracalla döneminde, eskisine oranla %17 hafif altın para (*aureus*) basılmaya başlanmış ve iyi para hemen saklanmıştı. “Anotoninianus” denilen ve *aureus*’un yirmide biri kabul edilen yeni bir para piyasaya sürülmüştü, ama paranın değeri yasal değerinin %50 altındaydı.

Durum daha sonra daha da kötüleşti: Gerçekte bakır olan gümüş paralar (ilkin %5’i, sonra %2’si gümüştü) basıldı. Halk parayı artık tartarak kabul ediyor, aslında daha az karışık olduğu için bakır paraları tercih ediyordu; bir bakıma ilkel trampa sistemine geçiliyordu. Parayla ticari mübadeleler çöküş halindeydi ve yerlerini malların mübadelesi alıyordu.

Kötü yaşam koşulları, aşağı sınıfların güçlü toplumsal hareketlerine yol açıyorlardı. 238 yılında, Afrika'da, bir köle ve kolon ayaklanması çıktı; büyük mülk sahipleri, ayaklanmayı, nefret ettikleri asker-imparator Maximinus'un aleyhine ve kendi taht adayları I. Gordianus'un lehine çevirmeyi başardılar. Bu ayaklanma, komşu Numidia eyaletinde bulunan, Maximinus'a sadık lejyon tarafından acımasızca bastırıldı. Mısır'da, Marcus Aurelius döneminden bu yana hiçbir zaman bastırılmamış olan "çobanlar" hareketi, büyük bir boyut kazandı. Mısır'ın bütün mülksüzleşenleri, sığırtmaçların Nil'in sazlık ve bataklıklarına gizlenmiş, erişilmez barınaklarına sığınmaya çalışıyorlardı; çoban çeteleri buralardan yönetim merkezlerine ve Roma garnizonlarına sürekli saldırılar düzenliyorlardı. İmparatorluk yönetimi, III. yüzyıl boyunca çobanları alt etmeyi başaramadı.

Gallia, II. yüzyılın sonundan itibaren, kölelerin, kolonların, kent yoksullarının, kaçak askerlerin neden olduğu sürekli karışıklıklara maruz bulunuyordu. III. yüzyıl tarihçilerinden Herodianus bu durumla ilgili olarak şunları yazıyor: "Şerirler büyük kentlere saldırıyor, hapishaneleri zorluyor, hangi suçtan olursa olsun tutukluları prangalarından kurtarıyor, güvenliklerini sağlama sözü vererek bunların kendilerine katılmalarını sağlıyorlardı." Commodus, başlarında Maternus adlı cesur ve iyi bir örgütçü asker kaçağının bulunduğu bu "haydutlar"a karşı sürekli savaşmak zorunda kalmıştı. III. yüzyılın siyasal anarşi döneminde, bu "haydut ve fesatçılar"ın sayıları korkunç bir şekilde artmış ve 270 yılına doğru, Gallia'da büyük "savaşçılar" ayaklanması çıkmıştı. 270 yılı dolaylarında, köylüler, kolonlar ve tarım kölelerinden oluşan isyancıların sayısı çok yükselmişti. İmparator unvanını alan önderleri Elianos ve Amandus kendi adlarına para bastırıyorlardı. Büyük mülklerin çoğu isyancıların ellerine geçmiş, topraklar, hayvan süreleri ve araçlar aralarında paylaşılmıştı. Bütün Gallia köyleri asilerin eline geçmişti. Dönemin bir çağdaşı, "Çiftçi piyadeye, çoban süvariye dönüştü", diye yakınmaktadır. Sadece zenginlerin sığınağı olan büyük kentler, surlarının gerisinde direnmeyi sürdürüyorlardı. Bununla birlikte, "Savaşçılar", altı ay süren bir kuşatmadan sonra, kentlilerden yana geçmiş olan Gallia "imparatoru" Tetricus'un ordusunun bir bölümünün ayrılması sayesinde, Eduenlerin eski başkenti Augustodunum'u (Autun) ele

geçirmeyi başarmışlardı. Zenginler ve soylular kılıçtan geçirildiler, malları paylaşıldı ve kent yakıldı.

Her yanda köleler ayaklanıyor ve herhangi bir isyan hareketine katılıyordu. Septimius Severus'un yönetim döneminden itibaren, hepsi de imparatorun köleleri olan 600 kişilik Bulla haydut çetesinin bütün İtalya'da etkinlik gösterdiği görülmüştü. Bu ele geçirilemeyen haydutların her yerde suç ortakları vardı. Efsaneler bunları halkın savunucuları olarak gösteriyorlardı. Köleler, Afrika'da kolonların ayaklanmasında, Mısır'da "çobanları"ın, Gallia'da "savaşçıları"ın hareketlerinde önemli bir rol oynadılar. İmparator Gallianus'un yaşam öyküsü yazarına göre, 260 yılına doğru, Sicilya'da "bir tür köle savaşı" çıktı. Kolonlar ve Roma halkının ezilen katmanlarıyla birleşen köleler, kendilerini zengin mülk sahiplerinin ve aç gözlü memurların korkunç boyunduruğundan kurtaracak kurtarıcılar olarak gördükleri barbar istilacıları kollarını açarak karşıladılar. Dağlılar Alman'lara Alp dağlarının patikalarında rehberlik ettiler, İtalya'dan çekilirlerken köleler kitle halinde peşlerinden gittiler. Ünlü şefleri Kniva'nın komutasında on beş bin "Got" savaşçısı, Tuna'yı aşıp Balkanlar yarımadasına saldırıya geçince, kendiliklerinden piyade ve süvari birlikleri oluşturan köylüler ve köleler bunlara katıldılar; sayıları öylesine çoğalmıştı ki, Makenonia'nın en büyük kentlerinden biri olan Philippopolis'i ele geçirmeyi başardılar. Ve imparator Decius arkalarından yetişip topladıkları ganimetleri ellerinden almaya kalkışınca, "Gotlar" Tuna'yı geçmeden Roma ordusunun işini Dobruca'da bitirdiler. Decius ve kendisiyle birlikte imparator olan büyük oğlu savaş sırasında öldüler (Haziran 251).

III. yüzyıl bunalımı sınıflar mücadelesinin şiddetlenmesine yol açtı; köleliğe dayalı Roma imparatorluğu artık güçlü bir çöküş evresine girmiş bulunuyordu.

2. Köleci imparatorluğun restorasyonu için son girişimler. Diocletianus ve Constantinus. Roma egemen çevreleri, köleci ekonominin tamamen yıkılmasını ve imparatorluğun dağılmasını önleyecek son çabayı yapacak durumda bulunuyorlardı. III. yüzyılın çalkantılı yıllarında, büyük kentler hem ekonomik bunalım, hem de tekrarlayan yağmalar nedeniyle özellikle acı çekmişlerdi. Küçük ve orta tarım işletmeleri de ortadan

kalkmıştı. Buna karşılık, sahiplerinin zenginlikleri sayesinde büyük ailelerin latifundiaları çabucak kalkınmakla kalmıyorlar, küçük mülklerin zararına büyüyorlardı. Ayrıca, büyük mülklerin sayısı, bir yığın zıpçıktı subay bunlardan ele geçirmiş oldukları için, önemli ölçüde artmıştı; bu subaylar, hükümdarlık tahtı davacıları arasındaki iç savaşlardan, servet kazanmak ve büyük toprak sahipleri katmanını güçlendirmek için girişilen askerî serüvenlerden yararlanmasını bilmişlerdi. Bu da, Gallienus'un ölümünü izleyen on yedi yıl boyunca, ordu komutanlıkları kadrolarının, özellikle Tuna ordusunun, durumu bir süre kurtarmayı başaran bir dizi büyük komutan ve yetenekli yöneticiyi imparatorluğa çıkarmalarını açıklamaktadır.

Hemen hemen hepsi de basit İllyria askerî kolonları kökenliydi, bu nedenle bunlara genel olarak İllyria'lı imparatorlar adı verilir. Hepsi askerî hiyerarşinin en yüksek rütbelerine yükselmişler, büyük mülkler edinmişler ve yönetmişler, bunun sonucu olarak da, İtalya ve eyaletlerin büyük mülk sahipleriyle yakın ve çok uyumlu ilişkiler kurmuşlardı. Bu toplumsal çevrelerin yararına olmak üzere, buyruklarında olanlardan alabilecekleri her şeyi acımadan almışlardı, örneğin, büyük mülk sahiplerinin topraklarında ivedilikle yapılması gereken işleri görmek üzere duraksamadan askerî birlikler göndermişlerdi. Bunun karşılığı olarak, İllyria'lı imparatorlar, içeride ve dışarıda belli bir istikrar sağlamışlardı. Ama egemenlikleri, genellikle, uzun süreli değildi: Kısa bir süre sonra kendi askerleri ve kendi ast subayları tarafından öldürülüyorlardı.

Bunların en ünlüleri, Herkül gücü, olağanüstü cesareti ve sarsılmaz idaresi nedeniyle "Demir el" lâkabıyla anılan Aurelianus'tu (270-275). Roma'yı Almanların istilasından kurtardı, "Gotlar"ı ve Vandallar'ı bozguna uğrattı ve Roma'nın bu tehlikeli düşmanlarını Tuna'nın ötesine attı. Böylece büyük bir ganimet ele geçirdi ve aldığı tutsaklarla, köleler ve sınır askerî kolonları arasında meydana gelmiş olan boşlukları doldurdu. Aurelianus, köle ve kolon hareketlerini şiddetle bastırdı. Eyaletlerdeki, özellikle Mısır'daki ayaklanmalar karşısında da başarıya ulaştı. Palmyra'yı yerle bir etti (272), kraliçe Zonobie ve oğlunu tutsak aldı; ayrılıkçı Gallia, "Savaşçılar" hareketinin gelişmesinden korkan, Posthumus'un ardıllarından biri olan imparator Tetricus'un Aurelianus'un egemenliğini kendi isteğiyle

kabul etmesinden sonra boyun eğdi; bu nedenle Aurelianus'a "imparatorluğun yeniden kurucusu" adı verildi.

Bununla birlikte bu barışlandırmanın ve birleştirmenin bedeli ağır oldu. Dacia'yı terk etmek ve bütün Roma kolonlarını buradan Tuna'nın sağ kıyısına aktarmak, bunları kitle halinde imparatorluk hizmetine almak, yüzde yüz Romalı topraklar üzerine yarı vahşi Vandalları Bastarnları ve öteki Barbarlar'ı yerleştirmek ve Roma'yı büyük bir hızla tahkim etmek gerekti; devsel tabyaların ve Aurelianus hisarlarının kalıntıları bugün de görülebilir. Mali güçlüklerden kurtulmanın çaresi olarak öylesine hileli para basılıyordu ki halk bunları almayı kabul etmiyordu. Bundan dolayı, 273 yılında, bir ayaklanma çıktı. Önderliğini darphane işçilerini yaptığı ayaklanma, kısa bir süre sonra, nüfusun bütün alt sınıfları tarafından desteklendi.

Ayaklanmayı bastıran kuvvetlerin yedi bin askerlerinin ölmüş olması, bu halk ayaklanmasının, ya da genellikle tanımlandığı gibi "*monetarii* ayaklanması"nın gücünü kanıtlamaktadır. Roma İmparatorluğu toprak bakımından küçülmüş, daha da yoksullaşmıştı, Barbarlar'la giderek daha çok karışan halkın kültür düzeyi durmadan düşüyordu, ama toptan yıkılışı bir süre için önlenmişti.

Siyasal bunalım, Diocletianus döneminde (284-305) yirmi yıl durdu. Bir azatlı kölenin oğlu olan Diocletianus da İllyria'lıydı, askerî hiyerarşinin bütün aşamalarından geçmişti, oldukça kötü eğitim görmüş ve az bilgiliydi; önceli Numerianus'un öldürülmesinden sonra doğu ordusu tarafından imparatorluğa yükseltildi; rakibi Aper'i kendi elleriyle öldürdü. İç bölgenin savunulmasını ve uygun bir biçimde örgütlenmesini ön plana alarak, Roma İmparatorluğu'nun en karmaşık yönetim ve yeniden kuruluş sorunlarını, üstünkörü olmalarına karşın, askerî bir usa yatkınlık ve cesaretle çözümledi.

Bu yüzden Roma'ya bile gitmedi ve kendine oturma kenti olarak, Marmara kıyısında bulunan ve konum bakımından, en çok tehdit altında bulunan Tuna ve Fırat sınırlarını savunmaya çok uygun Nicomedia (Nikomedeia, İzmit) kentini seçti. Batı'yı savunmak için, memleketlisi, cesur ve yetenekli bir subay olan Maximianus'u ikinci "Augustus" olarak seçti. Maximianus, Germania ve Gallia tarafından Alpler'in geçilmesine bir engel olan Mediolanum'u (Milano) kendine başkent yaptı ve böylece Ren

savunma hattıyla iletişim sağladı. Augustus'ların ikisi de kendilerine Caesar adını alan yardımcılar seçtiler; Diocletianus, genel karargâhını Tuna'nın bir kolu olan Sava üzerindeki Sirmium'da kuracak olan Galerius'u yardımcı aldı, Moselle üzerindeki Treves'de genel karargâh kuracak olan Constantius Chlorus da Maximianus'un yardımcısı oldu. Augustus'lar kızlarını Caesar'larla evlendirerek ardıllarını hazırladılar: Yirmi yıl sonra Augustus'lar yaş sınırlarına varınca, ardılları lehine iktidardan ayrılmaları kesin olarak karar altına alındı. Böylece "dörtlü yönetim" ya da dört askerî komutanın yönetimi kurulmuş oldu; bunların arasında en eski ve rütbe bakımından en yüksek Diocletianus lehine belli bir bağımlılık ilişkisi kabul edildi; anlaşmazlık durumunda onun yetkisi ağır basıyordu.

Bu iktidar bölünmesi, Roma toplumunun üst katmanları bakımından, bir süre istenen sonuçları verdi. Augustus'lar ve Caesar'lar, nispeten kısa bir süre içinde, ortaya çıkmaya devam eden birçok zorbanın ve halk ayaklanmalarının hakkından geldiler. Maximianus "savaşçılar"ı bozguna uğrattı, Parisii ülkesinde, Marne nehri üzerindeki en önemli müstahkem ordugâhlarını yıktı (286). Kitle halinde işkence ve idamlarla Gallia'da "düzen"i yeniden kurdu. Constantius Chlorus, Britania'da bir "imparatorluk" kurmak isteyen, Roma kuzey donanması komutanı Carausius'un girişimini boşa çıkardı. Germenlerin, İazyglerin, Karpların ve Perslerin saldırıları da püskürtüldü. Persler karşısında kazanılan zafer, Armenia'da yeniden Roma protektorasının kurulmasına ve tahtına da bir Roma korunuğu olan III. Tiridate'nin geçirilmesine olanak sağladı. Yeniden kurulan ve her zamankinden güçlü bir savunma sistemiyle sınırlar yeniden sıkı sıkıya kapatıldı.

Ama bu askerî başarıları sağlamlaştırmak için, ülke içinde, yaşamın ve toplumsal hayatın bütün koşullarında ekonomik ve toplumsal nitelikli çok köklü değişiklikler yapmak gerekiyordu. Şu ya da bu biçimde bütünlük ilişkisini sağlamak ve Roma eyaletlerinin bağlantıdan yoksun bir yığışımdan başka bir şey oluşturmayan halk yığınlarının merkez yönetiminin yararına çalışmaya zorlamak için, doğuda çoktandır uygulanan despotik sisteme başvurmak gerekti. Eskiden çok değerli olan yurttaşlık haklarının, kişisel özgürlüğün, yerel yönetimin özerkliğinin son kalıntıları da acımasızca ortadan kaldırıldı. Olup bitenler, yönetimin ekonomik hayata

bir dizi müdahalesi ve halka ağır bir darbe indiren paranın değerinin düşürülmesiyle başladı: Altın kıtlığı (Dacia altın madenleri elden gitmişti) nedeniyle altın paranın ayarı üçte birine indirildi. III. yüzyılda korkunç değer yitirmiş olan gümüş dinar resmen küçük değerli bakır paraya dönüştü, öyle ki, tam ağırlığı 1/25 aureus olan yeni para *argentarius* karşılığı olarak 42 eski dinar vermek gerekiyordu. Hiç kimse yeni paranın istikrarına inanmadığı için toplanan altın hemen ortadan kalktı ve "Pazarla üzerine" 301 tarihli kararnâmenin de açıkladığı gibi, fiyatlar, "dört ya da sekiz kez değil, ama insan dilinin tanımlayamayacağı bir fiyata çıkarak" ok gibi yükseldiler.

Bu durum, ekonomik olayların nedeni olarak spekülasyonu gören Diocletianus yönetiminin buna karşı şiddetli bir savaşa girişmesine yol açtı. Yukarıda sözünü ettiğimiz 301 kararnâmesi, "utanmaz câniler", "çileden çıkartan kârarlarının peşinden koşan usta vurguncular" tanımlamalarıyla eleştirdiği bütün istifçilere ve pahalılığı körükleyenlere ölüm cezası verileceğini ilan ediyordu.

Kararnâme uyarınca, yiyecek maddelerinin, dokumaların, deri eşyaların, madenî eşyaların, arabaların ve donanımların ve öteki tecim mallarının tavan fiyatları ve bunun yanı sıra, tarım gündelikçisinden en vasıflı zanaatkârlara kadar her türlü işçinin ücreti saptanmıştı. Karınları doyuruluyorsa, dümencilerin, çobanların, su taşıyıcıların, lâğımcıların gündelikleri 25 dinarı geçmeyecekti; marangozlar, dülgerler, duvarcılar, demirciler, fırıncılar, karınları patron hesabına doyuyorsa 50 dinardan fazla gündelik alamayacaktı; bir ressam 150 dinarı; bir şikâyet dilekçesi yazıp ilgili yere gönderen avukat 250 dinar; bir ilkokul öğretmeni, öğrenci başına ayda 75 dinar; bir Latince, Grekçe, geometri öğretmeni 200 dinar; bir söz bilimci ve bir sofist 250 dinar, vb. "Bu buyruğa aykırı davrananların kellesi uçurulacaktır"; bu önemli tarihsel belgenin giriş bölümü bu tehditle sona ermektedir.

Tahmin edileceği gibi, kararname ekonomik düzensizliği çoğaltmaktan başka bir sonuç doğurmadı ve daha sonra, Diocletianus'un ardılı Constantinus tarafından yürürlükten kaldırıldı.

Bu mali ve ekonomik yeniliklerin başarısızlığa uğradığını gören Diocletianus yönetimi, vergiyi mal olarak alma ve zorunlu çalışma

sistemine başvurmak zorunda kaldı. *Annona* (mal olarak alınan vergi) temel vergi oldu. Bu vergi için her beş yılda bir genel nüfus sayımı yapılıyor ve her “baş” *(caput)* mal varlığının durumuna göre, yönetim tarafından her on beş yılda bir *(indicti)* saptanan çeşitli vergiyle (mal olarak) yükümlendiriliyordu. Çiftçiler, tahıl, şarap, yağ, et, vb. *annona*’sı ödüyorlardı; Topraklarında ilk üretici olarak kolonları çalıştıran büyük mülk sahipleri, bu vergilerin toplam ve tam olarak ödenmesinin sorumluluğunu yükleniyorlardı. Ancak mal olarak vergi tüccarlar ve kent zanaatkârları, kent plebi tarafından ödenmiyordu, ama zaten bu tür vergi devlet bütçesinde artık önemli bir rol oynamıyordu. Bunun sonucu olarak, saray personelinin, memurların, askerlerin ücretleri de mal olarak ödeniyordu; örneğin kuzey İtalya, Milano’ya yerleşmiş bulunan Maximianus’un bütün sarayının gereksinimini sağlamak zorundaydı. Ve Roma İmparatorluğu, bu bakımdan, Perslerin eski despotik monarşilerinin ya da Firavunların devletinin bir benzeri oldu.

İmparatorluğun bütün sakinlerinden vergi alınmasını güvenlik altına almak amacıyla, bunlar meslek ve sanatlarına bağlandılar: Memurlar devlet dairesine, tüccarlar dükkânlarına, zanaatkârlar atölyelerine ve loncalarına. Oğul babasının mesleğini sürdürüyordu, tıpkı nöbet devir-teslim gibi. Kent magistratusları, din görevlileri eskiden seçime dayalı görevlerini şimdi geri çeviremiyorlardı: Bütün nüfusun vergilerini mal olarak eksiksiz ödemelerini izlemekle görevliydiler ve üstelik ödenmemiş olanlardan müteselsil kefil sorumlulukları da vardı. Her türlü kırsal bölge çalışanları, özgür çiftçiler, kolonlar ve kendi toprak aylarına yerleşmiş olan kölelere varıncaya kadar hepsi, üzerinde çalıştıkları yurtluklara katı bir şekilde bağlandılar. Hepsi sayım listelerine yazıldılar ve *capitatio* (adam başına vergi, salma) adı verilen adam başına ve mal olarak ödenen bir vergiye bağlandılar. Kolonlar ve aileleri topraklarından ayrılma haklarını yitirdiler. İster özgür, ister köle olsun, bütün kaçaklar yakalandıktan sonra zincire vurulup bağlı olduğu toprağa götürülüyor ve efendisine teslim ediliyordu. Yönetim, büyük mülk sahiplerini ve özellikle “clarissimus” unvanına sahip olan senato soylu sınıfından büyük mülk sahiplerini, bölgelerini savunmak ve halkı denetlemekten sorumlu tutuyordu. Evlerini tahkim etmek (bunun sonucu olarak evleri birer hisara dönüşmüştü), kendi birliklerini hazırlamak ve

kendi adamlarından topladıkları askerlerine silah sağlamak zorundaydılar. Aynı zamanda, kendi mülklerinde pazarlar açmak, ticareti düzenlemek, fiyatlarla ilgili kararnâmenin uygulanmasını denetlemek, adalet ve polis hizmetleri yapmakla, vb, yükümlüydüler.

Diocletianus'un saltanat döneminden itibaren tanımlandığı adı kullanacak olursak, bu "Geç Dönem Roma İmparatorluğu"nun bütün yapısı, tam bir kopyası olduğu doğunun despotik monarşilerini andırıyordu. Hükümdar yeryüzüne inmiş bir tanrı gibi davranıyordu. Kendisine hitap edilirken "kutsal" ve "efendi" sıfatları kullanıyor, kendisiyle "ikinci çoğul şahis"la konuşuluyordu. Görkemli doğu giysileri giyiyor ve başında altın defneden taç bulunuyordu. Bu taca, güneşi öykünerek dört bir yana fışkıran altın ışınlar takılmıştı (Bunun Aurelianus keşfetmişti). Saray teşrifat kuralları, karşısında diz çöküp ayaklarını öpmeyi gerektiriyordu. Konutu "kutsal saray"olarak adlandırıyordu; o zamana kadar *consilium* (birleşim) olarak adlandırılan yüce meclisi, artık *consistorium* (ayakta durulan toplantı) adını almıştı, çünkü hiç kimsenin imparatorun "kutsal" kişiliği huzurunda oturma yetkisi yoktu. "Efendi"ye (Latince *dominus*, Grekçe *despotês*) özgü olan yetkisi sınırsızdı, bu nedenle, bu monarşi biçimi ya da aslında Roma İmparatorluğu'nun vardığı despotizme *dominatum* adı verilir.

İmparatorun en yakın yardımcıları, imparatorluk muhafız komutanı (Diocletianus döneminde, her Augustus için bir tane olmak üzere iki tane) ve her merkez yönetim bölümünün başında magistratuslar, kalabalık bir memur ve yazman topluluğu idi. Yönetimi kolaylaştırmak için imparatorluk 47 yerine 100 eyalete (vilayete) bölünmüştü; bunları, eyaletin büyüklük ve önemine göre değişik rütbede (prokonsül, corrector, vb.) valiler yönetiyordu. Bu daha küçük eyaletler, daha büyük yönetim bölgesi oluşturmak üzere 12 "dioikesis" halinde bir araya toplanmışlardı. Bu *dioikesis*'lerin başında doğrudan doğruya imparatorluk muhafız komutanına bağlı olan "muhafız komutanı naibi" bulunuyordu. Her yerde sivil yönetimden ayrılmış olan askerî yetki, bölgesel birliklerin *(duces)* komutanlarının ellerinde bulunuyordu; ordunun önemli bir bölümü düzeni sağlamak için eyaletlerde karargâh kurmuştu; uç eyaletlerde yalnızca "sınır muhafızları" *(limitanei)* özel birlikleri bırakılmıştı. Kuvvetlerin böylesine dağılması nedeniyle lejyonların kadrolarında biner asker kısıntı yapılırken

lejyonların sayısı çoğaltılmıştı: IV. yüzyılda 175 kadar lejyon vardı. Çeşitli eyalet yöneticilerinin birbirlerini karşılıklı denetim altında tutmalarını amaçlayan bu önlemler, zorbaların ortaya çıkmalarına engel oluyordu. İmparatorluğu karış karış dolaşan özel görevliler ya da temsilciler, eyaletler hakkında merkez yönetime ayrıntılı bilgiler sağlıyorlardı. Memurların çoğalması halkın sırtına yeni bir yük yüklüyordu.

Bütün doğu despotizmleri gibi Roma monarşisi de kendisine dinde bir ideolojik temel aradı. Aurelianus, etkin Güneş kültü propagandasıyla, eski pagan dinini yenilemeye ve canlandırmaya çalışmıştı. İmparatorluk yetkisini kutsal onayla donatmayı amaçlayan Diocletianus elinden geldiğince Jupiter kültünü desteklemiş ve kendini Jupiter'in oğlu ilan etmişti. Bu düşüncelerden hareket eden Diocletianus, varlıklarında, kendi kutsallığına hakaret eden ve iktidarının kutsal temellerini çökerten saygısızlık (günah) gördüğü Hristiyanları 303 yılında acımasızca ezmişti. Hristiyanlar ordudan atıldılar, toplantıları yasaklandı, dua evlerinin büyük bir bölümü yıkıldı ve kitapları yakıldı. Birçok rahipleri ve piskoposları idam edildi ve bütün inananlar, tehdit altında, eski tanrılara kurban sunmaya zorlandı. Hristiyanlık tarihinde buna "büyük zulüm" adı verilir; Hristiyanların daha önceki imparatorlar zamanında uğradıkları zulümler bunun yanında pek sönük kalıyor gibidir.

Roma İmparatorluğu'nu doğu tipi bir despotik devlete dönüştürme yolunda Dioctelianus'un izleyicisi, Caesar Contantius Chlorus'un evlilik dışı oğlu (Yeni imparatorun annesi Helena bir asker meyhanesinde hizmetçiydi) Constantinus oldu. Olağanüstü fiziksel gücü, katı asker mizacı, olağanüstü güven ve kararlığıyla Aurelianus'u anımsatıyordu. İmparatorların hizmet süresiyle ilgili olarak kendi koyduğu kurala bağlı olana Diocletianus, 305 yılında, tahtı resmen bıraktı ve ortağı Maximianus'u da aynı şekilde davranmaya zorladı; görev başındaki Caesar'lar, Galerius doğuda, Contantius Chlorus batıda imparator ilan edildiler; yeni Caesar'lar ve Augustus'lar arasında müthiş bir mücadele başladı.

Böylece bir başka kanlı anarşi dönemi başladı, düşmanlar birbirlerini canavarca boğazladılar, yenik düşenin kadınları, çocukları ve yandaşları toptan kılıçtan geçirildi. Nihayet, düşmanlardan hayatta kalan ya da

düşmanlarını öteki dünyaya göndermeyi başaran Constantinus, 323 yılında, Roma'nın tek efendisi oldu ve on sekiz yıl süren iç savaşlardan gereken dersi aldığı için, Diocletianus'un kurduğu tehlikeli dörtlü yönetim sistemini bıraktı. Mutlak monarşi rejimi Constantinus'un ellerinde biçimlenip son şeklini aldı.

Constantinus, despotik rejimin kesin kuruluşunu onaylamak istermişçesine, Roma'dan kesinlikle ayrılıp, 330 yılında, eski Grek kenti Byzantion'u imparatorluğun başkenti ilan etti. Yeni yönetim merkezinde bir senato kuruldu; Constantinopolis (Constantinus'un kenti) adını alan yeni başkent görkemli yönetim yapıları ve tapınaklarla donandı. Eski geleneklerle ilişkisini kesinlikle kopartan Constantinus çıkardığı kararnâme ve fermanlarla, bütün halkı devletin hizmetine veren kölelik rejimini cesaretle getirmeyi başardı. Yetkilerini sağlamlaştırmak için, efendilere, bir "terbiye" önlemi olarak, kölelerini ölünceye kadar kırbaçlamak hakkı verildi. Ana babalara çocuklarını satma yetkisi tanındı. Yalnızca, prangaya vurulup geri getirilen (332 tarihli yasa) kolonlara değil, yerel yönetim görevlilerine, zanaatkârlara ve tüccarlara da işlerinden ve sürekli konutlarından ayrılmaları kesinlikle yasaklandı. Memurların sayısı durmadan çoğalıyordu ve bütün ağırlığıyla herkesin üzerine çöken yönetim aygıtı dayanılmaz bir canavar baskı aracı haline gelmişti.

Boş inançlı ve az kültürlü bir insan olan Constantinus, kendisinden öncekilerin eğilimlerini izleyerek ve bu konuda daha da cesaretli davranarak, iktidarı için dinde bir destek ve dayanak arıyordu. Diocletianus ve ardılı Galerius ve yeni Caesar'lardan biri olan Maximianus Daia'nın yönetimlerinin amansızca cezalarına karşın artık güçlü ve çok sağlam örgütlü bir toplumsal güç durumuna gelmiş olan Hırisitiyanlığın kökünü kazımak olanaksız görünüyordu. Her kentte, piskoposları, rahipleri, diyakosları (papaz çömezi) ve büyük kaynaklarıyla birçok Hristiyan topluluğu vardı. Orduda olduğu gibi yönetimde de Hristiyanların birçok savunucusu ve yandaşı vardı: Diocletianus'un sarayında bile karısı Prisca ve kızı Valeria Hristiyanlara yakınlık duyuyorlardı; Caesar Constantius Chlorus, Hristiyanlara karşı iyi davranıyor ve Diocletianus'un bunlara karşı çıkardığı kararnâmeleri, egemenliğini kabul etmiş olan Gallia ve

Britania'da uygulamıyordu. Aynı şekilde, İmparator Galerius da "zulüm"üne 311 yılında son vermek zorunda kaldı.

Constantinus, tahta geçince, bu yolu seçti ve düşmanlarına karşı giriştiği uzun ve zahmetli savaşta, Hristiyan kilisesinden her zaman büyük bir destek gördü. Bu nedenle, 313 yılında, Maximianus'un oğlu Maxentius karşısında kazandığı ve kendisini İtalya'nın egemeni durumuna getiren zaferden sonra, o sırada taht ortağı olan Lucinius'la birlikte, aralarında Hristiyanlık da olmak üzere bütün dinlere tam bir ibadet özgürlüğü veren Milano kararnâmesini yayınlandı. Hristiyan topluluklarına, zulüm dönemi sırasında yıkılan yapılar, müsadere edilen topraklar ve mallar için hükümetten tazminat isteme hakkı tanındı. Constantinus, mutlak hükümdar olunca, Hristiyan kilisesine büyük bir sevecenlikle davrandı ve rahiplerini vergi ve angaryalardan bağışık tuttu ve Latran Sarayı'nı Roma piskoposuna armağan etti. Annesi Helena'yla birlikte, Filistin, Beyt-lehem, Golgotha, Jerusalem'le (Yeruşalim) Hristiyan tapınaklarının yapımıyla ilgilendi. Ölümüne kadar resmen Hristiyan dinine dönmemiş olmasına, sonuna kadar büyük rahip unvanını korumasına ve başkentinde eski tanrılara büyük bir gayretle tapınaklar yaptırmasına karşın, Hristiyan kilisesine gerçekten ayrıcalıklı bir yer verdi. Birliğini korumak kaygısında olan bu pagan, çeşitli kilise sorunlarının çözümüyle ilgili talimatlar veriyordu; nitekim, 325 yılında, Oğul'un Baba ile "aynı tözden"mi, yoksa Baba'nın "benzeri"mi olduğu konusunda çetin din bilimsel tartışmalara sahne olan ve Nikaia (İznik) ilkeleri denilen çok karmaşık "inancın ilkeleri"nin hazırlandığı Nikaia din bilginleri toplantısına katıldı.

Böylece, Hristiyan kilisesi, imparatorluk iktidarı için yeni ve güçlü bir araca dönüştü. Dinsel "sapkınlıklar" artık, resmî ideolojiye saldıran devlet suçları gibi şiddetle cezalandırıldılar; Constantinus, Nikaia din kurulundan sonra, yandaşlarıyla birlikte, dinsel konularda, imparatorun ve iradesine boyun eğmiş din kurulunun görüşlerinden başka görüşleri destekleyen İskenderiyeli rahip Arius'u sürgüne göndertti ve "kışkırtıcı" olarak hapse attırdı. Ama hükümdar düşüncesini değiştirince, Arius sürgünden geri çağrıldı ve din kurulu "rahipleri"nin çoğunluğunun lideri ve Arius'un rakibi piskopos Athanase onun yerine sürgüne gönderildi. Yönetimin eskiden beri var olan baskı biçimlerine, mali, yönetimsel ve askerî baskıları, sonuç

olarak, dinsel baskı da eklendi ve böylece halk son özgürlük ışığının da söndüğünü gördü.

3. Roma köleci imparatorluğunun can çekişmesi ve yıkılışı. Roma İmparatorluğu'nun bundan sonra yaşayacağı son 150 yıl, acılı bir can çekişmeden başka bir şey olmayacaktır. Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altında toplanmış olan Akdeniz köleci dünyasının bütün kesimlerinde, Constantinus'un ölümünden (337) sonra, köle emeğine dayalı ekonomik sistemin çöküşünün, köle sahipleri sınıfının zayıflamasının ve bunların yanı sıra aşağı sınıfların devrimci hareketinin sürekli yükselişinin ve barbar istilalarının birbirini izlediği görüldü; aynı zamanda, eyaletlerde, başka egemen gruplara bağlı ve köleci olmayan bir başka rejime yönetilen birçok devletin ortaya çıkışına tanıklık edildi. Kölecilik elbette daha uzun yıllar yaşadı, ama toplumsal ilerlemenin temellerinden birini oluşturmak yerine, uzun süre onun en büyük engeli olarak devam etti; köleciliğin yanı sıra daha başka toplumsal ilişkiler giderek önem kazanıyordu: Toprak köleliğine dayanan bu yeni ilişkiler gelecekteki feodalitenin tohumlarını içeriyordu.

Toprak köleliği, IV. ve V. yüzyıllarda artan bir hızla gelişti. Şu ya da bu eyaletle ilgili hükümet kararnâmeleri yavaş yavaş bütün imparatorluk toprakları üzerinde, kolonları babadan oğla "toprak kölesi" *(servi terrae)* ve toprak sahiplerini de bunların "senyörler"ine ve doğal "koruyucular"ına dönüştürdüler. Kolonların kişisel malları, toprak sahiplerinin mülkü gibi kabul edilmeye başlandı ve kolonlarla özgür konumlu insanlar arasındaki evlilikler yasaklandı. Bununla birlikte, yönetim en başta birçok tarım vergisinin (mal olarak) toplanmasıyla ve özellikle de kelle başı vergiyle *(capitatio)* ve bunların yanı sıra, yol yapımı, ulaşım ve kamu atölyeleri gibi çeşitli devlet angaryasıyla ilgili olduğu için, yalnızca kolon firarlarını cezalandırmakla kalmıyor, aynı zamanda toprak sahiplerinin kolonları kovmaları durumunda da sert davranıyordu. Kolonlar, "derebeyi yurtluğuna bağlı" *(glebae adscripti)* vergi yükümlüsü, efendilerinin değil de toprağın kölesi olarak kabul ediliyorlardı; toprağın kölesiz, kölelerin topraksız satılmalarına ya da herhangi bir şekilde devredilmesine izin verilmiyordu.

Devlet, gelirlerinin üçte birine eşit olan devlet vergilerini ödemeyecek duruma düşmemelerini sağlamak için, kolonların mülk sahiplerine ödemeleri gereken ödentiyi (genel olarak hasatın üçte biri) sınırlandırmaya çalışıyordu. Vergi listelerine yazılan ve kolonlar gibi "toprağın kölesi" (366 tarihli yasa) konumuna bağlanan toprağa bağlı kölelerin *(servi casati)* durumu da böyleydi. Bununla birlikte, "Soluk almalarına bile izin verilmeyen kolonlara katır ya da eşek, hatta taş" muamelesi yapıldığını söyleyen V. yüzyıl kilise yazarı Altın Ağızlı Aziz Jean'ın tanıklığına bakılacak olursa, bunların durumları pek az iyileşmişti. Genel olarak, IV. ve V. yüzyıl kolonlarının durumları, feodal dönemi toprak kölelerinden çok kölelerin durumuna yakındı.

Zanaatkârlar da aynı şekilde atölyelerine bağlandılar. Hepsi vergi listesine yazılmışlardı ve devlete mal olarak vergi ödemek zorundaydılar. Zincirleme kefaletle birbirine bağlı birlikler (loncalar) kurmaları gerekiyordu. Ordu, saray ve genellikle yönetim için en önemli olan üretim dalları (madenler, silahçılar, yapı işleri, dokumacılık), kölelerin, tutukluların ve özgür işçilerin çalıştığı büyük işletmelere *(fabricae)* sahiptiler. Buralarda çalışanların mesleklerinden ayrılmaları kesinlikle yasaktı; silahçılar kızgın demirle damgalanıyorlardı. Askerlerin çocukları da on altı yaşlarına gelince orduya alınıyorlardı, bunların da kollarına damga vuruluyordu. Yerliler, serseriler ve genel olarak belli bir mesleği olmayan özgür insanlar, bunların "aylaklıklarını haber veren" kişilerin vesayeti altına veriliyor ya da "toprağa yararsız bir yük olmamaları için" işliklere gönderiliyorlardı.

Kentlerde yaşayan ve 25 jugerumluk toprak payına sahip olan bütün küçük mülk sahipleri *"curialis"* (yerel yönetimde çalışabilecekler sınıfı) listesine yazılıyorlardı; kent nüfusunun üst sınıfını oluşturan ve yerel yönetim yüksek memurluğu yapan *"curialis"*ler, temsilcileri aracılığıyla, kent vergi ve yükümlülüklerini paylaştırmakla görevliydiler. Vergilerin düzenli toplanması konusunda mülkleri güvence kabul ediliyordu. IV. yüzyılda, vergilerin gecikmesi ya da toplanmaması durumunda, vergi görevini yerine getirmeye her kentin *curialis*'lerinden üç kişinin ölümle cezalandırılması gerekiyordu. Durumları genel olarak öylesine imrenilmeyecek bir hale gelmişti ki, becerebilenler, bir zamanların bu saygın görevlerinden kaçmaya çalışıyordu: Kendi listelerinden çıkmak ve

başka listelere yazılmak için birçoğu asker oluyor, kölelerle evleniyorlardı; ama doğumları ya da servetleri gereği içinde yer almaları gereken sınıfa zor kullanarak yeniden sokmak için, dönekler ve kaçaklar izleniyordu.

Bu yoksullaşma ve köleleşme tablosu, pek çok çarpıcı bir zıtlık olarak, bütün varlıklarını bunlardan sağlayan bazı üst sınıf bireylerinin, özellikle de saray ileri gelenlerinin, imparatorluk gözdelerinin, ordu komutanlarının, senato soylu sınıfından büyük toprak sahiplerinin zenginlik ve güçlerini ortaya koyuyordu. Toprak temel değer haline geldiği için, zenginler ve güçlüler her yola başvurarak mülklerini de görülmemiş boyutlarda büyüyordu. Bunların mozayik döşeli, merkezi ısıtmalı, göz kamaştırıcı salonlu görkemli müstahkem villaları, balıklı havuzları, “köle sürüleri”nin çalıştığı uçsuz bucaksız tarlaları, dönemin şairleri, özellikle de IV. yüzyıl şairi Ausonius (Moselle şiirinde) ve V. yüzyıl şairi Apollinaris Sidonius (*Mektuplar*’ında) tarafından coşkuyla betimlendiler. Bu, kendilerini hayatın efendisi gibi hisseden “mümtaz” kişiler *(clarissimus)*, mülklerini, imparatorluk kararnâmelerinin uygulamasından kurtuldukları bir tür bağımsız devletlere dönüştürüyorlardı; kendilerini ve mülklerini vergi yükümlülüğünden sıyırmanın yollarını arıyorlar, kaçak *curialis*’leri (yerel yönetim memurları) kendi hizmetlerine alıyorlar ve başkalarının kolonlarını kendi topraklarına çekiyorlardı. Komşu yerleşim yerlerini ve bölgeleri kendi “himaye”lerine *(patrocinium)* girmeye zorluyorlardı; komşu kırsal ahali ve küçük toprak sahipleri, bunların adamlarının zalimliklerine, askerlerinin ve imparatorluk memurlarının kötü davranışlarına karşı himaye elde edebilmek için, kendi malları ve eğreti olarak ellerinde bulundurdukları toprakları üzerinde bunlara mülkiyet hakkı tanımak zorundaydılar. IV. ve V. yüzyıl imparatorları bu tür mülkiyet ilişkisine karşı boş yere mücadele ettiler, bu tür himaye sunanların mallarına el koyacakları tehditleri savurdular; çünkü bu sistem vergi gelirlerine darbe indiriyordu; ama merkez yönetiminden daha güçlü durumda bulunan büyük beyler hükümetin talimatlarını umursamıyorlardı. Himaye, ayrıca, Kilise mallarının çoğalmasına büyük katkıda bulundu, çünkü kilise üst yetkilileri de ayrıcalıklı konumları sayesinde, ruhani düzende büyük senyörler arasında yer almaya başladılar. Bütün “zayıflar”ı, karşılıksız olarak ve tinsel koruyucunun lehine hizmet ve yükümlülükleri karşılamak koşuluyla

bıraktıkları toprakları ve öteki mülkleriyle birlikte, seve seve himayeleri altına aldılar.

Egemen olmak tutkuları, en yüksek sınıfın temsilcilerini, cismani ve ruhani büyük toprak senyörlerini, merkezi iktidar ve yerel örgütleriyle, eyalet yöneticileriyle, yönetim naipleriyle ve sayısız memurlarıyla sık sık anlaşmazlığa düşürüyordu. Feodal düzen, kendisine niteliğini veren parçalara bölünmüşlüğüyle, daha sonra buradan ortaya çıkacaktır. Ve bu merkezkaç güçler ortaya çıktıkça, merkez iktidarı daha da zayıflıyor ve birleştirici eğilimlerine karşı koyan bu yıkım halindeki toplumun birlik ve bütünlüğünü korumak için gösterdiği çabalar boşa gidiyordu.

Ayrıca, Constantinus’tan sonra, yüce iktidar pek ender ve çok kısa süreli olarak bir tek kişinin ellerinde bulundu. Constantinus ölürken, sanki kendi malıymışçasına, imparatorluğu üç oğlu ve yeğeni arasında paylaştırdı; bu Caesar ve Augustuslar’ın en büyüğü olan II. Constantinus yirmi, en küçüğü on dört yaşındaydı. Bu vasiyetin doğal sonucu olan, ortaya birçok taht davacılarının ve zorbaların çıkmasıyla daha da şiddetlenen kanlı kardeşler kavgası 16 yıl sürdü ve ölü hükümdarın en küçük oğlu II. Constantius’un zaferiyle sona erdi. Kısa bir süre ve ölü hükümdarın en küçük oğlu II. Constantius’un zaferiyle sona erdi. Kısa bir süre sonra ayaklanan kuzeni Julianus iktidarı tek başına iki yıl (361-363) elinde tutmayı başardı. Julianus, büyük toprak soylularının gücüne ve keyfi yönetimine karşı, orta sınıfların ve kentlerin yoksul halkının desteğini aradı. Ama zenginleşmiş Hristiyan kilisesine giriştiği zorlu mücadele ve eski pagan dinini diriltmek amacıyla yaptığı umutsuz girişim, hiçbir taht kavgasında olmadığı kadar tehlikeli bir karışıklıkla sonuçlandı. Eski pagan dinini ve din dışı antik kültürün bu son savunucusuna kilise “dönek” lâkabını taktı. Onun ölümünden sonra (Persler’e karşı yapılan başarısız bir savaşta öldü), yirmi yıl boyunca iktidar paylaşıldı ve bu süre içinde bazen Gratianus (4 yaşında) ve Valentinianus (2 yaşında) gibi çocuklar tahtta oturdular.

Bir savaş adamı olan Theodosius’un (379-395) elinde imparatorluk son kez bir araya geldi. Son bir gayretle zorbaları ve halk isyanlarını cezalandırdı. Thessalonice’de (Selanik), askerler Theodosius’un buyruğu üzerine, yedi bin yurttaşı arenaya sokup, bu kentte öldürülen bir generalinin öcünü almak için kılıçtan geçirdiler. Aynı şekilde, paganizmin kalıntılarına

karşı da amansızca mücadele etti; İskenderiye’deki Serapeum tapınağı gibi ünlü tapınakları yıktırdı, pagan törenlerine, kurbanlarına ve bayramlarına ölüm cezası koydu. Halk yığınları üzerindeki etkilerinde, imparatorluğun sarsılan gücüne bir destek bulmak amacıyla piskoposların ve Kilise büyüklerinin iyi niyetlerinden yararlanmaya çalışıyordu. Nitekim, Thessalonice katliamının Milano başpiskoposu Ambrosius tarafından sert bir şekilde cezalandırılmasına alçakgönüllülükle boyun eğdi ve geçici olarak aforoz edilmesine katlandı. Ama Theodosius, ölüm yatağında, imparatorluğu iki ergin olmayan oğlu arasında paylaştırmayı uygun gördü: Arcadius doğunun imparatoru, Honorius batının imparatoru oldular. İki barbar genç imparatorlara bakan olarak atandılar: Gallia’lı Rufin, Arcadius’a ve Vandal Stilicon, Honorius’a. İki kartal başı bu dönemden itibaren imparatorluk arması oldu. Gerçekten de bu tarihten itibaren (395) imparatorluk ikiye bölündü: batı ve Bizans adını alacak olan doğu.

Tam bir tükeniş ve çöküş evresinde bulunan Roma imparatorluğu, ayaklanan devrimci güçlerden son bir darbe yedi. İmparatorluk sonunu devrimci hareketleri henüz yeterince incelenmemişlerdi ama yoğunluklarını arttırdıkları her yerde gözlemlenebilir.

Büyük tarım mülklerinin özellikle gelişmekte olduğu imparatorluğun doğusunda, bu ayaklanmalar korkunç boyutlara ulaştı. 368 ve 369 yıllarında, Britania, ücretleri ödenmeyen askerler tarafından desteklenen vergi yükümlüleri ayaklanmalarına sahne oldu; ayaklanma öylesine şiddetliydi ki, bütün ada Roma’dan bağımsız dağlı Scotlar ve Pictler’in (İskoçlar) eline geçmek üzereydi. Ancak, imparatorun babası, “kont” (askerî komutan) Theodosius’un büyük çabalarıyla halk ayaklanması bastırıldı ve Scotlar’ın saldırıları geri püskürtüldü. Bu sırada, Diocletianus’un imparatorluk ortağı Maximianus tarafından bozguna uğratıldıktan sonra kendilerinden uzun süre söz ettirmemiş olan Bagaudlar bütün Gallia’da ayaklanmışlardı.

Bu hareket IV. yüzyılın sonunda İspanya’ya yayıldı ve V. yüzyılın ortasında, müthiş bir köylü savaşının boyutlarına ulaştı. Çağdaş tarihsel olaylar yazarı, aynı zamanda, “hemen hemen bütün kölelerinin silaha sarıldılar ve Bagaudlara katıldılar” diye yazmaktadır.

340 yılından itibaren, “Tanrı savunucuları”nın ya da toprak sahiplerinin adlandırdığı gibi “serseriler”in ayaklanmaları kimi zaman küllenerek, kimi zaman alevlenerek bütün Afrika eyaletine, Numidia ve Mauritania’ya yayıldı. V. yüzyıl başı yazarlarından Augustinus’un belirttiğine göre, son derece yoksullaşmış olan dağlılar *(rusticani)* büyük “başıboş erkek ve kadın kalabalığı” oluşturuyorlardı. Kaçak köleler kitle halinde saflarına katılıyorlardı ya da Augustinus’un alaylı bir şekilde dediği gibi “himayelerine giriyorlardı.” “Tanrının savunucuları” kendilerini “gerçek” Hristiyan kabul ediyorlardı; yönetime boyun eğmeye devam edenleri hain ve nankör olarak tanımlıyorlar, şeytanın zengin çocukları adını veriyorlardı. Büyük mülkleri yağmalıyorlar, villaları yakıyorlar, sahiplerini öldürüyorlar, zenginleşmiş kilise mensuplarını esirgemiyorlar ve kiliseleri yıkıyorlardı. “Bizleri sopa ve kılıçla dövmekle yetinmeyip, görülmemiş bir zalimlikle, kireç ve sirkeyle gözlerimizi kör ediyorlar, evlerimizi yağmalıyorlardı ve birçok orduları, ölüm, soygun ve yangın saçarak ülkenin altını üstüne getiriyordu” diye yazıyor Augustunus. Bazen bu ayaklanmış yerliler göçebe Berberler’le birleşiyorlar ve hükümet kuvvetleriyle gerçek meydan savaşları yapıyorlardı. 372 yılında, bu hareketin şeflerinden biri olan Berber şeyhi Firmus, Mauritania kıyılarındaki kentleri yakıp yıktı, Caesarea kentini aldı ve imparatorun kendisini iktidara ortak etmesini istedi. Firmus’un üzerine, süvari komutanlığını yükselmiş bulunan Britania barışlandırıcısı Theodosius gönderildi; Theodosius, iki yıl süren şiddetli bir savaşın sonunda, adada olduğu gibi, burada da “düzen”i sağladı.

375 yılından itibaren, Roma İmparatorluğu’nun durumu korkunç bir hal aldı. Büyük göçlerin sonucu olarak yeni bir Babarlar seli dört bir yandan Roma sınırlarını zorlamaya başladı. Çin’in batı sınırlarından Avrupa steplerine püskürtülen göçebe Hunlar (Hinog-Nou), Don nehrinden Karpat Dağları’na kadar bütün kuzey Karadeniz havzasına egemen oldular. Daha önce bu bölgede yaşayan ve Eskiçağ tarihçilerinin “Gotlar” ortak adıyla tanımladıkları ulusların bir bölümü Hunlar’a boyun eğdiler, ama eski yurtlarından çıkartılan bir ikinci grup, Vizigotlar ya da Batı Gotları, Tuna’yı geçti ve imparatorluğun sınırlarından içeri girdi. Roma yönetimi, Mesia ve Thrakia’nın bir bölümünü bunlara bırakmak ve kendilerini federal üye olarak kabul etmek zorunda kaldı: Ülkenin kolonlarının, Thrakia madenleri

işçilerinin ve kölelerin desteklediği büyük bir ayaklanma çıktı. Andrianopolis (Edirne) yakınlarında bir Roma ordusunu bozguna uğratıp yok ettiler ve imparator Valens savaşta öldü (378).

İmparator Theodosius'un Thrakia ve Makenodia'da yeni topraklar vererek bir süre durdurmayı başardığı Vizigotlar, onun ölümünden sonra, tekrar silaha davrandılar. Kralları Alaric'in yönetiminde Balkanlar'ı yağmaladıktan sonra batıya dönüp, kuzey kıyıları bu sırada Alp boğazlarından inen Vandallar ve Burgondlar tarafından işgal edilen İtalya üzerine yürüdüler. Batının imparatoru Honorius'un generali Stilicho'nun birlikleri, Britania, Gallia ve Ren'den gönderilen yardım kuvvetleri sayesinde, İtalya'yı barbar istilasına karşı bir süre savunmayı başardılar. Ama çöken Roma'nın tipik saray entrikalarının kurbanı olan Stilicho, Honorius tarafından öldürtüldü ve gerçek bir barbarlar tufanı ülke üzerine çullandı. Vizigotlar, İtalya'ya girdiler ve Alaric 410 yılında Roma'yı kuşattı. Bütün İtalya'dan gelen köleler Alaric'in ordusuna katıldılar, Roma köleleri ayaklanıp kentin kapılarını açtılar ve Gotlar'la birlikte kenti yağmalayıp ateşe verdiler. Bununla birlikte Vizigotlar İtalya'yı boşalttılar ve batıya doğru yollarına devam edip, İspanya'nın kuzeyinde ve Garonne nehri kıyılarında bulunan Aquitania'ya yerleştiler. Yarımadanın güney kesimini işgal etmiş bulunan Vandallar, buradan, halk ayaklanmaları yangınını yaşayan Afrika'ya geçerek Kartaca'yı ele geçirdiler. Bu arada, Gallia'nın bütün kuzeyi Frankların eline geçmiş ve doğu bölümü de Burgondlar tarafından işgal edilmişti.

İmparatorluğun durumu 450 yılından itibaren daha da kötüleşti: Hunlar, "Tanrı belâsı" lâkabıyla anılan Attila'nın komutasında Gallia'ya kadar ilerlediler ama Romalı general Aetius'un komutası altında, ülkeye yerleşmiş bulunan Franklar, Vizigotlar ve Burgondların ortak birlikleri tarafından geri püskürtüldüler (451); bunun üzerine kuzey İtalya'nın üzerine atılıp Etruria'ya kadar yağmaladılar. Roma 455 yılında, savaşçılarıyla birlikte Afrika'dan deniz yoluyla gelen Vandal şefi Genseric tarafından ikinci kez alındı ve acımaksızın yakılıp yıkıldı. Roma'nın yeni yağmalanmasından sonra kentte ancak yedi bin kişilik nüfus kaldı: Roma'yı artık başkent saymayan son imparatorlar, konut kenti olarak, aşılmaz bataklıkların koruduğu Ravenna'yı seçmişlerdi. Bütün İtalya'yı barbarlar doldurdu:

İmparatorların elindeki tek askerî gücü ücretli askerî birlikleri oluşturuyordu. 476 yılında, bu ücretli barbar birliklerinden birinin komutanı olan Odoacre, batının artık imparatora gereksinimi olmadığı kanısına vardı: İmparatorluk simgelerini Constantinopolis'e geri yolladı ve küçük imparator Romulus Augustule'yi Campania'daki villalarından birine sürgüne gönderdikten sonra kendini İtalya kralı ilan etti. 476 yılı, köleci batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı olarak kabul edilir. İktidar kesinlikle çeşitli Germanik ulusların şeflerinin eline geçti.

Benzeri olaylar İmparatorluğun doğudaki yarısında da oluyor ve köleler ve kolonlarla işbirliği yapan Slavlar, VI. ve VII. yüzyılda imparatorluğun yıkıcılığı görevini üstleniyorlardı. Daha önce, Venedler adı altında Tacitus tarafından tanıtılmışlardı. Daha sonra bir başka Slav ulusunun adı anılmaya başlandı: Antlar. İlkçağ yazarlarının ilkin Gotlar, sonra Hunlar adını verdikleri uluslar konfederasyonunun içinde yer alıyorlardı. "Slavlar" adını ilk kez IV. yüzyılda, *Justinianus'un Savaşlarının Tarihi* adlı yapıtında Grek tarihçisi Prokopios kullandı.

Prokopios, "büyük bir bölümü İster'in (Tuna) kıyılarında, nehrin öte yakasında yaşayan" Slavlar'ın sonu gelmeyen saldırılarını ayrıntıyla anlatır. İmparator Justianus'un (527-565) Tuna tahkimat hattını yeniden kurmak çabalarına karşın, "ırmak sürekli olarak barbarlar tarafından aşıldı ve Roma toprakları bunların saldırılarına tamamen açık kaldı" (III, 13). "İllyria'da ve bütün Thrakia'da, yani İyon Denizi'nden Byzantion'un dış mahallelerine kadar bütün Hellas'ta, Justianus'un Roma İmparatorluğu'nda egemenlik sürmeye başlamasından itibaren, sürekli saldırılarda bulunan Hunlar, Slavlar ve Antlar, bu bölgelerin halklarına dayanılmaz kötülükler yapıyorlardı. Bu saldırıların Romalılara iki yüz bin ölü ve tutsağa mal olduğunu düşünüyorum, öyle ki ülke baştanbaşa İskit çöllerine benziyordu" (Prokopios, *Gizli Tarih*, VIII, 20).

Daha sonra, Justianus'un ardılları döneminde, artık bu belli sürelerde yinelenen saldırılarla yetinmeyen Slavlar, VI. yüzyılın sonunda, kitle halinde balkan yarımadasına yerleşmeye başladılar. İmparatorluk yönetici çevrelerinde egemen olan dehşeti dile getiren bir başka VI. yüzyıl tarihçisi, Ephesos'lu Yuhanna, *Kilise Tarihi*'nde bunu doğrulamaktadır: "İmparator Justinus'un ölümünden üç yıl sonra ve Tiberius'un (581) saltanatından

sonra, yürüyüşe geçen lânet olasıca Slavlar milleti bütün Hellas'ı, Thessalonike memleketini, Thrakia eyaletlerini istilâ etti, birçok kent ve müstahkem mevkiyi ele geçirdi, bütün ülkeyi yaktılar, ateşe verdiler, yağmaladılar; aynı şekilde imparatorun sürülerini baskınla çaldılar, binlerce baş hayvana ve başka ganimete el koydular. Ve buraya yerleşip yaşamaya başladıktan, Roma eyaletlerini yağmaladıktan sonra, şimdi zengin oldular, altınları, gümüşleri, at sürüleri ve bol miktarda silahları var. Ormanlarından ve steplerinden çıkmaya cesaret edemeyen dünün hödükleri, Romalılardan daha iyi savaşmayı öğrendiler (VI, 25).

Bununla birlikte, imparatorluğun doğu bölümü yeni koşullara batı bölümünden çok daha iyi uyum gösterdi ve köle emeğinin sömürüsünden feodal ekonomiye geçerek yeniden örgütlenmeyi başardı: Böylece Ortaçağ Bizans'ı, Constantinopolis'in 1453 yılında Türkler tarafından alınışına kadar, daha bin yıla yakın yaşadı.

Köleliğe dayalı düzenin yıkılışı, çağımızın ilk binli yıllarının ortasında böyle tamamlandı. II. yüzyılın sonundan itibaren, toplumsal çözülme süreci, köleci sınıfların askerî diktatörlüğü yani Roma İmparatorluğu tarafından büyük ölçüde yavaşlatılmıştı. Ama Roma İmparatorluğu'nun, kölelerin, kolonların, kentlerin yoksul insanlarının devrimci hareketlerini amansızca bastırması, Barbar istilaları karşısında direnmek için halk sınıflarının bütün mutluluğunu ve antik kültürün kazanılmaların feda etmesi, kendisini ve savunduğu bütün toplumsal düzeni ortadan kaldıracak olan, kendisine karşı devrimci güçlerin ve dış düşmanlarının birleşmelerini sağlamaktan başka bir işe yaramadı.

ROMA TARİHİ KRONOLOJİSİ

M. Ö. 2000-1000 İtalya'da Bronz Çağı: Liguria kaya resimleri, terremare.
1000-700 Demir Çağı, Villanuova uygarlığı.
814 Kartaca'nın kuruluşu (geleneğe göre).
VIII. yüzyıl Güney İtalya ve Sicilya'da ilk Grek kolonileri.
754-753 Roma'nın kuruluşu (geleneğe göre)
VI. yüzyıl Latium'da Etrüsk egemenliği (Roma'da Tarquinler hanedanı, kral Servius Tullius.
510'a doğru Tarquinius Superbus'un kovulması. Roma Cumhuriyeti'nin başlangıcı (geleneğe göre).
494 Plebler'in Kutsal Tepe'ye (Montem Sacrum) çekilmeleri (ilk ayrılma) ve tribunusluğun kurulması (geleneğe göre).
451-450 Decemvirler ve On İki Levha Yasası.
449 "Üçüncü ayrılma." Valeria ve Horatia yasaları.
445 Canuleia Yasası (pleblerle patriciler arasındaki evlenmeleri izin veren).
443 Censorluk'un kuruluşu.
390 (387) Roma'nın Gallialılar tarafından alınışı.
367 Tribunus Licinius ve Sextius'un yasası.
340-338 Latium savaşı ve kesin boyun eğmesi.
343-290 Samnit Savaşları: Orta İtalya'nın boyun eğmesi. (Birinci Samnit Savaşı -343-341; İkinci savaş -327-304; Üçüncü savaş –298-290).
326 Borç için köleliği yasaklayan Poetelia yasası.
287 Halk oylamasına yasa gücü veren Hortensia yasası.
280-272 Pyrrhus'a karşı savaşlar ve güney İtalya'nın boyun eğmesi.
III. yüzyıl Grek uygarlığının artan etkisi; Grek tekniği ("Via Appia"); Grek sanatı, Roma dininin hellenleşmesi.
268 Roma gümüş parayı (denarius) kabul ediyor, bunun sonucu olarak ticaretin gelişmesi.
264-241 Roma ve Kartaca arasındaki mücadelenin başlaması: Birinci Kartaca (Pön) Savaşı.
241-238 Kartaca'da ücretli askerlerin ve kölelerin ayaklanması.
238 Sardinya ve Korsika'nın fethi.
232 Caius Flamnius'un tarım yasaları.
229 İllyria seferi ve Hellas'ta Roma etkisinin başlangıcı.
223-222 Gallia Cisalpina'nın fethi: Pô üzerinde ilk Roma kolonileri.
218-201 İkinci Kartaca (Pön) Savaşı (Cannae muharebesi, 216; İspanya'nın doğu kıyılarının fethi, 209; Zama muharebesi, 202).
215-196 Makedonia savaşları ve Hellas üzerinde Roma protektorasının balangıcı (Birinci Makedonia Savaşı, 215-205; İkinci Savaş, 200-197. Kinoskefalai muharebesi, 197).

192-188 Suriye kralı Antiokhos'la savaş; Romalıların ilk Asya seferi. Magnesia muharebesi (190).
171-168 Perseus'la savaş, Makedonia'nın dağılması.
150-148 Makedonia ayaklanması. Andriscos.
149-146 Üçüncü Kartaca (Pön) Savaşı ve Kartaca'nın yıkılması. Roma'nın Afrika eyaletinin kuruluşu.
147-139 İspanya'da Viriathus'un isyanı.
146 Hellas'ın kesin düşüşü ve Korinthos'un yıkılması; Hellas'ın bağımsızlığının sonu; Makedonia Roma eyaleti oluyor.
143-133 Numantia Savaşı.
133 Pergamon krallığının Roma'nın Asya eyaleti oluşu.
II. yüzyıl Kölelerin çalıştığı büyük mülklerin (latifundia) ortaya çıkışı; Cato (234-149) *Tarım* kitabını yazıyor (160'a doğru).
250-160 Roma edebiyatının başlangıçları: Livius Andronicus, Ennius, Plautus (254-184), Terentius (190-159).
138-132 Sicilya kölelerinin ilk isyanı.
133-130 Küçük Asya'da kölelerin ayaklanması (Aristonicos).
133 Tiberius Gracchus'un reformu.
123-122 Caius Gracchus'un reformları.
118 Gallia Narbonensis'in fethi.
111 Thoria yasası. Jugurtha Savaşı'nın başlangıcı.
107-100 Roma'da demokratik partinin zaferi; Marius'un altı könsüllüğü.
104-101 Sicilya'da ikinci köle isyanı. Saumacus'un ayaklanması.
104-101 Marius'un Kimberler ve Teutonlar'a karşı savaşı.
100 Roma'da silahlı ayaklanma (Appuleius Saturninis).
91 Livis Drusus.
90-88 İtalik ulusların ayaklanması (Toplumsal Savaş).
89 Birinci Mithridates Savaşı'nın başlaması.
87-84 Sulla'nın doğu seferi. Mariuscular Roma'nın efendisi (Cinna ve Carbo).
82-79 Sulla'nın diktatörlüğü ve Roma demokrasinin sonu.
79-71 İspanya'da Sertorius ayaklanması.
74-63 Mithridates'i karşı üçüncü savaş (Lucullus ve Pompeius).
73-71 İtalya'da kölelerin büyük ayaklanması (Spartacus).
70 Pompeius ve Crassus'un konsüllüğü; Sulla diktatörlüğünden önce anayasaya dönüşü.
67 ve 68 Tribunus Manilius ve Gabinius'un yasası; olağanüstü yetkilerle donanmış Pompeius.
64 Servius Rullus'un tarım reformu tasarısı.
63 Cicero'nun (106-43) konsüllüğü ve Catilina'nın komplosu. Suriye'nin Roma eyaleti olması.
60 Birinci triumviratus.
59 Caesar (101-44) konsül.
58-50 Gallia'nın Caesar tarafından fethi.
53 Parthlara karşı sefer ve Crassus'un ölümü.
49 Caesar, Rubico'lyu geçiyor, iç savaşın başlangıcı.
49-44 Caesar'ın diktatörlüğü.
48 Farsala (Pharsalos) muharebesi ve Pompeius'un ölümü.

47-45 Caesar, Pompeius'cu partinin hesabını görüyor (Afrika'da Thapsus ve İtalya'da Munda muharebeleri).
44 Caesar'ın öldürülmesi.
43 Lejyonların isyanı ve ikinci triumviratus.
42 Philippoi muharebesi ve imparatorluğun triumvirler arasında paylaşılması.
36 Octavianus'un Antonius karşısında zafer kazanması.
36-34 Antonius'un doğu seferi. Armenia'nın işgali.
31 Actium muharebesi; Antonius'un bozgunu; Octavianus Roma'ya tek başına egemen oluyor.
30 Mısır'ın Octavianus tarafından fethi.
M.Ö. I. yüzyıl. Roma kültürünün gelişmesi: Cicero (106-43), Lucretius (98-55), Catullus (87-54), Vergilius (70-19), Horatius (65-8), Titus Livius (M.Ö. 59-M.S. 17), Vitrivius (M.Ö. I. yüzyılın ortası), Ovidius (M.Ö. 43-M.S. 18).
M.Ö. 27 -
M.S. 14 Octavianus'un principatus'u.
14-68 Julius-Claudius hanedanı. Tiberius (14-37), Caligula (37-41), Claudius (41-54), Neron (54-68).
43 Britania'nın fethi.
57-64 Corbulo'nun doğu seferi. Armenia'nın ve Kırım'ın kıyı bölgesinin işgali.
66-69 Yahuda, Gallia ve Germenia'da ayaklanmaları; Roma'da iç savaş.
69-96 Flavianus hanedanı: Vespasianus (69-79), Titus (79-81), Domitianus (81-96).
96-192 Antoninuslar hanedanı: Nerva (96-98), Trajanus (98-117), Adrianus (117-138), Sofu Antoninus (138-161), Marcus Aurelius (161-180), Commodus (180-192).
I. yüzyıl ve
II. yüzyılın
ilk yarısı Roma edebiyatının "Gümüş Çağı": Phaedrus, Seneca, Plinius, Juvenalis (55-127), Tacitus (55-120).
101-106 Dacia'nın Trajanus tarafından fethi.
114-117 Trajanus'un doğu seferi.
132-135 Yahuda'da Bar-Cochba isyanı.
161-165 Parthlara karşı savaş. Roma İmparatorluğu'nda veba.
174 Mısır'da Çobanlar ayaklanmasının başlangıcı.
193-270 Asker isyanları ve asker imparatorlar: Septimius Severus (193-211), Caracalla (211-217), Alexander Serverus (222-235), Maximianus (235-238), "otuz tiranlar" dönemi.
212 Bütün eyalet haklarına vatandaşlık hakkı veren Caracalla kararnâmesi.
III. yüzyıl. Afrika'da (238), Mısır'da, Gallia'da (Bagaudlar, 270 doğru) kölelerin ve kolonların ayaklanmaları. Barbarların istilaları: Gotlar (230'dan itibaren), Franklar ve Almanlar (260-272).
260-268 İmparator Gallianus'un yönetimi. Çözülen imparatorluk.
270-275 Aurelianus ve Barbarlar'a karşı zaferleri.
284-305 Diocletianus: Mal halinde verginin geri dönüşü, fiyat ve ücretlerle ilgili kararnâme (301), imparatorluğun bütün yurttaşları kendi konumlarına bağımlanıyor, imparatorluk despotizmi.
306-337 Constantinus: Başkentin doğuya Constantinopolis'e aktarılması (330), Hristiyan kilisesiyle ittifak (Milano kararnâmesi -313, Nikeae din kurulu -325).
330-340 Afrika'da "Tanrı savunucuları" hareketinin başlangıcı.
332 Constantinus'un kolonları toprağa bağlayan kararnâmesi.
361-363 İmparator Julianus (dönek).

378 Vizigot federasyonunun ayaklanması; Andrianopolis muharebesi ve imparator Valens'in ölümü.
379-395 I. Theodosius; Bölünme: Doğu İmparatorluğu ve Batı İmparatorluğu(395).
410 Roma'nın Alaric tarafından alınması.
451 Hunlar'la savaş.
455 Roma'nın Vandallar tarafından yağmalanması.
476 Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması.
VI-VII. yüzyıl Slavlar'ın Balkan yarımadasını istilası.